
M.MÄGER
Linnud rahva
keeles ja meeles

LINNUD RAHVA KEELES JA MEELES

A-30312

MART MÄGER

LINNUD RAHVA KEELES JA MEELES

„EESTI RAAMAT“· TALLINN 1969

8EF+59
M86

Illustreerinud Evi Tihemets

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

KADRILE

MINE AGA KEVADEL VÄLJA HALJENDAVATE PUUDE ALLA, KÜLL SA SIIS KUULED, KUIS LAHKESTI JA LÕBUSASTI, HELLASTI JA HELEDASTI LINNU LAUL KAJAB; KÜLL SA SIIS TUNNED, ET LINNU LAULU SEES VIISI VÄGI, ET LINNU RINNUS RÕÕMUS SÜDA ON. VAATA SEE'P SEE ON, MIS KUULAJAT KÄSIB LINNU LIGEMISEKS SAADA, MIKS LIND IGA TUNDJA SÜDAME SÕBRAKS SAANUD. ON LINNUL NIISUGUNE AUVÄÄRILINE ASE ELAJATE HULGAS, KÜLL SEE SIIS KA MAKSAB, ET MEIE TALLE LÄHEMALE LÄHME JA TEMA ÜLE JUTTU TEGEMA HAKKAME.

J. Kunder, «Lindude elu», 1880.

et vasklinnud
ei sünniks

«Ennemuiste kuulutanud üks tark ette, et tähtsamad linnud Eestimaa metsades nõnda ära kaovad, et vasest kujud tehakse, mis endisi linde meelde tuletavad» (Ambla).* Muige toob suule see rahvaprohveti halastamatu ennustus, mis õnneks täide ei saa minna. Ka meile järgnevad inimpõlved võivad vaimustuda ööbikust ja lõokesest, lasta end ööpimeduses kas või lõbuks kohutada hüübil ja kassikakul, naeratada kummardleva kivitäksi üle või olla liigutatud emapõldpüü ohvrimeelest, kui ta haavatut teeskleb, et poegi päästa. Nad võivad osa saada kõigest sellest kaunist. Aga kas juba meiegi ei jäta tolmuma looduse elavat raamatut, mis sisaldab ilu ja põnevust? Kas pole me ise ükskõikseks muutunud metsade, luhtade ja roostike rõõmude vastu, vaesestunud ja vasestunud? Murelikult kirjutab tuttav loodusesõber: «Pean ütlema väga kibeda tõe: meie ümbruses pööratakse lindudele vähe tähelepanu. Seda on eriti kurb märgata nooremate inimeste juures. Vanemad, praegu kuuekümneseitsmekümne aastased, tunnevad linde palju paremini, teavad nendest rohkem, ja peab ütlema, ka armastavad neid . . . Keskealised veel tunnevad, ehkki neil lindude vastu huvi puudub. Päris noored aga vaata et ei eralda varest varblasest ega tahagi nendest midagi teada. Nii on lood . . .»
Eriti linnalapsele on lind tihtipeale paljas raamatupilt, topis muuseumi vitriinis, elutu kuju, mis ei liiguta ega laula. Ennustajal oleks nagu õigus . . . Kuhu on kadunud see paljupäine koor, mida meie rahvaeeposes kuulda võib:

Kolmas venda vennikene,
. . . . . .
Hõiskas puie latvadesse
Kägusida kukkumaie,
Tuvikesi tuikamaie;
Laulis rästad rägastikku,
Pesilinnud põõsastikku,

* Kohanimed teadete järel sulgudes märgivad endisi kihelkondi (vt. kaarti lk. 245).

Lõokesed lagedale,
Pääsukesed päevapaiste;
Laulis luiged lainetesse,
Pardid parve äärdane,
Haned alla allikale;
Hõiskas kena künnilinnu
Ööde iluks hõiskamaie,
Videvikul vilistama,
Enne koitu häälitsema.

Meie tänapäeva kirjanduses häälitseb harva mõni lind, seegi enamasti ebamäärane, liigitu. Ei ukerda ega lase kõhvi tedrekukk, ei kriiska tiiruparv, ei ketra ega plaksuta öösorr, ei tilksu salapäraselt vesivutid. Kas on siis ennemuistsete helide hulka läinud ka linnuhääled?

Huvi tuhmumine lindude vastu on omamoodi arusaadav ja isegi paratamatu. Karjapõli, laste esimene linnukool, on minevikunähtuseks jäänud. Suuri ühiskarju hoiavad koplite traattarad, elektrikarjused või mõni eakas karjak — isegi uus nimetus mõeldi romantilise k a r j a p o i s i asemele! Ja mitte ainult seda. Tänapäeva inimene ei loe elada jäänud aastaid enam käo kukude järgi, ei oota külvikäsku väänkaelalt või peoleolt ega karda ronga ülelennul surma või hundi karjatulekut. Ei panda enam kevadisel ajal ärgates toidupalukest suhu, et saabuvad rändlinnud «ära ei petaks» *. Vihmaohust teatab raadio, ei enam pääsukeste madal lend, varblaste vihtlemine, musträhni trummipõrin, peoleo kääksatus, varese kraaksumine või tuhanded muud märgid. Seda laadi sidemed inimese ja linnuriigi vahel on igaveseks katkenud, kosmoseajastu inimese maailmapilt läheb sootuks lahku tema vanavanaisade omast. Too minevikku vaibunud maailmatunnetus võlub meid siiski oma tähenduslikkuse ja värvirikkusega.

Aga hoolitsev ja kaitsev suhtumine sulelistesse on endiseks jäänud. See on kindlaim tagatis, et targa ennustus tühja läheb nagu teisedki taolised.

«Kui talvel linnukene aknale istub, peab talle süüa andma, muidu sureb keegi perekonnast» (Türi). Käsk, mis kinnitatud karmi ähvardusega, iseloomustab rahva suhtumist lindudesse. Inimene tunnetas end looduse osana ja võttis lindegi nagu endasarnaseid olendeid. Linnuelus märgati mõndagi

---

* Sõnaseletusi vt. raamatu lõpust, lk. 243. (Antud juhul on märksõnaks l i n n u p e t e.)

analoogilist ning lähendavat. Nõnda näiteks jälitas halastamatu änn kajakaid, nagu kubjas kihutas taga teoorja ennast. Ilma sellise kõrvutuseta poleks sündinud nimetused *kajakakubjas* ning *piitsamees*. Vigast, lennuvõimetut auli hüüdis põhjaranniku kalur *vallakaelaseks*, s. t. vallavaeseks. Nagu rahvamoraal ei lubanud kerjust tühjade kätega minema saata, nii ei jäetud ilma ka nälgivat lindu. Juba viljakoristamisel õpetati: «Ei pea viimast pead põllu pealt nopitama õsudes: taevaaluste l i n n u j a g u peab ikka jäetud saama, kust nad siis võtavad» (Kaarma). Talvisel ajal ootas ikka toidupala. Põldpüüde tarvis riputati teri rehealustesse, kus tuisk neid kinni ei matnud. Seatappudel heideti rasvanäremeid tihaste nokkida. Isegi varblased, keda tavaliselt hurjutatakse, said talvel oma jao. Mu tuttav kirjutab, et tema sugulase talus olnud varblasi ehk *lambapoisse* «nagu miljon». «Oma silmaga nägin, kuidas keedeti talvel külmaga korvid kartuleid täis, ja linnud olid niivõrd julged, et lendasid otsekohe tuppa ja sõid ning laulsid kartulikorvi ümber. Mitte keegi ei tohtinud varblasi peletada ehk veel vähem kinni püüda või surmata. See pidi tähendama otsekohe suurt lambaikaldust.» Talviste pühade ajal viis pereisa loomadele värsket leiba ja kartuleid ega unustanud ka taevalinnukesi: kaeravihk pandi aiateibasse, mida siis tihased varblastega võidu räsisid. Suure-Jaanist teatatakse, et umbes viiskümmend aastat tagasi hoiti paari-kolme tihast tihti elumajas kuni kevadeni. «Tutt- ja rasvatihased muutusid nii julgeks, et lendasid õue ja toa vahet. Toas oli akna juurde või mujale seinale löödud väike riiul, kus oli rasvatükke ja joogimold. Toas olid linnud nii julged, et lendasid igale poole: inimeste pähe ja kätele. Ema pahandas alati seepärast . . .»

Inimese ja lindude suhetes oli midagi liigutavat nagu heas sõpruses. Kadrinas mäletatakse omapärast kommet kevadisi rändlinde tervitada: «Lindusid kutsusid meie vanad inimesed sõpradeks. Kui tulid rändlinnud, siis neid teretati nagu vähe nähtud sõpru: «Tere, tere, linnukesed, tulite jälle meile tagasi.» Mäletan üht varast kevadet, mis oli väga soe, maa oli istumiseks päris kuiv. Palju oli minu kodu lähedal mägedel pühade puhul inimesi, kes istusid või seisid ja vaatasid loodust. Ma ei mäleta, kas olin nelja- või viieaastane, kui vanaema võttis mind oma sülle ja läks mäe otsa. Ta näitas, kus taeva all lendas suur lind. Kõik, kes olid mäel, teretasid: «Tere, tere, linnukene, kauge teekonna lõpetaja.»»

Rahvalaulud, mis kauges minevikus sündinud, räägivad hellusest suleliste vastu ning nende lauluilu sügavast mõistmi-

sest. Rahvaloomingus esinevad paljud linnud — nii lauludes, juttudes kui vanasõnades. Mitmete lindude kohta on tehtud mõistatusi. Alandatud tööori, kelle turja mõõtis kupjakepp ning keda saks soovi korral härja või koerakutsika vastu võis vahetada, oskas ometi ööbiku laulu kõikidest linnulauludest kõige ilusamaks hinnata. Õisel ajal rõõmustas *õitsilind* õitsilisi ja *künnilind* pani kuulatama saha taga sammuja.
Neidusid, kes läksid lehitsile, vihalehiseid murdma, õpetati ka puudele ja lindudele mõtlema:

Murra oksi, neitsikene,
murra oksi, katku kaski,
jäta hella ladvukene.
Ladvad jäägu linnul lenda,
linnul lenda, tuil tulla,
ööpikal olla ööda,
tedrel teisi kudrutada.
(Järva-Jaani)

Koguni röövlinnu käsib rahvas rahule jätta: «Ära ussikulli s e g a, kui ta üleval ussi, hiirt või rotti passib» (Karja).
Erilist aupaklikkust kasvatati lastes linnupesade ja väetite poegade vastu. «Seda hakati juba maast madalast õppama, et linnupesi ei tohi lõhkuda. Isegi ei tohtinud nii ligi minna, et hingeõhk pessa läheb. Kui hingeõhk pessa läks ja linnu munasid katsusid, siis jättis lind pesa maha.
Ja veel mis oli. Ei tohtinud mune ega poegi ja vana lindu vaadata, et hambad paistsid, siis tulid kohe röövlinnud pesa lõhkuma. Ennemalt võisid pesa vaadata, käsi suu ees, et hambad ei paistnud ja hingeõhk pesa peale ei läinud.
Seda keelati ka, et kui korra pesa nägid, siis ei tohtinud käia tihti vaatamas» (Torma).

Hammaste näitamise keeld on üldine kogu Lõuna-Eestis. Nähtavasti tekitasid paljastatud hambad assotsiatsiooni röövloomaga, kellel kurjad kavatsused. Hammaste näitamise tagajärjel pidi murdja või kull pesa tühjendama. Seepärast, kui pesa juures hädasti tarvis oli rääkida, pidi läbi nina kõnelema (Rõuge).

Laps või täiskasvanu, kes rohkem linnupesi leidis, oli «õnnis» (Häädemeeste, Kullamaa, Setu). Pesa hävitamise arvas rahvas kõige rängemate kuritööde hulka ja hoiatas selle eest raskete nuhtlustega. «Linnupesade lõhkumine ja noorte puude rikkumine on mõlemad ühesugused suured ja andeks-

andmata patud. Neid pattusid ei antavat enam andeks» (Viljandi).
Kes linnupesi lõhub, «selle lööb pikne maha» (Rakvere), «selle ing läheb põrgu» (Pöide), «see pidada põdema jääma» (Saarde), «selle lapsed surevad ehk sünnivad vigased» (Simuna), «see piab isi ka rändama ku linnuke, jääma eluajaks ilmaulguseks» (Häädemeeste), «see jääb vanast piast tummaks» (Väike-Maarja), «vanadusepäevil jäävat see pimedaks» (Kodavere), «sel kasvab kurgu alt linnupää välja» (Järva-Jaani) jne.

Tõsi, juba ammustest aegadest saadik käis rannarahvas merelindude mune korjamas, mida veel meie päevilgi ette tuleb — keelule vaatamata. Sisemaa pool keedeti teinekord toiduks ka tedremunade kurn. Nii võeti linnumune nagu mere ja metsa vilja, toiduks ja tarbeks, ühtlasi kindlas lootuses, et lind uued munad muneb. Kosklatele. kes ülespandud kongidesse munemas käisid, jäeti samuti lõpuks küllaldane hulk mune väljahaudumiseks.

Isegi linnu narrijat ähvardas karistus: «Kui laps kukulindu osatleda, siis kasvada tal ristati hambad» (Jämaja). Linnukese päästjale seevastu tasutakse heldelt: «Kes ühe linnu kulli või kassi käest ära päästab, see saab üheksa pattu andeks» (Saarde).
Igipõline heatahtlikkus lindude vastu elab edasi meie päevil. Akende lähedusse seatakse üles toidumajakesed ja hoolitsetakse, et seal alati midagi leida oleks. Või ripuvad pekiraasud okste küljes, kus tihased osavasti turnivad. Söödetakse isegi siis, kui vaevalt söömaliste nimegi teatakse . . .
Loodusuurijate Seltsi korrespondent E. Randoja Palamuselt kirjutab: «Kuigi ei tunta lindude vastu sügavamat huvi, on kõigile suureks kirjutamata seaduseks: lindudele ei tohi liiga teha. Isegi murtud varblase eest saab kass talvel naha peale, rääkimata veel teistest linnukestest. Veel suurema kaitse all on lindude pesad ja kaitsetud pojad. Isegi kahjulike lindude hävitamisel välditakse pesade rüüstamist ja poegade hukkamist, see on kuidagi väga valus ja alandav. Kui teise lapse käitumisele naljalt tähelepanu ei pöörata, siis katsugu ainult mõni poisike linnupoega piinata, on igaüks ütlemas ja häbistamas.»
Kui niiviisi linde kaitstakse, ei saa huvigi nende vastu lootusetult hääbunud olla. Meie ei ole kalgistunud, omades teisi, olulisemaid huvisid. Tarve meeltülendava ja kauni järele on jäänud samasuguseks nagu meie esivanematel. Valesti teeme, kui ilu kõikjalt mujalt otsime, ainult mitte loodusest.

Kuulja kõrvale mängib looduses terve linnuorkester. Nõnda näiteks kirjutab kunstnik ja innukas loodusesõber Ants Murakin:

«Viiulite keerulisi ja vahelduvaid helisid on meistrid kuulda vale tooma käosulane, metskiur, vint ja punarind. Esimene on raskete passaažide kunstnik, viimane oma väikesel vioolal pakub mahedate ja tõsiste pidulikkude nootide vahel rõõmsaid *pizzicato*'sid. Flööti puhuvad hästi — igaüks oma laadi ja oma pilli — põõsalind, karmiinleevike ja muidugi ka ööbik, kelle kätte loodus on usaldanud mitu mänguriista — vilest kuni kastanjetini. Oboed, klarnetit ja teisi roopillihelisid käsitsevad meisterlikult laulurästas, musträstas ja vainurästas. Fagoti madalad kumedad hääled kõlavad summutatult meika kurgust. Hea tšellistki võib ta olla. Mõnikord on seda ka kuldnokk, kui ta matkib mõnd niidu- või vetelindu, näiteks noort parti. Saksofonide, okariinide ja teiste mitmesuguste vilede ning puhutavate instrumentide helisid annavad igasuguses teisenduses edasi salulinnuke, käblik, lepalind, puukoristaja, metstikk, väänkael, põõsalinnud ning teised — ja kõik need pillimehed on oma ülesande kõrgusel. Vares on kontrabassimees ja kevadel mängib ta seda suurt viiulit päris lõbusa huumoriga. Pisiviiulit — veerandviiulit — saevad hoolega põialpoisid ja tihased. Aga tihased on ka head ksülofoni- ja trianglimehed, kellele huvitavalt seltsib metslehelinnuke. Rähnide käes on peente vaskpasunate ja litauride helistamine, aga nad on ka vilunud trummilööjad.»

Kevaditi korraldavad ornitoloogid uute linnusõprade võitmiseks ekskursioone loodusesse. Nende käe all õpitakse esimestel kordadel tundma tavalisemaid linde ja seejärel haruldasemaidki. Võõrad saavad tuttavateks, paljas linnu nimetus omandab sisu. Iga edaspidine jalutuskäik metsa on rikastunud rõõmsate avastusprobleemidega: kes ometi vilistab toda kurinaga vilet? Kes oli see tumepruun täpiline lind? Kõrv kuuleb kümme korda rohkem ja terasemalt kui varem. Olgu käesolev raamat nagu väike retk loodusesse, õpetatud linnuteadlase asemel juhiks rahva linnutarkus ja tähelepanekud, toeks ka ornitoloogia andmed. Alustame matka koduradadel, aias ja pargis, sammume edasi põldudele, põõsastikku ja sallu, selle järel uitame metsas ja laanes, solpsime soodes, kuulatame ranniku ning roostike hääli ja kiikame veelindegi. Muidugi jäävad paljud linnud nägemata, ent vahest tutvume nendega tulevikus.

Meie õppekäik erineb tavalistest mitmeti, mitte ainult selle poolest, et see raamatu lehekülgedel tehakse. Üheainsa teadusliku nimetuse kõrval kuuleme peaaegu igal linnul kümneid rahvalikke — üsna kõiki, mida meie rahvas on kasutanud ning autor mitme aasta jooksul kogunud ja uurinud. Oma assotsiatsioonirikkuses ja kujundlikkuses jäävad nad imehõlpsasti meelde. Ka natuke muinasjutuline on eesseisev käik: linnud laulavad tihti inimkeeles ja tutvustavad end nimepidi, ennustavad, õpetavad ning hoiatavad nagu inimesed. Saame põgusa ettekujutuse linnumaailmast, nagu seda meie esivanemad nägid, ja jõuame vahest sel viisil sulelistele sõbralikku lähedusse.
Igatahes loodab kokkuseadja, et raamat noorte hulgas loodusehuvi äratab ning suunab edasi lugema loodusest enesest. Targa ettekuulutus ei saa tõeks minna. Vähe sellest, ta ei või mingil määral tõsi olla. Vasklinnud ei tohi sündida.

Kuku, kägu kuldalindu,
Häälitsele, hõbenokka,
Veeretele, vaskikeeli,
Kuku meile kuulutusi,
Häälitsele ilmutusi . . .

alustame matka
kodu rada dadel,
aias ja pargis

PÄÄSUKESED

Suitsupääsuke, *Hirúndo rústica*
Eestlaste rahvuslik lind

Meie ornitoloogide soovile vastu tulles kinnitas Rahvusvaheline Linnukaitsenõukogu suitsupääsukese eesti rahvuslikuks linnuks. 1963. a. suvel kaunistas suitsupääsukese kujutis Baltimaade V ornitoloogiakongressi materjale, järgmise aasta lehtede kolletamise aegu reisis ta eesti kunstinädala embleemil sõprustervitusega kaugesse Armeeniasse.

Linnukaitse populariseerimist rahvusliku linnu abil soovitas Rahvusvahelise Linnukaitsenõukogu XII kongress, mis peeti 1960. aastal Tokios. Nõutavaks arvati, et lind oleks vastava rahva hulgas hästi tuntud ning alale iseloomulik. Nõnda teame, et Taanis võeti rahvuslikuks linnuks põldlõoke, Inglismaal punarind, Iirimaal meriski, Islandis jahipistrik, Indias paabulind jne. Kääbusriik Luksemburg valis põialpoisi, Euroopa väikseima linnu!

Linnuteadlaste kiiduväärset valikut kinnitab kõik see, mida me rahvasuust suitsupääsukese kohta kuuleme. Pääsuke — suvise päevasooja saadik, usaldatav ilmaprohvet, kena lauluvadistaja ning talupere õnnelind. Vanavanemate hellusest lindude vastu on kõigepealt pääsuke kui peavarju jagaja osa saanud. Head meelt tegi linnu piigalikult vilgas ja nõtke lend, tema isepärane jutt ning pesakonna häälekas vidin, kui järjekordne toidunokatäis saabus. Tekkeloos on teoori pääsukest enda sarnaseks arvanud: «Pääsuke olevat loodud orjatüdrukust, kellele perenaine vähe süüa andnud ja palju tööd. Äkki muutunud ta pääsukeseks ja lennanud läbi akna välja, must suurrätt õlgadel, nagu see on tal tänaseni» (Rannu). Tekkelugu kui vabaduseunistus!
Teisal seotakse sama jutt vaeslapsega; harkis saba saanud lind sellest, et võõrasema põgenejale järele kahmanud ning seelikusaba lõhki kärisenud. Vrd. *harkhänd*, *harkpääsuke*, sm* *haarapääsky*, sks *Gabelschwalbe* 'harkpääsuke'. Punase laigu visanud linnule perenaine verikäkiga (Tartu-Maarja),

* Lühendite tähendust vt. raamatu lõpust lk. 244.

vrd. hüüdnime *punase kaelarätiga tüdruk*. Räägitakse ka, et pääsukesed on tekkinud pulmarahvast.

Ora ees, käärid taga, kera keskel? — Pääsuke (üle Eesti tuntud).

Sibinal-sabinal saksakeeli rääkis, ees ork, taga hark, pealt sinine kalevine, alt valge lõuendine? — Pääsuke (Jõhvi).

Saksa *Rauchschwalbe*, millest meie *suitsupääsuke* pärineb, märkis suitsust kööki linnu pesapaigana.
Pesitsevad pääsukesed tõid majale üldist õnne (vrd. *majasõber*), looma- ja lambaõnne aga eriti, kuna nad lautadesse pesa teevad. *Õnnelinnu* pihta ei minevat püss lahti (Suure-Jaani); karm nuhtlus ähvardas hädategijat: «Kes peasukese maha lööb, jääb pimedaks» (Viljandi).

See peab ea õnnekas talu pere olema, kus suil pääsukesi easti elutsevad; aga kus päästlased ära kaduvad ja paljad varesed, krombid karjuma akkavad, selle maja õnn on kadunud (Risti).

Pääsukesi peeti vai peetakse õnnelindudeks, nad toovad majale õnne. Mida rohkem pääsukeste pesasid ühel majal on, seda õnnelikum on see maja. Pääsukesi pidid kallimaks pidama vai hoidma kui oma silmatera (Torma).

Pääsukesed maja juures ja nende pesad räästa all varjavad maja õnnetuste eest (Tartu-Maarja).

Suitsupääsukest nimetati *Jeesuse linnuks* ja *jumala kanakesekski*. Tema oli *päris, õige, harilik pääsuke* ehk lihtsalt *pääsuke*. Pääsukestest kõneldes mõeldakse enamasti suitsupääsukest.
Nimetus *pääsuke* on ürgne, algselt nähtavasti onomatopoeetiline sõna. Eesti keelealal esineb *pääsuke* mitmesugustes variantides: *päästlane, pääslane, plästikene, päästlik, prääslan, pääsukes, päästuke, päästal, pääslind, pääsu, pääskline, päskel, päsku, pääline. Päästlane* näiteks on omane saartele («õige saarlase sõna»), endisele Läänemaale ning Kagu-Eestile.
Suitsupääsuke ehitab oma ümara, tassitaolise pesa hoonesse sisse, lauda-, talli- või pööningutala külge, vrd. *kodu-, küla-, hoone-, laka-, pööningu-, katuse-, lauda-, hobupääsuke*, sks *Dorf-, Stall-, Kuhschwalbe* 'küla-, talli-, lehmapääsuke'. Laut oma putukarohkuses pakub käepärast toitu. Tihti tiibleb lind üsna lüpsilise kohal osavaid siksakke tehes. *Suigupääsuke* tuleb sellest, et lind ehitab pesa suigule, sarika tugipuule. Hoonesse sisse vilksab ta ukse pragust, katkisest aknaruudust või unkaaugust, vrd. *unkapääsuke*. Pesa pätsimiseks kõlbab isegi majaesik: inimesed ju kurja ei tee ja hoolitse-

vad sellegi eest, et lind alati oma poegade juurde pääseks. Kass hoidku kõrvad lidus ning kull kadugu silmapiirilt: ähvardavate sööstudega, valju «tsii-tsii» saatel ründavad ja rapsivad pääsukesed vaenlast.
Kõige tõepõhjalisemaid ilmaennustusi lindude järgi kui pääsukesed madalalt lendavad, on vihma oodata. — Niiskunud tiibadega putukad lendavad maa ligi.
Pääsuke toob päevasooja, lausub vanasõna. Enam-vähem tõsi see on: enne kui päikesepaiste putukaid lendu ei meelita, pole nende püüdjatki. «Esimesi pääsukesi üölla 'öeldakse' asemekatsujad» (Viru-Nigula). Neid hüüti ka *vilu-* ja *külmapääsukesteks*, kuna päevasooja tõid *soojapääsukesed*. Kui pärast pääsukese tulekut ilmad peaksid jahenema, hüütakse seda p ä ä s u k e s e v i l u k s ehk p ä ä s u k e s e t a l v e k s (Torma). «Ku pääsläse tävvest keelest laulva, siis um hüä tõutegemine,» s. t. on sobiv aeg tõuvilja külvata (Vastseliina).
Pääsukeste tuleku ja talvitumise kohta liikusid veidrad oletused, nagu veedaksid nad külma aja vee all või kõrkjates. Arvamus sündis sellest, et sügisel nähakse pääsukesi viimati kogukate parvedena kõrkjais peatumas.

Pääsuksid arvatasse vees olema, kus nad jalgupidi kimpus endid oeda (Suure-Jaani).

Kui pääsukesed ja muud rändajad linnud sügise ära kaovad, siis elavad nad seniks järvedes ja jõe kallastes, kuni tagasi tulevad (Paistu).

Suitsupääsuke on *laulupääsuke*, kelle särisevalõpulist midlimadli-laulu eestlased on üliohtrasti järele aimanud: üksikuid tõlgitsustüüpe tuleb kokku saja lähedale. Igas matkingus saab sobiva vaste nii jutustav vadin kui ka rebiv, käristav lõpp. Laulu järgi anti linnule Tarvastus ka kena kutsenimi — *siidikeralooja*.

Siinik viinik vitter mutter viglaki vaglaki virrdi (Häädemeeste).

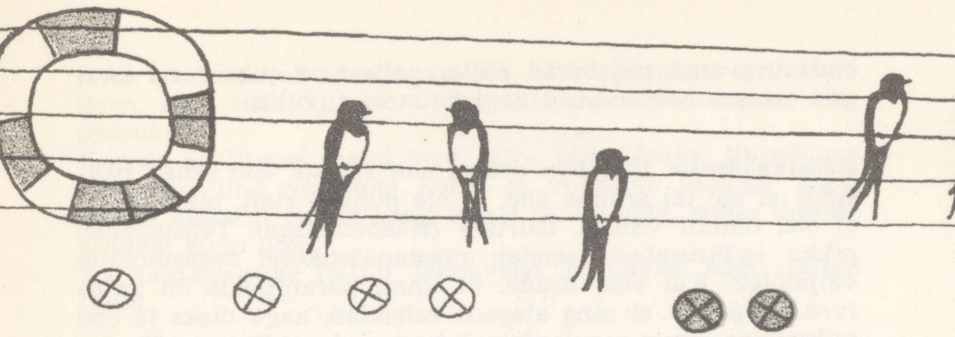
Tegin püksid, tegin püksid, kaks reit korraga, tõmmasin lõhki kakärr! (Lääne-Nigula).

Kuule, Kadri, meie Madli, valmistasin veimevakka, kududa mõnd kinnast, sukka, korsin villu, kuivatasin, kukkus tulle, sai särr! (Paistu).

«Vidiparit vidiparit, liks liksu peale, laks laksu peale, küll nüüd vanakuri sai kuklasse kärts-kärr!» rääkivat pääsuke pärast äikesevihma (Torma).

Lapsed, lapsed, söök on otsas, sügise käes. Soojale maale, soojale maale, kärmesti kärr! (Kambja).

Üldine aupaklikkus pääsukeste vastu sugulasrahvastegi juures, uskumuste ja laulutõlgitsuste rohkus ning nimetuse

... pikksabad pääsud
ja rasvased räästad,
need noodimärgid,
millede järgi
süda nii vägisi
sügise lävel
laulma kipub
igatsuslaulu.

J. Semper

enda ürgvanus pajatavad küllap sellest, et juba meie kauged esivanemad soosisid neid kauneid tiivulisi.

Räästapääsuke, *Délichon úrbica* ehk *surtsik* «on seuke pääsuke: ei ole tal araline änd, ei ole punane rind, pikka laulu ei ole, muidu «tsurts, tsurts»» (Häädemeeste). Täpsustame: pikka «pääsusaba» asendab räästapääsukesel tagasihoidlik väljalõige. Kui veel lisada, et linnu päranipuala on valge (vrd. *valgep . . . e*) ning alapool valendab, nagu oleks ta end puhtaimas jahus puuderdanud (vrd. *valge kõhuga pääsuke, valgepääsuke,* sks *Mehlschwalbe* 'jahupääsuke'), siis oleks selge vahe suitsu- ja räästapääsukese vahel käes. Ka pesapaik ja -kuju hoiavad kaht liiki selgelt lahus: nagu nimetused *räästa-, viilu-, müüri-* ja *katusepääsuke* näitavad, pesitseb ta väljaspool hoonet, räästaalustes. Ümmargune pesapott on mudast, süljega kindlalt kokku pätsitud (*savi-, pori-, sopa-, läkupääsuke; pottpääsuke*).

Ilma käsildä ja kirvõlda ehitäs maja? — Pääsuke (Setu).

Hüüdnimi *pottsepp* kiidab lindu kui osavat pesameistrit. Jutud pesa-anastaja varblase sissemüürimisest pääsukeste poolt on aga küll tuulest tõmmatud.
Meie *linnapääsuke* ja vene *городская ласточка* räägivad sellest, et vaadeldav liik pole läbinisti maaelanik nagu suitsupääsukesest sugulane. Mõnel pool vaadatakse räästapääsukese peale pisut kõõrdi, kuna ta majaseinad pesa kohal ekskrementidega triibuliseks lupjab. «Räästapääslane, sennel on änna pääl valge tükk, see teeb «sirts, sirts»» (Emmaste). Kutsehüüu lühike «sirts», «lörts» ehk «purt» on andnud räästapääsukese nimetuste enamiku: *purt(s)-, sorts-, pirt(s)-, virt-, lärts-, lörts-, türkpääsuke, pirʦ, turts, sorts, surts* ja *surtsik*, viimased kaks küll läti keele kaudu, vrd. lt *čurkste*. Päris ilma lauluta pole räästapääsukegi — tema tasane sädin on isegi kaunis meeldiv.

Kaldapääsuke, *Ripária ripária*, pesitseb mitte ainult veekogude kaldajärsakuis, vaid kõikjal, kuhu pesaurgu uuristada annab: kruusa- ja liivaaukudes, kraavipervedes, kartulikoobaste seintes, rabadel turbaaukudes jm., vrd. *kalda-, kallas-, perve-, mäepääsuke; kraavilind, jõepääsuke, -tigleke, -kiriksand, ranna-, vee-, maa-, liiva-, saue-, poripääsuke, liivaonu*. Umbes meetripikkune käik lõpeb laiema pesakoopaga,

mida vooderdavad kõrred ja suled. «Piiripääsukese om urude sisen, käib sisse ku rott» (Otepää), vrd. *uru-, augu-, õõspääsuke.*
Kareda häälitsuse saatel (vrd. *viir-, piirpääsuke*) libiseb see pruunikas lind veepinna kohal ja vupsatab saagiga urgu. Valget alapoolt jaotab kaela kohal pruun vööt, andes linnule kuidagi kirju ilme.
Ka kaldapääsuke toitub lendavaist putukaist nagu teised liigid.

Pikatiivaliste seltsi kuuluv **piirpääsuke**, *Micrópus ápus*, on läbinisti õhu lind: õhus on tema jahimaa ja saak, pesamaterjaligi kogub ta lendavatest lemmetest. Maha sattudes rabeleb lind abitult ega suuda enam lendu tõusta.
See pääsukeste s a r n a n e lind on kiiremaid lendajaid suleliste hulgas. Pikad tiivad lennupäri sirpjalt lookas, vuhiseb ta jõulises sööstus läbi õhu ning vali «sviir» sünniks nagu lennuhoost. «Nende hääled kostavad otsekui terase riived vastu siledat kivi või klaasi,» kirjutab A. Murakin. Vrd. *piir-, piiri-, viir-, siir-, tiir-, viilpääsuke, piirilind, kirikuviiras. «Viirpeasuke* ei laala ühti, teeb mudu «viirg-viirg»» (Juuru).
Piirpääsukeste pesad asuvad varemete ja tornide õnarais, vrd. *müüri-, torni-, kirikupääsuke.* Harvemini hõivab ta kuldnokapuure või rähnide tühje pesakoopaid, teenides siis ka *metsa-, laane-* ja *kõrvepääsukese* nimetuse (*kõrb* 'põline laas'). Imestust äratab, kuidas lind suudab täie kiirusega lennuauku kaduda.
Piirpääsuke on üleni suitsmust (*mustpääsuke*, sm *tervapääsky* 'tõrvapääsuke'), ainult kõrialune veidi valkjas; saba sügavalt harkis, vrd. *harksaba, harksaba-pääsuke, harkpääsuke.* Pääsukeste kombel ennustab ka piirpääsuke kehvi ilmu: ta on *vihma-* ja *tuulepääsuke*, «sest vihma aegu ja vihma eel on alati nende pääsukeste mängu kuulda» (Keila).

VARBLASED

Hallivatimees

Suvel suurem kui saks,
talvõl alamp kui sant? —
Varblane. (Karula)

Uulitsapoiss, rentslirüblik ja seamolli sõber on meie varblane. Kuigi teda häbematuse pärast hurjutatakse, ei pea siiski keegi tema peale tõsist viha. Varblane ikka varblane! — naljakas ja armaski oma jultumuses. Aina ta sädistab ja sihib, kust midagi nokka pista: «Siit särat, särat, siit särat, särat, üle aia Jüri Mari odra aida siit-sirr» (Suure-Jaani). Lähed aga varblast kurja pealt ära peletama, sõimab ta pahameeles: «Vilets, vilets!» (Lääne-Nigula).

Varblasi on meil koguni kaks liiki ja mitte üks, nagu üldiselt arvatakse. Tõsi küll, tavaline vaatleja ei märka teha vahet **koduvarblase**, *Pásser domésticus*'e ning **põldvarblase**, *Pásser montánus*'e vahel. Terasemal silmitsemisel näeb põldvarblase valgel põsel musta laiku, mida koduvarblasel ei ole.

Ametlik nimetus *varblane* (rahvakeelsed vasted *värblane, värb, värvuke, värvu, varblind, varvelus*) on vana slaavi laen, vrd. vn *воробей*. Juurus sai *varblasest varglane* — varas lind ta ju on. Mõnikord lisati nimetusele täpsustav täiendsõna: *hall varblane, maja-, pinuvarblane*, kuna põldvarblane oli *nurmevarblane*. Saartel kandis varblane tihtipeale *tihase* nime, Kihnus ja Häädemeestes oli ta *vink, vana vink*.

Nimetused pajatavad ka linnukese jultumusest, vrd. *uulitsapoiss, pasatski, varga-, karjapoiss*. Aidaukse ees on *hallivatimees* ehk *hallvatt* alatasa valvel, et matti võtta, vrd. *aidamees, mativõtja*. Aina ta sirtsub, säutsub ja keksib ringi, vrd. *säuts, säutsuke, sirts, sirtsuke, sirtslane*. Varblaste vihtlemine tähendavat vihma lähenemist, säutsumine aga lakkamist, vrd. *vihmakass*.

Mõnusa pildi varblasest maalib J. V. Jannsen: «Kes seda hallivatimeest ei tunneks! Ehk ta küll oma pahategude kõrval ka väga palju head teeb, siiski on ta lindude seas igal pool uulitsapoisi nime all. Punased silmad ja jäme nokk peas, näeb ta justament nõnda välja, kui ei hooliks ta tühja sest, kas temast head ehk kurja mõeldakse. Aust ja häbist ei tea ta midagi, ei vaata ka ette, mis ta teeb ehk ütleb, vaid kisendab tulles ja minnes; laulab ka omal viisil, aga nagu joobnud mees ilma noodita. Kas viis ilus ehk inetu — mis tema sest hoolib? Uhke ei ole ta mitte, aga häbemata küllalt... Hall vatt seljas, sedasama karva püksid jalas, nõnda

hüppab ta palja jalu, olgu pori sees, sõnniku peal ehk toakatusel... Sagedasti vahib ta aknast sisse, nagu oleks tal hädasti tarvis teada, mis inimesed toas teevad...
Süüa võib ta nagu kasvaja karjapoiss, kelle suu alati peas jahvatab. Millal sa seda näed, et varblane ei sööks?... Silmad keerlevad tal hommikust õhtuni peas, ja ta vahib alati ümber, kust midagi võtta oleks... On sügisel nisud, herned ja kirsimarjad valmis, siis ei küsi varblane jälle mitte, kas tohin ehk ei tohi, vaid võtab, kui oleks nad aga tema pärast kasvanud; jah, mis veel hullem on, ta ei tule sel ajal mitte üksi, vaid oma terve suguseltsiga, ja seal tehku siis aiaperemehed, mis tahavad, hirmutagu, visaku — kõik sekssamaks korraks!
Nõnda on varblane... Siiski näevad teda mõistlikud aednikud hea meelega oma majade juures, sest nii vähe kui ta inimese varast hoolib, nii vähe hoolib ta ka tõukude ja kahjulikkude putukate elust. Ta on päris röövel nende seas, ja kui teda ei oleks, meie õunapuud rohtaias oleksid mõnigi suvi otsa õunadest ja lehtedest paljad.»

Kuldnokk, *Stúrnus vulgáris*

«Kuldnokad väljas, kevad juba käes,» hüütakse esimest vilistajat nähes.
Sel ajal on ta kallis ja teretulnud kevadekuulutaja, keda igaüks meelsasti vaatab. Kas kuldnokka oled juba näinud? — Hea on vastata, et olen küll. Uhkesti laulab ta, kullakarva nokk laulu väljalaskmiseks praokil. «Musträäsata laulul ütleb vanarahvas olevat viis viit, kuus kõõrutust ja seitse siidipaela sidumist» (Saarde). Emmastes matkiti seda kui «kutkätkät, kutkätkät küüu, küüu, pullilill, pullilill, Pada-Aadu Priidu». Lindude suled säravad ja sillerdavad päikese käes, kui nad parves künnimehe kannul käivad, vrd. *teomees, künnirästas.* Poisid on neile kastid, kongid ehk karbid — kuidas kuskil kutsutakse — aegsasti üles pannud. Pesasisustamine läheb kohe lahti ja mõnusat vilet on kõik õued täis, vrd. *vilistaja.* Siis väärib ta kõigiti *kuldnoka* ning *kullalinnu* kaunist nime.
Kui aeg suve poole läheb ja kuldnokal pojad välja lendavad, hakkab nendega kohe riid ja vihakiskumine. Küll on siis hädasid ja patte igasuguseid.

Kui kebäde tulle ja roetsvarblased akate pesä tegema, šiis kariде 'karjuvat' «Liine, Liine». Kui pojad jo välläs olle, siis kariде «Viio, Viio». Põle siis änam Liine ühti! (Martna).

Kuldnokk läheb nagu teiseks linnuks: ilus pulmasulestik tuhmub, laul jääb maha, noored linnud ainult sirtsuvad ilma igasuguse toreduseta. «Keväde laulave ja vilistäve; ku poja kätte saave, ei laula enämb» (Helme). Isegi nimi kaob ära! — «Kevadel on nad kõik kuldnokad, kui nad vilistavad ja laulavad. Kui neil juba pojad väljas, siis on nad räästad. Sügisel ei kuule enam *kuldnokka*, siis üeldas: räästad lendavad» (Kursi). Väga mitmel pool mujalgi peetakse sügisesi kuldnokki eri lindudeks ning hüütaksegi erinevalt — kas *musträstaiks*, lihtsalt *rästasteks* nagu Kursis või koguni *hall-* ja *hoburästaiks*. Keegi ei ütle enam, et «sie üks aruldanõ torõ ljõnd» (Kihnu). Algab igavene häda ja sõda nendega. Tehakse hernesaksu ehk -hirmutisi, pannakse tuulerattaid marjapõõsaste vahele ja kaetakse punaseid kobaraid kalavõrkudega. Kasu on sellest ikkagi vähe. Koos rästastega rüüstab ka rästaks saanud kuldnokk marjaaedu. Sel ajal «musträstä kikk parman ja tsärakun, üten mütsakun lendäve ku puhmas» (Helme). Mõnikord võetakse isegi püssid platsi, et marjakatku eemale peletada. Ilus ja kauni lauluga kevadekuulutaja, kes tõukude hävitamisega tulu tõi, saab aiapidajatele nuhtluseks ja vihavaenlaseks. Eks ole marjakasvatajatel omajagu õiguski. Viimasel ajal on kuldnokkade arv tõesti ülemäära paisunud, mistõttu ei soovitata nende jaoks uusi kaste üles panna.

Inimeste näod löövad jällegi lahkemaks septembrikuus, kui kuldnokad oma lahkumislaulu vilistama tulevad ja marju enam põõsastel ei leidu. Liigutav on see laul kõrgel puuladvas, kui esimesed öökülmad juba värvilisi lehti roobitsevad.

Kui sügisel mustad räästad enne äraminekut põllumeest veel vaatamas käivad ja oma vanade kohtade juures puude otsas laulavad, siis ütlevad vanad põllumehed, et sellele järgnevat ilus ja soe sügis (Halliste, Saarde).

Lahkumiseks kogunevad kuldnokad hiiglasuurtesse parvedesse, kes tihti roostikes ööbivad. Näiteks pajatab Matsalu tutvustav brošüür: «Kui roostikku laskunud sada tuhat kuldnokka lendu ajada, kostab tiibade mühin üle kilomeetri kaugusele, parv ise varjab kauguses paistva ranna.» Peipsi roostikus ööbivaid kuldnokki peeti mingiteks erilisteks lindudeks ning hüüti *türgi varblasteks* või *veerästaiks*, kuna päe-

vased nimetused olid *kuldnokk* ja *rootsivarblane*. Viimast nimetust tunneb juba Göseken, kelle 1660. a. ilmunud grammatikaraamatust leiame: D r o s s e l [A m s e l] *rohtziwarblane*. Siin-seal kasutatakse ka nimetusi *rootsivärvuke, rootslane, rootsus, roots*.

Rahvas räägib nimetuse päritolust järgmist: «*Roetsvarblane* — nimi on tulnud sellest, et rootsi mehed keivad kõik seltsis ja need linnud just sedamoodi» (Martna). Sealsamas seletatakse nime saamist ka teisiti: «Võtvad ikke «sirr-sorr, sirr-sorr». Nagu rootsi keelt rääkvad.» Ornitoloog A. Jõele seletati Piirisaares: nimi tuleb sellest, et lind sööb kõik rootsu, teeb nii, et ainult rootsud järele jäävad!

Ka õige tekkepõhjus on rahva teadvuses veel kohati alles hoidunud. Nigulas teatakse: nimetus olevat tekkinud sellest, et umbes sada aastat tagasi olla seal ümbruses olnud kuldnokki väga vähe ja esimesi p e e t u d m i n g i s u g u s t e k s v ä l i s m a a l i n d u d e k s. Nimetuse püsimisele võivad tuge anda kuldnokkade kevadised rändelained loode, s. t. Rootsi suunast.

Kuldnoka arvukuse kasvu kajastavad ka nimetused *mustkärg* ja *nõgikikas*, mida nende «võõraste lindude» hüüdmiseks kohati tarvitati. Need võeti musträhnilt üle. Kolga-Jaanis teati, et seal polnud umbes kolmveerandsada aastat tagasi kuldnokakaste mujal kui ainult metsasaksal. Eks kajasta liigi ulatuslikumat levikut ka nimetus *musträstas* — kõige üldisem kuldnokanimetus tänapäevani. Leviv lind oli lihtsalt ü k s r ä s t a s t e s t. «*Musta rästä* ilosahe laulva, laskva mitund äält» (Setu). Et teaduslikus nimistus anti nimetus *musträstas* teisele liigile, siis võitlevad ornitoloogid visalt tema väärpruukimise vastu. Lind on veel *must laulurästas, kastimusträstas, mustvarblane, puurivarblane* ja *rahvaräs-tas*. «Mussad rässäd, niid oo *rahvarässad*, niid tieväd pesäd puuride sisse» (Kodavere). «*Mustad varblased* on need, mis puuride sisse pesad tegevad» (Lääne-Nigula). Läänemaa *mustmats* («*mustad matsud* laulavad igate keelde» — Ridala) tuli osalt saksa keelest, vrd. *Staarmatz* 'kuldnokk'. «Linnas on *kuldnokk*, maal on *mustmats*» (Noarootsi). Puhjas tuntud *tulilind* märgib kuldnoka kõrbepruuni välimust.

Linavästrik, *Motacílla álba*
Jäälõhkuja, linalind

Vilgas linavästrik on kõigile hästi tuttav linnuke, ent kes võiks aimata, et tal on rahvasuus tervelt kuuskümmend nimetust ja nimetuse varianti! Nendega tutvust tehes ootab uus üllatus: tilluke sirts, kes paras sääski murdma, on järsku *jäälõhkuja* ning *jääpõrutaja*, juuspeentest jalgadest hoolimata *jämejalg-Toomas!*
Rahvas andis nimetused, rahvatarkusest ja tähelepanekutest selgub ka nende põhjendus. Nagu teada, saabub linavästrik märtsi lõpul või aprilli alguspäevil, mil kevadine päike jääkaanetise rabedaks paistnud. Jäälagunemine pole enam mägede taga. Enne ei minevatki jõgi lahti, kui västrik pärale jõudnud (Kursi). «Linavästrikud tallavad jõed lahti» (Saarde), põrutavad ehk sõtkuvad jää katki. «Linavästrik on jäälõhkuja, sest kui ta väljas, siis jää laguneb, ilmad on sedavõrd soojad» (Torma). Nõnda kuulutab väike lind terves Eestis vete vabanemist ja kannab õigusega nimetusi, nagu *jäälõhkuja, -põrutaja, -põtk, -põtkes, põtkaja, põtk, põrutaja, jäätallaja, -sõtkuja, -ajaja, -purdlane* ja *väinapõks.* «Västrik lõhkuvat oma pika sabaga jää puruks» (Kursi, Põltsamaa). Ka venelased sõnastavad sama ilmatarkuse samal kombel. Lind t a l l a b, s õ t k u b, p õ r u t a b, l õ h u b, l ö ö b s a b a g a jää pragunema ja lõoke sulatab lume väljadelt. Et jääst jagu saada, on västrik «kõige raskem lind», või siis on tal jämedad jalad. «Jääpõtk, jo see üha sõtkub oma jämäda säärdega» (Kihelkonna). Tõstamaa teatel lükkab ta p õ l v e g a Pärnu jõe jää maha. Saab klaariks ka nimetus *jämejalg-Toomas.*
Linavästrik lendavat meile tagasi kure jala peal või tiiva all. Västriku nägemine on jahimehele kindel märk, et ka metskurvitsad juba saabunud.
Nagu *linavästriku* nimetus ütleb, seisab lind linadega ühenduses. Kui lindu nähti kevadel esimest korda kõrgel lennus, katusel või aiateibas, võis loota ka kena linakasvu, kui aga maas ja madalal, siis kehva ja kesist (uskumustes tavaline assotsiatsiooniprintsiip). See oli ühtlasi kõige levinum linnuuskumus üldse, mida sugulasrahvadki tunnevad; vastavad nimetused olid veel *linalind, -päästrik, -pääsuke, -pääsmik, linaõnnenäitaja, -tooja, linamõõtja* jt.
Liikudes viipsutab västrik aina oma pikka saba ehk hända üles-alla: «Häniläne nigu hällütäs handa» (Rõuge). Lõuna-Eesti nimetused *händlane, hännaline, hännaline västrik* ning

(tsibi)hänilane peavadki linnukese üpris silmatorkavat hända silmas. *Hänilane* on mitmesugustel põhjustel (teiste sõnade mõju, rahvaetümoloogia) ohtrasti variante andnud, vrd. *tsibijänilane, -hämelane, -äänlane, -härblane, -härdlane, -hämblane, -händlane, -härmlane, -häärlane, -härglane, -häbrane.* Kihnus öeldakse västrik *pikahännamees* olevat. Saba õõtsutamist märgivad *vibahänd, liikuja hännaga lind, eebutajalind* (teeb sabaga «eebut-eebut»), *sidrik, vitik, hällilind, hällane, hälliline* ja *hällinaine* («hällünaane um tširk, kumb ällütäs anda» — Leivu). Mõned keeleteadlased arvavad «saba»-nimetuste seltsi ka *västriku (väästrik, linavärstik, -varsik*), mis olevat algselt seostatav sõnaga *västar* 'ahing, hark'.

Västrikul on teisteski keeltes päratu hulk rahvalikke nimetusi, mille kohta omaette artikleid ja raamatuidki kirjutatud. «Saba»-nimetused seisavad kõikjal esikohal, vrd. sks *Bebe s c h w a n z*, ing *wag t a i l* jt.

Eesti västrikunimetusi on veel üks rühm — deminutiivnimetused. Sage täiendsõna *tsibe* tähendab õigupoolest pisikest, tillukest, vrd. *tsibe* 'peenike, pisike asi', *tsibikõrvuge* lammas 'lühikeste kõrvadega lammas' jne. Sama sõnatüvi tuleb veel ette nimetustes, nagu *tsibeke, tsibet, tsibelane, tsibiline; tillu, tillut, tillus, tillutes.* Lõpuks iseloomustab västrikku pisukesena, kübekesena ka *linaliimakas* (*liimakas* 'söe-ebe, säde; raasuke').

Linavästrik viipsutab agaralt künnimehe värskel vaol, teenides *härjavästriku, künni- ja külvilinnu* nimetuse, vrd. sks *Ackermann* 'põllumees'. Välimuse poolest on linavästrik valge-halli-mustakirju ehk *pugalik*, meenutades kaudselt kivitäksi, vrd. *kivi-, varetikk, tikkias, kivitikutes.* Teistelt lindudelt laenati *hallvarblane, tialane* ning *linarästa* põhisõna. Miskipärast hüüti Hallistes linnukest ka mehenimega *Taniel.*

Itaallased nimetavad seda graatsilist, pidevalt liikuvat, hüplevat ja õõtsuvat lindu ka baleriiniks — *ballerina.* Vastupidiselt meile, kus västrik viib jää, toob ta itaallastele sügisel lume kaasa, vrd. *ucello della neve* 'lumetooja'.

Populaarne ja armastatud lind on linavästrik kõikjal.

Kuldnokk tuli, üle kõndis,
lõo lendas, laulu kandis,
hänilane pildus hända.
Siis lõi oras haljendama,
kraaviperved tegid sama.
Nii kõik kevadesse rändas.

H. Visnapuu

Kivitäks, *Oenánthe oenánthe*
Kivihing

See hallikas linnuke pesitseb igasugustes urgastes: kiviaedade pragudes, varemetes, müürilõhedes, puupinudes, turbaaunades ja räästa all. Kivihunnikutes ning -aedades on siiski tema päriskodu: «*Kivistik* on kivistiku lind, kis pesitseb kivide all» (Koeru). Kivi peal laseb ta oma katkelist laulukest kuulda, «traksutab» kareda häälega ning varitseb ümbritsevas heinas rohutirtse. Kivitäks on lausa *kivihing* — nagu teda Kuusalus mõnikord kutsutigi.
Teine väga iseloomulik tunnus elupaiga kõrval on linnu karedahäälne «ii tsak tsak», mida saadab pidev kehaga nõksutamine ja sabalaiutamine. Pesitsusajal seirab kivitäks teekäijat hulga maad: lühike lend ühelt kivihunnikult teisele, paar «tsäkki» ja kummardust, jälle järgmine lend ja nõnda edasi, kuni võõras pesapaigast hoopis eemal. «See lind, kui tema lendab kivi peale, teeb äkilise sügava kummarduse ehk kniksu. Hääl kui haamri löök vastu kivi. Sellest siis ka see linnuke emaemade poolt nimetatud kivitäks» (Saarde). Natuke kentsakas kummarduste tegemine andis linnukesele *sibulakaupmehe* nime. Käis ju endisaegne turukauplemine valju hõiklemise, kiitmise ja kummardustega.
Kivine kodu ning karune tsäkutus märgitakse ära peagu kõigis kivitäksi nimetustes, igas maakohas veidi isemoodi. Siin kivitäks traksutab, teisal tsäkutab, tsäkatab, triksutab, kõpitseb, tiksub või tikutab. Nimetusi on palju: *(kivi)täks, -täkk, -taks, -säks, -saks, -säkk, -sakk, -tsäks, -träkk, -traks, -träks, -triks, -tiks, -näks, -nõks, -näkk, -tikk, -tikas, kivistik, kivitikut, -tikutis, -tikutaja, -tikkuja, -tikkija, -tsäkutaja, -traksutaja, -täkkija, -täkjas, tägitajas, varetikk, kivivaretikk, aiatikk* ja *kivitaja*. Rahvakeeles märkisid *kivitäks, -nõks, -näkkar, -nokkija, -tsagaja* ka kiviraiujat, töömeest, kes kive raiub, vrd. «kivinõksud raiusid kiba 'kive'» (Tori). Nõnda on *kiviraudsepp* kivitäksi üsna ootuspärane nimetus. Kirblas kutsuti lindu hellitavalt *kivitiku-Liisuks*. Välimuse poolest sarnaneb kivitäks pisut västrikuga ning ka västrik nõksutab saba; rähniga sarnastas toksimine, siit nimetused *kivivästrik, -rästas, -rähn, -ähn; kivitsagaja ähn.*
«Tiks täna, teine oome 'homme', viimaks suur tükk väheneb,» ütlevat kivitäks Kullamaal. Nii pikka juttu kivitäks küll ei aja, ta andis pigem lähtemotiivi kätte, millest kuulaja ise õpetussõnu välja arendas. «Jõhvi väärt, jõhvi väärt! Klõks, klõks, klõks!» (Paistu) seisab tegelikule häälitsusele tublisti

lähemal. Pärnu-Jaagupis kuuldi kivitäksi kitsesid hüüdvat: «Kittu, kittu, sokk, sokk!» *Kivitiku* kõrval kandis ta seal *kitsekarjase* nime. Imitatsioon arendati fabuleeritud lookeseks: «Kivitikk kitsekarjaseks. Perenaine vali. Kord kaotab kitsed. Otsima. Ei leia. Otsib praegugi. Hüppab teibalt teibale. Kurdab: «Kittu, kittu, sokk, sokk.»»
Nimetused *iiträks* ja *iitsakan* märgivad ära ka kõrge *i*-lise eellöögi, mis traksutamise ees kuuldub — «ii tsak tsak», vrd. sm *hiistakka*.
Vihmaennustamise ülesandest ei ole ka kivitäks vaba: Reigis teeb *vihmapriks* 'kivitäks' ikka «priks, priks».
Pöides lausuti väikese ja kõhna inimese kohta: «Mees just kut varetikk, seared 'sääred' all kut tikal.»
«Kui kivitikkuja kevadel ära petab, siis peksad sel suvel jalgu tihti vastu kiva» (Palamuse). Sedasama usuti ka Tõstamaal, Pöides jm. Kivihunnikuis pesitseva linnu puhul on seesugune assotsiatsioon loomulik.

Kadakatäks, *Saxícola rubétra,* kivitäksi vähem märgatav sugulane, asustab niite, soid ja muud avamaastikku. Põhja- ja Lääne-Eestis elutseb ta sageli kadastikes, mistõttu nimetused, nagu *kadakatäks*, *-rästas*, *-tikk*, *-lind*, *-tärt*, *-Kärt* ja *-Sass* talle hästi sobivad. Hallistes kutsuti teda — *niidukiuts* («valkjad vöödid silma ääres, liigutab saba, häälitseb sageli «kiuts»»). Kadakatäks kiigub tihti tugevamatel heinakõrtel ja laseb tasast «ü tek tek'i» kuulda. Kivitäksi karedast häälest on see tasane häälitsus sootuks mahedam. Käitumise ja liigutuste poolest aga sarnaneb kadakatäks väga kivitäksiga, kelle vahetus naabruses ta tihti pesitseb. Halli kivitäksi peeti kohati isalinnuks, pruunikat kadakatäksi — emaseks.
Saabumine kevadiste põllutööde alguses näib põhjendavat *künnirästa* nimetuse. Kadakatäks lahkub sügisel augusti- või septembrikuus.

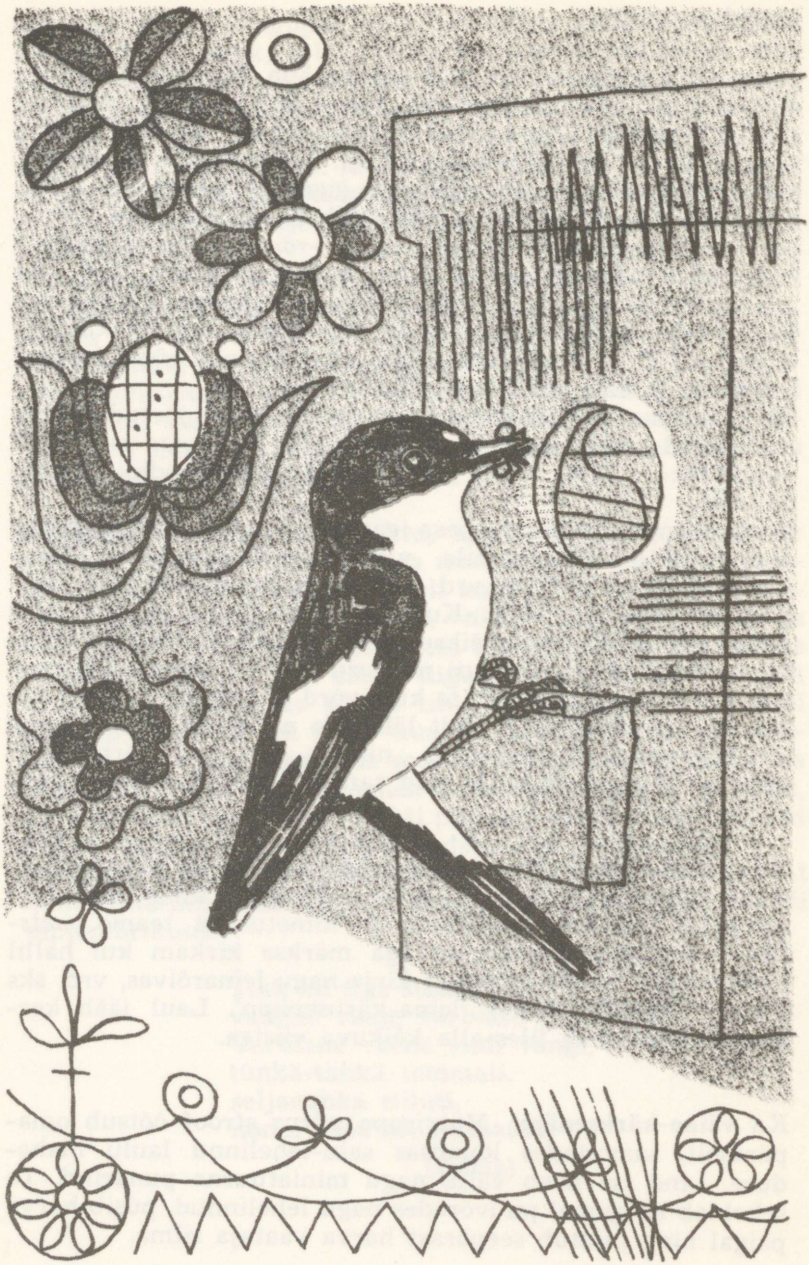
Tikk oli tige sulane,
valetas vaese varblase peale.
Varblane vaene viidi vangi,
tünkä-tänkä tõmmati,
seljanahka siiluti,
nonni nina sai nuusatud.
(Kärla)

KÄRBSENÄPID

Erksa tähelepanuga peab **hall-kärbsenäpp**, *Muscícapa striáta*, ümbrust silmas. Aiaroikal või hernekepil istub ta, kehitab aeg-ajalt tiibu, teeb putuka lähenemisel väleda lennupoogna, ja napsti! — nokas see ongi. Juba kükitab ta endisel kohal ning varitseb uut saaki nagu õige *kärbsekütt* ehk *kärbsepüüdja* kunagi. Püügipaigaks sobib ka puuoks, vrd. *õunapuu-, maripuulind, kadakaharakas, -rästas.* Teistes keeltes kutsutakse teda enamasti ikka kärbsepüüdjaks, vrd. vn *мухолов*, lad *muscicapa*, sks *Fliegenschnäpper* 'kärbsenäppaja'. Viimasest pärineb muide meie *näpp, näplik, kärbsenäpp*, mis F. J. Wiedemanni ajal oli veel uudissõna, levides hiljem C. R. Jakobsoni lugemiku kaudu.
Lauluandest on hall-kärbsenäpp peagu ilma jäetud. Tema kutsehüüd kõlab aga selgesti ja valjult nagu «iid-tsak» või «üüd-tsäk», mille järgi rahvalikud nimetusedki: *iitsak, üüdsäks.*
Kärbsenäpp põimib oma pesa igasse kohta, kus vähegi ehituseks tuge, — aknaraamile, vanasse pääsukesepessa, puuõõnde või majanurgale, vrd. *nurgasäks, kabalind* (*kaba* 'ristpalkidest hoone nurk'). «Kui poisikesed õlime, siis iitsakite pesasi õli meil ikke kõikse rohkem leitud. Ükskõik, mis tohotorbiku või sambletuti torkasid üles — täma juba sies» (Iisaku). Inimest ei karda ta kuigivõrd ja hakkab pahandama üksnes siis, kui pesale liialt lähedale minnakse. Harva saab inimene omakorda tigedaks, nimelt siis, kui kärbsenäpp mesilasi jahtima hakkab ning taru lennulaua püügipaigaks valib.

Must-kärbsenäpp, *Muscícapa hypoléuca*, läheb oma sugulasega mitmes tükis ühte, eriti eluviiside ning rahvalike nimetuste poolest. Omapärastest nimetustest teame *metstikku.* Isalinnu sulgrüü on aga märksa kirkam kui hallil kärbsenäpil, musta ja valget kirja nagu leinarõivas, vrd. sks *Trauerfliegenschnäpper* 'leina-kärbsenäpp'. Laul jääb kergesti meelde oma üles-alla kõikuva viisiga.

Ka **väike-kärbsenäpi**, *Muscícapa párva* stroof õõtsub omapäraselt, saavutades lõpuosas salu-lehelinnu laulu maheduse. Lind ise näeb välja nagu miniatuurne punarind. Ta sekeldab kõrgemal puuvõrades nagu lehelinnud, püsib harva paigal ning puutub seepärast harva vaataja silma.

Aed-lepalind, *Phoenicúrus phoenicúrus*

See linnuke pesitseb ja laseb laulu nii maal kui ka linnas. Igal pool võib teda saba siputamas näha, kui linnuke millegipärast ärevuses on. Sealjuures ei tõsta ta saba püsti, vaid väristab seda soruasendis. Eriti lennul saab nähtavaks saba roostepruun, tulekarva värvus, vrd. *tulisaba, tulisaba-lind* ja *tulelind*, vn *горихвостка*, sks *Rotschwanz* 'punasaba'. Linnukest iseloomustab veel punane rinnaesine ja valge laup (isalinnul), vrd. *lauklind*. «Tulisaba on nehoke al'l lend, saba alt ja poo 'pugu' alt on punane» (Juuru).

F. J. Wiedemanni järgi teame, et *lepalind* (*-liur*) on kõigepealt metsvint, aga ka teised linnud, kelle sulestikus leidub punast, näit. punarind, leevike, ohakalind, aed-l e p a l i n d jt. Ka punane mustatäpiline l e p a triinu on lepalind. Mida peame asjast arvama? — *Kase-, kadaka-* ja *pajulinnu* eeskujul tunduks usutav, et *lepalind* märgib sulelist, kes lepikutes pesitseb. Ükski nime kandjatest pole aga lepasalude asukas, ent kõigi sulestikus leidub p u n a s t, l e p a v ä r v i. *Lepp* oli muide vere «hell», eufemistlik nimetus, näit.: «Veri es tohtind ütelda meremeestele, kala pidi siis ära kaduma, pidi *lepp* ütlema» (Karja) jne. On küll tõsi, et vere(värvuse) nimetusena lähtub *lepp* puunimetusest, kuna lepakoorest saadi punast värvainet.

Kui lepalind (punase värvusega lind) lehma kõhu alt läbi lendas, hakanud lehm verd lüpsma: «Kui lehm lüpsis punast, siis oli tal l e p a l i n n u viga. Pandi kolm lepaoksa lüpsikusse ja lüpsti säält läbi, siis see viga pidi kaduma» (Reigi).

Aed-lepalinnule väga iseloomulik on veel tema kutsehüüd «üüt täk täk», mida koos linnu värvusega ka nimetustes märgitakse: *lepaüüt, punaüüt, -ütt*.

Aed-lepalinnu laul on niisama pikuke kui vindi oma ja natuke nukra varjundiga. See algab ühe venitatud ja paari lühikese kõrge heliga, millele järgneb kõlarikas sädistus. ««Sit, sit, seo koogi peale viu tule lind tutt,» laulab tulelind» (Mustjala). Tõstamaa lepalind «laalab»: «Siht, siht, saht, saht, sea pära võru võkk.»

Lepalinnu pesa võib leida igast õõnekesest ja urkast — puuriidast, müüripraost, puujuurte alt või kuldnoka pesakastist.

Metsvint, *Fringilla cóelebs*
«Metsavaht»

Vindi «pink-pink'i» tunneb igaüks niisama hästi kui käo «kuku't», häälitseja ehk nimehüüdja ise on kõikjal tuttav. Igas salus, võsas, pargiserval ja aias laseb ta laulu või häälitseb. Vint on meil arvukaim lind. Tema esimesi hääli võib kuulda juba märtsikuu lõpus.

«Kõige iseloomustavam vindi häälitsemine on kahtlemata ta «vint, vint» või «pink, pink» taoline kutsehüüd. Lendamisel kohalt kohale, mis toimub suurte kaartena, kuuldub väga omapäraseid «jüpp, jüpp»-helisid. Veel on vindile omased imelikud «lrrr» või «rü-rü» taolised lürpivad hääled, milliseid kuuldub peamiselt pilvise ilmaga . . .» (M. Härms). «Vint laulab «vint, vint».» Linnu kutsehüüd on nime andnud paljudes keeltes ja murretes, vrd. sks *Finke*, ing *finch*, rts *fink* jne. Niisugusel puhul tekib mõnikord isegi raskusi otsustamisel, kas nimetus on otse «linnu keelest» võetud või mõne teise keele kaudu laenatud. Eesti *vinti* ja *pinki* peeti mõnda aega rootsi laensõnadeks. Et me aga leiame nimetust kui ka hääletõlgitsust «vint» paljudes kohtades üle Eesti, võime laenuhüpoteesi küll rahuliku südamega kõrvale heita. Liiati leiab vindi iseloomulik hüüd kinnitamist teisteski rahvalikes nimekujudes, nagu *vunt, vink, mets-, nõmmevink, vinklind, kasepilt.*

«Vint rüübib» (Kursi). Vindi teine häälitsus kõlab kui «rüü-rüü» ehk «trüü-trüüt»; rahva imitatsioonides «rüüt-rüüt», «kürk-kürk», «rüüss-rüüss», «jürss-jürss», «rüip-rüip» jne. Linnuke jürgib, rüübib, rüüdib, lirtsub, viiksub ehk triitsub. Iga iseloomulik linnuhääl kajastub rahvalikes nimetustes peagu alati, nõnda ka kõnealune, vrd. *rüüts* («*Rüits* tieb ikke «rüits-rüits-rüits»» — Kadrina), *üütaja, üütikas, krüüts, vüüts, rüütel* («*Rüütel* rüüdib, tiep «rüüt-rüüt»» — Iisaku), *viiksutaja, vingutaja, rütt, külmakürt, ütt* ja *pütilind.* Viimastes nimetustes võib kaasa mõjunud olla ka «jüpp, jüpp», mida lind lennul kuulda laseb. Jämajas tõi linnu triitsuv hääl saeteritamise heli meelde, mille järgi nimetused *saeviil, saeviilija.* («Kui *saeviil* karjub, vihma tuleb varsti.»)

Metsavaht. Lõokese, pääsukese ja peoleo laulu kõrval on vindi oma üks populaarsemaid kogu Euroopas. Saksa rahva hulgas on vindihäälitsuste tundmine kujunenud omamoodi «teaduseks». Nõnda eristavad asjatundjad üle kahekümne lauluvormeli.

«*Metsavaht* 'vint' laulab: «Siit, siit sa ei saa mitte üks piiru-

tikk»» (Paldiski). Halliste vint lisab juurde: «Ristipoeg siit, ristipoeg siit!» Linnukese peerutiku-laulu tuntakse kaunis laialt, aga selle vahendusel sündinud nimetusi — *metsavaht, ülemmetsavaht* — vaevalt. Peerutikk aimab järele vindi laulu rõhutatud, eriti valju lõpulööki. Mõnikord katkestab lind laulu poole «lause» pealt ja lõpp jääb ära.

Vrd. veel vindilaulu tõlgitsusi:

Sied, sied, sied, sied siatikk (Suure-Jaani).

Siit, siit, siter Jüri seo tamme tiks (Tori).

Viit, viit, viit, Viiderna Liisu piimapütt (Emmaste).

Siit, siit, siit, sealt, sealt, sealt, sa pole parem kui Saksamaa sea soe s . . t (Nissi).

Siit, siit, siit, sealt sealt, sealt, Vaimõisa tee otsa väl'la kõps (Märjamaa).

Sipp, sipp, sipp, sibi Jaani pea paljas, tänava otsa väike Eeva tükk (Tallinn).

«Vint laulab vihma» (Saarde jm.). Miskipärast omandas vint külma, vihma ja kurja ilma kuulutaja kuulsuse, vrd. vn *зяблик* (*зябнуть* 'külmetama'), sks *Regen-, Wetter-, Schmutzfink* 'vihma-, ilma-, porivint'.

Rahva arvates ennustab vihmailma kord «vint», kord «rüü», enamasti siiski viimane: «Ütt kuuludab kurja ilma ette. Ku ilm kurjale läheb, sis ta tiib «ürt-ürt»» (Saarde). Vint on peagu niisama populaarne vihmalind nagu peoleo, ka vint «toheb ainult lepa lehe pialt juua, ja kui siält võtta ei ole, sis ta akkab vihma karjuma» (Suure-Jaani). Olgu aga öeldud, et niisama vähe kui peoleo kassikääksul, on ka vindi «rüütsil» vihmaga tegemist, kuigi seda ennustuste ja nimetuste järgi arvata võiks, vrd. *vihmavint, -lind, pahailma-, kurjailmalind, külmalind, -vink, -tsirk, -kürt, vilukilk. «Tuulelind* jürgib, ta tähendab vilud aega» (Jämaja).

Kase- ja kadakalind. Vint asustab igasuguseid puistuid, tema rahvalik nimistugi on seetõttu puunimetustest kirju: *kasevint, -pilt, -lind, -viidas, kaasiklind, kadakalind, pajutihane, lembrilind* (*lember* 'remmelgas'), *lepiklind.* Nagu mitmed teisedki tiivulised, kelle sulestikus punast ette tuleb, kannab ka vint *lepalinnu* nimetust. Teadmata jääb, miks teda *saksamaa varblaseks* hüüti. Oli ta oma värvilises rüüs vahest «saksem» kui samamõõduline lihtvarblane?

Kui eespool otsustasime, et vindi nimetus ei ole mitte «rootsikeelne», siis ühe nimetuse on ta siiski laenanud. *Metskask, -kasak* tuli eesti murrakutesse vene keelest (vn *скачёк* 'rohutirts'; vrd. *hainakatsak* 'rohutirts').

Maamehele andis ta kevadel ilmudes külvikäsu nagu paljud teisedki linnud, vrd. *kaeralind.*
Üksikud metsvindid ei lahkugi ja elavad elamute ümbruses talve üle.

Fringilla coelebs, metsvint vilistaja,
kui hakkab tõusma kasejuurist mahl,
mu kodumetsin, sääl kun puiel samblakahl,
küll leiab kätte oma varjat maja.
Musträstas tuleb siis, kui hallid pajuurvad
on lõpetanud talipäevad kurvad.
Ja tuleb peoleo, ööbik, siniraag,
kui magust kevadõhku täidab tiivuline roog.

H. Visnapuu

RÄSTAD

«On paelu räästid, kis nid kõkki tiäb,» sõnati Kolga-Jaanis. Kõigest viis rästaliiki meil pesitsebki!
Omajagu tõde too ütlus ometi sisaldab. Mitte selles ei seisa asi, et t e g e l i k k e rästaid eristada ja loendada ei suudaks, vaid pigem selles, et *rästa-* n i m e l i s i linde märksa rohkem tuleb. Juba F. J. Wiedemann annab nimetuse vasteks: 'rästa-, ka teised linnuliigid. . .' Kõige igapäevasem «rästas» on meie *musträstas* 'kuldnokk'. Kui sõstrad valmis saavad, muutub iga põõsale lendav lind rästaks, samuti nagu iga kullilist linnumurdjaks ja kanavargaks peetakse. Võrreldagu veel nimetusi, nagu *kollane rästas* 'peoleo', *sitane rästas* 'vaenukägu', *roorästas* 'rästas-roolind', *paskrästas* 'pasknäär' jne. Ka «pärisrästaste» nimetused põimuvad tugevasti omavahel; ornitoloog A. Jõe teatel hüütakse Pühas Saaremaal neid kõiki *hallrästasteks.* Ühesõnaga: *rästas*-nimetuse pruukimine on üks segane asi. Sõna laenati baltlastelt, vrd. ld *strazdas,* lt *strazds,* ning on ühine kõigile läänemeresoome keeltele.
Üle maa tuntud *rästas* esineb kirjakeelsel kujul peamiselt Ida-Eestis; lõuna- ja lääneosas ning saartel on sõnakuju *räästas,* Kesk-Eestis, Muhus — *riastas, reastas.* Loetletud variantidele lisanduvad ja nimistut mitmekesistavad *rääst* ja *räästlane.*
Kõik rästad kepslevad maapinnal liikudes haraka kombel ja erutushäälitsused lähevad üsna ühte. Kõik liigid on pea-

miselt metsalinnud. Tihti laulavad mitmed rästaliigid samas puistus koos. Kevadisest linnukoorist annavad rästad oma häältega vähemalt poole; sügisel jääb ainult kuldnokk juurde arvata, et aianuhtlus täielik oleks. Suurim marjasööja on siiski hallrästas.

Laulurästas, *Túrdus philomélos*
Abiööbik

Rästastest-aiaründajatest juttu tehes peaks hallrästaga alustama; kui rästaid aga laulu ilu järgi ritta seada, võtame kõigepealt laulurästa kõnesse.
Juba nimi — *laulurästas*, vrd. vn *певчий дрозд*, sks *Singdrossel* — ütleb, mille poolest see lind kuulus on, ja mitte ainult oma perekaaslaste hulgas, vaid kogu meie linnustikus. «Kõige suuremat au võib anda laulurästale. Tema istub kõige kõrgema kuuse ladva tipus ja laulab päeva otsa, aga väga ilusat laulu. Tema laul läheb ööbiku lauluga ühte» (Torma). Kauni hääle pärast on laulurästas ööbiku suur sugulane. «Ööbikuid on kahte seltsi. Enne on mingisugune teine, aga siis tuleb päris ööbik» (Vändra). *Ööbiku* ja *sisaski*, *künnilinnu* ja *kiriküüdi* nime tuleb neil omavahel koguni jagada. Kuulus loodusteadlane Brehm seab laulurästa hääleilu ööbiku omast ettepoolegi.

Oli isegi vaidlus mõnede vahel. Mõni ütles peris ööbikut *sisask*, aga mõni ütles valeööbikut *sisask*. Ööbik on *ööbik*, valeööbik on *sisask*. Niimoodi vaieldi (Torma).

Allrästas. Laulab selge valju häälega. Nimetatakse kohalike metsade ööbikuks, kuna ööbikut siin ei esine (Reigi).

Künnilind. Mitmes kohas (Nurme ja Nurtu-Nõlva külas) tuntakse ka laulurästast sama nime all (Vigala).

Võhikud kehitavad hämmelduses õlgu: ööbik juba aprillikuu algpäevil tagasi! Üks kõlav järk järgneb teisele suures mitmekesisuses. «Laulurästas laulab, nagu loeks ta luuletusi — aeglaselt, pausidega,» kirjutab prof. D. Kaigorodov oma raamatus «Lindude riigist». Iseloomulik laulurästale on see, et ta kordab sama motiivi 2—4 korda, seda otsekui rõhutades ja ammendades. Muidugi laenab ta seejuures teistelt lindudelt. Igal üksikul on oma lemmikmotiiv. Ka ööbikult kui pealaulikult võetakse eeskuju. Nõnda võib laksutusigi kuulda, ja laulu imiteeritakse ööbiku-sõnadega: «Ööbik, ööbik, ööbik, Küit-Must, Küit-Must, vaule, vaule!

Too piits, too piits!» (Torma); «Too piits, too piits, laks, laks, laks. Kirju, Küüt, Kirju, Küüt, vaole, vaole!» (Noarootsi) jne.
Kogu andekusele vaatamata jääb laulurästas muidugi ööbikust maha ja taha. «No ööbik on vanast põlvest pealaulik, selle järele laulurääastas. Ja siis kuldnokk» (Tori). Tuleb leppida *abi-, võlts- (valts-), vale-, solgi-, ebaööbiku* nimedega. Ta on *ööbiku poolvelle* ehk *-venda* ja *ööbiku sulane, ööbiku õpipoiss. «Ööbiku poolvenda* laulab lühemad lood (kui päris-ööbik)» (Ridala).

Vanast ollu laulurästas kümme aastad sisaski (ööpik) man opman 'õppimas', aga ei ole viilgi laulu selgest saanu (Tartu-Maarja).

Laulurästas eelistab pesitsuspaigaks niiskeid kuusikuid ja kuuse-segametsi, laulupuukski kuuski, vrd. *kuuse-, kuusikuööbik, metsrästas, kaasikulind, varikutsirk.* Samas kuuseladvas laulutab ta nädalaid järjest, isegi laulmise kellaaeg püsib samasena. Kui paslik mets hulga paare kokku meelitab, hõiskavad nad koos kõigist teistest laulikutest üle. Metsisekütti võib see vihastadagi: kuke vaikne sihkatamine mattub sootuks jõulistesse trilleritesse.
Toiduotsingul ootamatult üles hirmutatuna, veel enam pesa juures, kisab laulurästas teravat «gigigig'i», mis on kiledam kui teistel rästastel, ületades ka hallrästa oma, vrd. *täristislind, hobu-, hall-* ja *paskrästas. «Paskrästaks* üitakse sellepärast, et kui ärritatud saab, siis ta teeb «trätätät» — nagu inimesed kõhu lahtiolekul praksutavad . . .» (Võnnu).
Laulurästas kasvatab suve jooksul kaks kurna poegi üles. Pesa sisemus oleks nagu puitmassist välja treitud, kaussümmargune, tihe ja sile; sellest siis *pott-* ja *kõdurästas* («pesa ehitab kõdu puust»).
Linnu lühike kutsehüüd ei ole eesti keeles nimetusi andnud, vrd. sks *Zippe.*

Laulurästa petmine tähendab head (Halliste).
Kui laulurästas kevadel puu ladvas laulab, tähendab see sooja kevadet (Tori, Pilistvere, Vastseliina jm.).

Musträstas,
Túrdus mérula

Laulumeistrina saab musträstas laulurästa järel järgmise koha; *laulurästa* nimetust vääriks ta peagu niisama hästi kui selle pärisomanik, vrd. veel *künnilind, -rästas.* Musträsta laulu eristavad imepuhtad vilehääled, laulurästalik kordus puudub, vilistused on pikemad ja kogu laul lõpeb vaibuva viserdusega, mõjudes natuke melanhoolselt.
Teiste rästastega võrreldes on musträstas *suur rästas.* Isalinnu sulestik on läiketult sametmust — sellepärast ta *musträstas* ja *mustlind* ongi —, nokk eretavalt apelsinikollane.
Kuldnokaga ei saa teda ära vahetada, kuigi nimetuse õige kasutamise eest ornitoloogid tänaseni võitlevad. Üksikud isendid elavad meie oludes talve üle, eriti sagedasti jäävad nad Nõmme aedadesse külma trotsima, sest toiduga aitavad inimesed. Kihelkonnal, kus talvituv lind lahtistel voolukohtadel tegutseb, nimetatakse teda *jõeköstriks,* nagu oleks ta vesipapp. Samal põhjusel on ta Valjalas *jõeemand*: «*Jõeemand* üleni must, sitikmust, õunapuude kallal on sügisel kange mees.» *Siplasekukk* võeti musträhnilt värvi järgi; Vilsandi *kadakakana* ning Noarootsi *kadakalind* illustreerivad seda, kuidas kohalik maastik linnunimes ära märgitakse.
Seltsinguid musträstas põlgab ega ole teda kõigis paigus leidagi: ida poole Kuusalu — Kilingi-Nõmme joont põikab ta harva. Isegi üksikutena äratavad nad sügisel aiapidajate meelepaha kirsse ja pehmet õunaliha hävitades, vrd. *kirsilind.* Noarootsi *hangelind* on nähtavasti juhuslikum nimetus — «et ta kevade ootel hangele lendab ja lume sulatab».

Hoburästast, *Túrdus viscívorus*'t, tuntakse kaunis napilt, kuigi teda üle Eesti küllaltki arvukalt ette tuleb. See nõmmemännikute eelistaja (vrd. *nõmmerästas*) laulab hästi — peagu musträsta kõlavusega, kuid lühemaid noote, ühetoonilisemalt ja mitte nii mahedasti. Mõni stroof kõlab nagu töinamine, vrd. sks *Weindrossel* 'nuturästas'.
Hobuselikult narisev kutsehüüd «rrrr» — vrd. sks *Schnarre, Schnarrdrossel* — põhjendab *hobu-* ja *paskrästa* nimetused sellele linnule. Varemalt olevat teda veel *rootsirästaks* hüütud.
Hoburästas on suurim rästaste peres, oliivpruuni selja ning ümaratäpilise alapoolega.

Vainurästas, *Túrdus músicus*, on kogu poolest vähim oma suguseltslaste hulgas, koorekarva kulmutriibu ja lennus nähtavate roostjate kaenlasulgedega. Laulu meeldejätmiseks võib seda trepi ja jalamatiga võrrelda. Monotoonsed vilestroofid langevad või tõusevad astmeliselt, sellele järgneb lõpus tasane, kõlavaene kädin — matil jalgade puhastamine. Kaugemal kuuleb ainult laulu «trepiosa». Kuskil kõrgemal oksal istudes kordab lind sama laulu märgatava varieerimiseta. Saludes, parkides ja kalmistutel pesitseb vainurästas üle kogu Eesti. Et tema laul aga erilist kuulamislusti ei ärata, pole ta nimetuste poolest eriti rikas. *Vainurästas, viinrästas* tulevad sks *Weindrossel*'ist 'hoburästas'.
Täristilind ja *rägistaja* osutavad rästaile ühisomasele ärevushäälitsusele, mis vainurästal kõlab eriti kiledalt. Iisakus olevat ta *kadakarästas*.

Hallrästas, *Túrdus piláris*
Täristirästas

Hallrästad on ikka summas, nii haududes kui ka ümber hulkudes. Koloonias pesitseb tihti kümneid paare koos, sügisesed parved ulatuvad sadade isenditeni. Kõiki liikumisi saadab käre pirin-parin nagu kadakate kõrvetamine. Võib küll arvata, et *kadakarästas*, sks *Wacholderdrossel*, seesugust seost tunnistab. Palju linde lähestikku teevad hirmsat lärmi, pesaasula juures ründavad nad pikeerides nii varest kui ka inimest. Kärinale järgnevad päris tegelikud (ekskremendi) lasengud. «*Hoburästas*, sie kärisep ja panep paska silmät täis, ku pesä juurde lähät» (Kuusalu). Teatakse, et *hoburästas*, levinuim nimetus, tulenevat hobuse moodi puristamisest, vrd. *hobutäristis*. Ka naisterahva kohta, «kes niske kräbe on, kuri, paagub ja särissäb,» öeldud — *tulirästas* (Kodavere).

Hallrästas ja harakas olnud lauluõppimise ajal liialt laisad, et Vanemuise kandlemängu kuulata. Pärast õppinud nad laulmise kandle naginast, kui toda häälele seati (Suure-Jaani).

Linnu alatine harakalaadne tärin — nii lennus kui istudes, kevadel kui sügisel, mõnikord isegi talvel üksikute siiajääjate nokast — andis arvukaid nimetusi peale eespool mainitute: *tärr, tärr-tärr, tärr-rästas, täristis, täristi-, käristi-, kiristirästas, kärt, lärt, kädistaja, kätkas, pajuharakas*, vrd. sm *räkättirastas*. *Paskrästas, -näär* ja *sitalind* summeerivad

kaks iseloomulikku seika — hääleparina ning kaitsevõtte. Kevadisel ajal on hallrästas ka virk laulma, kuid, paraku, ta laul «om rögine muudu 'moodi'» (Karksi). *Hall kodi* «laulab kädina-kodina äälega, suure käristi äälega ta kädistab» (Valjala). Pisut meloodilisemate silpidega liitub vali ja inetu kädin: «Siidikera, niidikera, käter-näkk-särr» (Emmaste). Isegi ühelt puult teisele tiiveldes laseb ta kõva laulu.
Hallrästas sobib linnule tegelikult vähem kui *kirjurästas*, sest hallikarvalised on üksnes linnu pea ja päranipuala, kuna selg paistab pruun ja pugu kollakas.
Lisame: kõnealune on sügiseses aias jultunuim marjasööja. Marjad moodustavad ka talvituvate isendite peagu ainsa toidu, siis juba pihlade otsast. Ent kui kasu ja kahju vaagima hakata — hävitatud putukad ja umbrohuseemned ühel pool, marjad teisel —, oleks esimene küll suurem ja raskem.

LINNULAUL

Varavalges
kes käima küll lasi nad —
need sulised väiksed
puurmasinad?

Nüüd surin ja vurin
on töötoas suur
ja igal oksal
siriseb puur

ja igalt oksalt
(ma näen siit maast)
liugleb rohtu
sillerdav laast.

Ja mina
tallamisohu eest
korjan neid
kastese rohu seest.

J. Kross

Punarind, *Erithacus rubécula*

Tihnikus liikuvat inimest hakkab järsku saatma väike pruunikas, kaunis kõrgete jalgadega lind. Pugu, kõri, põsed ja laup on tal roostekarva, mis roheluse keskelt selgesti silma hakkab. Päris lähedale ta ei tule, kuid nelja-viie sammu kaugusel ilmub ta oksarisust kord kõrval, kord taga. Kui seisma jääte, tuleb ta veelgi lähemale, võnksutab keha, suskab saba püsti ja liigutab tiibu. Nagu edev plika hüpleb ta kergemeelselt ja uudishimulikult oma peenikestel jalgadel, napsab lehelt mõne tõugu otsekui ükskõiksust teeseldes ja tiibleb jälle oksa võrra lähemale. See linnuke on *punarind* ehk *punakurguke,* keda samasisuliste nimetustega hüütakse ka teistes keeltes, vrd. sm *punarinta,* sks *Rotkehlchen* 'punakurguke'. Tõenäoliselt kutsusid eestlased teda ka *lepalinnuks.* Et ta metsarisus ringi liigub, sai ta *risulinnu* nime. Päeval kerglasevõitu kargleja, muutub ta õhtuhämarikus tõsimeelseks lauljaks, kes tunnipiku samal paigal püsib. Ta laul kõlab meie kõrvale pidulikuna ja pisut melanhoolsena oma langevalõpulistes silpides. Liigutav ja kaunis on see lauluke üha kasvavas pimedikus, kui teised linnud enamasti juba vaikivad. Ainult laulurästas laseb mõne loo punarinna nukra ettekande kõrvale. Tihtipeale elutsevadki nad lähestikku.

Laulu algus on terav ja kõrge, otsekui surutakse häälepaelte vahelt välja, siis järgnevad värelevad langevate lõppudega trillerdused ehk vilespillitused. Suve poole jääb laulmine üha harvemaks, kuni vaikib sulgimisajaks hoopis. Selgetel sügispäevadel aga võib seda ajuti taas kuulda.

TIHASED

Tihase perekondlasi on Eestis seitse liiki, neist kuus tavalised. Omaette perekonna moodustab sabatihane.

«Tihased on kõik väikesed, südid, targad, julged ja osavad linnud ning alati liikvel. Nad on suurepärased turnijad. Ronima, uperkuuti lööma, peenikesest oksaraost kinni hoides alaspidi rippuma on tihased suured meistrid, ning veel säärased meistrid, kes väsimust ei tunne. Hommikust õhtuni lendavad nad puust puusse ja oksalt oksale, ilma et minutikski puhkaksid. Kõik nuhitakse ja silmitsetakse läbi, igasse pilusse ja õõnsusse piilutakse, iga oksakest ja peiduurgast

uuritakse, ning tugev nokk kopsib väsimata siin ja seal.» Nõnda alustab prof. Kaigorodov juttu tihastest.

Tihaste suguseltslastel on palju ühiseid jooni. Kõik liigid häälitsevad peenikest ja puhast «sii-sii-sii'd» või «tii-tii-tii'd», kõigile on nokkamööda nii liha- kui ka taimetoit. Pekitüki kallal käivad teisedki sugulased peale rasvatihase. Talviti liigub terve suguvõsa segaparvedes, kuhu kaugemadki hõimlased — põialpoisid, puukoristajad ning porrid — kampa löövad.

Tihaseid hakkab suuremal arvul nägema talve tulekul, kui külm ja näljanäpistus neid elumajade juurde ajab. «Kui tihane sügisel välja tuleb, saab külma ja tuisku» (Põltsamaa). Aga ega metski sellepärast tihasehäältest tühjaks jää. «Teisi lindusi ei ole talvel siin suurtes metsades, muud kui tihane üksipäini. Kui lähed metsa tööle, teed sa mis teed, lõikad puid või lõhud puid, ikke on tema seal ja sunnib sind ühtelugu mugu 'muudkui' «Tee, tee, tee, tee!»» (Torma). Talvepakane ei pane tihase häälepaelu kinni.

Töökäsku tiitas tihane mujalgi, näit. Suure-Jaanis, Urvastes ja Rõuges: «Tigane tege «tii, tii!» Midä sa siin iks tiit 'ikka teed'» (Rõuge).

«Tihane on tuntud ja armastatud oma südiduse poolest. See on juba ammust ajast tavaks, et talvisel seatapul lõigatakse ka tihasele puuoksa rippu sea küljest rasvaseid ribasid ja söödamatuid lihatükke, kuid pidevat toitmist ei tehtud... Jõuludeks pandi kaeravihk aiateibasse, mida siis tihased varblastega võidu räsisid,» kirjutab E. Randoja Palamuselt. Gösekeni grammatikas tuuakse tihase nimetuseks *rasvalinnuke*: m e i s e [(parus)] *raswa linnoken*. See teade lubab järeldada, et inimesed jagasid tihasteperega oma kasinat toidunatukest. Mõisaori söötis külmal ajal linde, ilma et ta neist kahjurite hävitajana kasu oleks oodanud. Tihaste ja muude talvelindude toitmine ulatub seega kaugesse minevikku ning näitab rahva moraali — aita abivajajat! — kõige paremast küljest. Ühtlasi ilmneb siin heatahtlik suhtumine lindudesse üldse.

Nimetus *tihane* ja selle variandid *tiane, tiha, tihake, tihalane, tialane, tigane* ning *tigalane* on onomatopoeetilis-deskriptiivsed sõnad, mis annavad edasi linnu häälitsust ja pisidust, vrd. *tihu(lane)*, sm *tihi* 'kihulane, sääsk'. Murdeti märgib *tihane* teisigi värblinde, näiteks varblast ja ööbikut. Vrd. veel Kihnu *idirasvlast* 'tihane', milles *idi* on samasugune deskriptiivne sõna nagu *tiha*. Ka Wiedemanni *iidutaja* 'mingi väike laululind(?)' võiks tihasele kuuluda.

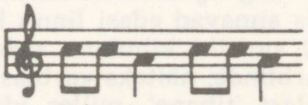
TARTU ÜLIK...
RAAMATUKOGU

Valjalas öeldi väikese ja kitsa näoga tütarlapse kohta: «tihase näuga tüdruk», Palamusel: «tilluke ja terane kui tihane». «Neskeisi teraseid tragid lapsi võrreldi tihasega: terane kui tihane, ei seisa sõelas ega sarjas, pane või pudeli!» (Torma).

Rasvatihane, *Párus májor*
Rasva-Ants

Tihane lendab mu aknale:
kaela alt valge, kõht kollane;
nokib, nokitab, vaatab targasti
sisse — tihase viis on see —,
kaela alt valge, kõht kollane!
Juhan Liiv, «Talvine tihane»

Kui sügisel ilmad külmaks lähevad, on rasvatihane väljas. Esiti turnib ja toksib ta õunapuuokstel, siis tiivutab aknalauale ja hüppab krapsti aknaraami külge. Nagu meeldetuletuseks koputatakse klaasile ja antakse kitile pihta: mina olen platsis, kus rasvatükk? «Mõned üidvad tädä *külmä tihane*. Siis tä talvel külmäga tuleb maeade juure ja sööb kõik akna külent kiti ää» (Martna). Rasvatihane on paljudes paikades külmakuulutaja — *talitihane* ning *külmalind*. Tihase ilmumine koduõue ennustas külmade algust üle kogu Eesti. «Rasvatiane on külmalind, sis tuleb külma, sii on juba täädа, kui tiane õues on, sis on külm kah, ilm läheb külmale» (Häädemeeste).
Rasva peale on ta maias: «Pane rasu 'rasv' väl'la, jusku aisust tunneb, kohe kallal» (Häädemeeste). Seatappudel oli tihane seakuuriräästas ja vaatas rasvasaamist pealt. Kui lambanahk juhtus õue tahenema jääma, koorisid tihased rasvakorda. «Ju ta sellepäräst *rasvlane* ond, et iä mielegä süeb rasva» (Kihnu). *Rasvatihane, -vana, -poiss, -näkk, -lind, rasva-Jaak* ning *rasvarants* on tema teised nimetused. *Rasvarants* tekkis *rasva-Antsust* alliteratsiooni mõjul.
Tihased on viiulimehed, soojadel märtsipäevadel aina saetakse. Metalselt ja puhtalt kuuldub tema «tri-tri-rii», «sid-si-bee», ehk «sitsikleit», nagu rahvas seda kuulis. Siit nimetuski — *kikitiits*, mida Pöide kandis tuntakse

(sit-si-kleit, sit-si-kleit)

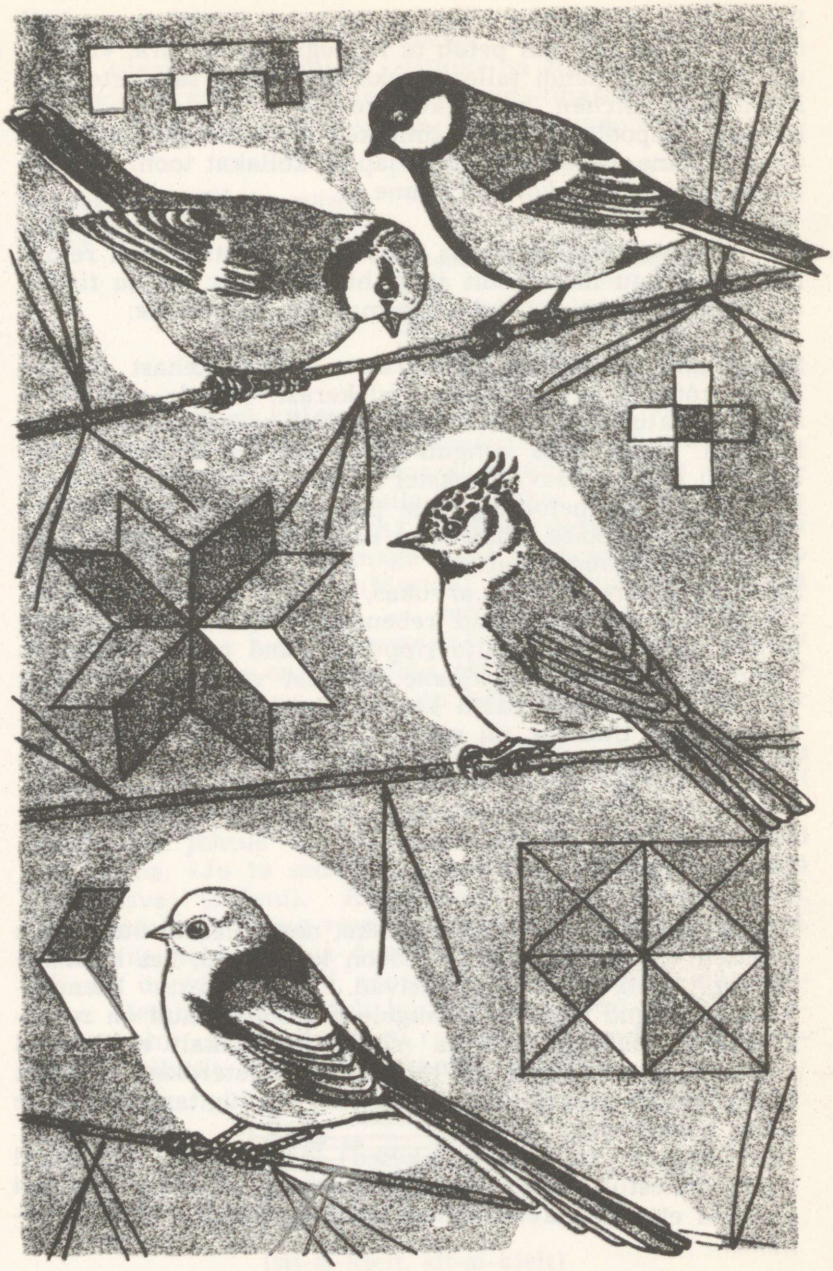
Rasvatihase kutsehüüd «pink, pink» tuleb täiesti nagu vindi nokast. Kevadisel ajal petab ta mõnegi kuulaja ära. «Pingitamise» pärast pandi talle nimeks *suur sepp*, sakslastel aga *Frühlingsglockchen* 'kevadekelluke'.
Kollase alapoolega jätab linnuke mulje, nagu oleks ta üleni kollane, pealegi on ka seljapool kollakat tooni — kollakasroheline, vrd. *kollane tihane*.

Tutt-tihane, *Párus cristátus*, paistab oma tutiga eriti reipailmeline. Tanu moodi tuti järgi hüütigi teda: *tutiga tihane* (*tigane*), *tutt-tihalane*, juhuslikumalt ka *metstihane*.

Sabatihane, *Aegíthalos caudátus*, tekitab kehast pikema hänna tõttu mulje väikesest sulekerast, millele pikk vars külge torgatud. *Sabatihane* iseloomustab seda linnukest väga tabavalt. Tuule käes võngub sabatolgus harakalikult ülesalla, kui lind ise osavasti okstel turnib. Ta kehanatuke oleks nagu siidja ebemetolmuga üle puistatud, vrd. sks *Müllerbursch* 'möldripoiss'. Pikk saba ning sulestiku siidisus põhjendavad *siidisaba* nimetuse.
Sabatihase pere on väga arvukas, kuni 13 hinge, kes kasvades paisutavad pesaseinad rebenema. Tekkinud aukudest torgatakse siis sabad välja rippuma. Lind pesitseb leht- ja segametsades, vrd. *metstihane*. Inimest või muud tülitajat võtavad sabatihased vastu kareda «tserriri»-häälitsusega.
Nagu teisigi tihaseid, nii näeb ka kõnealust rohkem raagus okste ja lume ajal, vrd. *lumetihane*.

Leevike, *Pýrrhula pýrrhula*

Külmal talvehommikul näib järsku, nagu oleksid õunapuule punased viljad kasvanud. Need on leevikesed, kes külmaga elamute ümbruses toitu otsivad. Isaleevikeste karmiinpunased pugud paistavad kaugele ära, emalinnud on roosakashallid. Melanhoolselt ja natuke kohmakalt nokitsevad nad sireli seemnekõtru või pihlakate marjaterakesi. Nukralt kõlab lindude tasane «lüüpimine» või «krüügitamine», mille sekka kostab mahe «diü».
Pesitsusajaks kaovad leevikesed kuusikuisse, kus neid harva õnnestub näha. Tasane laulusädin, mida nii isa- kui emalind ette kannavad, ei tee lindu põrmugi populaarsemaks.

Puurilinnuna olevat leevikesel erakordne anne mõnd viisi kätte õppida. Prof. Kaigorodov kirjutab, et ta olevat juhtunud leevikest kuulma, kes «sõjameeste õhtukutset» järele vilistas. «See oli nii ilus, et lõpmata oleks võinud kuulata.»

Leevikese pärisvõlu seisneb isalinnu verevuses, mis kärekülmal talvehommikul silma rõõmustab. Ta on lind, keda peamiselt välimuse järgi nimetatakse ja tuntakse.
Raamatute kaudu leviv *leevike* on vana germaani laensõna (vt. lk. 99). Sakslased nimetasid leevikese tema punase rinnasulestiku järgi toompreestriks (asks *Dompappe*), kellel oli samuti punane rüü. Selle nimetuse mitmesuguseid mugandusi pruugitakse meie rahva seas kõige enam, kuna näit. Häädemeestest teatatakse: «*Leevike* levis siinkandis Kampmanni lugemiku kaudu, seal oli jutustus leevikesest.» *Dompappe*'st on saanud *toompapp, -papike, -paap, tuum-, tum-, puupapp, pumpapikene, punnpaap, punt-* ja *pumppaabuke.* Lühikujud on *tomp, paap* ja *paabu.* Ka *tombak, tumbak* ja *toombak* pärinevad saksa lähtesõnast. Jääb isegi natuke arusaamatuks, miks võõras sõna nii labusasti levis. Kodused *punakurguke, -pugu, puna-* ja *lepalind* märgivad teisigi linde.
«Krüüksib, kutsutakse *krüükslinnust* '-linnuks'» (Lüganuse). *Krüükslind, krüügitaja, lüübik* ning *tuitsutajas* on leevikese häälitsus-nimetused.
Talvise linnuna on kõnealune õigusega *talvik, külmalind, -tihane, kurjailmalind.* «Kui sügisi akas juba leevikest nägema, on tali oodata» (Kolga-Jaani). *Vihmapläu* kohta arvatakse, et siis tuleb vihma, kui ta laulab (Tartu-Maarja). Leevikest näeb sageli õunapuudel või umbrohtude, näiteks tutrade kallal, endisel ajal nokitses ta kanepiseemneid, vrd. *õunapuulind, tudrik, kanepilind* (Gösekenil: *thum Pfaff* / (avis) *tuddrik* / *kanapi lind*).

Siidisaba, *Bombycilla gárrulus*

Siidisaba pesitseb kaugel metsatundrais ja taigavööndi põhjaosas, kust ta talikülalisena — tavaliselt oktoobrikuu lõpus — meile ilmub, vrd. *talve-, külmalind.* Massilised sisseränded leiavad aset siis, kui siidisabade päriskodumaal toidusaak ikaldub. Toitu tarvitavad nad aga suurel hulgal, söömise vahet peagu ei peeta. Punased pihlatarjad kaovad imelise kiirusega, üksik marjatera kugistatakse tervelt alla.

Peagi tuleb järg kadakate, viirpuude ja kuslapuude kätte — siit *pihlakapoiss*, *kadakapüü*, *-kull*.

Siidisabad liiguvad ikka salkades nagu kuldnokad, kellega nad suuruse ja lennu poolest sarnanevad. Endistel aegadel polnud haruldased isegi tuhandepealised parved. Põhitoonilt hallikasroosad nagu emaleevikesed, eretab neil tiibadel ja sabatipus võilillekollast ja erkpunast, siit *lepalind*. Sulestiku siidjas peenus ja pehmus andis sakslastele põhjust lindu *siidisabaks* (*Seidenschwanz*) hüüda, ning tõlkelaenuna võtsid eestlased selle nimetuse omaks (juba Gösekenil leiame: *Seydenschwäntzlein* (avis) *Sydi sabba*). Peas kannavad siidisabad kena tutti, vrd. *tukkpea*, *tuttpea*, *-müts*, *tutt-till*, *-tili*. «Ilusad kirjad, kukla peal tutt nagu naistel tanu vanasti» (Kose).

Lindude kutsehääl, helisev sirin «sirrrr», kajab nagu kellukeste kõla. Siidisaba-parve hääl kostab tõusva ja laskuva sirinana. Muidugi mündíti see sirin ka nimetustesse, vrd. *viristaja*, *sirinokk*, *tutt-till*, *-tili*, vn *свирстель*, sm *tilhi*.

Saksa päritoluga *siidisaba* võis tuttavaks saada ja levida mõisnike kaudu, kes neid linde jahtisid. Siidisabade ilmumine oli poisikeste, pühapäevaküttide ja maiasmokkade suur rõõm. Riias peeti siidisabasuppi delikatessiks, mida pidulikel puhkudel uhkusega serveeriti, kirjutab balti-saksa ornitoloog O. Löwis.

Möödunud sajandiga võrreldes on siidisabade siinviibimise aeg ja nende arv märgatavalt kahanenud.

Ohakalind, *Carduélis carduélis*.

Ohakalind oleks otsekui nalja või lusti tõttu värvipäradega kirevaks võõbatud: lapiti valgeks, erkpunaseks, mustaks, helekollaseks. «Neoke elos kirjo lend, kirjod riided selgas» (Martna). Nagu rõõmsavärvilised liblikad sibistavad nad talvepäikese külmas paistes taimevartel toitu otsides, vrd. *takjalind*, *-tihane*, *ohakalind*, *-varblane*. Alatasa kostab klõbisevat «tikelit'i», mida nimetusteski kuuleme: *tiglits*, *terlits*, *terlitski* (< sks *Stieglitz*, *Sterlitz*), *hekelik*. «*Lumelindude* parvedena lendamine pidavat tuisu tulekut tähendama» (Vigala).

Hallvares, *Córvus coróne*
Hall-Jaak

Vanamees aia peal, hallid kaltsud jalas? — Vares

Varese kraaksumist kuuleb aasta läbi ja keegi ei pea tema tundmaõppimisega vaeva nägema. Tuttavate lindude loend algab peagu alati ühteviisi: vares, varblane ... «Vana varõs meite egapäene küläline» (Kihnu). Suvel, kui kanapojad kaovad, on see tihti varese töö, talvel näeb teda kesise hobusepabula kallal nokitsemas. Külmaudune hommik, puhevil sulgedega vares kaseladvas kössitamas — kui tüüpiline talvepilt see on! Sompus-pakaselist ilma hüüti varesekarva ilmaks.
Küll suvel, küll talvel nähtav, on hallvares tegelikult rändlind. Talvised varesed pärinevad põhja poolt. Põhjarannikul kutsutakse sügisel üle mere lendavaid vareseid õigusega *soome varesteks.*
Roostikes ja teistel lindude pesitsusaladel saadab vares pesade rüüstamisega korda palju paha. Kuskil puuladvas luurab ta ümbrust, et valveta kurn puruks vasardada ja ära õgida. Vares on vaga linnuke vaid laulusalmis ja *vagalind* kergeuskliku arvates.
Tänu jahimeeste vaevale — nimelt vaevale, sest vareselaskmine pole naljategu — on ta mõnel pool üsna haruldane. Alles ööküimade alguses, kui nad ööbimisparvedesse löövad, hakkame neid jälle nägema-kuulma.
Hall lind ta on. Ametlikku *hallvarest* kasutas rahvaski mustast varesest eristamiseks. Ka *hahkvares, hallivativares, hallivatimees, vana hall, hall-lind* ja *-Jaak* tähistasid sama lindu.

Varese laul laisa pesunaise pesunööri juures: «Tunkel, tunkel. Minu karva, minu karva!» (Kuusalu).

Vanapoiss ütleb: «Ennem läheb vares valgeks, kui ma naise võtan» (Torma).

Saarlaste *non'nist* 'vares' võime samuti linnu värvi välja lugeda, usutavasti sedagi, kuidas nime andjad kloostrirahvasse suhtusid. *Non'n* tähendab ühteaegu nii varest kui ka hallirüülist nunna, vrd. sks *Nonne* 'nunn'. Võib arvata, et kloostriasukate pilkeks ja pilaks sandid linnud nende nimega ristiti. «Varesse ja haraku — nu umma üits praht» (Rõuge). Vareseks sõimati naabrimeest, kui tülli mindi; väga saamatu inimese kohta sõnati põlastades: «Just kui varesse vänts, ei kanna kaela» (Palamuse). Halvustust ilmutavad

nimetused *tolgus*, *tolvakas*, *tolkvares* (ka: 'lollpea, kergats'), *korbus* («varekse sõimunimi»), *varganokk*, *va kalts*.
Varese laul pidi olema: «Vares vaak, Junn-Jaak, Vana-Anu kördi 'undruku' haak» (Häädemeeste). Kraaksatus mõtestati mehenimena — vares karjub «Jaak, Jaak!» (Martna jm.) —, millest siis nimetused *Jaak*, *vares-Jaak*, *hall-Jaak*. Lastekeeles oli vares *vaak*, *kaak*, *kaaga* — niisamuti häält imiteerides.

Vareste kahekõne.
— Kaarel, Kaarel, Kaarel!
— Mis taat, mis taat, mis taat 'tahad'?
— Sul noorik, sul noorik, sul noorik!
— Jaah, jaah, jaah!
— Kust tõid, kust tõid, kust tõid?
— Narvast, Narvast, Narvast!
— Ah-ah-haa, või Narvast, Narvast!
— Mul kuaa, mul kuaa! Saarlane, saarlane!
— Kost sealt, kost sealt, kost sealt?
— Kaarmast, Kaarmast, Kaarmast!
— Ahaa, ahaa, või Kaarmast, Kaarmast!
— Paras paar, paras paar, paras paar!
(Torma)

Tüves esineva *r* järgi võiks arvata, et ürgvana nimetus *vareski* häälega ühenduses seisab.
«Vares on targem ja asjem teiste lindude seas. Mõned vanad inimesed ikka rääkisid, et vares polegi lind, vaid noitud 'nõiutud' inimene» (Karja). Vaakumisel oli ettekuulutamise tähendus, ilmamuutuse teadaandjana päris üldiselt. «Kui vares lendab õue ja hakkab kraaksuma, küsitakse: «Kui sa tead head, lehvita tiibu, kui tead halba, noki varbaid, ja kui sa midagi ei tea, siis lenda ära»» (Kihelkonna). Vares karjuvat: «Vaak, vaak, kellest kahest paar saab» (Märjamaa). Emmastes kardeti laeva hukkaminekut, kui vares masti otsa lendas.
Nagu teisigi asjemaid linde, ei tohtinud ka varest kalapüügi ajal nimepidi hüüda, vaid ümberöeldult: *sarvnina*, *ehmik*, *lepaotsapoiss*, *kaak*, *va kalts*. Eufemismiks oli vahel ka *non'n*. Kui ronka austati ja meelitati, siis varese eufemismid räägivad mõnitusest ja põlgusest.

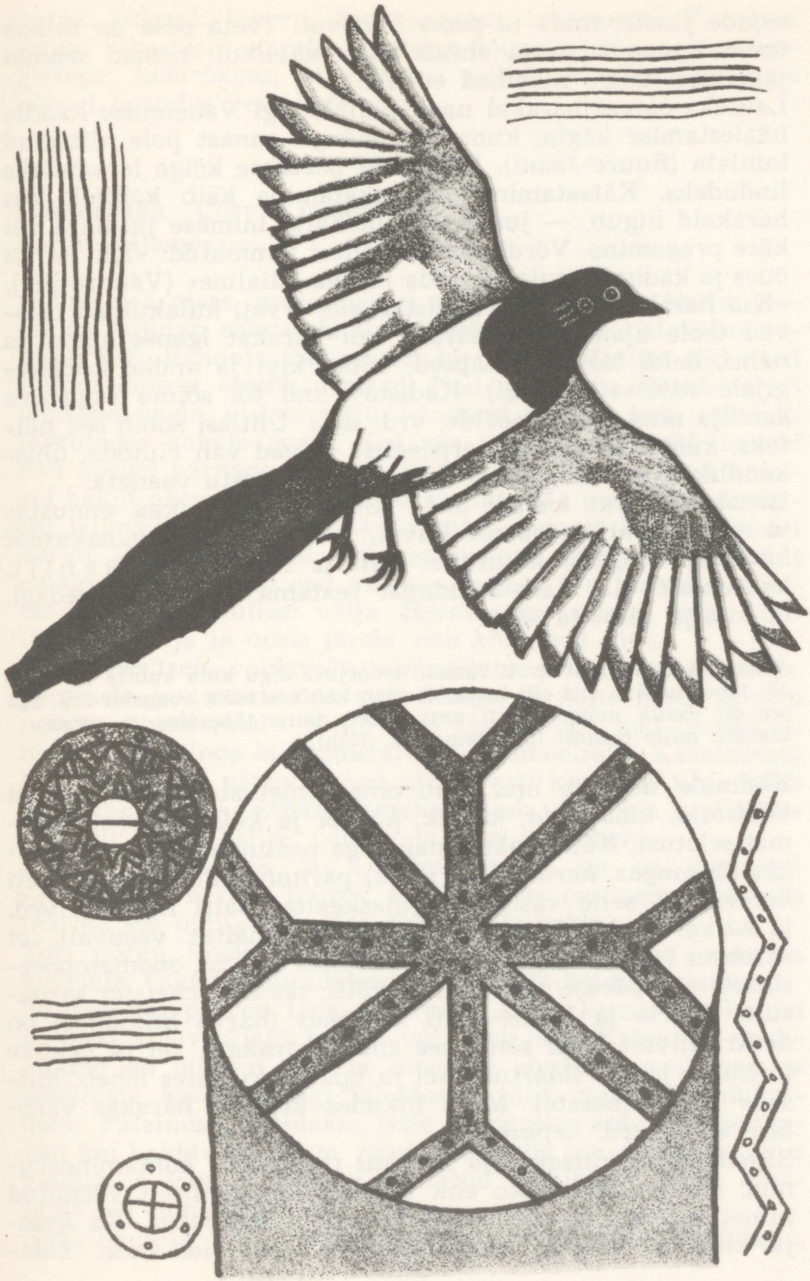
Harakas, *Pica pica*
Pikksaba

Kiird-kaard katusõh, must Mihkli moro pääl? — Harakas ja vares (Setu)

Mõistatus iseloomustab kaht lindu huvitavalt ja tabavalt. Va varesetolgus oma apluses kooberdab pugutäidet otsides sageli õue mööda, harakas kädistab küll, kui maitsvat söödavat paistab, kuid katuselt alamale kepsab suure ettevaatusega. Ainult seatapu-ülejääkide ahvatlusele ei suuda harakaski vastu panna. Tihti imestatakse: siga alles laudas, aga harakad juba läheduses ümber lendamas!

Kui vares ütleb: «Siit suab, siit suab!», siis arakas ütleb: «Eks katsu, eks katsu!» Arakas on nagu saksa seltsi lind. Tema ise kohe enne iga asja katsuma ei lähe, vuatab enne pealt, kas on sünnis katsu vai ei. Vares vannub: «Kurat, kurat!» Aga arakas tuletab ikka meelde, et tema on «saks, saks, saks»! (Torma).

M. J. Eiseni arvates kutsuti harakat *saksaks* «saksasõnumi» ehk mõisakäsu toomise pärast.
Eks ole harakas oma hallist sugulasest ees ka sulgede poolest. «Ku me lapsed ollime, ütlesime ikki: *siidilind*. Tal ilusad mustad ja valged suled läigivad» (Häädemeeste), vrd. *kiriharak, kirjutiib*. Rahvas räägib, et kui korpi (ronka) pintseldati, naernud kiitsakas (harakas) parastades ja saanud pintsliga ümber pugu, sellest siis tema sulestik musta-valget kirja (Mustjala).
Harakas võib uhkeldada ka oma pika sabaga, mis lähedalt vaadates kenasti veikleb. Saba järgi anti nimetusi — *pikksaba, vibahänd* — ning sepitseti mõistatusi: «Laast pikem kui halg?» (Jõelähtme, Harju-Jaani), «Mees läks metsa, peotäis peerga p-s?» (laialt tuntud).
«Harakal om tuuperäst hand pikk, et ta varast pirda. Ja Jummal ütel, et sullõ hannast kasusi 'hännaks kasvaksid' ka neo pirru» (Setu).
Kui vares on tühipaljas seamolli sõber, külastab harakas läbi lahtise ukse või aknaruudu kanapesigi, vrd. *munavaras*. Metsas teeb ta linnupesade kallal sama tööd. Meriharakast ehk meriskist eristamiseks kasutati Noarootsis *maaharaka* (*-aranga*) nimetust.
Jahimeeste vääringus on harakas poole kallim kui vares. Palju räägitakse kõnesoleva linnu ahnest himust läikivate

asjade järele, mida ta pessa kandvat. Tema pesa on muide ümmargune katusega ehitus nagu käblikul: nemad saanud jagamisel kõige paremad endale.
Lauluks olevat harakal nagu hallrästalgi Vanemuise kandle häälestamise kägin, kuna nad mängu ennast pole viitsinud kuulata (Suure-Jaani). Mõlemaid peetakse kõige laramateks lindudeks. Kätsatamine ehk sakatamine käib kõikjal, kus harakaid liigub, — just nagu tulehargi inimese jutulara või käre pragamine. Võrdlus pole tuulest tõmmatud: «Kui harak õues ja kädistab, tuleb käreda jutuga külaline» (Vändra jm.), «Kui harakas aiateibas kädistas, siis arvati külakubjad tulevad teole ajama. Sellepärast, kui harakat iganes aiateibas nähti, öeldi lastele: «Lapsed, võtke kivi ja andke kurjategijale valu!»» (Karksi). Kädistav lind tõi sõimu ragistava sundija ning saksa meelde, vrd. *saks*. Ühtlasi sobib see näiteks, kuidas ebausu kõverpeeglist võivad vali elutõde, ühiskondlikud vahekorrad ja suhtumisedki vastu vaadata.
Harakas olevat kuradi süda (Suure-Jaani), ikka ennustas ta miskit santi ja ebameeldivat, vrd. *käsutooja, vanakuradi käskjalg*. Aegade muutudes hakkas lind k o n s t a a b l i t, kohtukäsku ja maksunõudmist teatama, mõnikord sedagi, et kuulja sõimata saab.

Araka kädistamisest usuti vanast, teoorjuse aigu küla kubija tulekud. Jäi teoorjus ära, siis olli loota, et jääb kah see tükk ebausku ära, aga see oli ekslik mõte. Varsti anti sellele teine tähendus ja ustas . . . ütskõik mille poolest ikka õnnetust (Nõo).

Kädinale võlgneb lind tänu oma nimetustegi eest, millest *kädistaja, kida-käda, katsak, kätsak* ja *kökk* ei nõua lähemat seletust. Küll peaks sõnakesega peatuma nimetuse *harakas* (*harangas, harikas, harjakas*) päritolul. Pikka aega peeti *harakat* ja selle vasteid sugulaskeeltes balti laenuks, vrd. ld *šárka*. J. Mägiste kriitiline analüüs näitas veenvalt, et sarnasus leedu sõnaga tuleneb hoopiski samast, onomatopoeetilisest algupärast, vrd. ka is *šakatti*, sks *Schackelster* sarnasust! Saarte ja Lääne-Eesti *kiitsakas* (harva *kiipsakas*) on deskriptiivset laadi sõna; see antud harakale, «et ta nehoke kiitsakas loom» (Martna), «et ta üpates, kiitsates läheb, kiitsab» (Häädemeeste). Maas liikudes kepsleb harakas varblase viisil, vrd. *kepsak*.
Sagedasti on *kiitsakas* ja *harakas* (*harangas*) kontamineerunud, andes *kiitsharaka* ehk rahvaetümoloogiliselt väänatud nimetused *kitsharakas, kitserangas, kiitsarajakas*. Ka *kida-* ja *kiha-* ilmutavad deskriptiivsust, vrd. *kida-käda, kida-*

harak, kidarak, kidarik, kidaharangas, kiharangas. Viimased kujud rikastasid haraka nimistut lõbusate rahvaetümoloogiatega: *kidarõngas, kiharõngas,* millele sisulise analoogia põhjal lisandus veel *kidaratas!*

Kaelushakk, *Cŏrvus monédula*
Kirikuvallamees

«Jäme pea otsas, must mantel seljas, hall rätik kaelas» — nõnda kujutab rahvas haki väljanägemist (Haljala). Loodusesõber E. Randoja Palamuselt kirjutab: «Minule olid need linnud lapsest saadik armsad. Nad olid väga südid, talvel lendasid õuele, otsisid toitu, kõndisid kuidagi kole tähtsalt, taarutades kahele poole. Kui aga ilmad soojenesid, istusid nad kõrgel pärnade otsas ja ajasid juttu. Tuli kevad, tassisid hakid päevade kaupa kõike prahti oma pesadesse; laskusid lehmadele ja hobustele parvena selga ja katkusid neilt karvu. Loomad sallisid seda heameelega. Üks asi tegi ainult emale muret. Panid oad maha — niipea kui tärkasid, sikutas hakk nad mullast välja. Hernestega samuti. Isegi sibulad tiris välja ja uuris järele, ehk kõlbavad süüa.»
Hakk pesitseb valdavalt inimasulate juures — müüride, varemete ja tornide õnarates. Kõigis kirikutornides asuvad nende «ühiselamud». Mitte üksi lärm, mida nad teevad, ei muuda neid linde kirikumeestele vastumeelseks. Kasutamata kirikukorstnad pätsivad nad nii kõvasti kinni, et tihti tuleb puhastamiseks korstnasein maha raiuda. Ja mida seal kõike ei leidu: hagu, kaltse, paberit ja isegi raudnaelu.
Kiriku pärisasukas ja *kirikuvallamees* on ta õigusega: «Nemad on keriku juures, tornide sees pesitsemas, selleks neil ka see nimi» (Otepää). Vrd. *kirikuhakk, -naak.*
Tori põrgu liivaseinas paikneb hakkide suurem looduslik koloonia. Õõnsaid puutüvesid võetakse individuaalelamuiks.
Suured hakiparved teevad hirmsat kära. Linnu üksikhüüd on järsk kõlav «kjakk kjakk» või «jaak jak». Hakikarja naaklemine on otsekui tüli ja sõneluse võrdpilt, *naaklema* ja *nääklema* kasutataksegi laialdaselt tülitsemise sünonüümidena. Palamusel üteldakse laste lärmamise kohta: «kisendavad kui hakid». Haiglate, raamatukogude jne. ümbruses, kus vaikus on vajalik, ollakse sunnitud mõnikord hakke hävitama või eemale tõrjuma.
Naaklemisele, oma järjest korratavale järsule häälitsusele,

võlgneb hakk tänu oma nimetuste eest. Peagu kogu Eestis nimetatakse jutualust lindu *hakk* või *kirikuhakk*. (Vrd. sm *hakki, kirkkohakkinen*, lv *akk*. Ka saksa *Jakob*, ing *jack*(*daw*), ung *csakli* [loe: tšokli] jne. on samataolised nimetused. *Jakob* ja *Jack* räägivad sellest, et võimaluse korral mõtestatakse häälitsus inimnimena.)
Möödunud sajandil Saaremaal pruugitud *haak* on otsekui vahelüli nimetuste *hakk* ja *naak, kirikunaak* vahel. Viimaseid kasutatakse Kirde-Eestis. «*Naagid* naagivad «naak» ja «naak»» (Lüganuse). Onomatopoeetilistest nimetustest teame veel Otepää *tsääku*.
«Naaki peetakse varekse pooleks vennaks» (Haljala). Ka Kihelkonnal on ta nonni (varese) poolvend. Vareslaste sugukonda kaelushakk kuulubki. Talvepoolaastal hulguvad nad toitu otsides koos varestega. Nõnda on Simuna *väikevares* päris tabav ja põhjendatud nimetus. Haki sugulusest teiste vareslastega pajatavad ka nimetused, nagu *pisike must vares, hakkvares, harjuvares, must vares* jt.
Põlvas arvati, et hakid on ristimata rongad: «Kaarna poja piät suuress riidiss 'suureks reedeks' ristitüss saama, muidu jääva hakiss.»
Varese ja ronga mesti kuulub hakk ka linnupesade rüüstamisega.

Kodutuvi, *Colúmba lívia*

Kes tuvide söötmist tähelepanelikult pealt vaatab, märkab varsti nende lindude aplust ja riiakust. Kujutlus tuvist kui vagast ja armsast taevalinnust — vrd. «vaga kui tuike» — levis vaimuliku kirjanduse kaudu. Nõnda võiski mõni virk kirikuskäija eideke öelda: «Mia ole kui taeva tuvi» (Karksi). «Taeva linnuna» tõi ta õnne majale, mille ümbruses ta asus. Majad, kus tuvid pesitsevad, ei minevat põlema (Väike-Maarja, Rõuge jm.). Siiski, maised huvid käisid üle: söögikõlbliku liha pärast passis ta hästi supipotti. «Tuvi. Ka teda armastab talunik oma õuel jalutamas näha, kuid eriline õnnelind ta siin ei ole, sest tuvi liha on söögiks kaunis maitsev» (Tarvastu). Tuvi muneb ainult kaks muna, kuid pesitseb see-eest mitu korda aastas. Noori pesakondi võib näha märtsist septembrini.
Kodutuvi esivanem — kaljutuvi — elab metsikuna Briti saartel, Vahemeremaadel, Kesk-Aasias ning Hiinas. Tema järg-

lane elutseb ainult inimasulais, eelistades rahvarohkemaid kohti. Nimetusedki iseloomustavad tuvi sellest küljest, vrd. *linna-, maja-, kodutuvi*. «Tuid maal ei ole, nee on lennas» (Martna).

TOONEKURED

Meie oleme kõik kord «toonekure nokas toodud». Kurejutt seletas ära suure küsimuse, kurg oli kole tähtis lind, *lastetooja* ehk *titekurg*. Seda ülesannet täidab ta Eestimaal küll alles võrdlemisi lühikest aega — saksa eeskujude järgi. Ometi on kure ning peenikese pere omavaheline seos isegi päris vanade inimeste teadvuses juurdunud.

Palamuselt kirjutatakse: «Mis sellesse puutub, et kurg peresid suurendab, siis vanematel inimestel on selle kohta kenake ebausk. Meie külas polnud enne peagu üldse väikesi lapsi. Kui aga kurepesa üles seadsime ja kured kohale lendasid, tekkis külas paari aastaga kaheksa last. Selle peale ütles ema, tõsi naljaga pooleks: «Oh, vaja teine (kurepesa) maha tõugata!» Temal oli palju lapselapsi hoida.»

Sakslased uskusid: «Laskub paar toonekurgi maja katusele, saab seal peagi pulmi; kui ta aga äsja-abiellunute katusele asub, siis saavad need nii palju lapsi, kui mitu poega on kurel.»

Lastetooja **valge-toonekurg**, *Cicónia cicónia*, pole meil igipõline asukas, vaid levib jõudsalt alles viimasel sajandil. Eestis saavutab see liik leviku põhjapiiri. Maa põhjaosas leidub kurepesi väga harvalt (10% pesade üldarvust), saartel puudub ta hoopiski. Nõnda on ka valge-toonekurg «võõrsilt pärit» nagu mitmed teised liigid (siniraag, künnivares), kes hilisemal ajal levinud või alles levimas. «Toonekured, need üitakse *saksamaa kureks*» (Kihelkonna). Karksis, Helmes, Vigalas ja Toris kuuleb teda koguni *saksamaa pääsukeseks* hüütavat!

Valge-toonekure hilist levimist tõendavad kaudselt ka mitmesuunalised laenud, mis oma nimetuste puudumisel tarvitusele võeti: *tork*, *törk* (< erts *stork*), *tort* (< lt *storķis*), *tor'ss* (<sks *Storch*) jt. «*Tor'ss* om sii, kes latsi tuub, tagapuult om must, iist valge, nuk'k om tal kõllane. Mõni kuts tämät *saksamaa pääsuke*» (Karksi). Teatava sarnasuse põhjal haigruga kandis toonekurg kohati Lõuna-Eestis nimetust *haigur, haigurkurg*. *Valge kurg* eristab teda hallist, sookurest. Linnu välimust märgivad veel *pikknokk, pikk-koib, kõrge-*

jalg, kõlpreis (ka: 'pikkade säärtega olend'), *pugu, pugukurg.* Toiduotsinguil vesisteski paikades patseeriv lind oli *soopuhastaja.*

Aga *toonekurg* ise ja selle variandid rahvakeeles — *tooni-, toona-, toonkurg, toona*? On see ometi ürgvana linnunimetus? Kas pole siin — vastupidiselt sünnikujutlustele — tegemist koguni sama sõnatüvega, mida kohtame *toonelas,* manala sünonüümis?

Tõesti, *tooni* tähendas algselt laibalehka ning Lõuna-Eestis mäletatakse veel meie ajal, et toonekurg kuulutas koolu nii inimestele kui ka loomadele.

Surma ennustas algselt siiski teine lind, arg ja harva nähtav laaneasukas **must-toonekurg**, *Cicónia nígra.* Möödunud aastasajal kohtas teda meil sagedamini kui praegu. Ilmselt oli surmamusta mantliga lind see, keda «üldse pühaks linnuks arvati» (Helme). Tõenäoliselt kuulus ka liivi *piva-lind* 'pühalind' (> Jämaja *pühalind*) mustale toonekurele. Rootsiski oli ta surmariigi saadik (*Odensvala*).

Valge-toonekurg, kes sünge nimetuse üle võttis, elutseb inimestega sõbralikus naabruses, kasutades pesa rajamiseks inimeste pandud aluseid. Vana vankriratas viidi puusse üles, ja kui kurepaarile ümbrus meeldis, asuski ta pesitsema. Tuleb kurerohkel aastal pesaaluste pärast nappus, siis lüüakse julmi lahinguid, mille tagajärjel tihti munakurn või pojad hukka saavad. Seepärast on iga loodusesõbra kohus hoolitseda, et meie *kodukurg* vajaduse korral pesapaiga leiaks.

1939. aastal pesitses Eestis umbes 320 paari valgeid toonekurgi, 1958. aastal — 354 paari. Liigi vähenemist ei ole seega märgata. Lääne-Euroopas aga erutab valge-toonekurgede saatus ornitolooge juba pikemat aega, kuna liigi arvukus langeb seal masendava kiirusega. Nõnda loendati Taanis 1939. aastal 1000 asustatud pesa, 1953. aastaks oli see arv kahanenud 185-le.

Rahva seas on juurdunud umbusk toonekure toidu vastu. Ekslikult arvatakse, et lind tassib poegadele peale konnade ja hiirte veel elusaid rästikuid, kes maha kukkudes võivad majade ümber siginema hakata. Valge-toonekurg elutseb ju inimelamute vahetus läheduses. Näiteks kirjutati Loodusuurijate Seltsile Elva rajoonist: «Meie toonekured käivad toitu toomas kaugelt Võrtsjärve äärest. Kui sealt tulevad, on neil noka vahel tihti suur kimp rästikuid. Ega nad 8—9 km pikkust lendu ühe rästiku pärast ette ei võta, koguvad noka vahele nii palju, kui sinna mahub. Nägin ühte toonekurge sellise kimbuga pesa poole lendavat. Mis need muud

olid kui rästikud.» Tegelikult kannab kurg noka vahel vaid hagu ja oksakesi pesa jaoks. Poegade toidu, sealhulgas ka rästikud, keda toonekurg tõesti surmab, neelab ta alla ning oksendab hiljem pesa põhjale.
Maotassimise eelarvamuse pärast on isegi pesi maha tõugatud. Liigagaraid ja pahatahtlikke hoidis siiski ebausk tagasi: «Kes kurepesa ära lõhub, munad ehk pojad hävitab, sellele võtvat kurg tuletuki ja viivat sinna katusele, kus pesalõhkuja elab, panevat tare põlema» (Kõpu). Sama sisuga teateid saadi veel Keilast, Kihnust, Rõngust ja mujalt. Mõtte tuletukist sugereeris muide kure punane, tulekarva nokk!
Vahel juhtub sedagi, et mõni poisike või arutu paugutaja kure pihta püssi proovib.

Ajakiri «Eesti Mets» kirjutas 1935. aastal, et polnudki eriti haruldane nähtus, kui mehehakatised kure ilmumisel püssid platsi võtsid. «Lasti lind maha, siis ei teatud õieti, mis temaga peale hakata. Üks leidis, et pagana pihta, jalgadest saaks ju head piitsavarred, kuna teine, vastupidi, selle asja jälle maha tegi...»

Mõlemad toonekured seisavad looduskaitse all.

sammume edas
põldudele, põõsa
tikku ja šalju

Ööbik, *Luscínia luscínia*
Laulukuningas

«No ööbik on vanast põlvest pealaulik,» tõendab rahvas. Kõikidest linnulauludest kiideti ööbiku oma kõige kaunimaks. Linnuke oli selle õppinud Vanemuise enese kandlemängust. Ent kes olekski veel rikkam ja kõlavam laulja — viisides vaiksed sahinad ning võidukad laksatused kõrvu? Milline lind mitte lihtsalt ei laula, vaid lööb, tõukab, laksutab, naksutab, plaksutab, tiksutab, latsutab, sihiseb, suristab, lidiseb, soltsub, ketrab, muisutab, vilistab ja hõiskab? «Temäl om jo mitu kiild suun, temä om jo koolitedu,» imetleti Puhjas. Karksi ööbikud laulvat jaanióól kaheteistkümnel keelel, lutsilased * kuulsid neljateistkümmend «helü». Soomlased nimetasid linnu tabavalt sajakeeleks — *satakieli*. Tõepoolest, «ööbik ei laala sedasi kui teised linnud» (Anna). Mis ime siis, kui tõusis isegi kahtlus, kas laksutaja ning sihistaja ongi üks ja sama lind; arvati, et laulavad tihane ja ööbik (Kodavere).

Ööbik on *laulukuningas* ehk *lauluisa* lindude hulgas. Mitmed teised olevat tema juures õpil käinud, kuid jäänud laulukunstis ikkagi köstriteks ja abilauljaiks. Laulurästas ning käosulane aimavad päris osavasti ööbiku üksikuid stroofe järele, ent puhtusest ja vaheldusrikkusest tuleb puudu. Tõsi on küll, et ööbiku naabruses laulavad nad märgatavalt mõnusamini.

Ööbik toob öösooja. Kui lehed hiirekõrvul ja öökülmad möödas, hakkab tema laksutamist kuulma. Toomikutes, lepaja kasesaludes, enamasti vete lähedal, kajavad ta lõppematud viisijärgud, kui hämarus maale laskub. Ja kui siis veel ligistikku võistleb mitu ööbikut ning laulurästaski jõudumööda sekka lööb...!

Vaikselt liikudes võib laulmisest haaratud linnule väga lähedale saada, kuigi ta enamasti lehestiku varjus märkamatuks jääb. Ööbik laulab kaunis madalal oksal, tiivad sorakil. Hämaruse tõttu ei suuda kuidagi eraldada linnukese rusket sabavärvust või sulestiku üldist pruuni.

---

* Lutsilased — Lätimaal Ludza maakonnas elavad eestlased.

Saabudes laksutab laulukuningas nii päeval kui öösel, hiljem enamasti öösiti. «Ta ei maka üüse siska väärtki,» öeldi Rõuges vähese unega inimese kohta. Teomees, keda unevõlg alatasa vaevas, lootis öiselt lauljalt abi. Selleks tuli kolm korda ümber unetu linnu käia, ise lausudes: «Saago mulle siska uni.» — «Sis saa unõst elu otsani vallalõ, tulõ õi inäb kunagi und silmä» (Vastseliina).

«Ööbik laulab öölaulu, kuldnokk laulab koidulaulu, lõoke laulab lõunalaulu, pääsuke laulab päevalaulu» (Märjamaa). Kevad on täies väes ja ilus. Ent ööbikulaulu pole kauaks. Jaanipäeva paiku laksutatakse viimased viisid. Looduse ilusaim aeg läheb üle lopsakaks suveks.

Oma öisele laulmisele võlgneb linnuke tänu rohkete nimetuste eest. Laulu suur rikkus kajastuks nagu nimetusteski. «Heal lapsel mitu nime,» lausutakse ööbiku kohta sageli. Selle ütlusega otseses seoses näib seisvat nimetus *pailaps*. Kuldne laul lubas *kuldnokaks* hüüda (vrd. *kuldsuu* 'hea jutumees'), samuti kiidavad seda hüüdnimed, nagu *laulujumala poolvelle, väsimata laululind, igavene laulja* jt. Ka *ööbik* (*ööpitk, -pikk, õpik, üpik*) pärineb laulust, lind ütleb seda ise: «Ööbik laulvet «öö-pikk, öö-pikk», iluse laulu äälege» (Helme); ««Öö-pikk, öö-pikk», ütleb kohe ese 'ise'» (Lääne-Nigula) jne. Selle aluseks on kahesilbiline laksutav järk, mida imitatsioonides matkitakse näiteks ka «tüdruk», «lüpsik», «kirjak» jne. kujul. Muide oli nimetus levinud just neil aladel, kus esines ka imitatsioonielement «öö-pikk». Harva võis kuulda lühenenud vormi *pikk*. Laksutaja meie ööbik ju on, seetõttu passisid ka *käoraudsepp* ja *solk*, mis tavaliselt kuulusid kõlksutavale väike-lehelinnule.

Kiriküüt, küüt ja *toopiits* on *ööbikuga* analoogilised nimetused. «Põllumees kündis härgadega. Härge nimed olid Kiri ja Küüt. Härjad olid laisad, nii et põllumees neid alatasa pidi sundima: «Kiri, Küüt! Laisk, laisk! Too piits, too piits!» Seda kuulis ööbik lähedast metsast ja järgmisel hommikul laulis ta: «Kiri, Küüt! Kiri, Küüt! Laisk, laisk! Too piits, too piits, plaks, plaks, plaks!» Ja tänapäevani laulab ööpik niisama» (Helme). Nimetuses on siis kokku sulanud künnihärgade nimed Kirju (Kiri) ja Küüt. *Härjalind, künnilind* ja *künnitsirk* toetuvad lauluimitatsioonile kaudselt. «Ärjalend laulab: «Küit, Küit, Lauk, Lauk!» Et ta ärgi sedamoodi mõistab üida, sellepärast üitas *ärjalennuks*» (Lääne-Nigula). *Künnilinnuks* peetakse teda samal põhjusel: «... et temal künnipoisi ärge 'härgade' sundimise sõnad olema» (Suure-Jaani). Kuna lind nagu kündja hõikeid järele hüüab, oli ta

Tõstamaal ka *osataja lind. Õitsilind, õitsi* omakorda kajastab nii linnu öist laulmist kui ka olustikku: õitsil käimist ehk öist hobuste karjatamist. Ööbik oma lauluga «paneb õitsiliste südamed rõõmu pärast tuksuma. Teda nimetatakse seepärast ka õitsi lind . . .» kirjutab C. R. Jakobson. «*Õitsilind* sellepärast, et ta nii kaua laulab, kui õitsiaeg on. Ööbiku lauluga algab õitsilkäimine, ööbiku lauluga lõpeb,» kinnitab Torma teade.

Huvitav on märgata, kuidas linnu nimetustest talupoja tööd ja toimetused vastu vaatavad!

Kägu oli rahva arvates laulu ilu poolest ööbiku järgmine. Paremale tuli isegi nime laenata: *aokägu, kukulind* («*Kukulind* laksus nönda kevade ööse, pääva pole kuulda olnd» — Kihelkonna). Ka peoleo laulis hästi ja temagi pidi ööbikule oma nimetuse andma (*piu, pihu*).

Ööbiku vanim nimetus on *sisask* (*sisa, sisak, siskalind, susilind*), mida kuuleb Lõuna-Eestis ja sugulaskeelteski, vrd. sm, vdj *sisava* 'ööbik'. Tõenäoliselt on meil tegemist onomatopoeetilise nimetusega, mis matkib nn. sihistamist.

Ööbiku nimistut rikastavad veel paar laenu naaberkeeltest: *salavei* (<vn *соловей*) ning *lakstigal* (<lt *lakstīgala*).

Kägu kaugele kuulus, lausub vanasõna. Ööbiku kuulsus ulatub üle ilma, tema kunsti ülistatakse kõikjal. Idamaade klassikalises kirjanduses oli ööbiku ja roosi armastus traditsiooniline luuleteema. Mäletame O. Wilde'i muinasjuttu «Ööbik ja roos», meenub H. Chr. Anderseni võluv lugu keisrist ja tema ööbikust, kes surma ära võitis. Linnukest kohtab õige sagedasti meie eelmise sajandi luulevaras. Ennekõike meenub vist küll G. Wulff-Õie «Õrn ööbik», ent õitsilinnust on värsse loonud ka lauluisa Kreutzwald, Fr. Kuhlbars, Mihkel Veske ja paljud teised. Ka meie koidulaulik, Emajõe ööbik:

Mis laululaine lahkesti —
ööbik! ööbik!
Käib kullakeeli südame!
Ööbik!
Vait vainud, puud ja põõsastik,
mis hõbehelin imelik?
Ööbik, ööbik!
Tark Taara linnuke.

Käosulane, *Hippoláis icterína*

Tegelik k ä o s u l a n e on see linnuke, kes käomuna välja haub ja võõraspoja üles kasvatab. Rahva pruugis kuulub nimetus *käosulane* õieti väike-lehelinnule. Teaduslikul nimepanekul sai aga *Hippolais icterina* selle Wiedemanni sõnaraamatu järgi ekslikult endale.

Nagu lind võõra nime omandas, nõnda võtab ta võõrad lauludki üle. Ööbiku naabruses teeb ta tolle rikkaid viisijärke osavasti järele, vrd. *ööbikuköster*, sks *Bastardnachtigall* 'värdööbik'. Nokk laialt pärani, pruunikaskollased suled puhevil, laulab ta kuskil pesa läheduses puuvõras ühe laulu teise järel, olgugi kähedamalt kui ööbik. Teisigi laulikuid plagieerib ta hea eduga, nii et ainult kare «tekterüi» — nagu vikatiluise või tera sähvak läbi kõrte — käosulast reedab, vrd. *heinaniitja, -lind, vikatipinnija, -luiskaja*. «Esiteks pinnib, siis lõikab, luiskab ja lõpuks niidab «tsiuh, tsiuh». Külainimesele tundub tõesti, nagu oleks heinaniitja metsas» (Lüganuse). «*Heinalind*, see luiskab vikatid, kõvasi kõlksud on» (Märjamaa). Kare kutsehüüd, mis ka laulus alatasa kordub, on käosulase ainuke oma hääl. Nimetus *jõhvilind* (pesamaterjali järgi) on käosulasel ühine mitme teise linnuga.

Tuleb välja nagu pärislaulikute hulgas: kui isikupärane laul puudub, peab leppima teisejärgulise järellaulja ehk köstri osaga — kui hoopiski tundmatuks ei jää. Vigalast kirjutatakse: «Seda lindu siitkandi rahvas üldse ei tunne, sellepärast ei ole tal ka ühtegi rahvapärast nime.»

Punaselg-õgija, *Lánius collúrio*

«Õgijad ühendavad endas rööv- ja laululinnu omadused harmooniliseks tervikuks, sest nad on niihästi kõvad röövlid kui ka suurepärased laulikud,» kirjutab saksa ornitoloog Kurt Floericke oma populaarses «Linnuraamatus» («Vogelbuch»). Laulmise suhtes käib öeldu eeskätt punaselg-õgija kohta. See lind paistab välja erakordse muusikalise kuulmisega. Kuigi ta laul on kaunis tasane ja polegi peagu «oma», matkib ta see-eest imelise osavusega teisi linde. Sujuvate osade vahele kuuldub otsekui väljapressitud järke: lind kõneleks nagu emakeeles ja võõras keeles korraga. Sakslastel on selle järgi tore nimetuski: *Redebrecher* 'keelevääna ja, purs-

sija'. K. Floericke kinnitab, et tal oli juhus kuulda üht punaselg-õgijat, kes matkis tervelt 34 linnu laulu! Järeleaimatavate hulka olevat kuulunud ööbik, peoleo, rästad, lõokesed ja isegi põldvutt ning hallhaigur. Nelja- kuni kaheksa-«numbrilist» repertuaari valdavat iga punaselg-õgija.
Seda lindu võib kuulda ja kohata peagu igas metsaservas, võsas, pargis ja okashekkide läheduses, kus ta peamiselt suurematele põrnikatele ja rohutirtsudele jahti peab. Okkalisi põõsaid armastab ta seepärast, et tal on kombeks saaki enne söömist orki ajada. Tihti võib õgija võikavõitu varusid ka okastraatide küljest leida. Saksa ametlik nimetus *Dorndreher* tähendab tõlgituna umbes orkiajajat, *Neuntöter* 'üheksatapja' kajastab aga rahva arvamust, et lind surmab päeva jooksul üheksa ohvrit. Ladinakeelne perekonnanimi *Lanius* 'lihunik' iseloomustab lindu samast küljest . . .
Punaselg-õgija veedab talve Aafrika lõunaosas, kust ta maikuus tagasi jõuab, vrd. *külvilind, kaeralind* saabumise aja järgi. Tema erutushäälitsus «drät-drät» või «tsäk-tsäk-tsäk» meenutab harakat, vrd. *pajuharakas*, või kivitäksi, vrd. *kivitäks, -rähn, säks*. «Kohtades, kus esineb kivitäks, peetakse teda punaselg-õgijaga üheks ja samaks linnuks (vrd. nende lindude välistki sarnasust).» teatab Loodusuurijate Seltsi korrespondent M. Proodel Iisakust. Kivitäksiga sarnaneb lind peamiselt oma suuruse ja kriimu silmnäo tõttu. Puhtas sulekuues isavarblane — kui ta just suurlinna tahmatont pole — näeb väga kena välja, ning ka teda meenutab roostepruun õgija. Seda kinnitavad rahvalikud nimetused *rukkivarblane* ja *pajuvarblane*.
Kui pole «oma» laulu, ei saa siis ka «oma» nimesid tahta.

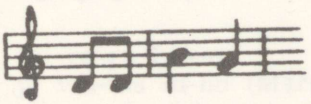
Peoleo, *Oriolus oriolus*
Kuldlind

Umbes kolm aastakümmet tagasi tõi üks provintsiajaleht teate lõpnud linnust, kes kahtlemata kui mõni võõramaine olend on rännul meie metsadesse eksinud ja otsa saanud. «Siis järgnes linnu üksikasjaline kirjeldus. Kirjeldusest aga selgus, et see imeloom oli meie peoleo,» kirjutab A. Murakin.
Niivõrd kuulus kui peoleo oma laulmise ja krääksumise poolest on, sedavõrd vähe tuntakse tema väljanägemist. Kõrgel puuvõrades liikudes näitab ta ennast väga kitsilt. Ka oma

pesahälli punub ta puu ülapoolde kahe oksaharu vahele rippu. Maapinnale ta palju ei puutu. Inimese lähenemisel vaikib peoleo ja kaob aupaklikku kaugusse. Ainult ajuti vilksatab lehtede vahel isalinnu eksootiliselt erkkollane sulestik. Nii anti talle aunimed *hommikumaa täht, soojamaa täht* — «et isalind nii ütlemata ilus ja helekollane lennates välja näeb» (Noarootsi). Eks iseloomusta need nimetused peoleod kaudselt tõepoolest kui võõramaa lindu! Harva kutsuti teda *kollase* e. *kuldse rästa* nimega. Kuna peoleo end harva näitab, arvatakse Iisakus, et on tegemist hallrästaga, kes kevadel kädistab ja suvel laulab. Nimetus *pajuharakas* kuulub peoleole ja hallrästale ühteaegu. Välimuse vähese tundmise pärast ongi peoleod tihti teiste lindude nimetustega hüütud: *hoburästas, kidarik, pajulind, -vares, kaselind.*

«P e o l e o, k a s T i i t t e o l?» Peoleo on end häälitsemisega kuulsaks teinud. Tema flöötivaid laulumotiive jäljendavad nimetustes peagu kõik rahvad, kelle juures see lind ette tuleb. Et need nii iseloomulikud ja inimkõnelised on, sarnanevad nimetused kui ka laulumatkingud eri keeltes ja erinevatel ornitoloogidel, vrd.: «kõlav, elurõõmus, «piu-liju»-laadiline hele, vali vilistus» (M. Härms), «kõlav vile «füo-jüo» ja «fühüho-jüo»» (E. Kumari), «vali vilistav hüüd «fi-tiu-liu»» (A. N. Promptov) jne.

Keeleloomingu, täpsemalt sõnaliste imitatsioonide seisukohalt on «piu-liu»-häält analüüsinud saksa teadlane A. Bretschneider. Peoleo ei laula korrapäraseid stroofe nagu näiteks ööbik või rästad, vaid ta laul seisab koos rütmi ning intervallidega liigendatud hüüdeist, mida lind kord lühemalt, kord pikemalt kuulda laseb. Kõiki variante iseloomustab kaheks taktiks jaotatus. Esimene toon on *i*, teine *o* sarnane. Hele *i* valitseb tumeda *o* üle, ühtlasi on see peatakti pearõhku kandev häälik. Eesti *piho* (*pihu*), sm *pivo* on saksa *Pirol, Bülow* jt. täpsed onomatopoeetilised vasted. Lind «piholihotab» ehk «piholihoteleb». Noodistatult oleks peoleo laulu põhimotiiv järgmine:

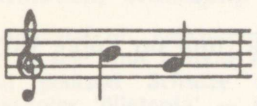

H

Imitatsioone: vih-ma vi-lu (Kullamaa)
vih-ma ki-hu (Martna)
pii-bu hi-mu (Torma)
lil-le ti-lu (Simuna)
pi-ho li-ho (Põlva)
pi-hu i-hu (Sangaste)
Pee-ter piu-liu (Häädemeeste)
ku-ha kie-huu (soome)
pi-ri pi-rol, *Vo-gel Bü-low* } (saksa)

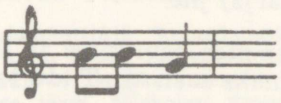
Laulumotiivist lähtuvaid nimetusi: pii-bu li-bu
Pee-ter piu-liu jne.

Üksikuid lauluvariante:

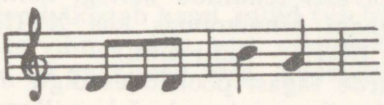
Imitatsioone:
peo-leo
Bier holn (saksa)

Nimetusi:
peo-leo
teo-leo
Pi-rol, *Bü-low* } (saksa) jne.

Imitatsioone:
pe-peu leu (Häädemeeste)
pio-ke lio (Martna)
vih-ma vio (Risti)
li-na peo (Helme)
vis-ka peo (Saarde jm.)

Nimetusi:
te-pe-teu
pe-pe-teo
pi-pe-peo
pe-peu-leu
pee-bu-piu
pii-bu-leo jne.

Imitatsioone: Lii-va-gu Lii-so
ja vih-ma ki-ho (Martna);
vih-ma ja vi-lu,
kui-va ja ku-lu (Juuru);
vih-ma-ga vi-lu (Lääne-Nigula) jne.

Üksikud variandid liituvad tihti pikemaks lauluks; flöötiva «kõnega» pälvis ta koguni *rääkija linnu* nimetuse. Peoleo räägibki maha lühemaid või pikemaid jutujärke:

Vihma vio, vihma vio. Tiitso Lienu tiol (Risti).
Kas linapeo leos? — Leos! (Tartu-Maarja).
Vanatüdruku reo kraavis leos (Põltsamaa).
Peuleu, vanatüdruku reu, istub lepiku vilus, piibutobike peus, tuletukike peal (Tori).
Piuliu, piiuliu, Peeter-piu, vanapoisi reu (Häädemeeste).
Vihmalinnul piibu imu (Kaarma).
Mul on piibuimu, ma olen piibuleu,
too tubakat, too tubakat! Too tikuga tuld (Iisaku).
Villem vilku, viis silku, kanikas leiba ja kala ka (Väike-Maarja) jne.

Mitmetes aabitsates ja lugemikes trükituna on kõige tuttavamaks saanud «Tiidu teo»-laul:

Peoleo, kas Tiit teol?
Teol, teol.
Mis tal kaasas?
Päts piima, lass leiba,
kausiga kilet ka.

Nagu E. Laugaste üksikasjalik analüüs näitab, on see hilisem edasiarendus, mis esialgsel kujul kõlas järgmiselt:

Peoleo, kis Ketult teol?
Vanatüdruku reo.
Mis tal juures (kaasas)?
Päts piima, lass leiba,
Vakk vana lamba pabunaid,
Kints kirju koera liha.

Laul on arvatavasti tekkinud kellegi konkreetse teovaimu pihta Suure-Jaani kihelkonnas kas XVIII saj. lõpul või XIX saj. algul (Ketu — talu nimi).
Nimetuste juurde tagasi pöördudes olgu märgitud, et *piho* esines varem kindlasti laiemal alal, millega seisab ühenduses ka reduplikatiivne nimetus *peoleo*. Peoleo kui linakülvamise aja määraja on mõtteliselt lähedal linapeole; sellest siis *linapeo, -pihu*. *Pihopill* on lõik imitatsioonifraasist «piho pill linno» 'peoleo pillub (külvab) linu', vrd. Wiedemannil: *pilduma* (peoleo laulu kohta).

Pärnu, Paistu ja Saarde teateil käsib lind linu külvata: «Viska peo, viska peo!» Kursis räägiti: «Kui pipepeo laulab ja käod vastastikku laulavad, siis mine külima; siis saavad lina harjad laulma ja linad hästi ropsi mõekasid vastu plaksuma» (ropsimõõk — mõõgakujuline puust vahend linade töötlemiseks). Vanad inimesed ütlevad Saardes: «Enne ei või lina külida, kui peoleo laulab. Peoleo laul: «peo-leo, viska peo, viska peo»,» vrd. *linalind, külvinäitaja lind, künnilind.* Parimal kalapüügi ajal saabujana oli ta ka *havirästas.*
Reduplitseerimata *peod* kohtab iseseisva nimetusena või selle osana suhteliselt harva: *peo, peolind, linapeo* jt.
Eriti karakteerne peoleo vilistusele on selle rütm, mida peale *peoleo* veel rohked nimetused edasi annavad: *teoleo, pipepeo, pepuliu, tepeteu, eputeu, pepeteo, pepeuleu, kik-kikuviu, Peeter-peoleo, Peebu-piu, Peebu, piibulibu, piibuleo, vihmaveo; vihmapiip* ja *Peep* lähtuvad eeltooduist.

Soomlastel on omapärane nimetus: *kuhankeittäjä* 'koha(kala)keetja' — sest lind laulvat *«kuha kiehuu»* 'koha keeb'! Sakslased hüüavad peoleod *Schulze von Bülow* 'Bülowi ringkonnavanem' ja *Bierholer* 'õlletooja' — samuti häälitsuse järgi. Miskolcsi ümbruses Ungaris kannab peoleo *szolgabíró* [loe: solgabiiroo] 'abikohtunik' nime, sest lind hõikavat: *«Huncut a bíró, szolgabíró»* 'kaval on kohtunik, abikohtunik'.

«Peoleo käkistab kassi, nüüd tuleb vihma.» Laulmisest pole sugugi vähem populaarne peoleo nn. vihmakääksatus, mida nii isa- kui ka emalind teevad. «*Vihmakass* on jälle seuke, mis enne vihma kräunub ku kass, jusku kass ändapidi ukse vahel» (Häädemeeste). Ta karjuvat: «Vihmavilu kuivakääks, vihmavilu kuivakääks!» (Kullamaa). Vihmaga pole sel häälel küll midagi tegemist, seda lastakse aegajalt «kuiva»- laulu sekka. *Vihmakass* on ometi peoleo kõige tarvitatavam nimi rahvasuus ja vihma ennustamist usutakse üldiselt, vrd. veel *vihmakräu, -rääk, -viug, -lind, -tsirk, -trill* jt.; lihtsalt kassihäält märgivad *metskass, kesakass, -katt, pajukass, kräunuja kull.* «Kui peoleo hommikul ilusasti laulab, siis lähäb ilm kuivale, aga kui ta käristab, siis üteldakse: peoleo käkistab kassi, nüüd tuleb vihma» (Paistu). Lind nagu veaks vihma välja, vrd. *vihmaveo.* Vihmalinnuks pidasid peoleod ka sakslased, vrd. *Regenkatze, -vogel* 'vihmakass, -lind'.
Laialt üle Eesti tuntakse veekogu kaevamise lugu, mis põhjendab selle linnu haledat kassikisa. «Enni lennud akand kaajo 'kaevu' tegema, jooma jano olnd, metskass põle üksi akand, ta rekub eese riided ää, siis Jumal keeland ää, et

tä ei tohe vee aukude seest ega kaajode seest juua, muudkui puu lehtede pealt. Nüüd kui kauaks kuivaks jääb, akkab karima. Siis ikke tuleb natuke vihma koa» (Martna). «Vihmakass peab sellepärast ainult puulehtede pealt jooma, et ta oma ilusat kuube hoides jõgede tegemisest eemale hoidnud» (Vigala). Kaevatav veekogu oli erinevate teadete järgi kas mingi jõgi, Emajõgi, kraav või kaev.
Sedasama lugu, tihti küll teiste lindudega seoses, tunnevad paljud maailma rahvad. Tavalisem laiskleja oli musträhn, kelle jumal pani karistuseks puud «kaevama» ja lehtedelt jooma, et ta mulda kaevata ei viitsinud.
Isurite juures oli mere või kaevu rajamisel laisklejaks kull või peoleo, vadjalastel ei tohtinud *vihmakull* ja *vesilind* 'peoleo' mujalt kui puulehtedelt juua.
Faehlmanni kaudu sai eestlaste Emajõe kaevamise lugu laiemalt tuttavaks ja inglise uurija E. A. Armstrongi «Linnufolklooris» (*The Folklore of Birds*, 1958) on ka sellest juttu. Ainult et peoleost on siin musträhn saanud. Ent eesti folklooris seostataksegi sama motiivi ka musträhni, vindi, koovitaja ja isegi varesega. Viimane oli, et pettusega tööst kõrvale hiilida, end mustaks määrinud (Lutsi).

LEHELINNUD

Väike-lehelind, *Phyllóscopus collybíta*
Vasarakõlksutaja

«S i l k s o l k s i l k u l e i b a . . .» Juba aprilli lõpupäevadel hakkab metsades, saludes ja parkides kuulduma omapärast tilksutamist. Kõrgel puuvõras taoks nagu väike kullassepavasar või kukuks suuri läbipaistvaid piisku üksteise järel, ikka «silk silk solk». «Ja vägagi kõlav on see lihtne siltsutamine. Selle tämbris on nagu klaasi ja hõbedat segamini, nagu tilguks kustki seda segu vedela sulatisena. Huvitav on jälgida, kuidas tilluke lind peagu iga nelja või kuue vaheldumalt resoneeriva silbi — tsilk-tsolk tsilk-tsolk — järel taob kaks korda ühekõrguselt ja samaheliliselt: tsilk-tsolk-tsolk . . . Nagu vee tilkuminegi muudab vahel oma heli,» kirjutab A. Murakin.
Väike-lehelinnu teeb tuttavaks laul, mille ta olevat hobuselt õppinud, kui too oma hobuseõunu lompi solksutanud. «Linnuke olli kuulu ja akanu laulma «silk-solk»,» seletatakse

Helmes. Õieti ütleb lind lauluga oma nime: *silksolk*. Teda tuntakse ka *siltssults*, *silgutaja*, *solgutaja* jt. taoliste nimede all. «Solgutaja solgutab «solk, solk, solk»» (Torma). Teised rahvad matkivad laulu pisut erinevalt, kuid nimetustes, nagu sm *tiltaltti*, sks *Zilpzalp*, ing *chiffchaff*, hol *tjiftjaf* jt. tunneme selle selgesti ära.
Tilkumine tõi mõttesse vihma, mida ta mõnes paigas ennustabki, kandes nimetusi *vihmalind*, *-viit* ja *-vint*.
«Eine ajal laulis lind kuusikus: «Silk-solk, silk-solk!» Sel ajal naine parajalt sõi silku. Linnu laulu kuuldes ütles naine: «Mina söön silku ja tema sõimab, et «silk on solk»»» (Rakvere).
Vaesele sulasele meenutas väike-lehelinnu laul kehva einet ja andis kurtmismõtte kätte: «Silk solk silku leiba, peremees pistab piima leiba, perenaine võida leiba» (Haljala).
L e h m a l ü p s j a. Tõstamaal õppinud kõnealune lind oma laulu lüpsja käest. Laulujagamise aja maganud ta maha. «Teised laulnud, tema ei osanud midagi teha. Kord juhtunud ta karja juurde. Tulnud lehmalüpsja ja hakanud lüpsma «silka, solka». Lind kuulnud ja laulnud järele, nii sai ta endale laulu.» *Lehmalüpsja* on ta mujalgi, ka *lüpsilind*, *lehmalind*, *lehmanüsja* ning *kitselüpsja*. «Lehmalüpsja teeb «silk-solk», justkui lehma lüpsab, tema muud ei laula, pisike hall lind, aga kõva hääl» (Häädemeeste).
«Mõni arvestab teda — nagu haamriga kõlksib» (Märjamaa). Haamrikõlksutamise võrdlusest sündisid nimetused *raudsepp*, *väike sepp*, *tõldsepp*, *käosepp*, *käoraudsepp*, *käorautaja* jt.

Ladinakeelne liiginimetus *collybi(s)ta* tähendab rahavahetajat — eks meenuta laul müntide kõlksumistki! Sakslased on teda protsendimaksjaks (*Zinszahler*) nimetanud. Vist tühja taskuga külamuusik andis väike-lehelinnu nimeks taktilööja (*Taktschläger*). Igaühel mõlguvad meeles omad asjad ja huvid!

«Kukulinnu sulane laulab metsas «silk-solk»» (Emmaste). Rahva tähelepanekute järgi on käopoja kasuvanemaks sageli meie tuttav: «Seda on tõesti nähtud, et see söödab kukulindu. See on silk-solk» (Jämaja). Mõni teade küll ütleb, et silksolk on *käosulane* või *kukulinnu sulane* enne kägu saabumise pärast. Nii või teisiti, ametlikus nimestikus hoopis teisele linnule antud nimetus märgib rahvakeeles peagu alati väike-lehelindu.
Väike-lehelind ehitab oma pesa maapinna lähedale kuusepuhmasse või rohu sisse. «Tema teeb oma pesa nii kui roti

pesa ümmarguse, küljelt käib auk sisse» (Tori). See on otsekui osava ehitusmeistri — käbliku — plaani järgi punutud. *Käblik*, *pöialpoiss*, *kummilind* — nende nimetustega kutsutakse käblikut ja lehelindu ühteaegu, kuna neil sarnane pesa on. Kinnise «maja» järgi hüütakse teda ka *koopalinnuks* (Iisaku).
Hageris arvati: «Kui silk-solk tuleb, siis on paras aeg hakata kaera tegema.» Seal oli ta *kaeralind*. Valjalas Saaremaal räägitakse: «Kasemetsas ta laulab: «Silk-sol'k, silk-sol'k, nika-noka norr.» See kutsutaks siis *kasevint*.»
Nagu ametlik nimi osutab, on väike-lehelind teiste lehelindude hulgas kõige pisem. Ometi kõige kuulsam. Teiste laul ei ole nii iseloomulik.

Salu-lehelind, *Phyllóscopus tróchilus*, lehelindudest kõige levinum ja sealjuures agar laulja, oleks nagu nimede jagamise maha maganud. *Salulinnuks* ja *käosulaseks* on teda hüütud. Kena laulu ja kahjulike putukate hävitamise pärast vääriks ta aga enamat.
Tavaline jalutaja peab tema laulu metsvindi nokast tulnuks, kuigi see mahedam ja nõrgem tundub. Vindi laulust jääb ta tugevuse poolest tõesti maha. Ka ei lõpe see nii järsult kui metsvindil, vaid hoopis sulavamalt, aeglaste vaibuvate silpidega.

Mets-lehelind, *Phyllóscopus sibilátrix*, on enam tuntud, sest et tema «kilgilaul» teiste häälte hulka ei kao. See algab «sip-sip-sip»-silpidega ja kasvab lõpus kiireks sirinaks: «sip-sip-sip-sip-sirrrrrr». Ta on *metskilk*, *liristaja lehelinnuke* ja *lehmalüpsja*. Laulu lõpu kestev sirin passib lüpsisorinaga tõesti kokku. Uuemal ajal meenutas see õmblusmasina vurinat, mille järgi lindu Saksamaal õmblusmasinaks (*Nähmaschine*) nimetati. Linnu kutsehüüd on nukker «djüü». Mets-lehelindu peetakse Lääne-Eesti salude üheks iseloomulikumaks häälitsejaks.
«Need kolm üliarmsat ja ühtlasi ka südamlik-naljakat olendit on mu lapsepõlvest peale kõige rohkem mulle ette puutunud ja neid olen sallinud kui oma alalisi teekaaslasi, kui on tarvis olnud matkata... Nende häälitsused, väikesed lihtsad leelutused manavad silme ette mu varajase elukevade, päikeserohked muretud päevad, tulvil täis uudishimu metsade ja niitude salapärase elu vastu,» kirjutab A. Murakin.

PÕÕSALINNUD

Põõsalinde sarnastavad arvukad ühistunnused: umbkaudu sama suurus, tagasihoidlik sulgkate, hea laul ja elurõõmus vilkus. Nad on kõik «ütlemata armsad, peened ning nõnda-ütelda suursugused kõiges oma olemises» (D. Kaigorodov). Ka ühisnimetus — *põõsalind* — õigustab ennast enam või vähem kõigi *Sylvia*-liikide suhtes: nad tegutsevad tõepoolest kõik põõsastikes, metsaservade võsas ja tihnikuis, teenides sellega ka nimetuse *risulind*. Linnusõbral maksab küllaltki vaeva, et põõsalindudega lähemat tutvust teha. Kui nad parajasti ei laula, reedab nende lähedalolu ainult tasane täksutamine, vädin ning lühidad kähisevad toonid, mille kõnet ja kuuluvust üksnes kogenud ornitoloog ära tabab. Laul läheb üksikutel liikidel väga ühte. Liiati ei malda laulev põõsalind paigal püsida, vaid lendleb ühelt puult ja oksalt teisele. Päeva jooksul laulutatakse nõnda terve pesapiirkond läbi. Eriti ohtrad viisid saadavad pesa ehitamist.

Kõige üldisemalt võiks põõsalindude laulu iseloomustada kui rõõmsameelset, flöötivat mulinat, millel meloodia puudub.

Vene linnupüüdjatel ja -pidajatel on kogunenud mitmesuguseid tähelepanekuid, mis loodusesõbral tavaliselt tabamata jäävad. Kõik põõsalinnud olevat kiiduväärt ning ohvrimeelsed vanemad. Emalind püüab hulljulge haavatuks-teesklemisega hädaohtu eemale ahvatleda. Poegi ei hülga vanalinnud ühelgi juhul, vaid jätkavad nende toitmist isegi siis, kui pesa puuri tõstetakse. Ka poegadel endil olevat omapärane kaitsevõte: lennuvõimetuina kukutavat nad end ootamatult pesast välja ning kaduvat rohu sisse.

Mitmed põõsalinnu-liigid toituvad putukate kõrval ka marjadest; pesa punumisel kasutavad ka nemad jõhve, vrd. *jõhvilind*.

Meie rahva seas on need kaunihäälsed võsalaulikud teenimatult vähe tuntud. Küllap muidugi laulu tähele pandi, aga sõnadesse ei andnud see end nii hästi suruda nagu näiteks peoleo oma. Lauljat ennast ei nähtud, mingeid ennustusi ka ei tekkinud. Nõnda ongi neil vähe nimetusi ning napilt juttu nende ümber.

Mustpea-põõsalinnu, *Sýlvia atricapílla* olulise välistunnuse ütleb juba nimetus ära: isalinnul oleks nagu must mütsike peas. Nagu meil, nõnda nimetatakse teisteski Euroopa keeltes

seda põõsalindu musta pealae järgi, vrd. vn *черноголовка*, sks *Schwarzkopf* 'mustpea', *Mönch*, tn, nr *munk* 'munk' jne., pr *fauvette á tête noire* 'musta peaga põõsalind' jne. Ka ladinakeelne *atricapilla* tähendab õigupoolest mustpead. Eesti rahvalik nimetus sellele linnule peale *mustapea-põõsalinnu* on veel *suurpea*.

Laulu poolest hõivab kõnealune kindlasti kolmanda koha ööbiku ja laulurästa järel. Mustpea-põõsalinnu laul koosneb kahest osast, mida saksa loodusteadlane Naumann iseloomustab kui pianot ja fortet. Ettekanne algab kiire, otsekui jutustava sädinaga pisut karedavõitu toonis, mis kasvab üle imepuhtalt kõlavateks flöödihelideks ja lõpeb paari kõikuva vilestroofiga. Laulu peamine ilu ja võlu seisneb flöötivas fortes, mis paarematel lauljatel koosneb kuni kümmekonnast silbist. Tuntud linnulaulukirjeldaja A. Voigt kujutab laulu «käiku» järgmises pildis:

— · — —
— — — — — —
— — — — · —

Seda rõõmsat puhtakõlalist laulu võib kuulda linnu tagasisaabumisest alates (tavaliselt mai alguses) kuni küpse suveni. Lind laulab isegi vihmaga ja keskpäeva ajal, kui teised häälitsejad tavaliselt vahet peavad.

Selle kauni laulu sõnaseadeks näivad olevat järgmised värsid, kuigi võib olla tegemist ka näit. vööt-põõsalinnu imiteerimisega. «Linnukesel on pesa. Heameelega laulab ta:

«Liira-laara, liira-laara, liira-laara,
siin põõsas on lepalinnu pesa.»

Siis aga kohkub (avameelsusest) ja kädistab ruttu:

«Mis sa seal valetad!
Vaata kui võtan ja annan sulle
vitsaga tsäu!»» (Palamuse).

Laulu flöötiv pool on ettepoole tõstetud, sädistav mulin tahapoole. Et mustpea-põõsalinnu forte-osa on suhteliselt aeglane, võiks imitatsiooni lai, rahulik «liira-laara» nimelt sellele liigile viidata.

Mõned saksa ornitoloogid väidavad, et neil ei leidu

Liira-laara, liira-laara,
siin pōōsas on lepalinnu pesa

teist nii üldtuntud ja armastatud lindu kui mustpea-põõsalind. Ka venelased eelistavad teda puurilinnuna ööbikule, sest tema laul on mahedam. Pealegi laulvat ta peagu aasta läbi, kuna ööbik paarikuise häälitsemise järel vait jäävat.

Vööt-põõsalind, *Sýlvia nisória*, on välimuse poolest otsekui miniatuurne kägu. Sakslased hüüavad teda *Sperbergrasmücke* 'raudkull-põõsalind', ka ladina *nisoria* tuleneb sõnast *nisus* 'raudkull'. Selle linnukese alapoolt kirjavad tumedad viirud nagu raudkulli või kägu. Tema silmad on kollased. Kogu poolest ületab ta teised põõsalinnud.
Vööt-põõsalinnu laul jääb eelmise liigi omast maha, kuigi tuletab seda meelde: ta on üheosaline, terake kiirem, katkelisem ja lühem. Väga tunnuslikuks võib pidada karedat kutse- ja hoiatushüüdu «brrr», mida laulu vahel sageli kuuleb.
Lobisev mulin andis Hallistes nimetused *saunanaine, lobiseja* ja *Reet*: «Tema laul kostab kiire ja lõbusatoonilise lobisemisena järsu üles-alla kõlaga. Laulu lõpul selge Reet. Armastab paksu võsa.» Selge R e e t on muidugi hoiatushüüu «errr».

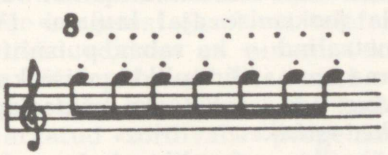
Aed-põõsalinnu, *Sýlvia bórin*'i laul on samasugune kiire ja rõõmus mulin nagu vööt-põõsalinnul, kuid veidi pikem. Kui vööt-põõsalind poogendab õhku kaarjaid tõuse ja laskumisi, ise samal ajal lauldes, siis teine sugulane ei tee seda kunagi; kui aed-põõsalind tungib kaunis kaugele lehtvõsadesse ja metsa, siis vööt-põõsalind eelistab võsastike servaosi ja ülemineku alasid. Heaks eraldustunnuseks jääb siiski hoiatushüüd «brrr», kuna aed-põõsalind teeb selle asemel midagi «väd väd» taolist.
Pudrupada, vadistaja (-põõsalind) ning *rigu-ragu* vasteina antakse küll 'aed-põõsalind', kuid nimetused võivad kuuluda samaaegu mitmele liigile.

Kuigi **pruunselg-põõsalind,** *Sýlvia commúnis*, laulab tublisti karedamini kui vaadeldud liigid, nimetati teda Äksis koguni *härjaööbikuks*. See elav, kärsitu ja liikuv suleline lihtsalt lobiseb ilma flöödihelideta, üks «trii-tru-raa-du-trati» on tema laul, vrd. *lobiseja-põõsalind*. Liikuvus ja kaarlennud teevad ta hõlpsamini nähtavaks, misjuures hakkab silma valge kõrilaik ning roostjas selg.

Väike-pöösalind, *Sylvia currúca,* on samuti tagasihoidlikumaid laulumehi teiste pöösalindudega võrreldes. Laulu päralejõudev lõpposa kõlab omapärase laperdusena «kluti-kluti-kluti» — nagu väike veski, vrd. sks *Klapper-, Müllergrasmücke, Müllerchen* 'laperdaja-, mölder-pöösalind, möldrike'. *Klõbistaja-pöösalind* on tabav, kuid mitte rahvalik nimetus.

Et pöösalindudega lähemat tutvust teha, mida nad kindlasti väärivad, toome ära järgmise ülevaate A. Voigti järgi.

Vali sädistus

Väike-pöösalind

Laul koosneb dünaamikalt ja meloodialt kahest erinevast osast.

lõpeb laperdavalt; sageli esineb ainult üks lauluosa eraldi.

Kare, tasasem sädistus läheb pausitult üle aeglasteks, üles-alla liikuvateks flöötivateks toonideks, harva üksnes viimane pool.

Mustpea-pöösalind

Laul üheosaline.

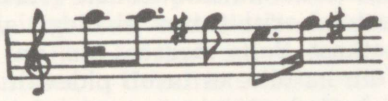
Stroofid meloodialt eeltoodud liikide laulu esimese poole sarnased, aga pikemad, valjemad ja kõlavamad.

Aed-pöösalind

Stroofid enamasti nagu aedpöösalinnul, kohavahetamisel vali «errrr».

Vööt-pöösalind

Laul koosneb valjust sädistusest ja sellele järgnevast lühemast ning tugevamast, aga karedamast lõppstroofist:

või järgnev stroof ilma selleta, või on see pikem, tugev, karedalt sädistav laul (nõnda alati, kui ta lennul laulab).

Pruunselg-pöösalind

Metskiur, *Ánthus triviális*

Head lauljat võib kinnisilmi kuulata. Metskiuru ettekannet peab kindlasti ka nägema — kuidas ta puuladvast peagu püstloodis õhku tõuseb ning libajas kaares laskub, laiali tiivad vaid vaevu võbelemas. Tavaliselt lõpeb lennupoogen naaberpuul, kuid võib linnu ka samasse latva tagasi tuua. Tõusul on oma, kiirem ja kuristavam viis, flöödihääled lähevad üha pikemaks, mida madalamale lind jõuab. Kogu ettekanne kordub järjest ja järjest kuskil raiesmikul või metsaserva harvikus. Valjuse ning puhta kõlaga tungib metskiuru laul muude linnu- ja metsahäälte hulgast selgesti esile.
Lind saabub meile siis, kui kased mahlal: «*Mahlalind* hakkab kevadel mahla jooksmise ajal laulma» (Vigala). Metskiur pole üksnes metsalind — ka rabas, puisniitudel ja isegi pargis laseb ta oma kanaarilinnulikke viise kuulda, vrd. *mets-, soo-, nõmmekiur, soo-, rabalõoke, metsalõgu, metspiuksuja, puukiur, -lõoke, -siisike.*
Tal on veel üks ilus rahvalik nimi — *peibelane*, vrd. sm *peippo*, krj *peiboi* 'tibu, kanapoeg'.

Karmiinleevike, *Carpódacus erythrínus*

«Selgeil ja säravail suvehommikuil, jaanikuu esimesil päevil, kui mäenõlvad ja aasad ümber järve lõhnates õilmitsevad, kostab sarapikust ilus lühike vilistav lauluke. See hääl on mahedalt lapselise heliga ja teistest häälitsusist oma soojuse ning leebe kõla poolest nii erinev, et seda mõnikord jääb kuulatama ka linnuhäältes võhik loodusesõber. Meie rahvas aga, nagu näib, ei ole seda lindu kunagi väga tähele pannud, sest tal puudub meie oma nimetus ja ta ametlik nimi on saksa keelest laenatud: *karmiinleevike* (*Karmingimpel*). Lind ise küll sakslastele eriti tuttav ei olegi, vaid ta levikuala ulatub Kamtšatkast Balti mereni, mis on ka selle läänepoolne piir. Võib ka olla, et ta on pidevalt siia asunud alles läinud sajandi keskel või pisut varemini ja sellepärast teda vanarahvas ei tunnegi. Meil aga on ta nüüd küll väga tavaline lehtpuistute ja puhmastikkude elanik seal, kus ümbruses on vett ja mäenõlvu» (A. Murakin).
Loodusesõbra oletus peab paika: karmiinleevike asus meie aladele tõepoolest suhteliselt hiljuti. Metsasteppide asukana on ta lehtpuulembene lind. Jõeorgudes, põõsarikastes parki-

des ja salumetsades võib kõige sagedamini kuulda tema mahedat, kuid puhast vilespilli: «tjiu-itju-idjuu» ehk «vid-jödidö». Natuke nukrakõlaliste laulusilpide arv varieerub.

Kanepilind, *Carduélis cannábina*

Kanepilind armastab enamasti külade lähemat ümbrust: põõsasniite, põldudevahelist võsa ja kadakasi karjamaid, vrd. *kadakalind.* Seal laseb ta oma puhtaid mahedaid vilehääli kuulda, olgu hommikutund või keskpäevane kuum aeg. Harvem laulab kanepilind lennu ajal. Enamasti teeb ta oma lauluettekande kõrgemal oksal või telefonitraadil istudes. Linnu kutsehüüd «didak» on nimetustekski vormitud, vrd. *kõdõk, kidap.* «*Kidapid,* neid kua kahtõ sorti, ühel ond sioksõd punasõmad sulõd, teesed sioksõd kollakamatõ sul'-gõga» (Kihnu). Märgatud «sordivahe» peegeldab isa- ja ema-linnu erinevust. Isase laup ja rind on helepunased, emasel hoopis tuhmimad. Linnukest võime kohata märtsikuust alates kuni hilissügiseni.
Endistel aegadel oli kanepilind kanepipõldude sagedane külastaja, vrd. *kanepilind, -varblane, kanepitutilind.*

Urvalind, *Carduélis flámmea*

Kargel hilissügisel, kui öökülmad on lehti roobitsedes läbi salude käinud, tulevad urvalinnud kaugest põhjast. Teravavõitu sädinaga tõmbavad külalised endale tähelepanu, kui nad salguti ja parviti urbi näkitsevad. Nagu nimetused *urvalind, kasesiisike* ning *lepavarblane* osutavad, on urbade seemned meie juures nende peamine toit, millele annavad lisa maapinnalt leitud ivad, vrd. *linalind, -vint.*
Kes kanepilindu tunneb, märkab suurt sarnasust urva- ning kanepilinnu välimuses. Urvalinnu otsaesine eretab ainult kirkamas punases, ta rinnaesine (isalinnul) on roosa ja lõua all must tähn. Pole siis ime, kui teda ka *kanepilinnu* nimega hüüti.
Urvalinnud on talvelinnud ehk *talvikesed.* Märtsis ja aprillis hakkavad nad oma päriskodumaale tagasi rändama.

Siisike, *Carduélis spínus*

See rohekaskollase sulestikuga linnuke (vrd. *rohulind*) elutseb meil aasta läbi, talvel siiski väiksemal arvul. Külmal ajal liiguvad siisikesed alati salgakaupa, toitudes siis peamiselt lepa- ja kaseseemnetest. Isalinnul on peas must mütsike, emalinnul see puudub, ja üldse paistab viimane oma väljanägemiselt palju argipäevasem. Siisikese kutsehüüded on prof. E. Kumari kirjelduse järgi hele «tüli», sädistav «tettettett . . .» ning venitatud «djee». Nendestsamadest elementidest seisab koos ka tema sädistav laul, mis venitatud «djee»-kääksuga lõpeb.
Siisikese nimetus tundub küll väga eestipärasena, kuid pärineb tegelikult alamsaksa keelest (vrd. sks *Zeisig*). Eestis hüüti teda *pajutihaseks*, *paju-* ja *kadakalinnuks*. *Pilvelinnu* nimetus tõendab, et siisike ka ilma ennustas.
Siisike pesitseb enamasti kuusemetsas.
Kollane, seljalt pruunipoolne lind sarnaneb mingil määral lambahänilase, varblase ja mõne muugi linnuga, mistõttu neil mitmed nimetused kattuvad, vrd. *lambatsirk*, *karja-*, *lepalind*; *kadakalind*, *-Kärt*, *-Sass*; *sirtsuke*, *kollane varblane*. Ka *lehe-* ja *pajulind* märgivad teisigi linnuliike.

Talvike, *Emberíza citrinélla*

Talvikest tuntakse silmapaistmatusele vaatamata. Kui talvikesed suvel üksikuina kuskil telefonitraatidel või oksakestel oma lihtsalõimelist laulu tsiitsitavad, siis talvel ajab pakane ja nälg neid parvedena inimelamute ümbrusest toitu otsima. Varblase viisil ja nendega koos nokitsevad talvikesedki hobuselasengute kallal või kaevad põhukuhjade ümbert kõhutäidet, vrd. *kaerasööja*. Lind, keda talvel nähakse, on arusaadavalt *talvik*, *talvikene*, *külmatihane* ja *talitsiitsitaja*. «*Tuisulind* muidugi sellepärast, et need linnud ilmuvad salkadena talvel enne suurt lumetuisku» (Vigala).
«Tsiitsiitsii . . . tsiivi,» matkib prof. E. Kumari talvikese laulu, millest lähtuvad muide ka nimetused *tsiitsitaja*, *tsiitsilind*. «Üits lind õigats *talvik*, seante kõllakas. «Tiitii», vahel lask sedäsi madalapest jälle,» oli Karksis talvikese laulu kohta lausutud. Algussilbid käivad tõesti ühtlasel kõrgusel, siis kostaks üks nagu kõrgemalt, millele järgneb selgelt madalam lõpusilp. Ja ongi kogu laul. Meeldejätmiseks eriti

mõnus on Kodavere imitatsioon: «Jõhvilind siitsutab sedäviisi laalta: «Siit siit siit saa,» tasase iälega laalab.»
Järsemat kutsehüüdu aimab järele *tits*: «Titsid, nied talvõ ond latsis 'on platsis' põhkõ juurõs» (Kihnu).
Paljud värvulised punuvad oma pesadesse jõhve; talvikest tuleb ometi kõige iseloomulikumaks *jõhvilinnuks* lugeda, vrd. veel *jõhvik*, *jõhvikas*, *jõhviklind*. Jõhvidega vooderdatud pesa paikneb maapinnal, enamasti mõne põõsa varjus.

Jäälind, *Alcédo átthis*
Sinilind

Käredavoolulistel forellijõekestel võib kohata väikest roostepunaka rinnaga lindu. Tõsiselt ja liikumatult istub ta voolu kohale ulatuval oksal ning sihib vette — otsekui hoolas õngemees korki. Ennäe! kui linnuke läheneja ees lendu laskub ja otse veepinna kohal eemaldub, on ta järsku rohekassiniseks muutunud. Said nähtavaks tema tiivapealsed ja selg. Väledasti kaob ta terava «kritkritkrit'i» saatel käänaku taha liivakalda varju.
See kalliskivi lindude seas on *jäälind*, kes püüab toiduks väikesi kalu. Nimetus on saksa keelest pärit (*Eisvogel*). Nimelt jääb ta mõnikord jõekärestikele talvituma, kus pakaseski suvisel viisil oma elatist hangib. Taevaskoja ümbruskonnas kutsuti teda tabavalt *sinilinnuks*. Ahja jõe «taevaskodades» jäälind pesitsebki. Oma tugeva nokaga — vrd. nimetust *jäärähn* — raiub ta liivaseina umbes meetripikkuse käigu, mille lõppu tuleb ümar pesakoobas. Kuus-seitse otsekui portselanist muna muneb lind kalaluudest madratsile. Headel aastatel kasvatatakse teinegi pesakond poegi üles.
Jäälind on tihedamini levinud Kagu- ja Põhja-Eestis. Ilmadest olenevalt ilmub ta veebruari lõpus või aprillis, lahkub oktoobris-jaanuaris. Pehmematel talvedel, nagu öeldud, jäävad üksikud pakast trotsima.
Ei suvel ega talvel ole võimalik jäälindu ühegi teise tiivulisega ära vahetada, nagu siniraagugi, kelle sugulane ta on. Ilu ja harulduse pärast seisab jäälind looduskaitse all.

Setu rahvalauludes lohutab «sinisiivol tsirgukene, vahajalga varblane» vaeslast. F. J. Wiedemann kirjutab müütilisest *sinisiibutsirgust*, Toonela saadikust ja sõnumitoojast.
On võimalik, et sinisiibutsirgu algkujuks oli jäälind. Kõigepealt sobivad välistunnused: sinised tiivad, varblase suurus, kollased jalad (jäälinnul korallpunakad). Endistel aegadel üliharuldane, välimuselt silmatorkav lind erutas tingimata ebausklikku kujutlusvõimet.

Vesipapp, *Cinclus cinclus*
Jääpura

Kõige paukuvama külmaga askeldab vesipapp nobedasti jääserval ja kividel. Ennäe! — seal silkab ta puguni vees, sukeldub üleni, jookseb põhja mööda, tongib nokaga sinna-tänna kruusaklibusse ja vupsab taas kivile koogutama. Nagu kirikhärra teeb ta oma kivikantslis kummardusi ega pane pakase ähvardusi mikski. Vähe sellest — voolu kohal edasi lennates käib suviselt rõõmus sirin nagu kuldnoka või punarinna kurgust. Ei ole ime, kui säherdune külmakartmatu olend *jäälinnuks*, *jääpuraks* ristitakse (*pura* tähendab jääpurikat). Rahvas järeldas linnu käitumisest, et tema rasv on külmakindel.

Jääpura rasv ei külma ära. Teda oli lastud, et püssi määrimiseks rasva saada. Vend oli viksikarbi kaane sees rasva välja sulatanud ja sellega püssi lukku määrinud. Jääpura teine nimi on *külmalind* (Tori).

Talvel kohatakse vesipappi eriti sageli veskitammide ümbruses. Ühel linnul on oma kindel tegevuspiirkond, kust ta teised liigikaaslased kiivalt välja kihutab.
Eestis talvitub maksimaalselt 200—250 vesipappi. Nende ilmumine hilissügisel, oktoobri lõpus või novembri alguses, kuulutas külma ning peatset lutsukudu, vrd. *külmalind*, *lutsu-Mats*. «Kui jõekiriksand siiksub, tuleb külma» (Hanila).
Kuldnoka mõõtu linnul on kohvipruun, peagu must sulisrüü üll, kurgualune ja rind aga siidvalged.

«Se on üks pissoke must lind, walge köhhoallone, mis jöes wee sees ellab. Talwe kui jöggi maialt 'mujalt' kinni on, siis ellab ta seäl, kus üks weski ehk tökke jöe peäl on. Weske paiso ja tökke silma alt on jöggi ikka lahti, ta ellab sepärrast talwe külmaga weske paiso all jöes.» Selle seletuse paneb J. H. Rosenplänter 1815. aastal trükitud teoses Andrese-nimelise Tori talupoja suhu.

«*Kirikhärra* nimi on tulnud muidugi sellest, et temal kurgu all valge hele lapp, niisama kui luteri kirikhärral on,» kirjutatakse Vigalast. Sel põhjusel on linnuke nimetuste järgi lausa kirikumees: *vee-*, *jõekirikisand*, *jõekirikhärra*, *jõeköster*, *köster*, *jõepapp* ja *meripapp*. Lind teeb ka sügavaid knikse ja kummardusi nagu palvusi lausudes. *Jõeisand* on «valge kurgualusega, talve on need näha» (Valjala).

Mõningane sarnasus kuldnokaga põhjendab niisugused nimetused nagu *jõerästas* ja *vesirästas*. Tormas kutsutavat vesipappi koguni *jõekukeks*. Miks peaks ta aga *ädalakägu* olema?
Kui märtsipäike hakkab soojemalt paistma, kaovad vesipapid meie jõekestelt, et põhjapoolsetele pesitsusaladele lennata.

Põldlõoke, *Alaúda arvénsis*

Lõoke on kevadel üks esimesi linde väljas. Et rahvas valgetiibseid lumetsiitsitajaidki lõokesteks peab, kes hiljem karva muutvat ning laulma hakkavat, arvatakse lõokest peagu kõige varajasemaks ning virgemaks kevadetoojaks. Lumetsiitsitajad, need lõokeste «eestvoorimehed», lendavad meilt läbi juba sügava talve ajal.
«Kui lõoke kevadi juba lume alt kolm liivatera kätte saab, pidada ära elama» (Suure-Jaani). On lõokesemätas paljas, hakkab lõõrimistki kuulma. See on aeg, mil päikesesoe alles lõuna paiku võimust võtab ja künkailt lume sulatab. «Lõoke toob lõunasooja, pääsuke toob päevasooja, ööbik — öösooja.» Seda ilmatarkust teab isegi linnamees, kes lõokest ennast vahest ei tunnegi. «Lõevokesed tallavad lume väljadelt ja nad üheldässe 'öeldakse' *jäälõhkujad* olema» (Kodavere) Lõoke on siis *jäälõhkuja* nagu sõber linavästrikki! Terves Lõuna-Eestis hüütakse hilist külma ja lund kevadel l õ o k e s e t a l v e k s.
Laulev lõoke ülal künnimaa kohal. tihti nii kõrgel, et tillukest lauluallikat nähagi pole ja selge õhk nagu ise laulda väreleks — kui palju luuletusi sellest on sündinud! Lõokesest lauldakse rahvalauludes, liigutavaid värsse temast leiame Henrik Visnapuu, Marie Underi, Juhan Sütiste, Minni Nurme jt. kogudes. Lõoke on kevadiste põlluavaruste, sulava maa ja mullalõhna sümbol-lind, vrd. *põllulaulik*, *kevadekuulutaja*. «Sinna väljade vahele tahab mu hing / sellel lõokese laulmise tunnil,» pihib Ellen Niit oma kevadigatsusi.
Värisevatel tiibadel tõuseb linnuke üha kõrgemale, ise lakkamatult laulutrillereid puistates. «Tõustes laulvat lõoke: «Veel kõrgele, veel kõrgele, kõrgele, kõrgele.» Siis tuleb alla tagasi» (Kodavere). Lõoke rõõmustab nii linna- kui ka maameest (vrd. *künnilind*). Keset tööd seisatatakse hetkeks, et

lõõrimist kuulata ning linnukest nägemaks ülespoole vaadata. Oli kõnekäändki inimese kohta, kes töö ajal mõttesse vajus: «See kuulab lõokest.» Isegi siis, kui künnihobu vaole hinge tõmbama jäi, lausuti: «Obene jäi lõokest kullema» (Rannu).
«Lõugene liiritseb-lööritseb taeva all. Täl mitu äält ning mitme sõnaga laulab» (Kihelkonna). Rahvas on lõokese laulust ka sõnu kuulnud. Liigutavalt kaunis laulusõnastus pärineb Tormast:

Silita, silita tiivulist,
tiivulist, tuuleke.
Silita, silita üle siili selja,
silita, silita, tuuleke,
tiivulist, tiivulist.

Selle lauluga näitab lõoke karjastele saju üleminekut ja sooja ilma.
Lind laulvat veel:

— Peremies, peremies,
hiir õrrasel, hiir õrrasel.
— Kus õrrasel, kus õrrasel?
— Siin õrrasel, siin õrrasel!
Ja suur, ja suur.
(Jõhvi)

Liiri-lõõri lõoke, liirilii, sirel õitses üleni.
(Ambla, Järva-Madise)

Laul kestab katkemata kümmekond minutit, siis langetab lind end kivina alla ja avab tiivad alles päris madalal. Harvem lõõritseb lõoke maapinnal, mõnel murumättal või -kühmul. Veel hilissuvelgi laulab ta, kuigi enam mitte nii vaimustava innuga. Kui lõokese laul kurblikuks muutuvat, siis ei olevat sügis enam kaugel (Saarde).
Nimetused, nagu *(põllu)lõõr, lõõrilõo, lõõritaja* ning *liirilõõri* ei vaja pikemat seletust. Küll aga nõuab valgustamist meie *lõokese* päritolu (murdeti veel *lõuke, luoke, leoke, liuke, lõõke, lõo, lõgu, ligu, lõiv, lõivuke*). Soome keeleteadlased H. Suolahti ning T. Kaukoranta on veenvalt tõestanud, et sm *leivo(nen)* ja eesti *lõoke, lõiv* pärinevad vana-germaani samatähenduslikust linnunimetusest *laiwa(rikôn). Leevike* tuleb samast sõnast ja seda kasutatigi ka lõokese nime-

tusena: «Lõo üiti vanast *lievikene*» (Muhu). *Lõgu, ligu* on hilisem analoogiavorm, vrd. näit. *kägu*: *käo* [*lõgu*]: *lõo*. Kirde-Eesti rannikul võib veel kuulda vana lõokesenimetust *kiur*, vrd. sm *kiuru*. Tõenäoliselt pole see mitte balti laensõna nagu Lutsi ja Leivu *tsiirul* (<lt *cirulis*), vaid onomatopoeetiline nimetus. Haljalas öeldakse: «Lõoke kiurab», vadja keeles tähendab *kiuruttõma* 'lõõritama'.
«Kalevipojas» ja Kirde-Eesti rahvalauludes tuleb ette tundmatu lind — *siuru*. Omaaegne kirjanduslik rühmitus valis selle endale nimeks. Nagu selgub, on *siuru* lähtesõnaks vdj *tšiuru* 'lõoke'. Salapärane ja kauninimeline luulelind osutus lõokeseks!

On ädalaheinamaa nõos
nii luhtav, nii tuule soetud.
Seal ikka veel kordab lõo
neid salme, mis lapsena loetud.

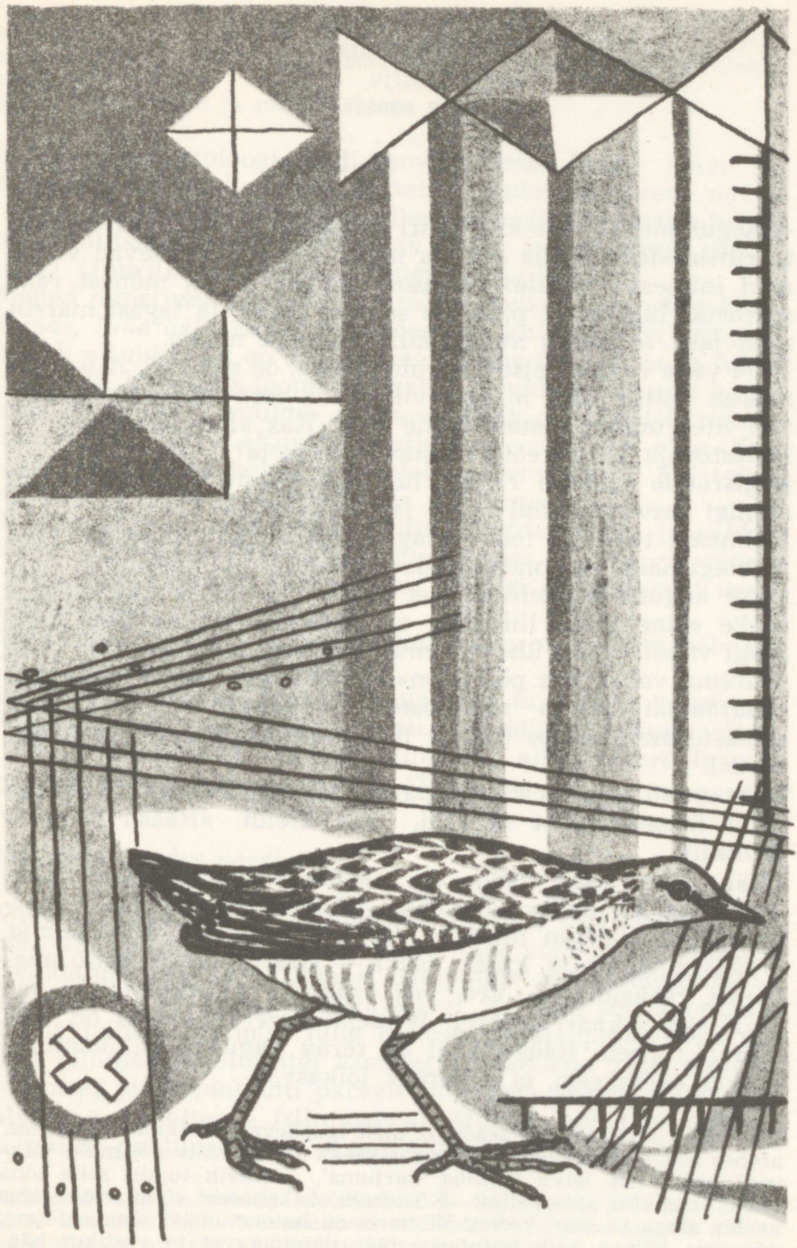
Et lauluaeg lühike on
ja sügisel salajad sammud.
Et kurgede kluugutav rong
end peagi valmis on pannud . . .
. . . . . .

D. Vaarandi

Rukkirääk, *Crex crex*
«Kõhurääkija lindude seas»

«Ta elab heinamaal ja rukki põllul ning laseb õhtul oma häält kuulda, mis üks rääk! rääk! on,» kirjutab J. Kunder. Seda virka jalameest ja jooksjat ei suuda tavaliselt isegi tubli jahikoer nii kitsikusse ajada, et ta lendu tõuseks. Ikka sibab ta rohus eest ära. Alles ta rääkas, rääkis, krääksus, prägises ehk präätas — kuidas kuskil öeldakse — siinsamas lähedal, aga kui omast arust talle juurde jõuad, vaikib lind ja kedagi pole kuskil. Hulk maad eemal hakkab ta uuesti rääksuma. Või on see hoopis teine?

Oled sa sama
või on teid palju?
Oled sa üks
või käib teid mitu?
. . . . . .

Oled sa olemas?
Pole sind üldse,
kõhurääkija
lindude seas?
. . . . . .
M. Under

«Räägul olevat kaheksa paari jalgu all. Sellepärast saavat ta ruttu edasi, nõnda et teda näha ei saa. Nii ütlevad vanemad inimesed lastele» (Laiuse). Vististi võiks mõnest raamatustki lugeda, et pika tee soojale maale ja tagasi marsib rääk jala... Rahva hulgas küll usutakse nõnda.
Et ta väga vastumeelselt tiivule tõuseb, on sulatõsi. Alles viimasest põllusiilust, masina vikatitera eest loperdab saamatult üles umbes rästasuurune lind. Kas alati teataksegi, et lendutõusja oli suveöid elustav häälitseja?
Sügisrände ajal on rääku hõlpsam lendu peletada ning mõnigi rasvunud lind läheb jahimehe kotti.
Peamiselt teatakse teda ikkagi hääle järgi. «Rugiriäki põlõ ju kiegi näin, iält ond kuulda» (Kihnu). Väljanägemist tuntakse koguni nii kehvasti, et rukkis ja heinas häälitsevaid rääke erinevateks liikideks arvatakse: «Rahvas teeb kahe räägi vahel vahet, ühe vähema, kes heinamaal elab, ja teise suurema vahel, kes põllul on» (J. Kunder). Ka Wiedemanni sõnaraamat annab nimetustele *heinarääk* ja *rukkirääk* samasuguse seletuse («teine lind arvamisi suurem ja tumedam»).
Nähtamatu ja seetõttu salapärase linnuga hirmutati lapsigi: «Kui lapsed rukist tallasid, siis üteldi: «Rääks tuleb!»» (Mihkli).
Hääl, mida rääk teeb, on «krääk-krääk», «kääk-kääk», «rääks-rääks» ehk «rääk-rääk». Viimane imitatsioon on ühtlasi linnu tuntuim nimetus. *Rääk, räägulind, rukkirääkaja, prääks, prääguta ja, krääk, rääks* — kõik matkivad linnu omapärast rääksumist. Vrd. vdj *brääkko*, sm *ruisrääkkä*, lad *crex*, sks *Schnarrwachtel, Wiesenknarrer* jne., mis on kõik samuti *r*-lised. Räägu hääl on terav nagu vikatilõikamine; Leivus öeldaksegi, et «rüärääk lõikas».

On vahest päris huvitav teada, et meie igapäevane *rääkima* 'kõnelema' arenes sõnast, mis algselt tähendas räägu «rääkimist» või muid teravaid hääli, vrd. leivu *rääkma* 'karjuma'. J. Aavik tundis selle sõna vastu täielikku antipaatiat: «Kõlaliselt ebakohaseid sõnu leidub igas keeles, seega ka eesti keeles. Viimases on iseloomulisim sõna *rääkima*, mis oma kõlaga näib kujutavat inetu-läbilõikavat ja vastikut hää-

litsust (vrd. linnu nime 'rukkirääk', mis sellele ant kahtlemata ta hääle pärast).» Ja ehkki J. Aavik oli veendunud, et *rääkima* on laensõna alamsaksa keelest, aimas tema esteetiline vaist õigesti sõna tõelist päritolu!
Seega: rääk räägib ja meie räägime.

Baltisaksa ornitoloogi V. Russowi raamat Eesti-, Liivi- ja Kuramaa linnustiku kohta annab räägule omapärase nimetuse — *roojarääk*. Rahvas võrdles räägu häält teatava kehalise häälitsusega, vrd. «Kui rääk petab ää, sis inime peeretädä» (Juuru). Sellest siis niisugune nimetus.
Mõned nimetused osutavad ka räägu elupaigale, vrd. *rukki-*, *heina-*, *luharääk*. Esimest nendest on küll teisitigi põhjendatud: «Rukkirääk on sellest omale nime saanud, et ta tuleb siis välja, kui rukis looma hakkab. Ja rukkis enamasti kõige enne on ta laulu kuulda» (Torma). Rääk on läbinisti *rukkilinnu* nime väärt: «Rukki oo vilets, ku rääku ei ole» (Karuse), «Kui tuleb heina, siis tuleb ia heina-aasta, kui tuleb rukki, siis tuleb ia rukki-aasta» (Lüganuse).
Wiedemanni sõnaraamatust tuntud *rootsi-*, *hobu-* ja *rukkirästas* 'rukkirääk' saavad seletuse rästa rägina ja räägu rääksumise kaudsest sarnasusest; pealegi on mõlemad üsna ühesuurused.
Rukkirääk ilmuvat meile siis, kui rukis on mehele põlvini. Ta on tõesti väga hiline tulija.
Sügisel, kui rääku enam ei kuule, pidi ta kulliks muutuma (Väike-Maarja). Linnust arvati muudki eriskummalist: «Räägid on talvel metsas küngaste all» (Suure-Jaani); «pugeda maa sisse ja elab siin» (Türi) jne.

Põldpüü, *Pérdix pérdix*

Põldpüü on armas nurmelind, kes talvisel ajal hädasti inimese abi vajab. Vali ja lumerohke talv võib ta paugupealt haruldaseks muuta. Viimane põldpüüde massiline hukkumine leidis aset 1956/57. aasta talvel. Talviste söödakohtade ja varjualuste rajamise ning koduse ületalvepidamisega on meie jahimehed viimastel aastatel tänuväärset tööd teinud. Talumees pidas püüjahti parvele hobusega juurde sõites või talvel nn. «keeltega» (silmustega). Mõned teated pajatavad ka püüde purjupanekust viinas leotatud teradega.

Püükeeled ehk -silmused meisterdati 4—5-kordsest jõhvist. Ühele lauale kinnitati kuni kümmekond silmust. Püünislaud pandi aidaserva alla või mujale, kus püüd nokitsemas käisid.

Õigeks jahilinnuks oli püü siiski liialt kodune ja armas. A. Murakin kirjutab: «Oma lähedast vaikset naabrit inimene palju ei tapa. Pigemini abistab ja toidab teda. Talvel pannakse üsna mitmel pool põldpüüdele toidupoolist küünide ümber või põõsaste alla... Käredail talvedel ei ole haruldane, et nurmkanad tulevad rühmades isegi talu õue ja nokivad jäätmeid lauda ees ja kõlguste läheduses või aidaräästa all. Nähes niisugust pilti, inimene vaevalt suudab olla sellele linnutõule halb.»
Pakane kihutab põldpüüsid isegi linnadesse toitu otsima. «Kui põldpüüd tulevad hoonete lähedale, läheb ilm tuisule» (Palamuse).
Nimetus *püü* (*püvi*) kuulub algselt laanepüüle. Kultuurmaastiku — põldude ja nurmede — linnuna iseloomustatakse teda nimetusteski, vrd. *nurme-*, *põldpüü*, *põld-*, *nurmkana*. Talvisel ajal tegutsevad püüparved oraseväljadel, vrd. *oraspüü*, *oraspill* («Neid põldpüüsi vanast inimesed ütlesid *õraspillidest*» — Lüganuse). Põldpüü häälitseb omapäraselt: «tirrlikk, tirrlikk» (Karksi), üles hirmutatult kuulutab ta oma «prippripppripp'i». Sellest siis *oraspill*, samuti *põldkrapp* (*krapp* 'puust kell lehma kaelas'). *Kaerapüüst* sai aegade jooksul *kära-* ja *kerapüü*. *Tudukana* kuulub põldpüüle ja rabakanale ühteaegu. Ei ole päris selge, kuidas tekkisid *vari-* ja *kägarpüü* (talvise mütsakus, kägaras ööbimise järgi?) ning *adrikas*. Vaivara *karapatka* laenati vene keelest.
Väga väleda inimese kohta lausutakse, et «läks kui püü poeg» (Palamuse).

Põldvutt, *Cotúrnix cotúrnix*
Võtmetükk

Saksa loodusteadlane Naumann olevat vuti hüüdes kuulnud sõna *Schnupftabak* 'nuusktubak'. Kolmejärguline ja kestvalt korratav häälitsus, mida eestlase kõrv tavaliselt «vuttvudvutt» kujul vastu võtab, kõlab tõesti inimkõnelise selgusega. Maikuus hakkab «vutitamist» ristikheina- ja orasepõldudelt kuulduma, vrd. *rukkilind*, *-putlik*, *-lutt*. See põldpüüd meelde tuletav lind häälitseb sageli hämarikus ja öö ajal — põhjus, miks ta venelastele puhkekäsku hõikab: «*Спать пора, спать пора!*» 'aeg magama heita!', vrd. Leivu *öötibu*. Sakslased kuulsid veel sõnu «*Flick de Büx*» 'paika

püksid', «*Bück den Rück*» 'painuta selga'. Eestis jätkavad seda rida *võtmepütsk* ja *võtmetükk*, imitatsioonid ning nimetused ühtaegu, vrd. *võtmetükk* 'lind, kes laulab «võtme tükk, võtme tükk»' (Setu jm.). Kolmesilbiline ööbikunimetus *kiriküüt* passis ka põldvutile.
Tutletup, tutpelup, tupelup, putpat, putpadadi, vatvala(ne) ja *vatvalang* matkivad häält ilma sõnalise mõtestamiseta. Tihtipeale võetakse nimetuseks ainult üks häälitsuse silp: *vutt, vatt, lutt, luit, mutt, utt, ütt, vatlan(e), vatulane, vatilind, vuttlind, vutitaja lind.* Vrd. «*Vatlane, vatlan* om tširk, laul rüän 'rukkis': «vatt-vatt»» (Leivu). «*Ütt* kõnnib einamaad mööda ja laulab «ütt ütt ütt»» (Paistu) jne. Tormas arendati vutihääl loominguliselt edasi: «Ütt ütt ütt, vaat siin on rõõsa piima pütt.»
Siin-seal teatakse rääkida jahipidamisest vuttidele. Vutijaht on eriti levinud Lõuna-Venemaal, kus neid leidub hulgaliselt. Eestis satub vutti pesitsusajal kuulma Tallinna, Tapa, Rakvere ja Jõhvi ümbruses ning mõnel pool Kesk- ja Kagu-Eestis, harvemini saartel.

Künnivares, *Córvus frugilégus*

Künnivares ei ole kõige igapäevasem lind nagu tema hall sugulane. Paiguti näitab ta ennast vaid läbilennul. Tekib kuskil uus koloonia, siis võtab arvamus maad, et linnud kuskilt võõrsilt toodi. Muhedat meelt teeb eriti see, et «teatakse» koguni tooja isikut ning toomise eesmärki. «Mustvares on Saksamaalt siia toodud. Räpina mõisahärra Sieverst oli nad toonud. Räpina surnuaia juures oli üks metsasalu, kus nad elutsesid. Halle vareseid lasti, aga musti kaitsti, ei lastud. Mõisa teenija lapsed käisid neid musti vareseid põllu pääl peletamas. Mõisniku poolt maksti poisikestele tasu. Seda rääkisid säälsed elanikud.» Ka prof. E. Kumari mäletab, et künnivareste toomise lugu oli seal kandis üldine.
Lüganuse vanad inimesed räägivad, et Püssi krahv toonud neid põldudelt ussikesi ja tõuke nokkima, unustanud aga sealjuures, et varesed ka viljateradele armu ei heida.
Jõelähtme lähikonnast pärinevate teadete järgi toonud esimese jao neid linde Kostivere mõisnik. Toodute järglased levinud mujalegi.
Ka Hallistes teati kõnelda, et «musta varese om Saksamaalt tullu», Häädemeestes kutsutaksegi künnivarest *saksamaa vareseks.*

Mõned jälle arvavad, et künnivares on *vene vares* ehk *venemaa vares* ja tulnud «Lõuna-Venemaalt tühjas raudteevagunis Eestisse» (Lüganuse). Venemaalt tulekut arvati ka Kuusalus, Setus ja mujal. «Muss 'must' vares, tämä tiib nagu vene külä, üks kümme pesä ühe puu õtsa. Näd one *venemaa varesed*. Mussa varess 'musta varest' meil enne ei õllud» (Kodavere). Sealsamas Kodaveres hüüdis neid mõni koguni *india varesteks*.
Sedasorti seletused tekivad, kui lind kohati esineb ja paiguti puudub. Siniraag pakub selle kohta samuti hea näite. Nimetustes peegeldub liigi levikutendents.
Suurte haudeasunduste ümbruses kutsutakse künnivareseid tihti paiga või maakoha järgi, kus see asub. Näiteks pesitseb suur varestesumm Purtse jõe suudmes Talsi mäel, mis kuulus endise Püssi krahvi parki. Lähikonna maarahvas nimetas neid pilades — *Püssi krahvi laululinnud* või lihtsalt — *Püssi krahvi varesed, Talsimäe-* e. *Krahvimäe-* e. *Purtsevaresed*. Vrd. *Värska-, Haeska-, Rannamõisa-varesed, Tuudi mustad, harju- ja rannavaresed*.
Tihti löövad künnivaresed ka linnaparki või üksikutele puudele pesad üles, rikkudes kraaksumisega linnarahva rahu, vrd. *linnavares*. Mõned paarid võtavad hakkidega võidu lärmata isegi Tallinnas Toompeal.

Esimese saksa okupatsiooni ajal sõid saksa sõdurid nende liha. 1917. a. oli Vasula mõisas sakslaste staap. Sääl oli kasesalu, säält nad lasksid vintpüssiga neid maha, löödi pead maha ja viidi mõisa, sääl pisteti kinni (Tartu Raadi).

Künnivarese hääl on madalam kui hallvaresel. Vahet tegi ka rahva terav kõrv: «Musta varesse: «krooks, krooks», hall vares: «vaak, vaak»» (Helme). «Ta krouksumine olevat tumedam» (Kuusalu). «Krooks-krooks'uga» lähevad üsna ühte nimetused *roogas*, *krooga* ja *kroogan*, kronksumisega — *kronkvares*, *kronk*. Keeleteadlased on selgitanud, et kuigi *roogas* jt. matkivad häält, laenati nad «linnu keelest» rootsi keele vahendusel, vrd. rts *råka* 'künnivares'.
Alatskivil öeldi nii: «*Venevares* on juba siin, nakab ilm juba soojale minema.» Künni ja külvi alguseks lendleb neid põldudel suuri parvi, *külvi-*, *künnivares* ning *künnilind* kuuluvad talle õigusega. Künnivarese kõige levinum nimetus on siiski *mustvares*.
Noka ümbruse paljas kollakas nahk toob nokakolaski eriti esile, see olevat nagu kirvesilm. Nokk ise ei ole kollane, kuigi lindu *kollase nokaga vareseks* on hüütud. Siin-sealsed nime-

tused *nonn, paskrajakas, hakk, naak, kaarnas* ja *surmalind* laenati künnivarese lähematelt sugulastelt.
Seemendatud põldudel ja rohelisel orasel käivad künnivaresed kutsumata matimeesteks, mistõttu põllumehed nende peale hea pilguga ei vaata. Eriti maiad pidid nad maisi peale olema.

Siniraag, *Corácias gárrulus*
Saksamaa vares

Kõige sagedamini võib siniraagu kohata Kagu-Eestis ning Läänemaal — tavaliselt ikka telefonitraadil istumas —, kuna paljudes paikades teda üldse ei tunta.
Siniraag on meie linnuriigis pooleldi «väljamaalane» nii oma päritolu kui ka eksootilise sulestiku poolest. Ornitoloogide kinnitust mööda oli see siniroheliselt küütlev, pealt pruunikas lind veel läinud sajandi alguses lausa haruldus. Alles viimase saja aasta jooksul tungib ta üha enam põhja poole ning sageneb ka Eestis.
Kui senitundmatu lind ümbruskonda ilmub, sünnib samas ka küsimus, kust uustulnukas pärit ja kuidas ta sinna sai. Siniraag kui saksik ja antsakas lind pidi tingimata Saksamaalt tulema. Mõnes kihelkonnas kõneldi umbkaudu: «Saksamaal olla neid nähtud, vanad inimesed räägivad.» Tihti teatakse aga täpselt, et kohalik parun need linnud toonud. Nõnda kinnitatakse näiteks Jäneda ja Audru kandis; *saksamaa vares* on siniraa kõige pruugitavam rahvalik nimetus. Harvem kuuleb *saksamaa harakat* ja *saksamaa pasknääri* (lind sarnaneb kehakujult pisut vareslastega). Siniraa koduks peeti teisigi võõraid maid, mida nime ja kuulu järgi tunti, vrd. *austria vares, samaaria vares, jaapani vares.* Mere tagant tulnud lind oli *merevares.* Võrreldagu künnivarese tulemist ja «toomist»!

Samasuguseid kujutlusparalleele leiame siniraaga ühenduses teistelgi rahvastel. Sakslastele oli lind samuti meretagune võõras — *Meer-Häher, Meergratsch* 'mere-pasknäär' — ning teistest maadest tulnud, vrd. *Ungarische Häher* 'ungari pasknäär'. Ebaühtlase leviku ning toretseva sulestiku pärast on ta rootslastele hispaania vares — *Spansk kråka.*
Eesti maamehele oli muidugi Saksamaa kõige võõra ja tundmatu võrdkuju. Iga uus asi oli sealt pärit — kastanid *saksamaa pähklid,* sidrun ja pomerants *saksamaa õunad,* pühvel *saksamaa härg* jne.

Siniraa «võõramaisuse» kõrval räägivad tema suhteliselt hilisest levimisest ka mitmed tõlkelaenulised nimetused: *siniraag, -raal* (< sks *Blauracke*; *racke* matkib linnu häälitsust «rak-rak-rak»), *mandlivares* (< sks *Mandelkrähe* 'rõuguvares' — peatuspaiga järgi), *kolkvares* (<sks *Kolkrabe* 'vares'; 'ronk'; rahvalik seletus: «et ta end lennul sahakolgina kõigutab»). Võimalik, et tõlkelaenude liiki lähevad ka *sinine vares, sinivares* ja *roheline vares*, vrd. sks *Blau-, Grünkrähe*. Tõenäoliselt aga kujunesid viimati mainitud nimetused siiski iseseisvalt.
Vigalast kirjutatakse: «Siniraaga tuntakse meil ainult *rohelise varese* nime all ja ka usuti, et ta kahjulik lind on.» Putukaid jälitades ning mängulennul pikeerib siniraag otsekui pistrik, mistõttu teda kohati röövlinnuks peetakse, vrd. *linnukull*. Lind hangib toitu peamiselt siiski maapinnalt, külastades raiesmikke, põlde ja sööte, vrd. *kesavares*. Siniraa kare hääl (vrd. *krägiseja lind*) meenutab pisut peoleo vihmakrääksu, mistõttu temagi sadu ennustas: «Kui siniraag ehk pajuharak tänitäp «krääs-krääs», sis tuleva vihmatse ilma» (Vastseliina). Vrd. nimetusi *mets-, vihmakass, vihmaharakas*. Siniraag pesitseb peagu eranditult õõnsates puudes, väärides metsaasukana *laanelinnu* nime. Mitmed rahvalikud nimetused on ühised teiste lindudega: *pajuharakas, metsa-pajuharakas, soopasknäär*. Mõistmata jääb, miks teda Martna pool *julgutuiks* ja *kirikuvareseks* kutsuti.

Vaenukägu, *Üpupa épops*

«Toonikägo, tu kuuk nigu pini hauk, sääne totuga tsirk» (Setu). See «peni moodi haukuv» lind on mitmes suhtes isevärki meie suleliste seas.
Vaenukägu näha saada pole kerge tema harulduse tõttu, eriti mõnel suvel — isendite arv kõigub aastati märgatavalt. Pisut suuremaid väljavaateid pakuvad vaenukäo nägemiseks-kuulmiseks Kagu-Eesti metsatukkadega karjamaad. Ta jõuab meile tagasi maikuus ja lahkub augustis, üksikud isendid septembriski.
Ürpris silmatorkav on vaenukäo ruugetest mustaotsalistest sulgedest tutt, vrd. *toonetutt*. Kui rahvas näiteks siidisaba tukka tanuks arvas, siis võiks vaenukäo oma küll toretseva daamikübaraga võrrelda. Saksikult kehkja ning upsaka ilme annab see linnule — ega muidu poleks tekkinud kõnekäändu:

«nii suureline kui sitane rästas». Erutuses aetakse sulesagar peas laiali. Juba õhus vupsatav pääsuke kohutab arga vaenukägu, mispeale ta maapinnale lösakile laskub, tutt harali ja nokk püsti.
Rästasuuruse linnu sulestikus valitseb pruunjasruuge, saba ja tiivad on kontrastselt musta-valgevöödilised. Värvuse poolest ja lainja lennujoonega meenutab ta pasknääri, kellega seepärast mitmeid nimetusi jagab, vrd. *pasknära, -raag, -rääk, pasatraat, pähkliõhk.*
Kuid mitte ainult see ei toonud vaenukäole «haisevaid» epiteete. «Vaenukägu sööb putukaid, mis ta sõnniku seest välja kisub, ning sellepärast haiseb ta ka,» kirjutab J. Kunder. Eriti pahasti lehkavat pesa, pojad pritsivat enesekaitseks haisevat vedelikku. Sellisel viisil on vaenukägu vist ainuke lind, kelle lõhnagi nimetustes märgitakse, vrd. veel *sitane rästas, paskrästas,* sks *Stinkvogel* 'haisulind', *Dreck-, Kotvogel* 'pasalind'! Kõvera nokavibuga urgitseb ta sõnnikulasengutest putukaid ja armastab seetõttu kariloomade lähedust, vrd. *karjalind,* sks *Kuh-, Gänsehirt* 'lehma-, hanekarjus'. Püütud pala saadab lind osava õhkuviskega otse kurku.
Vaenukäo tähtsaim tutvustaja on tema õõnsakõlaline «up-up-up», mis kõlab sellise kõnelise selgusega, nagu tuleks inimese kõrist. «*Upikägu* ütleb isi oma nime «up-up-up»» (Häädemeeste). Onomatopoeetilised nimetused on ka *tututaja(tsirk)* («*tututaja* tege nii: «tuu-tuu-tuu»» — Setu), *laanekukutaja* ning *uputaja kägu* — «tema laul pidavat uppumise mulinat meelde tuletama»! Muidugi tekkis säherdune seletus nimetuse tõukel. Haukuv «up-up-up» vormiti nimetusteks paljudes maailma keeltes, vrd. lad *upupa,* vn *удод,* sks *Hupphupp, Wuppupp, Wudwud,* ing *hoopoo, hoopoe,* pr *putput,* it *buba, bubbola,* ung *bubutka, dudu,* arm *popop,* pärs *hudud* jne. «Up»-silp kordub nagu vastukõla laanes — kaja hüütigi vaenukäoks. «Os-sa vainukägu — kes üttelugu rüük 'röögib'. Latsel ütelts» (Karksi). «Upikägu, mõned arvavad, et see on vana isane kägu, kes enam kukkuda ei jõua» (Häädemeeste). Kõrguse ja tämbri poolest lähevad päris- ning vaenukäo hüüded üsna ühte. See ongi, miks lindu *käoks* hüütakse.
Häälesugulus ning päralejõudmine pisut enne päriskägu ajendas sakslasi vaenukäole käoteenri või -köstri nimetust andma (*Kuckuckslakei, -küster*).
Haruldane, eriskummalise hääle ning pentsiku välimusega lind erutas tugevasti ebausklikku kujutlusvõimet. Vaenukägu kuulutas kõikvõimalikke hädasid ja õnnetusi, mida

maamees kartma pidi: «vilä hukkaminekit, kuulmist 'koolmist' või muud pahandust», vaenu, tüli, hulgalist surma (Vastseliina), «rahet, viljaikaldust ehk muid vaenulisi aegasid» (Karksi), «nälga tõsess aastass» (Otepää), «nälga, sõda ehk muud hädaohtu rahva pääle» (Helme), tulekahju (Hargla), nälga, koolmist (Setu) jne. «Vainukägu näeb alba, õlgu si albus messuke ta one» (Kodavere). Ta on siis Toonela ja hukatuse lind, *surma-, surnukägu, toone-, toonikägu, toonetutt, vaenu-* ja *vainukägu* (vrd. sm *vainaja* 'surnu, kadunuke'). «Toonik'agu, tuu om *surmatsirk*» (Hargla).

Kuivõrd suvaline sedasorti ennustustarkus on, näitab järgmine uskumus: «Kui vainukägu hiliskevadel talu õue tuleb ja «up, up» karjub, siis tähendada see vanarahva tarkuse järele seda, et kägu aidata viljakotte aita tõsta. Karjuda ta aga «tu-du», siis olevat viljaikaldust ja nälja-aastat oodata ja «tu-du» tähendavat siis, et inimesed peavad magama (tuduma), sest nälg paneb mõne ka igavesti magama» (Saarde). Sealjuures on tõlgitsetav häälitsus ühel kui ka teisel puhul seesama, sõltub uskuja tahtest, mida ta kuuleb!

uitame metsas ja
laanes, solpsime
soodes

Kägu, *Cúculus canórus*
Kukulind

Üle küngaste, luhtade ja järvesilmade, läbi salude ja võsastike kandub soojal kevadõhtul käo «kuku» — varajane suvesõnum. «Kägu kaugele kuulus,» lausub vanasõna. Vähe on teisi linnuhääli, mis oleksid nii tuttavad kõikidele rahvastele ja ebausklike tähendustega sedavõrd ühendatud kui käo hüüd.
Kukulind kuulutas vanarahvale elada jäänud eluaastaid, õnne, surma ja leina, ilmaolusid ja viljakasvu.
Kägu tuleb vana jüripäeva paiku: «Meil oo ikke kukulind või *jürilind*, et jüripäeva aegus akkab kukkuma» (Audru). Jüripäeva peeti esimeseks suvepäevaks, ja kägu tõi suve sõnumi, vrd. *suvilind* (*suilind*). Kui pärast jüripäeva veel viluks jäi, öeldi: käokülm ehk käovilu (Kolga-Jaani jm.).
Tulles oli kägu kõige kõvemaid «petjaid», mistõttu linnupetteiva võtmisega ülihoolas oldi. «Kevadel, kui arvatakse, et linnud juba tulemas on, siis toob igaüks omale suutäie leiba õhtul magama minnes voodipeatsi, ja kui tal vaja on hommikul õue minna, siis pistab ta natukese leiba suhu ja sööb ära, ennegu uksest välja läheb, siis ei saa lind teda mitte ära petta» (Pöide). Või võeti kolm tera soola suhu (Prangli). Ometi tahtis käo saabumisele igaüks oma kõrvaga tunnistajaks olla.

Vares: «Kae kost õge kergätsi inimese — joosve puha hulgani va maailma hulguse käo laulu kuulama, nagu mõni asi olikski, ja ei viisi seda samagi rohkem jorutada kui ainult paar suutäit. Aga vaat mina mees olen iga päev, sui kui tali, nende juures ja minu laulust pillub iga sõna kui kulla tükkisi maha, aga minu laulu ei kuula keegi. Ah teie lolli inimese!» (Tarvastu).

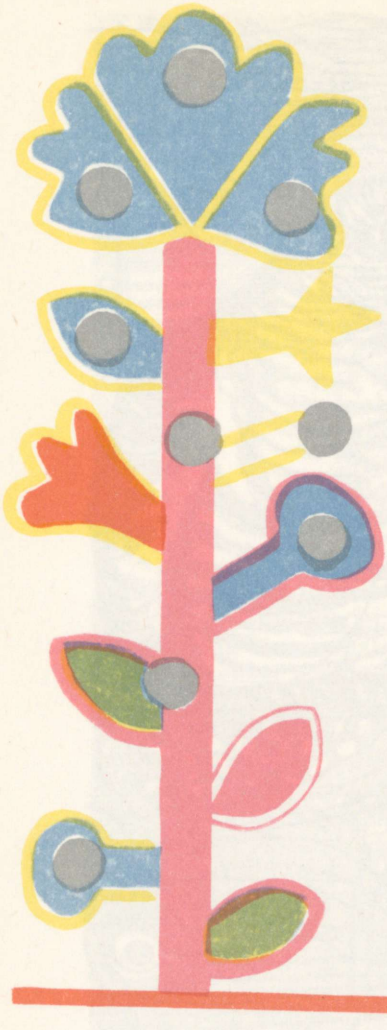
Käo tuleku järgi loodeti viljakasvu ja saaki ennustada. «Kui kägu urvan väl'la tulli, sis olli ohtu, kui vitsan tulli, sis sai vil'lä, ja kui lehen tulli, sis sai leibä» (Kambja jm.). Tähtis oli ka, mis kellaajal kägu esiteks kuuldi: «Hommikul *hoolekägu*, sööma ajal *surmakägu*, lõuna ajal *leinakägu* ja õhtul *õnnekägu*» (laialt tuttav). Esimesed kukud loendasid eluaastaid, linnu õuelend ennustas majalise koolu või muud õnne-

tust, vrd. *surmalind, surmakuulutaja.* Kuusalus räägiti mehest, kes paadi ära lammutanud — sest kägu tulnud sellele kukkuma! «Kukub ja kukub, aga maha ei kuku» — seati käo kohta mõistatus kokku. *Metsakukeks* hüüti teda mõistatustes ümber öeldes. Kena oli kukkumist kuulata, kui petuhirm möödas — eriti kui mitu kägu vastastikku «eistlesid». Lind rõõmustas töömehe südant ja oli *hõbe-* ning *kuldnoka* nime väärt (vrd. *kuldsuu* 'hea kõneleja').

Kuuku, kuuku, käükäne,
helgi, ella linnukene!
Ega't sa minule kuuku —
sa kuukut korve karjatsele,
laulad laane lamburisel,
paugud palgiraiujalle,
tiksud tiedekäijatelle,
helgid heinäniitijätel,
luksud luovottijatel.
(Kuusalu)

«Kui ta kahekordselt kukkuva, nõnda: kukukuk!, siis ta andva emal märku, et ta on pesa leidnu, sis ema tuleva paneva muna sisse, s(is) pärast seda naerva mõlemad ja kukkuva kahekest võidu» (Häädemeeste).
Harva tuntakse käo kähisevat häält, mida ta kukkumise vahel teeb. See kõlab läkastamise moodi — nagu torgiks tõepoolest odraokas kurku; ilmselt sellest häälitsusest lähtub *käutsas,* ka sks *Gauch.* «Kägu ütleb, kui odra okas kurgus ja lugistama hakkab: «Kaha, kaha, isal ia piibu pia!»» (Suure-Jaani). Nõos peeti seda käoema kahjurõõmsaks itsitamiseks, kui õnnestus muna võõrasse pessa poetada.
Emalinnu trillerdavat kilkamist ei tunta üldse.
Pärast jaanipäeva jääb kägu vait ega ole tema kukkumist enam kuulda. «Odraokas läks käu kurku, linaluu läks lõukesel» (Haljala), vrd. *odralind* 'kägu'. Kaunist lauljast saavat murdja: «Kevade kuulus kukulind, sügise kuri kanade kull» (Jaani); «Ku kägu kukmise rahu jätt, sis nakas kannu 'kanu' korjama ja tõisi linde süüme» (Helme). Vrd. *kukulinnu-kull, kägukull, tsirkhaugas.* Nõnda usuti terves Eestis ja teistegi rahvaste juures. Arvamus sai alguse suurest sarnasusest käo ja raudkulli vahel. Isegi mõned väiksemad linnud, eriti linavästrikud, jälitavad teda äreva kisaga. Käo vaitjäämise järgi arvestati odrakoristustööde aega. Ka sügise iseloomu kohta loodeti sellest teadet saada: «Kui kägu suvel kaua kukub, tuleb soe sügis» (Põltsamaa).

Kuku, kuku, käokene
Helgi, heinalinnukene,
Kuku kuivada suida,
Heledamat heinaaega,
Kallist kaeralooma-aega,
Kuku nõnda, et ma kuulen,
Laula nõnda, et mets laksub.
Kägu kukkus, kuuske nõtkus,
Sarapuu süda särises,
Paju juured pakatasid,
Lepa lehed lendasivad,
Tominga lehed tolmasivad.

(Kose)

Aga vanarahvas teadis käost ka tõsitõelist. Üheksakümneaastane Nõo taat pajatas: «Kägu olna 'olevat' mõtsale väega kasulik. Temä söönä noid, kutsutas pikse peni, serätse karvatse ussikse... Kägu ei tennä tolleperäst pesä, et temä üle mitma päevä munena. Kae edimätse muna lähävä alvas, seni kui ta audma saab nakata. Temä ei saana tõesite, muidu lõpna temä sugu ärä.»
Käo kõige arvukam «sulane» on linavästrik, mõnevõrra vähem aed-lepalind, hall-kärbsenäpp, väike-lehelind jt. Koorunud käopoeg püüab loomusunnil kõrvaldada kõike pesas leiduvat, upitades turjaga oma kasuvennad üle pesaserva välja. Isegi pärast seda, kui käopoeg pesast lahkunud, toidavad kasuvanemad teda mõnda aega, toidu andmisel peagu kadudes tolle neeluvalmis kurku. Sellest siis arvamus, et kulliks saades söövat kägu oma toitja — «sulase» ehk «naise» — kõige esiteks (Kambja). «Kägu on kuninglik lind, sest talle lendab hall sulane järele» (Kullamaa).
Kust *kägu*-nimetus pärineb, mida siin-seal ka *kägi, kagu, kjägo, kjago, kägü, kägö(ne), kagi* ning *käägu* kujul kuulukse? Lähemates sugulaskeeltes leiame talle selgeid sugulasi, vrd. lv *keg*, sm *käki*, krj *kägi* jne. Uurijad on pidanud läänemeresoome käonimetust pikka aega kaheldavaks balti laenuks (vrd. ld *gegė, gegė̃* 'kägu'). Uuemad andmed suunavad *kägu* oma sõnaks pidama, mille aluseks on loodushääl nagu *kuku-* ja *kuukulinnulgi*. «*Kukulind* hüüab ikka iseenese nime» (Kihelkonna). «*Kukukägu* öeldse 'öeldakse' ka» (Tõstamaa). Vrd. lv *kuku-lind*, sm *kukku*, mr *kuku*, vn *кукушка*, sks *Kuckuck*, ing *cuckoo*, pr *coucou*, lad *cuculus* jne.
Saarte ja Lääne-Eesti *kukulindu* kipub *kägu* välja tõrjuma. Kohati seisavad mõlemad ühel pulgal: «Kukulind ja kägu, need kaks on ühte nägu. Inimestest öeldakse kah: ühte nägu justkui kukulind ja kägu» (Häädemeeste).

METSTUVID

Metstuvi nime alla käib õigupoolest kaks linnuliiki: **kaelustuvi**, *Colúmba palúmbus*, ning **õõnetuvi**, *Colúmba óenas*. Hoolimata märgatavatest erinevustest nii välimuses kui ka eluviisides — kaelustuvi on kogukam ning pesitseb avapesas, õõnetuvi seevastu haavatüvedes —, ei erista rahvas neid kuigivõrd. Vahetegemise kohta leidub vaid paar kirjapanekut. Kuusalus on «*miegas*, kes puusse pesa teeb», õõnespesitseja —

õõnetuvi — lihtsalt *tuvi*. «*Meoseid* on kaks sorti: teine on *uurlup* ja teine on ike *meokas*, ühesugused allid mõlemad» (Vändra). Eristamisest kõnelevad ka pesitsuspaiga järgi antud *kuusetuvi* ja *haavatuvi*.

Kaelustuvi on tunduvalt arvukam kui õõnetuvi. Ta pesitseb igasugustes puistutes, kuid eelistab siiski kuuseseguseid metsi. Pesaks kannab kaelustuvi mõned napid raod kokku — alt vaadates paistab see peagu läbi. Ka munema pole ta virk: kaht valget munakest hakkabki hauduma, kolme väga harva. «Hütt rüük: «Hüü-hüü-hüttüü, hütül om ütessä hüvä munna, kanal kats klokikõist»» (Rõuge). Rahva kuulmise järgi ta küll kiitlevat: «Minul kuusi kullast muna, kanal kaksi kärnast muna» (Haapsalu), «Kuus mul kuus, kuus mul kuus kullast poega, varesel viis verist väntsa» (Ambla). Või koguni: «Ütt tütt tüü, ütil üheksa poega, kanal kaksi loksi» (Helme, Kursi, Võnnu jm.). Kaelustuvi pesitseb kaks korda suve jooksul.

Metstuvi liha tundub pisut kuivana, aga osav perenaine teeb temast maitsva prae. «Kuutajal on ia liha» (Kolga-Jaani), «Mehikust saab suppi» (Paistu) jne. Vähemalt Kagu-Eestis kütiti metstuvi ehk ütti kaunis üldiselt.

Metstuvid on väga nimerohked linnud, mis tõendab nende head tundmist ja tähelepanemist, küllap vist küttimistki. Peamiseks nimetamise aluseks sai taas häälitsus. Tuvi enesekiitmised, mis eespool esitati, matkivad selle linnu kudrutamist, kuutamist, ulumist ehk koogamist. Täpsustuseks võib tähendada, et häält aimavad järele imitatsioonide algused, kuna edasi tuleb vaba looming nagu järgmiseski: «Hütt laul nii: «Hüü hüü hüttü, pää pää püttü, jala jahukotti»» (Setu). Vrd. veel «Tii tüüt tüüt tüüt» 'tee tööd' (Karksi), «Vakk rukid kuus, vakk rukid kuus» (Tallinn). Kaelustuvi kudrutamine koosneb uluvatest, *u*-listest üksiksilpidest, umbes nagu «ku-kuu ku-ru-kuu-kuu — kuu-kuu kuru kuu ku.» See rinnahäälne rõõgamine, milles teist silpi venitatakse, on kaunis kaugele kuulda. Pikema laulu vahepeal kuuldub ajuti paar eriti kumedat tasast silpi, vrd. «hu-huu, ut huu» (Kihelkonna), «uu-uu-uu-uu-uut-trut oo-oo» (Käina; «oo-oo» — kumedad vahesilbid!), «kuu, ku kuu» (Kodavere) jne. See hääl kõlab pisut lapse koogamise moodi: «Utt koogab täna oomiku nii vara metsas» (Kihelkonna). Õõnetuvi kudrutussilbid on lühemad, nagu «huu huu huu», kuid samuti *u*-lised.

Nimetustest seisab loodushäälele vahest kõige lähemal *kuutaja*. Kuutaja kuutab, teeb «kuu-kuu» (Kolga-Jaani) ehk

«kuut kuut kuut» (Ambla, Järva-Madise, Peetri). *Kuutaja* paralleelnimetus *tuutaja* on piiratuma levikuga. Vrd. «Tuu tuu tuhat muna, kanale kaks kärnast muna» (Saarde), «Hütt tiip «tuu-tuuu tuu-tuuu»» (Vastseliina). ««Kuus kuus, uus uus» — sie on tema laulu ieal 'hääl'» (Kadrina).

Inglased matkivad: «Coo coo (loe: kuu kuu), what shall I do? I can scarce maintain two.» 'Kudrutan, kudrutan, mis küll teha? Suudan vaevalt kahte (poega) toita.'

Eesti *u*-liste nimetuste rühma jätkavad *kuugitaja* (< *kuu-kuu/taja*), *puuk, uurlup, uhkur, uudut, uuhutt, huut-ütt, (h)utt, hall utt, utu, utulind, utukana, -kukk, utikana, utu-Margus, udutaja* ning *vutt* («vutt on al'l lind, lendavad parves»).
Sootaja ning *tootaja* põhjenduseks vrd.: «Metstui teeb «oot-oot, oot-ot-oot»» (Tõstamaa). *Hütt* on tüüpiline Kagu-Eesti linnunimetus. «Hütt-tüü hütt-tüü hütt-tüü — selle tal *hütt* nimi; *hütt* hütütäs» (Rõuge). Vrd. ka Reigi «metstui ehk *tütt*». Kirde-Eesti *kühklane (küüklane, kähklane)* on samuti häälitsuslik nimetus. Selle vasteks on sm *kyyhkynen*. Kõik uurijad on üksmeeles, et nimetus lähtub häälitsusest; vrd. «Khüü-khüü kümme muna ... kanal kaks ja kärnast muna, minul suur siul 'sõel' täis ja siledaid, khüü-khüü kühkilane» (Lüganuse), «Kühkümist ma olen kuuld küll» (Kuusalu) jne.
Ühe sõnapere moodustavad *mehik(as), mehuk(as), mehoke, mehike, mehka, meigas (meegas, miegas, mõõgas, mõukas, mõigas, moigas), meokas, meoke* ja *meos*. Juba Georg Mülleri jutlustes leiame: «... paar Mekaid, ehk kaks noort Tuikest»; Gösekenil — Holz /Feld /Wilde/ Ringel Taube/ *mehikas*. Kohati on sõna tähendus aja jooksul ähmastunud: metsmeoseks kutsutakse üleannetut inimest (Karksi), meikaks vanatüdrukut (Põltsamaa), halba või suurekondilist inimest (Martna) jne. Nagu *mehikas* ~ *meigas*, *mehoke* ~ *meoke* võrdlemine näitab, on *h* osas nimetustes kadunud. Kohati matkitakse kudrutushäält «mehehehee» (Vigala, Kodavere) ning öeldakse «mehekas mehetab» (Torma), järelikult võime ka seda sõnaperet onomatopoeetiliseks arvata.
Ida-Eestis leiame tuvinimetuse *melekas (mẽelekas, mälakas, melgas)*. *Melekaga* ühtekuuluv *melleke(ne)* ei tule enam elavas keeles ette. *Meelik* olevat sellepärast pandud, et lind mahedasti laulab, seletatakse Häädemeestes. Kuigi *meleka* jt. nimetuste seos loodushäälega jääb ähmaseks, võib onomatopoeetilist päritolu siingi oletada.
Meltsas (möltsas, mältsas, mölsas, mõlsas) 'metstuvi' põhineb

seevastu ilmsel segiminekul teise linnuga, nimelt roherähniga, kellele need nimetused algselt kuulusid. Nimetused ristusid tõenäoliselt *meigas* ~ *melekas* ~ *meltsas* kõlalise lähedu se tõttu. Vrd. vastupidist laenamist: *meigas* 'roherähn' (Rapla).
Üldnimetus *tuvi* (*tuvike, tui, tuuvike*) tuli paljude teiste laensõnade hulgas alamsaksa keelest (< *duwe*). Nagu saksa linnunimetuste uurija H. Suolahti näitab, lähtuvad sks *Taube* ning selle alamsaksa vaste loodushäälest.
Kodutuvist eristavad kaelus- ja õõnetuvi *mets-, laane-, põllutuvi* ja *metstutt*. Metstuvi oleks nagu vanadusest vesihalliks läinud. Tihti sõnati kulupäise inimese kohta: «See oo nii alliks läind jüstku vaa meigas» (Märjamaa), «al'l kui meigas» (Väike-Maarja), «Kel al'l abe, sellel öeldakse: õled 'oled' kui melekas» (Torma) jne. «Kuna ta teeb väga tugevat häält, siis üteldakse vahel inimesele: «Uh, karjub kui melekas»» (Palamuse).

RÄHNID

Suur orkester trummita ning metsalinnustik rähnideta . . . Mets oleks mitme toreda hääle võrra vaesem, kui rähnid puuduksid. Poleks siis kuulda uljaid põrinaid, luikeid ja kilkeid vaiksema laulu ja vidistuste sekka. Kõik kuivad ja kõlisevad oksad seisaksid tummad ega põristaks mõni neist kevaditi «armulaule». Ka lihtsat sõbralikku kopitsemist poleks siis kuulda ega koorekrabinat, mida roniv rähn tekitab.
Nüüd aga küünitad metsas liikudes ikka kaela ja kõõritad, kui ülal võras toksitakse ning käbi su jalge ette potsatab. Vahel vuristab valge-mustakirju lind üsna su juurest repetanud kännutüükalt lendu, ise kirevalt tore ja ere metsaaluse roheluses. Või lendab punase pealaega musträhn mööda nagu nõgine kerisekivi. See on juba tüse poiss, puukoor lausa krapsatab, kui ta tüve külge kargab. Siis veel rohe- ja hallrähn, mõlemad samblakarva viherad, punaste mütsikestega. Kõik virgad vennad ja puutöömehed. Eriti musträhni nokatööst saab mõnigi lind endale hea pesakoopa. Olgu kas või siniraag, vaenukägu ja õõnetuvi näiteks nimetatud. Ega ilmaasjata öelda, et rähn on teiste lindude *puusepp* või *metsapuusepp, puuõõnestaja* ning *-raiuja*. Rähnid raiuvad enam tube valmis, kui nad ise kasutavad.

Suvisel ajal kõpitsevad rähnid metsas puude kallal, koristades ja puhastades neid mutukatest ja tõukudest. Roherähn maiustab sipelgapesades nii suvel kui ka talvel. Kirjurähnil tuleb talve poole järg käbide kätte. Sobiv puulõhe või oksahark saab siis alasiks, kus ta oma «vasara» tööle paneb. Käbid tassitakse ümbruskonnast kokku, et seemned välja rähnitseda. Räsitud käbidest kogunevad suured lasud, kus rähn ehk *käbinärija* töötanud. Mõnikord põikab kirjurähn ka maja juurde tihaste toidulauale pekitükki haarama.

Rähnidel on pink omast käest, kui nad puutüve külge klammerduvad. Selleks pruugivad nad oma vetruvat saba. Puutüve mööda ronimisel ja tagumisel on see suureks toeks. Pikk peenike keel on kohastunud toidu hankimiseks ka kitsastest praokestest ja aukudest.

Aga nüüd rähni nimedest. Vanimat nimetust *hähn* (*ähen, ähän, hahn*) võib veel kuulda Lõuna-Eestis, kus see enamasti kirjurähni tähendab. See sõna on väga vana, isegi mari ja komi keeles on tal vasted. Vrd. sm *hähnä, häähnä* 'rähn'. Ka *rähn* märgib rahvasuus enamasti kirjurähni. Seda nimetust arvatakse tulenevat varasemast sõnast *närhi* 'pasknäär' häälikute ümberpaiknemise (nn. metateesi) läbi, kusjuures *hähn*-nimetus omajagu kaasa mõjus.

Kirde-Eestile iseloomulik on *tikk* (*tikka, tikas*): «Mõjal mailmaş on rähn, meil üietasse *tikk*» (Lüganuse). Seegi nimetus küünib meie keelest kaugemale, vrd. sm *tikka* 'rähn'.

Et need linnud kogu oma elu puutüvedel ronides ja rähnitsedes mööda saadavad, on nad *puutikad* ja *puurähnid*. Puudel kolistamine ja põristamine on rähnide üks tähtsamaid tunnuseid, mille järgi rahvas neid nimetas. «*Puukoristi*, tiidus 'nobe, virk' puu sisse peksma nõndat puu k o r i s e b» (Jämaja). Puu «koristamisest» tulenevadki nimetused, nagu *toristaja, puutoristaja, kännutoristes, takutoristaja, koristi, puukoristaja, -poristi, -tõri, -tõristaja, põristaja* ning *puukäristes*. Nimesid terve hulk, millest *puukoristaja* hiljem hoopis teisele linnule omistati. See nimi ei tähenda siis, õigemini ei tähendanud, et linnuke puudelt putukaid koristaks: «Puukoristi oo va rähn, mis nokaga võtab «korr-korr-korr»» (Martna), «Kui *puukoristaja* petab, siis kogu sui kõht koriseb» (Karja).

Rähni ennast on kerge tõeliselt petta ning koputamisega juurde meelitada.

Väga sandiks endeks peeti vanasti seda, kui rähn tuli elumaja külge kopsima. Selline teguviis oli erandlik ja kummaline, eriti kui külaline peletamise järel varsti uuesti tok-

sima hakkas. Mis muud, kui et lind nägi õnnetust ja surma ette: «Kus katusel *toonetikas* hakkab käima, sinna tuleb õnnetus, kas tuleb tulekahju või mõni loom saab otsa» (Vaivara), «*Surmatikk*, kui teab surma, siis tuleb toa külge raiuma. Kui surma tunneb, siis võid minema ajada, aga tuleb kohe tagasi» (Kuusalu).
Ka Karjalas usuti, et musträhn ennustab õuetulekuga majalise või koduelaja surma.

Kirjud rähnid

«Ilma elo kui hähnä tsirk kirriv,» arvas setu maailma keerukusest. Külainimesele polnud rähnikarva mitte ainult elu oma sündmuste, murede ja saatustega, vaid lihtsamadki nähtused: täpiline kindapaar, riidekangas, mullikas ja muud asjad.

Rähnikarva on täpilised kindad. Rähnilised kindad on naestel (Juuru). Mis sihandune tihed kirja riie on, selle kohta eetasse 'öeldakse' ka: rähni kiri riie (Kihelkonna).
Rähnikiri pale 'tedretähniline nägu', mustarähniline hobu (Kihelkonna), rähniline kirjo lehm (Mihkli) jne.

Tabav võrdlus võeti elust endast: on ju kirjurähn tõepoolest musta-valget-kirja täpiline ja kirev ja ergalt punased sulestikuosad teevad ta veelgi kirjumaks. Kirjusid rähne on meil tervelt neljas liigis ja suuruses: **suur-kirjurähn**, *Dendrocópos májor*, **valgeselg-kirjurähn**, *Dendrocópos leucótos*, **väike-kirjurähn**, *Dendrocópos minor* ja **kolmvarvas-rähn**, *Picóides tridáctylus*. Viimane neist, kollase pealaega lind, on võrdlemisi haruldane; üks vanem sõnaraamat nimetab teda *raudrähniks*. Väike-kirjurähni eristab teistest tema pisidus, mida mõnikord ka nimetamisel märgitakse, vrd. *väike rähn, väike rui* (suur-kirjurähn on *suur rähn*). Häälitsust kuuldes võib väike-kirjurähni kergesti väänkaelaga ära segada.
Suur- ja valgeselg-kirjurähni on raskem lahus hoida, sest siin tuleb terasemalt sulemustrit silmitseda: esimese sabaalune on erepunane, teisel roosakas, esimesel on tiivapealsed suled valged, teisel musta-valgevöödilised. Rahvas paneb aga kõik liigid enamasti ühte patta ega pea suurusevahetki suureks erinevuseks. Peaasi, et rähn ja kirju.
Nagu eespool juba jutuks oli, märgivad mitmed rähnide üldnimed eeskätt kirjurähni, nõnda *hähn, rähn* («*Rähn* om kirivene, mädä puud lõhk» — Karksi), *tikk, tikas* jt. Selguse mõt-

tes öeldakse mõnikord siiski ka *kirev hähn* ja *verev hähn*, *kirju rähn* ja *kirirähn*, *kirju tikas* ja *kiritikk*. Tänapäeva murdekeelest on kadunud *häär*, *haar*, mida varasemates sõnastikes leida võib. Pole teada, kust see nimetus pärineb.

Rohelised rähnid

Kuigi meil ametliku nime poolest on üksainumas **roherähn**, *Picus viridis*, tuleb nimest hoolimata, sulestiku värvi järgi ka **hallrähn**, *Picus canus*, roheliseks rähniks arvata. Neid eristab välimuses eelkõige pealae punane: roherähnil veretab kogu lagipea, hallrähnil üksnes laup. Ka on hallrähn pisut väiksem, trummeldab puuoksal (roherähn mitte) ning sööb peale sipelgate suuremal hulgal ka muid putukaid. Roherähn seevastu on täiesti *kusilasesööja* ning *kusilaserähni* nime väärt. Talvel õõnestab ta läbi lume ja okastekihi pikki tunneleid pesa sisemusse ning saab sipelgad ka talvekorterist kätte. Uuristatud sipelgapesad on roherähni töö.
Nii rohe- kui ka hallrähn on meil võrdlemisi tavalised linnud, keda lehtmetsades, parkides ja segapuistutes kohtab. Nende lindude kõige tähtsamaks nimetamisaluseks sai värvus: *roheline rähn*, *roheline ähn*, *hall tikas*, *hahk hähn*, *hall rähn*, *hall rui*. Liikide vahet hall ja roheline ei kajasta, vrd. «rohelise karva kutsuta 'kutsutakse' *allitikas*» (Iisaku).
Levinud ja variandirohke nimetus rohelistele rähnidele on *meltsas* (*melsas*, *mõltsas*, *möltsas*, *mölsas*, *mältsas*, *mälsas*, *malsas*), *melts*, *malts*, *metsas* (*meetsas*). «*Mõltsas* on rohilane lend, tiib pesä aava kannu sissi. Ta süüb kusirautsigu pessi» (Saarde), «*Meltsas* on seande rohelikas» (Suure-Jaani) jne. Nimetus saab kohe selgeks, kui teame, et liivi keeles tähendab *mõltsi* r o h e l i s t. Sama algupära sõna on ka taimenimetus *malts*, mis kuulub lihavate roheliste lehtedega umbrohule.
Mõlgas ja *melgas* 'roherähn' on mõjutatud teisest, lähedase kõlaga linnunimetusest *meigas* 'metstuvi'. Kesk-Eestist pärineb mitu teadet, mille järgi *meigas* on seal täielikult roherähnile üle kandunud.
Puult puule lennates laseb roherähn kuulda kõlavat «krui-krui-krui'd» (vrd. *kuikaja*, *rui*), millest kohati ilmaennustus välja loeti, vrd. *vihmakukk*. Meltsas k u i g u t a b. Oma armuhüüetega on ta juba märtsikuus «kindel kevade kuulutaja» (Kolga-Jaani).

Musträhn, *Dryócopus mártius*
Nõgikikas

«Musträhn ehk kärg, mõtskikas, nõgikikas, mustmeetsas, vihmatrill on meie maal igal pool tuttav lind,» kirjutab C. R. Jakobson oma «Kooli lugemise raamatus». Tõepoolest — lind, kellel rahvasuus üle poolesaja nimetuse, peab tuttav ja tuntud olema!

Musträhn on suurte männikute ja kuusikute asukas ega satu teiste rähnide kombel sageli inimese silma alla. Seetõttu võib tema kuulsus isegi pentsikuna ja arusaamatuna tunduda: miks on ta Eesti nimerikkamaid linde?

Kukk hakkab kanakarjas kohe silma, sest tal on suur punane hari ja kõva hääl. Umbes samal kombel tutvustas end musträhn ja sai nimesid. Suur ja süsimust nagu korstnast välja karanud, valkjas nokakolakas peas, kollased silmad keerlemas, pealagi erepunane nagu kuke hari — eks ole ta tore lind! (Emalinnul punerdab üksnes kukal.) Vereva «harja» pärast nimetabki rahvas musträhni padrikute kukeks, vrd. *metskukk, -kikas, laane-, kõrvekukk* (*kõrb* 'suur mets, laas'), *palukikas, vihma-, männi-, tamme-, pähklikukk, tillkukk, mustkukk, -kikas, nõgikikas.* Viimane nimetus on üldine Kagu-Eestis, kus sama sõnaga pilgatakse määrdunud ja musta inimest: «*Nõgikikas* on tarvitusel kahte moodi: räpase inimese ja ühe linnu, nimelt musta rähni kohta» (Põlva). Tahmase näoga last narriti: «Sa olet kui nõgikikas keressen 'kerises'» (Sangaste). Vanapoisi patune hing arvati nõgimust olevat ja musträhni hüüti naljatades ka *vanapoisi hingeks* (Jämaja). Igaüks sai ka siis aru, kui öeldi lihtsalt ja asjalikult: *punase lagipeaga rähn* (vrd. rts *rödmössa* 'punamüts'), *must rähn, must tikk (tikas), must ähn, must kärg, mustlind, mustrõõt, mustmeetsas.*

Samavõrra kui musträhn oma välimusega silma torkab, eralduvad tema mitmed-setmed häälitsused muudest metsahelidest. Üks omapärasemaid on tema armulaul — imekiire trummeldus vastu kuiva oksa. «Ku kargas mõtsan kuiunu 'kuivanud' ossa pääle, sis lask vasarõga puu ossa müüda «tirr-tirr»» (Hargla). Tärinat lasevad ka teised rähnid peale roherähni, ometi ei saa ükski isase musträhni vastu. Üksikud põrisevad helijärgud järgnevad väikeste vaheaegadega jõuliselt ja kõlavalt. Prof. A. Promptov võrdleb neid langeva puu raginaga. Nimelt musträhn on tõeline *puukäristes, kärr, metsakärr, puukoristaja, -koristi* ja *poristi*: «*Puukoristaja*, temä lööb nokaga puu pihta, puu koliseb ja koriseb, suled

oo mustad . . .» (Karja), «*Puuporisti* pidi must olema» (Pühalepa) jne.

Kui rähnid juba puid «koristavad», ei ole kevad enam kaugel: «Kui tikas ja *vesilind* laulavad, tuleb suurvesi» (Iisaku). Vanasti tähendas see, et tubaste tööde aeg oli ümber ja põllutööde algus mitte enam mägede taga. Talvine ketrus pidi rähnipõrinate alguseks lõpetatud olema: «Naese iks ütlivä: piäp rühkmä paklit kedrätä, muidu tule *paklatori* vällä ja pakla läävä rabedas» (Kambja), «Kui rähn kevadel kuiva oksa peal põristas, see kutsuti *paklatori* ja siis ei tohtinud naistel enam paklaid kedrata olla. Mis pärast kedrati, need said kõik mädad» (Otepää). Nimetused *paklatori, paklapori, -põrr, -törr* ja *padistaja* räägivad ühtlasi sellest, et talvine lakkamatu vokivurin oli külainimesel niivõrd kõrvus, et ta seda isegi rähni põrinast välja kuulis. Teistele meenus jällegi lokulaua kolistamine: «*Lõkalaud* tiip keväde mõtsan «lõk-lõk-lõk». Mõtsan ta lõgistab» (Kambja).

Muströhn on kõige kuulsam Lõuna-Eestis, kus teda paljude nimedega austatakse; muu hulgas on ta seal ka *kärg* ja *palukärg*. «*Kärg* on must tsirk, suuremb ähnä» (Hargla). Mõnede arvates olevat must kärg isalind: «Meltsas om imäne kärg» (Rõuge) — umbes samuti, nagu tedrekukk on must ja kana hoopis pruunikas. Arvatavasti häälitsusest lähtuv *kärg* on väga eakas linnunimetus (vrd. sm *palokärki*, vps *kärg* 'muströhn').

Vahetevahel, ka kärinate sekka, laseb muströhn omapärast kellahäält. See kõlab umbes nõnda, nagu löödaks vastu metalli, mis hulk aega järele heliseb: till, pliuu, klimm. Rahva võrdlus ongi seda teed kulgenud: «Tikkäd on metsäs, tieväd «tüll» ja «tüll», taop kui raudaampriga» (Lüganuse). Lind lööb otsekui kella, vrd. *metsakell*: «*Metsäkell* lüüb, siis on vihma taga kah» (Saarde). Nimetus *kõll* on puhas kellahääl. Kuigi muströhni üksikhüüdu ka pikaks viuksuks nimetati, on ometi ülekaalus imitatsioonid, nagu t i l l, p i l l, k õ l l, l e l l, h e l l; «oot, oot, oot, sest sai k ü l l» (Saarde) jne.

Musta rähni laul: «Mats k ü l l, Mats k ü l l, h u l l.» Mats oli jäänud kauaks tüdriku juurde magama, kusjuures must krähn hommikul laulnud Matsile sarnast äratuse laulu (Saarde).

«*Killhaugas* tege nii: «kill»» (Hargla), vrd. lv *kill* 'muströhn'. Sedasorti nimetused on eriti Hiiumaal laialt levinud, vrd. *till, vihmatill, -pill, trill, musttrill, vihmatrill*. Hääl andis end lõbusalt mõtestadagi, vrd. *vihmaprill*.

Kohast teise lennates musträhn kõõrutab ehk reedutab ja seegi hääl kandub mitme maa taha. Linnu «krri-krri-krri»-rida silbistab rahvas näiteks järgmiselt: «tr-tr-tr», «ptruit-ptruit-ptruit», «krõg-krõg-krõg», «krõõk-krõõk-krõõk» jne. Eesti edelanurgas sugenesid rõõdutamisest nimetused *rõõt, mustrõõt, pähklirõõt* ja *reedutaja*. «*Rõõt*, ta on must ja laulab «rõõt-rõõt», sellest on nime tal» (Häädemeeste). Mustjala *urik* näib samast häälest pärinevat.
Vali «kluit kluit» ehk luigutamine andis vähem nimetusi: *kuik, muikulind* ja *kliuhlind* («Ta karib ikke «kliuh-kliuh-kliuh»» — Ridala).
Hääled pole nõndasama metsa hüüda, neil peab ka oma tähendus olema. Nagu kõik häälekad linnud, ennustas ka musträhn ilmu. «Kui ta teeb «trillll», siis öeldakse: *trill* nutab, vihma tuleb» (Reigi), «Kui metskukk tillu lööb, tuleb vihma, ja kui «krõõt-krõõt» karjub — kuiva» (Vigala). Häälte tähendus on enamasti ka teistes teadetes samasugune. Vihmalinnunagi on musträhnil kenake trobikond nimesid: *vihmalind, -tsirk, -kull, -kass, -kukk, -till, -trill* jt. «Kui *vihmakass* (must rähn) karjub «kill kill», öeldakse, et vihmakass karjub vihmä» (Kihelkonna).

Sadu on meie oludes tihti liiast. Vihm takistab heinategu ning võib ka viljale kahju tuua. Lausuvad vanasõnadki, et «kuiv aasta on ahtra lehma eest, märg aasta jätab üsna ilma», «kuiv aeg toob poole nälja, vesine aga terve nälja» jne. Nende elukogemuste valguses saab ka mõistetavaks, miks vanarahvas nii teraselt kõikvõimalikke vihmaendeid jälgis. See oli mure igapäevase leiva pärast.
Nõnda ennustasid ilmu väga paljud linnud, musträhn teiste hulgas.

Puukoristaja, *Sitta europáea*

Paljalt nimetuse järgi otsustatakse, et vesihall, umbes varblase mõõtu puukoristaja kuulub kasulike lindude kilda. Alatasa puutüvedel üles-alla ning spiraalis ronides ja koorepragudesse piiludes hävitab puukoristaja tõesti suurel hulgal metsakahjureid. Ta ühendab endas tihase väleduse ning rähni ronimisvõime, mida saksa nimetus — *Spechtmeise* 'rähntihane' — kenasti kokku võtab. Rähn jääb ronimises isegi alla, sest puukoristaja liigub puutüvel ka pea alaspidi, mida ükski teine lind ei suuda. Venelased nimetavadki teda ronijaks (*поползень* < *ползти* 'ronima').
Nimetus *puukoristaja* ei sündinud siiski puude koristamise, vaid hääle järgi. Rahvas räägib häälesaamisest järgmist: «Ühekorra ööbik lauland, puukoristi küsind ta käest: «Kust

sa need kenad laulud õppisid?» Ööbik vastand: «Külatänavast, kui karjalapsed laulavad.» Puukoristi tahtand ka kenasti laulda, läind külatänavale kuulama. Hall hobu läind, kusend «sorrr»! Ta õppind selle ta käest ja teeb «korr»» (Mustjala). *Puukoristaja, koristi* tähendab siis «korri»-lauljat; ka *porr* (vrd. rähnide nimetusi), mis ametlikus nimistus teisele, kõveranokalisele puupuhastajale antud, tekkis samal viisil. *Kusetaja* seisab aga lauluõppimise looga otseses seoses. Ka *puuporr, toristaja, takutoristaja, toristi* on samal põhjusel puukoristajale kuulunud.
Rahvalik nimetus *puuklutt* matkib tabavalt linnu kutsehüüdu «djudjutt». Väänkaelaga ühine *piibutaja* tuleb varakevadisest valjust vilistusest, *puurähn* märgib aga rähniga ühist ronimisvõimet. Mõnel pool kutsuti teda *puuvästrikuks*. Häälitsemisega ennustas ta vanarahvale ilmu, vrd. *tuuleviidas*.
Puukoristaja pesitseb tüveõõnsustes, mille sissepääsu ta vajaduse korral saviga enda mõõdu järgi parajaks pätsib. Pähklite valmimise ajal täiendab linnuke nendega oma toidupoolist, vrd. sm *pähkinänakkeli*. Puuprakku torgatud pähkli purustab ta tugeva nokaga, sageli pea alaspidi tagudes. Talvel tuleb ta tihastele pandud pekist matti võtma.

«Niivõrd armas on ta, et sooviksin olla Franciscus,
see, kelle õlgade õrrel ei võõrastand istuda linnud» — nõnda sõnastab oma suhtumise puukoristajasse Johannes Semper.

Kannatliku harjutamise ja julgustamisega võib isegi vabaduses viibivat puukoristajat peo pealt sööma õpetada, ega olegi selleks imevõimet vaja.

Porr, *Cérthia familiáris*

Porr on väike, pruunikas, peenikese kõvera nokaga lind. Väga omapärane ja tunnuslik on tema tõukeline edasiliikumine puutüve mööda — nagu tõmbaks keegi nöörist nõks! ja nõks! Talve poole liitub porr nagu puukoristajagi tihasesalkadega. Puukoristajaga võrreldes kohtab teda harvem. Porri lühikest kutsehüüdu «sit» matkib hästi *tikk*, mis kuulub küll paljudele teistelegi lindudele. Kihnu *krabi* 'porr' tuleb sõnast *krabistama*. Puukoristajaga ühised nimetused on *porr* ja *puuporr*.
Porri pesa asub enamasti koorelahandiku vahel, mis puust lahti kooldunud.

Väänkael, *Jynx torquilla*
Piibutaja. Kaerakülvaja

«Rähn hõikab oma naist,» ütleb saksa külamees väänkaela häälitsemist kuuldes. Mitmed saksa ornitoloogid kinnitavad, et neil seda lindu peagu ei tuntagi.
Imelik küll, Eestis seevastu on väänkael päris populaarne lind, kelle nimede hulk üksi üldisest tuntusest räägib. Näib nõnda, et eesti talumehele tutvustasid linnud end rohkem hääle kaudu. Väljanägemine ja muud nimeandmise võimalused jäid tahapoole ja võeti tarvitusele teises järjekorras. Nii ka väänkaela juures.
«Rähni naisehüüdmine» on siiski tabav tähelepanek, sest hüüdja kuulub rähnlaste sugukonda ja tema hädine «pii-pii-pii» ehk «pjää-pjää-pjää» sarnaneb väike-kirjurähni häälitsustega, kuigi käib tubli tüki kiiremini ja kimedamalt.
Raske on aga uskuda, et nii vali hääl võiks varblasesuuruse linnu nokast tulla. Paari madalama silbi järel saab lind täiskõrguse kätte ja piibutab siis samal kõrgusel pika rea. Ning kuskilt eemalt vastab sama hääl. See on väänkaela pulmalaul, millest aga põllumees töökäsu välja luges: *«Kaeratee* karjub ikki «tee tee tee», sis võib juba kaeraküli teha» (Häädemeeste). ««Tee tee», nagu sunnip» (Kuusalu) jne. Häälitseja saabub lõunast tagasi aprilli lõpupäevil, umbkaudu kaerakülvi ajal. Häälitsemisega andis ta märku külvamist alustada, vrd. *külvipeet* («lind, kes enne külvitegemist karjub: «tee, tee»» — Pühalepa), *teelind, kaera-Peep, -Peet, -Peeter, külvi-Peet* jne. Viimastes nimetustes mõtestati häälitsus mehenimedena; mõnikord on ta lihtsalt *Peep* või *peebulind, -tsirk: «Peebulind* laulab: «Peep, Peep»» (Varbla), «*Peebulind* peebitab» (Tõstamaa). Häälitsuslikud nimetused on ka *piibulind* ja *piibutaja(-lind, -tsirk), piibutikas, piitaja, kaerapii, liiplind* ning *tiiutaja. «Piibulind* piibutab kevädilt «piip, piip, piip»» (Kolga-Jaani).
Sedasama «piibutamist» kuulis Kesk-Eesti rahvas «kuik-kuik-kuik» kujul nagu rähnidegi hääli. Ent ka «kuik»-häälitsusel on oma variandid, vrd. *kuigulind, kuigutaja, kaerakuik, -käik, -kõik.* Mõnel puhul ei puudu muutmisel oma sisuline põhjendus: «*Kaerakõik*, siis kui tema laulma hakkab «kõik, kõik, kõik, kõik», siis peab k õ i k seeme maas olema, k õ i g e esmalt kaerad» (Märjamaa).
«*Seemnelind* ehk *kaerakuik* on ta muidugi sellest saanud, et ta ilmub kevadel just sel ajal, kui kaera külv algab, ja kaera külv oligi vanasti kõige esimene ja tema laul «tee, tee, tee»

käsib seemet mulda visata. Kuulsin lapsepõlves, ikka öeldi: «*Seemnelind* juba laulab, peab kiirelt külima hakkama»» (Vigala). Nõnda on väänkael veel *külvi näitaja lind, kaerakülvaja(lind), külvilind* ja *-kull. Kulli* nimetuse sai väänkael tänu häälele, mis mõneti meenutab väiksemate kulliliste teravaid kilkeid.

Kuusalus seletati, et «maa pool» kutsutavat lindu, kes enne k ü n d i laulab «tee, tee», *künnilinnuks.*

Pandagu tähele, et kõik loetletud nimetused anti häälitsemise järgi, kuigi osa neist kaudselt. Ja eks ole väänkael õnnetuseprohvetki oma hädakisa meenutava häälitsemisega, vrd. nimetusi, nagu *kahjurähn, -kuulutaja,* vaenukäolt üle võetud *vaenu-* ning *surmakägu.* «Seda lindu meie pool üteldakse *kadedaks linnuks.* Kus tema kevadel varatselt ennast kuulutab, seal peab midagi halba juhtuma» (Torma).

«K ä ä n d k a a l '-kael' k ä ä n d k a a l a l t i i r u s i s s e» (Karksi). Välimuse poolest jääb väänkael võrdlemisi märkamatuks, seda enam, et ta sulestik on puukoorekarvalise mustriga. Liiati lösutab ta tihti pikuti oksal, nii et sulab sellega ühte. Mis aga pesa juures silma torkab, on ussi kombel kaelakäänamine. Erutatud olekus «tõmbab ta suled tutina püsti, laotab saba lehvikuna laiali, ajab kaela pikalt õieli ja kõverdab seda ussikujuliselt igale poole, nii et pea ringisid teeb ja nokk kord ette, kord päriselt taha pöördub (siit on pärit ka *väänkaela* nimetus). Või ta toimetab nii: sirutab kaela välja, kummardab sellega aeglaselt ettepoole, pööritab silmi, sealjuures pugu endal nagu puukonnadel, ja teeb mingisugust imelikku õõnsat häält, midagi kähisemise ja urisemise vahepealset» (D. Kaigorodov). Niisiis osutavad *väänkael* ja *käändkael* linnu omapärasele kaelapööritamisele. Vrd. sks *Wendehals,* tn, nr *vendehals,* ing *wryneck,* hisp *torcecuello,* vn *вертишейка* jt., mis tõlkes tähendavad kõik v ä ä n k a e l a.

Tuntud loodusesõber A. Ivask kirjutab, et Taevaskojas on mõnedki u s s i j u t u d (ussidest kaljuõõnes) väänkaela põhjustatud, sest puuõõnes pesa peal aimab ta ussi järele nii liigutuste kui ka häälitsusega. Väga tõenäoliselt sai just temast Lõuna-Eesti «kihvtise» tõbisabalise sisaliku või mao algkuju, keda *palunõiaks, -kärbiks* ehk *-kärgiks* nimetatakse.

Räpinast teatataksegi, et palunõid on lind: «*Palunõid* on kah joba väläh, suvõlõ iks jo lätt.» Ka eluka välimuse kirjeldused reedavad lindu: «Sisaliku moodi täielikult, ainult lapergune saba» (Helme), «Tõbihannaga joonikane sisalik, joosk virka nigu lind» (Kanepi) jne.

Huvitavaks paralleeliks on vn *змейка* 'maoke' ning sks *Ottern-*, *Natternwendel* (*Otter* 'rästik', *Natter* 'nastik', *wenden* 'pöörama'), mis samuti väänkaela tähendavad.

Enamik linde ennustasid vihma, väänkael ainukesena kuulutas kuiva: «Kui jälle *põvvatsirk* 'põuatsirk' tänitäp «pii, pii, pii», sis saava põvva» (Vastseliina), «Kui kaerakuik häälitseb, püsib ilm kuiv» (Vigala). Väänkaela tunti ka *põudlase* nime all.
Sipelgatega maiustamine, mida lind pika kleepuva keelega toimetab (vrd. sks *Langzüngler* 'pikakeeleline'), ei peegeldu rahvalikes nimetustes. Selletagi saame neid kokku neljakümne ümber.

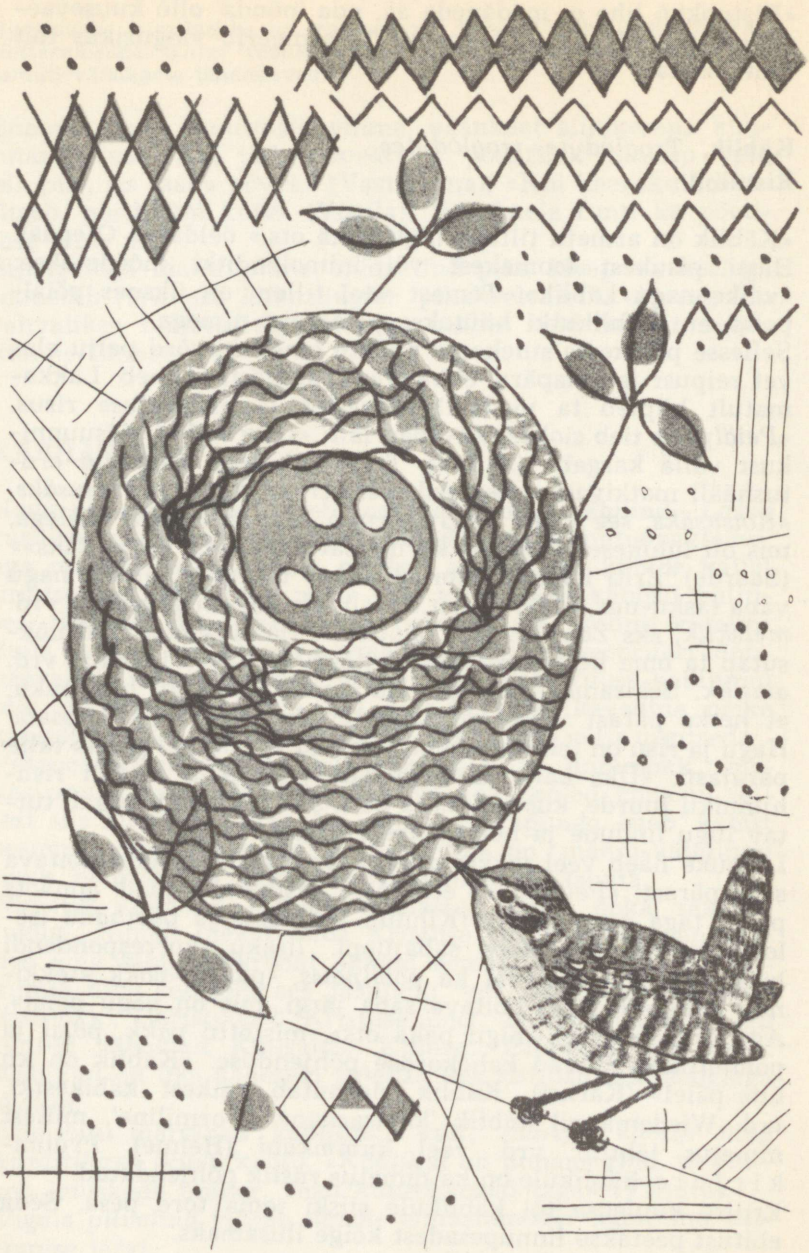
KÄBILINNUD

Nagu nimetuski ära ütleb, eelistab **kuuse-käbilind,** *Lóxia curviróstra*, kuuski, **männi-käbilind**, *Lóxia pytyopsíttacus*, aga mände. Esimest võib märksa sagedamini käbide kallal urgitsemas näha, kuid mitte igal aastal. Kui käbisid külluses, ilmuvad nemadki. Lausa uskumatuna tundub käbilindude pesitsemine käreda külmaga, isegi juba veebruari lõpupäevadel. Kõige sagedamini leitakse meil kuuse-käbilinnu pesi märtsis ja aprillis. Sel ajal kergitab kevadine päike käbisoomuseid ja seemneivakesi on hõlpsam välja urgitseda.
Pesapoegadena on käbilindudelgi tavaline linnunokk, täiskasvanuks saades kõverduvad aga nokapooled konksu, sellest siis nimetus *ristnokk*. Sellise riistapuuga saab käbist seemned kergesti kätte. Eriti turske on männi-käbilinnu nokk, et paksema soomusega männikäbisid lahata.
Nimetus *ristnokk* laenati sakslastelt nagu noka saamise lugugi. Nimelt olevat tema Kristuse ristist naelu kangutades ning kibuvitsakrooni okkaid eemaldades noka ära rikkunud ning selliseks see jäänudki, vrd. sks *Kreuzschnabel* 'ristnokk', *Christvogel* 'Kristuse lind'. Eestis on sama lugu tuntud vähemalt Kuusalus, Kihnus, Palamusel ja Nõos. Käbilind on üks väheseid sulelisi, kes ristiusu mütoloogiaga seotud.
Käbitoitu märgivad *käbilind, -kull, -närija, käblik* ning *kurditihane* (*kurt* 'käbi'). «*Käblikul* on punane rind, ta elutseb kuuskede ümber, veab kuusekäbisid taga» (Vändra).
Vigala *pilvelind* vihjab ilmade ennustamisele käbilinnu käitumise järgi.

«Ristnokkõ liha ei mädäneda ää, nda 'nõnda' ollõ kuusevaeguga läbi» (Kihnu). Tõepoolest balsameerib vaigurikas toit linnu keha.

Käblik, *Troglódytes troglódytes*
Risulind

«Käblik on armetu tilluke nigu päkä ots,» öeldakse Otepääl. Hästi pisukest loomakest või inimolenditki mõõdetakse: «väike nagu käblik». Temast veel tillem on üksnes pöialpoiss, ent käblikutki hüütakse pöialpoisi nimega.
Sellesse pisukesse sulekerra mahub ometi niivõrd palju elavat reipust ja omapära, et rahvas teda hästi tunneb. Lakkamatult hüpleb ta madalal põõsastes ja metsaaluse risus. «*Peiälpoiss* tieb siokõst kõvadad iält: «trrrrt», kui rjõsuunnikust vällä kargab» (Kihnu). Tema lühidaid, karedaid erutushääli matkivad nimetused *metsaträks, träks* ja *roisusäks*. «*Roisusäks,* see väike raudjaspruun lind riidles ka häälega, mis oli lühikese ja äkilise kärina sarnane ilutu «säks, täks»» (Saarde). Eriti hädaohu korral tõstab ta valju kärinat nagu vana tasku-uur, mille vedru üle annab, või «kilgi häält», vrd. *metskilk,* sks *Zaunschnurz* 'aiatsärr'. Häälitsemise ajal nõksutab ta oma keharaasukest kivitäksi kombel üles-alla, vrd. *aiatikk*. Sealsamas kaob ta risuhunnikusse nagu hiir auku, et hetke pärast valju kärinaga teiselt poolt välja vupsata. Hagu ja risu on tema element, *risulind* (*-linnuke*) passib talle parajasti. «Üks karu tahtis endale pesa teha ja tuli risuhunniku juurde, kus *risulinnu* pesa oli . . .» Nõnda algab tuttav lugu lindude ja neljajalgsete sõjast.
Linnuke näeb veel väiksem välja oma alaliselt püstihoitava saba pärast: «Peiläots — ette 'õige' pisike al'l ljõnd, ännäots püstü taga nagu peiäl» (Kihnu). *Pöidlaots* ja *püsthänd* iseloomustavad linnukese sabajuppi. Iisaku korrespondendi kinnitust mööda olevat ka *pöialpoiss, -pukk, -pokk* «tekkinud tillukese püsti hoitava saba järgi, mis on nagu pöial». Aga lind on isegi «nigu päkä ots», mistõttu *päkk, pöial* ja *pöidlalindki* saavad kahekordse põhjenduse. «Käblik on ku üits päiel» (Karksi). Käblik meenutab väikest käbikestki, vrd. Wiedemannil *käblik* 'käbisarnane, -vormiline', millest nimetus lähtub; vrd. veel *kummkäbi* (Helme). Pruunikirjule käblikule on ka nimetus *rästik* põhjendatud.
Erilise kuulsuse tõi käblikule siiski tema tore pesa. Seda ehitust peetakse linnupesadest kõige ilusamaks.

Ku linnu lännu merd kajome 'kaevama', sis om käblik kige edimen ollu. Kige ilusep pesä luat 'lubatud' temäl tetä sis. Mättä sehen, ilust päält kinni, kumm pääl. Sihenpuul om sule. Ku mõni ää maja tege, sis ütelts: ninda ilus maja ku käbligu pesä, om jusku tõll 'tõld' (Karksi).

Pesaomanik on Rõuges koguni lindude kuningas: «Üht halli lindu, nimega *koobakõnõ*, kutsutakse lindude kuningaks. Tema pesa on mätta serva all ja lakaga nagu kuninga tõld.» *Kummkäblik* ning *kummilind* saavad siis seletuse kummiga pesast. On väga huvitav, et Rõuge *koobakene* läheb teadusliku, ladinakeelse nimetusega sisu poolest üsna ühte: *troglodytes* tähendab ju koopaelanikku! Käblikul on «niisugune ilus pesa kui karjapoisi ahi, sellest siis *ahjulind*» (Torma). Kummiga pesad on ka lehelindudel, mida on võidud käbliku omadeks pidada. Isakäblikud ehitavad endale ka mitu mänguja talvepesa, mida nad ööbimiseks ja külmavarjuks kasutavad, tihtipeale mitu lindu koos. Needki asjaolud rääkisid nähtavasti selleks kaasa, et kummiga pesa rahva hulgas nii kuulsaks on saanud.
Käblik hakkab juba märtsikuus laulma, vaheldusrikas ettekanne koosneb heledatest, kiiresti üksteisele järgnevaist trillerdavatest toonidest peagu ühel kõrgusel. Ainult mõni üksik silp tundub pisut pikem või rõhutatud. Käbliku laulust kostab erilist reipust ja rõõmsameelsust. Ei suuda nagu uskuda, et nii tilluke olend võiks sedavõrd kõlavalt ja kõvasti laulda. Balti-saksa ornitoloog O. Löwis kinnitab, et kui inimene suudaks oma kehakogule vastavalt käbliku valjusega häält tekitada, kostaks see 60—80 versta peale ja telefoni poleks tarviski!

Kuldpea-pöialpoiss, *Régulus régulus*

Pöialpoiss on Euroopa pisim lind, kaaludes vaid viis grammi. Ta on tõeline *pöialpoiss* lindude hulgas, väle ja maldamatult liikvel. Kogu aasta kestel võib teda okasmetsades kuulda ja kohata. Talveks lõuna poole siirdujate asemele tulevad põhjapoolsed linnud, kes virgasti tihastega võidu tiitavad (rahvas hüüabki teda vahel *tihaseks*). Aga tihasehäälest on tema «tii» ehk «sii» veel peenem ja hapram. Kihnu *idi* matkib seda häälitsust: ««Idii, idii» — siokõst iält tegäd, ju sellepärast *idi* ond.» Kevadel laseb isalind kena laulu, mis oma kõikuva rütmiga pisut must-kärbsenäppi meenutab: «Tidi-lidi,tidi-lidi, minu pojad on pisikesed» (Kuusalu).

Pöialpoisilik on ka linnukese kuldkollane pealagi, vrd. *kollase peaga tihane, kuldpea.* Hallikasrohelisel linnul oleks otsekui kuldne kroon peas; lad *regulus* tulebki sõnast *rex* 'kuningas'.
Kääbusriik Luksemburg valis kuldpea-pöialpoisi oma rahvuslikuks linnuks.

KOTKAD

«Kotkas on suur ülemlind,» ütleb rahvas. Võimsa lennupildiga kaunistab ta iga maastikku, ent tõmbab endale ka paugutajate ja trofeeküttide tähelepanu. Ainult äärmine ettevaatlikkus on kotkaid täielikust hävimisest hoidnud. Loodusharulduse hävitajat ähvardab kõrge trahv. Ometi kuuleb aeg-ajalt ikkagi lugusid, kuidas mõni kotkas tapetud — enesekaitseks!

Puu, millel kotkas pesitses, valiti laeva emapuuks. (F. J. Wiedemanni teade.)

Kui kotkas sõjamehe pea kohal üleval lendab, kuulutab ta õnne ja võitu (Ambla).

Kotkas lendab kõrges pilve all, liblikas maas madalas. (Vanasõna Räpinast.)

Võib arvata, et põline nimetus *kotkas* (*kokas, kodas(k), kotias, küdäs, kotkaskull*) pidas algselt silmas linnu nokka: soome murdeis tähendab *kotka(s)* naela painutatud otsa, vepsa *kotšk* — teravat nurka või nukki. Kaugete sugulaskeeltega ühine on ka nimetus *sääsk,* mis enamasti küll merikotkale kuulub. Valjalas ja Pöides on kõik kotkad *jänesekullid.* Võõrsilt laenati Leivu *eergle* (< lt *ērglis*) ja Hiiumaa eufemistlik *trasu* (< erts *träsu* 'kalts, käterätt' — lindu võrreldi hõljuva riidehilbuga).

Merikotkas, *Haliaeëtus albicilla*

Sääl tema korraga tiirutab avali tiivul,
keerutab alla, tõuseb kuid järgneval viivul.
Uhke ja uljas ja hääletu ringlevas rahus,
pilved ta üle jooksevad rulluvas vahus.
Merel ta kodu ja kotkaks ta hüüdsid me isad,
mõtleja, ende sellele ise sa lisad.

J. Sütiste

Ei kerki kahtlust, et poeet kujutab kindlat liiki — merikotkast, Eesti võimsaimat lindu. Tema küünte raudsest konksust pole pääsu, tugevad tiivad — sirulaiuses peagu kaks ja

pool meetrit! — tõstavad maast lahti hane või kitsetallegi, kui see saagiks langenud. Rannikul varitseb ta tihti suurte rahnude otsas, mis pooliti vees, või peatub jändrikel «kotkapuudel». Sulestiku üldisest tumepruunist eraldub teravasti valge saba — *valge sabaga merikotkas, valgesaba-kotkas.* Ühe paari jahimaa on suur, kümneid kilomeetreid hoitakse enda valduses ja tõrjutakse võõrad kotkad välja. Kalad, linnud ja loomad — keegi ei või julge olla. Isegi osav angerjas võnkleb abitult merikotka küüntes. Nimetused: (*suur*) *kalakotkas, kalamees, kotkakull, ussikull, aulis, aulik* (viimased nähtavasti auli, saaklinnu järgi). Talvisel ajal tuleb ka raipesöömaga leppida, vrd. *kondikorjaja, luukotkas.* Meri ja rannik on linnu saagimaad, mille järgi *merikotkas, -sääsk. Sääsk(as), kala-, meresääsk* (vrd. sm *kalasääksi*) on muide ürgvana nimetus, mis tihti häälikuliselt väändunud — *säps, päsk* — või tähenduslikult ähmastunud. On ju lind ise üliharv.

Kui lapsed üksteise peale kadedad, kui üks tahab teiselt midagi, mis tal puudub, aga teisel on, siis ütleb nii: «*Sääsk, sääsk,* küüned põlevad!» Siis pidavat see asi käest maha kukkuma (Jämaja).

J. Sütiste ülaltoodud luuletuse tsiteerimata osas kätkeb tõealuseline rahvatarkuski: merikotka lend ennustavat ilmamuutust. Ennustuse sünd kõneleb omakorda sellest, et kotkasugu on ümbruskonnas asunud juba aastakümneid või -sadu — nagu näiteks Audru kandis.
Merikotka pesa paikneb tavaliselt kõrgel männil, kas ladvas või ülavõras. Kuusnõmme metsavaht H. Ränk on juhtunud nägema, kuidas lind pesa tarvis oksi hangib: l e n n u p e a l t haaratakse oks ja murtakse praksatades puust lahti.
Prof. E. Kumari kirjutab: «On veel teine suur kotkas, kelleks harilikult võhikud mahalastud merikotkaid peavad, s. o. kaljukotkas.»

Kaljukotkas, *Áquila chrysaëtos*

See lind elutseb kaugetel rabasaartel Alutaguses, Kesk-Eestis ja Võrtsjärvest põhja pool, vrd. *maa-, laanekotkas, kotkaskull.* Läbirändajad põhja ning kirde suunast, *Soome ranna kotkad,* eelistavad peatumiseks aastakümnete pikku ikka samu paiku. Kaljukotka küüntes ja nokahoopide all jätavad elu jänesed, oravad, kitsetalled ja rebasedki, lindudest tedred, metsised, laanepüüd jt.

Kahest munetud munast kasvab harva sama arv linde: kas jääb üks muna mädaks või sööb tugevam poeg kogu toidu. Nii meri- kui ka kaljukotkast ei pesitse Eestis kumbagi üle kümne paari, mistõttu nende tekitatud kahju on tühine.

Kalakotkas, *Pandíon haliaëtus*

Kalakotkas on hõlpsasti tuntav oma valge alapoole järgi, vrd. *valge kotkas*. Ka kalakotka tiivaalused valendavad, ainult tiibade nukid on tumedad. Kukla pikenenud valged suled moodustavad kena tuti. Harvad kalakotka paarid pesitsevad rohkem Eesti idaosas, kuna mujal näitab ta end peamiselt läbirändel. Toitub *kalakotkas* oma nimetusele vastavalt: rappelennul ja tiireldes varitseb ta kalu ja sööstab siis kajaka kombel vette. Ka vana nimetus *sääsk (sääskas, sääskkull, kalasääsk*) märkis seda lindu.
Kõik kotkaliigid on range kaitse alla arvatud, et nende suursugune lend võiks järelpõlvigi vaimustada.

KULLID

Kull oli kuri kiskumaie:
kiskus kure uue kuue,
rähni raudase kübara,
tihase tinutud riide,
värvu vana vammuse,
pardipoja purjepaelad.
(Kose)

Rahvas tunneb röövlinde üsna puudulikult. Igasugune kulliline on kõigepealt hädaoht kodulindudele: «Kulli on kana katku» (Vaivara). Nõnda nimetatakse Kihnus kõiki kulle *kanakullideks*: «*Kanakul'la*, neid ond nda paelu et, kissi neid tunnõb.» (Lihtsalt-*kullid* on kajakad!)
Erinevad liigid on päris segamini, vrd.: «Kassikull on kanakull» (Rõuge), «Linnukull ehk kanakull» (Iisaku) jne. Tihti jääb ähmaseks, millistele liikidele üks või teine nimetus kuulub. *Kull*-nimetuse sisu teeb veelgi ebamäärasemaks ka mittekulliliste kutsumine kullideks, vrd. *vihmakull* 'peoleo', *laiskkull* 'öösorr' jne. Mõnel puhul ilmneb selle sõna tendents tähendusele 'söödik, hävitaja', vrd. *käbikull* 'käbi-

lind', *kadakakull* 'siidisaba' jne. Vrd. veel *põõsakull* 'siug, madu'.
Üldiselt on siiski nii, nagu J. Kunder ütleb: «Kiskjaid lindusi nimetatakse ka ühe sõnaga *kullideks.*»
Kull-sõna päritolu pole päris klaar.
Georg Müller nimetab oma jutlustes (XVII saj. algusest) põrgu kulliks kuradit (*«se Pörgku Kulle»*).
Haugas, Eesti kagunurgas kuuldav kullinimetus, on kindlasti germaani laen, mille laenamisaegne kuju oli *habukaz.*
Varasemal ajal kasutati ka *kotkast* laiemini kulli tähenduses.
Röövlinde üldse märkisid nimetused, nagu *röövlind* (*«röövlinnud* püidvad teisi lindusi» — Karja), *murdja lind* («kull metsäs on *murdaja lind*» — Lüganuse), *kiskja lind, varaslind, kuri lind* ja H. Gösekenil *püügilind* (R a u b v o g e l / (avis rapax) *pühki Lind*).
Kull oli üks neid elukaid, keda pidi «ümber ütlema». Kulli eufemismidest mainitagu *lehvijat.* Vrd. rahvalikku vigurmõistatust: «Tuulelehvitaja võttis valgusekuulutaja kinni ja viis maatasuja kohtu ette ja mõistis surma» — kull võttis kuke kinni, viis äkke juurde ja sõi ära (Laiuse).

Kanakull, *Accípiter gentílis*
Kanakatk

Kui Vaivara rahvas kulle *kanakatkuks* kutsus, siis väärib kanakull seda sõimu- ja aunime kõige enam. Mõnigi tibu läheb tema nahka. Nimetused *kanakull, -uuk, -haugas* ja *kanakannustaja* on talumehe pandud, kes muretses oma õuelindude pärast. Ent kuigi mõned isendid kodukanade murdmisele spetsialiseeruvad, moodustavad kanad kanakullide üldsaagist siiski tühise osa.
Kull oli kardetud võõras, kelle nimetamisest eriti söögilauas hoiduti. Ümberütlemisel sai kanakullist *metsakuri.*

Kui kulli sööma ajal nimetad, siis teeb see kanadele ja teistele väikestele lindudele paha. Juhtub, et nendest sööma ajal jutt tuleb, siis küll jutusta, aga mitte nimeta. Räägi meest, aga ära nimeta (Karja).

«Kull võttis kana» asemel tuleb öelda: «mets võttis kana» (Lääne-Nigula).

Röövloomade ja -lindude tabu söögi ajal arenes nähtavasti assotsiatiivsest analoogiast: et murdjad ei tuleks ja koduloomi samuti ei sööks.

Kanakulli aplust ja osavust tuleb aina imestada. Kuskil puuoksal märkamatult varitsenud, sööstab ta välkkiirelt valitud saagi kallale. Kui tarvis, põikleb lind jälituslennul imeosavasti läbi okste. Saaki tabab kanakull nii maapinnal kui ka lennus ülalt ohvri turja paiskudes. Kanal võetakse tihti hing välja pererahva silma all, nii et suled lendavad. Ei aita majaliste hurjutamine ega kanakarja meeletu kisa. Vähe abi oli vanast luuakontsust, mis peletuseks aiateibasse torgati.

J. Kunder kirjutab oma «Looduse õpetuses»: «Rahvas arvab, et see lind inimese kõnest aru saada, ning karjub iga kord, kui kull õue lendab: kull! kull! kanavaras! kuriloom!»

Kulli sõnad: Kull, kull, kanavaras,
üle aia utevaras,
mi mamma niidivaras!

(F. J. Wiedemanni järgi)

Kui sa kullile hüüad: «Kull, kull, kanavaras, pesa põleb, pojad sees!» siis lendab ta kohe tagasi, kartes, et pesa ehk tõesti põleb (Narva).

Kanakatku küüntes leiavad otsa nii tedred, noored jänesed, oravad, pasknäärid, püüd kui ka väikesed värvulised, vrd. *tedre-, linnu-, jänesekull,* vn *тетеревятник*. Talvel kimbutatatakse kodutuvisid isegi linnades. Emalind kui tunduvalt suurem ja tugevam ründab ka suuremaid saakloomi. Kanakull on see *päriskull,* keda sageli lihtsalt *kull-* või *haugas-* nimetusega hüütakse.

Jahi- ja metsamehed hävitasid teda igal võimalusel. Peale püssi võeti appi püügikorvid ja muud vigurid. Et kull tedrekujusidki ründab, siis lasti kulli ka nendelt: «Petustetrige või pulmanidege tapeti kulle kah» (Sangaste). Olnud harilik lugu, et kull kujusid rappis. Ühtlasi tõestanud see kujude loomutruudust ja häid püügiomadusi.

Kanakulli lindpriiks tunnistamine on ometi jäme eksimus, sest ennekõike nõtru ja elujõuetuid loomi surmates toimetab ta ulukite loomulikku valikut. Pealegi on tema toidu hulgas tähtsal kohal ka kahjulikud närilised ning pesarüüstajad pasknäärid.

Ornitoloogid kinnitavad, et pesa juures käitub see lind vapralt ja ennastsalgavalt. Isegi püssipauk ei suutvat teda poegadest kauemaks eemale peletada.

Nagu hallvares, on ka kanakull väikest viisi rändlind: osa meil pesitsevatest isenditest talvitub poola ja saksa aladel.

Hiireviu, *Búteo búteo*

Vahel juhtub, et võõraste pattude pärast nuheldakse õigeidki. Kanakulli pähe lastakse igal aastal hulk hiireviusid maha, selle asemel et neid kasulikke linde kaitsta. Nagu õige mees kunagi tuleb viu lagedale tiirutama ja hiiri jahtima ning satub sedasi märksa kergemini püssi ette kui salalik kanakull. Lai lehvikus saba, tumepruun värvus, kohmakavõitu lend ja tiirlev varitsemine peaksid ometi näitama, kellega tegu. Kui veel hele, kassihäälne «viu» kostab, ei peaks kahtluse varjugi jääma, et hiirepüüdja ning rahva ilmaennustaja ülal keerutamas.

Hiireviu peamise toidu moodustavad pisiimetajad, kuigi ka lind või jänesepoeg tema küüntesse eksib, vrd. *hiire-, rotikull, hiirepusard* (*pusard* < sks *Bussard* 'viu'), *tihase-, terlitse-, tedre-, jänesekull, jänesehüüp, kanakull* (üksikud isendid võivad tõesti ka kasulike lindude-loomade püügile spetsialiseeruda). Juba üksnes *kanakulli* nimest võib järeldada, et linnule võimaluse korral tuld antakse. «Rahvas nimetab teda *jänese kulliks,* ehk ta küll jänestele palju tüli ei tee,» kirjutab C. R. Jakobson. «Teda hõigutakse ka *tiir,* sest et ta taeva all keerutab-tiirleb» (Torma). Ametlikku *hiireviud* pole rahvasuust üldse kuulda olnud. *Pruunkulli* käsib rahvas rahule jätta.

Hiireviu on otsekui peoleo poolvenda: üks vingub kassina, teine kräunub, mõlemad teatavad vihma lähenemisest, *vihmakassi* nimega hüütakse nii üht kui teist. Kõige enam tuntakse hiireviud *vihmakulli* nime all. «*Vihmakull* õikab vihma. Kui madalal lendäb ja vingub, siis tuleb vihma. Kui kõrgel õikab, siis ei piä vihma tulema. Kanu tema ei võta» (Lüganuse). Linnu vingumises kuuldi isegi sõnaga vihmanurumist: «*Vihmatsirk* küsüs vihma: «Vihm! Vihm!»» (Lutsi). Nendest tõekspidamistest siis nimetused, nagu *vihmaviu, -viug, -haugas, vihmanäitaja, kuivakull*; lihtsalt hääle järgi *viu, viug, viutsirk, viukull.* «Viu um sääne tsirk, kes vett tänitäs» (Põlva).

Kevadel jõuab hiireviu tagasi aprilli algpäevil. Pesa ehitatakse jämedatest raagudest kõrge kuuse või männi võrasse ning leiab tarvitamist mitu aastat järjest. Pesa serva ääristab lind värskete roheliste okstega.

Sügisene hiireviude ränne on kõige vilkam augusti lõpus ja septembri algupäevil.

Tuuletallaja, *Fálco tinnúnculus*

Tuuletallaja pesitseb põldudevahelistes metsatukkades, parkides ja varemeis. Endistel aegadel pesitses ta näiteks järjekindlalt Pika Hermanni tornis ja Tartu Toomkiriku varemetes.
Suuruselt sarnaneb see lind mõneti *raudkulliga*, kelle nimetust tema puhul ongi kasutatud. Raudkulli pähe lastakse neist mõnigi maha.
Tuuletallaja varitseb saaki ühel kohal rappelendu tehes. Isegi tugeva tuulega ja rajuhoogudes suudab ta õhus paigal püsida ning hiirejahti jätkata: «Seesäb taeva all ja vibutab tiivasid» (Kolga-Jaani). Selle iseloomuliku tunnuse järgi kutsutakse tuuletallajat ka lihtsalt *tallajaks* või *tuuleveskikulliks*. Samal kohal tiivasiputamine näib kõrvaltvaatajale tühi töö olevat: «Tuuletallaja, tä teeb sedäsi kõik asjad nagu tühjä, et põle sest abi kedägi, mis tä teeb» (Martna). Ka paljudes kohtades mujal «mõne inimese kohta ööltasse: ta oo päris, paljas tuuletallaja, käib siin, käib sääl, ilma et miskid põhjust oleks» (Kihelkonna). Tuuletallajaks kutsub rahvas seega kerglast, sekeldajat ja tühja-rabelevat inimest. Niisugune ütlus tekkis linnu järgi, kes «tühja tuule tallamisega» oma toidust hangib.

Pasknäär, *Gárrulus glandárius*

Sügiseses sarapikus, marjaraiendikul, tammepuistus, ploomipuul, oaaias või kartulipõllul — kõikjal võib näha punerdavat, sinimusta tiivakirjaga lindu krääksumas ja karglemas. Kogukas nokk aina nopib, raiub ja neelab. Vaolt viiakse kartulimugul, tõru kaob tõru järel ahnesse kurku ja pehme ploomiliha läheb sama teed. Nüüd on taimetoit, peamiselt tõrud, põhimine kõhutäide, mida minnakse hankima kas või maja ukse eest. Sellest siis pasknäär on *kartuli-Ants, -Margus* (ka lihtsalt *Margus*), *-Kreet, -rääk, -harakas, pähkli-Reet, -raag, -õhk, sarapuutraat, tamme-ähk, ubarääk, oakaan,* vrd. sm *papunärhi* 'oanäär'. «Kannab tammetõrusid ja kartulid mõtsa, ube sööb ka, sellest uakaan» (Otepää); «Pähkid võtab puu otsast, paneb aja peele 'aia peale'. Missel pole tummi 'tuumi' sihes, jätab terveks, tunneb see nönda ära et. Ta väab omale pähkid samlide ala ka. Karjub «truu-truu»» (Jämaja). Kisa ja õiget pasknääri-krääksumist on sügisel

palju, sest toiduränna kutel liiguvad koos tihti suured salgad. Pesitsusajal on pasknäär kaunis vagune, kadudes metsa varjavasse peitu. Ent häda sel ajal linnupesadele! Liikuv lind tuhnib läbi kõik paigad ladvast juurealuste õõnsusteni. Seepärast hävitavad jahimehed röövikuid pasknääre suurel arvul.

Ühel varasel kevadpäeval sattus autor nägema midagi pasknääride mängu taolist. Raagus kasele oli kogunenud hulk linde, kes koogutasid ja liikusid okstel pentsikute kõhinate ja nokutuste saatel.

Kevadel kuuleb nääri «enda häält» harvem. Suurepärase osavusega aimab ta järele teisi linde — hiireviu näugumisest tikutaja kitsemökerduseni. «Üle kõige kutsutakse teda *rääkijaks linnuks*, et ta hääli järele teeb, eriti kevadel lindude pesitsemise ja laulu ajal» (Noarootsi). Kisakõrile inimesele öeldakse, et «krääksub justkui pasknäär» (Laiuse) või «mis sa, paskrajakas, lõugad!» (Häädemeeste).

Inetult krääksuv on pasknääri hääl nagu nimetusedki: *näär, rääk, Kreet, (t)raat, raag, päägus; pasknäär, -nära, metsnäär, pask-, pasarääk, paskrääsk, -raat, pasaraak* jt. (Häälitsus mõtestati, nagu eespool näha, ka naisenimena — *Kreet, Reet.*) Krääksumine ja pähklitoit sarnastab pasknääri pähklimänsakuga — neil on rohkesti ühiseid nimetusigi. Kas mitte hääle võrdlemisele raherabinaga ei toetu *rahe* 'pasknäär' Wiedemanni sõnaraamatus? Saksa keele «vahendusel» saadi krääksust *raat* ja *raag*, vrd. *Holzschraat, -schraag*. Sama hääle mõtestus on sks *Herre, Herre(n)vogel* 'härra, härraslind'.

Mis härraslind see pasknäär õige on! «Nimetus (*pasknäär*) on tulnud sellest, et teeb oma laulus pasanduse häält,» kirjutatakse Koselt. Nimetuse toetuseks läheb ka see, et ta nokib talvel taliteedel hobusesõnnikut ja on käimlate juures ka väga aktiivselt jaol (Noarootsi). Pabulapistja «härraslind» on rahva kutsumise järgi *hobusesita-Jüri, sitt-Markus, sitt-, paskharakas, paskrähn, -rästas* jne. Üldse suhtutakse pasknäärisse pahasti: nimetused, mis niigi halvad ja haisvad, väänatakse veel põlastavamateks. *Paskharakast* sai *paskrajakas, pasknäärist pasknäru* ja *-närakas*, viimaste eeskujul sündis *paskräbal*. Deskriptiivne *lidrilind* ilmutab samuti halvustavat hoiakut: «Lidrilind kirju olekuga. Sihuke lidru» (Varbla).

««Krre-krre» on kuidagi harakalistele omane hüüatus, mispärast teda kutsutaksegi *pajuharakaks*,» kirjutab Lõuna-Eesti näärinimetusest loodusesõber A. Ivask. Kaasa võis mõjuda ka kaudne sarnasus harakaga, kelle sugulane ta tõesti on —

mõlemad kuuluvad vareslaste sugukonda, vrd. veel *laaneharakas*.
Paskrästast pruugiti pasknääri nimetusena ühtiva täiendsõna tõttu, vrd. ka *pajurästas*.
Noarootsis olevat ta *not't*, sellepärast et «temal on vilets lendamine «lont, lont, lont»». Pasknäär lendab tõesti järguliselt, õõtsuvalt.

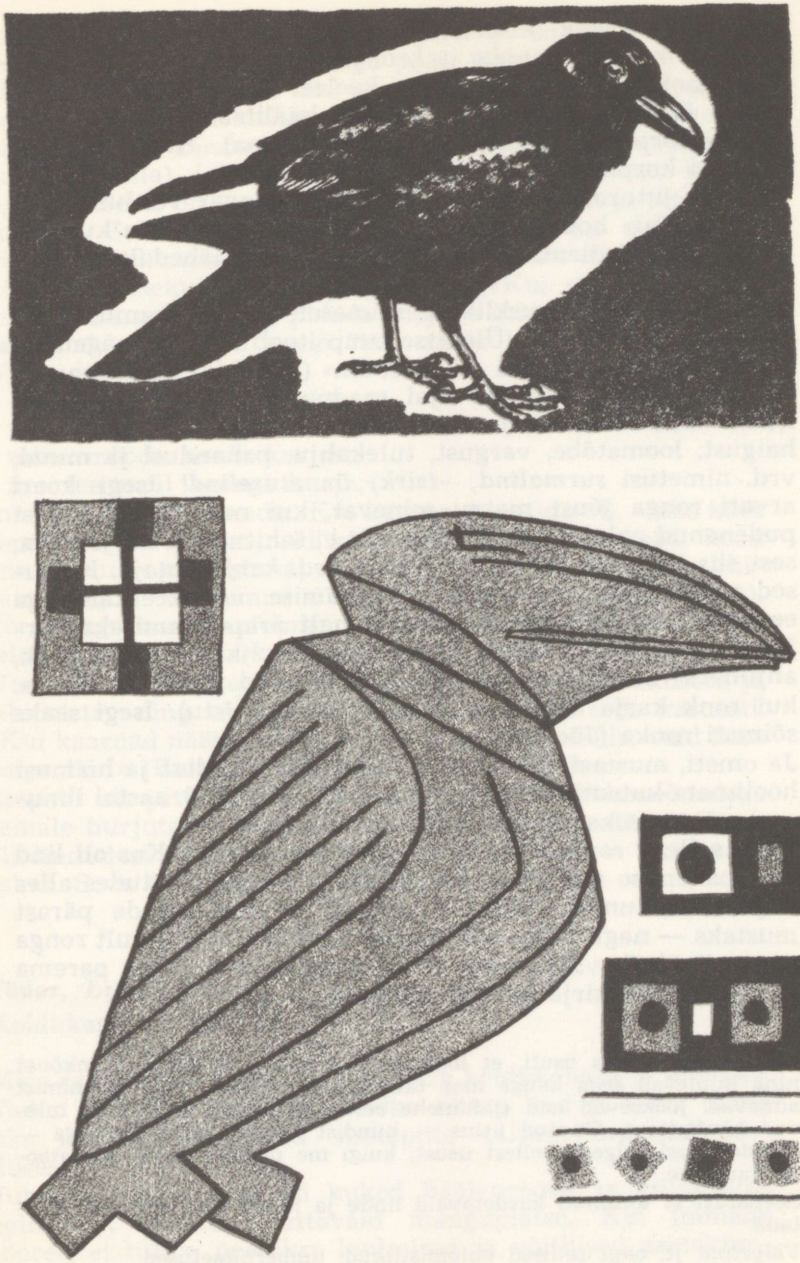
Pähklimänsak, *Nucifraga caryocatáctes*
Pähklitraavel

Kuigi vähearvukas, on pähklimänsak Eesti läänesaartel päris populaarne ja nimerohke lind. Mandri metsade haruharvad isendid jäävad enamasti tundmatuks ja nimetuks. Näiteks Elva ümbruses on autor teda paljude aastate jooksul vaid paaril korral märganud. Lääne- ja Vahe-Eesti metsades tuleb mänsak sagedamini ette, kuid pesitseb siingi vaid paigutiselt ja väheste paaridena.
Hakimõõdulist kohvipruuni lindu kirjavad üleni valged täpid, ka saba alapool ja tipp on valged. Pesitsemiseks kaob ta soisevõitu kuusikutesse, kust pähklite valmimisel koos perega sarapikesse ilmub. Ehkki mänsak toitub ka taimeseemneist, marjadest ja putukaist, on pähklid talle ometi enim nokkamööda. «Pähkerääk, musta-kiri lind. Paljid pähkid süöb, pähestest tä elab. Tamme törusid süöb ka» (Kihelkonna). Meelistoitu märgivad paljud nimetused nii meil kui ka mujal, vrd. *pähkli(pähke)-Kreet, -Reet, -Krõõt, -rääk, -riik, -raag, -(t)raat, -kull, -rähn, -harakas, -ähk, -õhk*; vn *орехоѣка*, sks *Nußknacker*, lad *nucifraga* jne. Vana linnunimetus *hähk* väändus rahvaetümoloogiliselt *õhuks*, samuti nagu *pähklitraadist* sai *pähklitraavel*. «*Pähkläõhk* — miks pärast ta *õhk* ond? Aga pähkli ta süeb küll» (Kihnu). Ka *pähklisööjaks* ja *-purejaks* hüütakse mänsakut. Pähklitangid ja -mänsak on Muhus kohati ühe nime all: *pähklirõks*.
Nimetust *mänsak* enam elavas rahvakeeles ei kuule ja tema päritolu jääb ebaselgeks.
Mänsaku nimistu läheb pasknääri omaga suuresti ühte — siingi needsamad *Kreedud, räägud, traadid* jt. nimetused. Ja Muhust kuulukse koguni: «*Pasknäär (-near)* o must lind, mustade sulgudega.» Tuntakse võrdlustki: «must nagu pasknear»! *Margust* kasutatakse Reigis nii mänsaku kui ka pasknääri

kohta, Pühalepas ainult viimast märkivana. Millest seesugune segadus?
Segadus ja sassiminek johtub sellest, et hääleks on käre krääksumine mõlemal. «*Metsakrääps* häälitseb pikalt «krääps, krääps»» (Kose). Pasknääri omast kuuldub see ometi natuke tasasem, kõhisevam ja kähedam. Ka mänsakud hulguvad salguti ja kordavad oma «krää'd» vastamisi, tihtipeale kõrgeist kuusevõradest, kuhu häälesugulane tavaliselt krääksuma ei lähe. Peale karakteerse «krääps»-hääle ilmutab ka mänsak end näugumise, nurrumise ja muudegi ootamatute häältega.

Ronk, *Córvus córax*
«Valgelind»

«Ronk üks va must elajas oo, teeb «ronk ronk ronk», niukest va hullu häält» (Märjamaa). Ronga «laul» olevat rahva ütluse järgi nagu vana kasuka lõhkikiskumine (Saarde).
Pesitsusajal peitub ronk suuremates metsades, talvel kihutab aga nälg isegi linnaümbruse prügihunnikuid tuustima. Üldse lepib ta mitmesuguse toidupoolisega, putukatest raibeteni: «Sööb raipeid ja on üks va *raipekull*» (Käina). Võimaluse korral murrab ta nõrgemaid linde ning teeb pesades puhta töö. Nõnda öeldakse riiuhimulise ja ahne kohta: «Tige inimene on kaarnas — va kaarnas tikub kallal» (Häädemeeste). Õelad omavahel aga hoiavad kokku: «Kaarn kaarna silma ei noki» (Rapla), «Kaarn lepib kaarnaga» (Fr. R. Kreutzwaldi järgi).
Vaadeldava linnu ürgne nimetus on *kaaren*, mille vasteid kohtame kaugemateski sugulaskeeltes. Muidugi on sõna paljude sajandite jooksul muutunud ja meil ei ole enam kerge selle algset päritolu määrata. Prof. A. Saareste oletab siiski, et *kaaren* võiks lähtuda linnu häälitsusest.
Põline nimetus annab järjest teed uuele. *Ronk* paistab ilmekam olevat, sest nõnda see lind häälitseb: «ronk-ronk». «*Koarnas* üitakse vana aru järgi» (Juuru). Nagu *jõutse* asemele tuli häält jäljendav *luik*, nõnda astus *kaarna* kohale *ronk*. Mõni aastakümme tagasi võis küll veel tunduda, et «*ronk* nagu nalja sõna *kaarna* kõrva 'kõrvale' vissatud» (Tõstamaa), praegu aga kipub *ronk* juba ainuvalitsusele. Teaduslikust nimistust ongi ta *kaarna* välja tõrjunud.
Ronk-nimetuse häälejäljenduslike «sugulastena» esinevad

veel *tronk, kronk, kronks, kromp, krouk, rõuk, könk* ning *rongas, krongas, krongits* ja *krongi-Jaagup*. «Saarlaste söna» ronga jaoks on *korp*, mis rootsi keelest laenati, vrd. rts *korp* 'ronk'. *Korpi* pidas rahvas samuti häälitsuslikuks nimetuseks: «Korp läheb korpides» (Kihelkonna). Ka vandumist nimetati korpimiseks.

Vanades juturaamatutes ilmus mõnigi sangar võitlusväljale «ronkmustal» hobusel. Lind on tõesti üleni mustem kui süsi ja rongaga võrdlemine ütleb palju, kui teda lähedalt on nähtud.

Endiste aegade ebausklikule inimesele tõi surmamust lind hirmuvärinad ihule: «Üleültse tuup 'toob' kaarna nägemine musta tundmise nigu tä esi must om» (Kambja). «Kaarna olla kellestki nõiast muistsel ajal saadu,» arvati Põlvas. Mida kõike tema häälitsus ja ilmumine ei ennustanud — surma, haigust, loomatõbe, vargust, tulekahju, pahandusi ja muud, vrd. nimetusi *surmalind, -tsirk, õnnetuselind*! Isegi koeri arvati ronga jõust marru minevat, kui need tema nokast pudenenud palukest sõid. «Kaarnat ei tohitud üle karja lasta, sest siis tuli susi karja» (Urvaste), vrd. *karjakaotaja*. Karjused pidid läheneva ronga hurjutamise või keelitamisega eemale juhtima: «Ronga karja kohalt ärapeletamiseks karjusid karjased alt ronga poole üles: «Ronk, ronk, tulitukk, ahjuhark, söekott, pastlapaik!» Neid sõnu korrati niikaua, kui ronk karja kohalt eemale lendas» (Paistu). Isegi seaks sõimati ronka (Jõelähtme)!

Ja ometi, mustast välimusest, mustadest tegudest ja hirmust hoolimata kutsuti ronka — *valgelind!* Juba 1660. aastal ilmunud grammatikas leiame mainitud nimetuse.

Vähe sellest, ronk oli isegi *ilus lind* ja *hea lind*. Kas oli lind nimepanemise ajal tõesti hea ja üleni valge, muutudes alles hiljem vandumise («kurat! kurat!») ja pahategude pärast mustaks — nagu rahvasuu pajatab? Nüüd olevat ainult ronga tiiva all üksik valge sulg. «Selle sulega peab kõige parema ja ilusama käekirja saama» (Ambla).

Kauges minevikus usuti, et loomad ja linnud mõistavad inimkõnet ning kuulevad seda kauge maa taha. Kui nad oma nime mainimist aimavad, jooksevad nad (jahimehe eest) pakku või, vastupidi, tulevad kimbutama. Tuntud ütlus — hundist räägid, hunt aia taga — kõneleb veel selgesti sellest usust, kuigi me praegu nõnda naljatoonis lausume.

Seepärast ei tohtinud kardetavaid linde ja loomi õige nimega nimetada.

Valgelind jt. ongi sellised eufemistlikud, ümbernimetused.

Ronk linnuriigis oli võrdne hundiga loomade hulgas: «Saardes vaadatakse hundi ja ronga pääle kahtlevalt ning arvatakse, et ronk mõni nõia lind või ebausu ettekuulutaja pidada olema» (Saarde). Sulelistest nimetati ronka kõige sagedamini ümber. «Lindudest arvatakse kaaren kõikse tähtsamaks» (Hanila). Lihtsat ümbernimetamist peeti tema puhul liiga väheseks, oli tarvis lindu koguni meelitada ja tema ees lipitseda. Sellepärast ta v a l g e, i l u s ja h e a ongi. Kiitmise ja meelitamisega püüti lindu «pehmeks rääkida» ning mõnikord otsekui vahetuskaupa teha: «Kui ronk üle karja lendab ja kraaksub, siis pidada karjane ütlema: «Ronk, ronk, valgelind, sulle pesa poegi täis, mulle laut lambaid täis»» (Viljandi).

«Ronk, ronk, ilus linnuke,
valge linnuke,
mine mööda mede karjast,
ära tee meil kedagi kurja,»

anuti teda Paistu kandis. Kui kaarnaid kuulda oli, «läks kõik perekond õue ja karjusid kõigest jõust: «Head, head, head linnud, viige paha sinnapoole, tooge head meie poole!» Niikaua karjuti, kui linnud silmapiirilt kadunud olid» (Hargla). Võrreldagu hundi eufemisme *metsa armas halli kuera* (Kuusalu), *metsä kullane kuningas* (Saarde)!

Mustlind ronga tegeliku värvuse järgi oli liiga viisakusetu ja läbipaistev ning võis lindu pahandada, kuigi seda kasutati. «Kui kaarnad nääd, ei tohi millagi *must lind* öölda, vaid ikka *valge lind*» (Haljala). Harva oli ronk *must-Hans*.

Eespool oli juttu sellest, et lindu püüti ka sõimusõnadega eemale hurjutada. Hoopis enam öeldi siiski meelitusi. Tema oli lindudest tähtsaim ja kõige targem, kuna ta ennustada oskas. Seda tunnistab ka nimetus *tarklind*.

Teder, *Lyrúrus tétrix*
Koidukana

Meie rahvaeeposes nimetatakse tetre *koidukanaks* ja *-kukeks*. Teder on tõesti kaunite kevadkoidikute lind ja tema mäng üks meeltülendavamaid vaatepilte talvest ärganud looduses.

Juba märtsikuus teevad kuked hääleproove ja külastavad eelmistest aastatest tuttavaid mänguplatse. Kui inimene hoorelt ei tülita, peetakse laulmised ja võitlused aastaküm-

nete kestel ikka samal heinamaal või soolagendikul. Ka õige jahimees käib märtsilumega mängukohas ära ja ehitab okstest onni valmis, et linnud lauluajaks sellega harjuksid. Selles hakkab ta varitsema ja vaatlema.
Aprilli lõpus või mai alguses — olenevalt ilmadest — saabub mänguaja haripunkt ja paras jahiaeg.
Juba tihedas pimedikus kõmbib kütt oma onni. Täiskuuöödel tuleb olla eriti varajane ja virk, sest mäng algab siis tubli tund varem, umbes kella kolme ajal.
Ümberringi valitseb ootusärev vaikus. See ei ole talveöine elutu hääletus, kus ainult pakane paugub puis. Midagi väreleb ja tiniseb õhus, et hommiku tulles valla paiskuda. Pimeduses kuuldub kiivitaja tiivavuhvatusi, mätaste vahel piuksuvad hiired, kraavis solistavad biisamrotid ja rääksub sinikael-part.
Hakkab hahetama. Koiduvalgus on käes. Taevasikk möhitab juba virgalt õhus, tehes allasööste otse onni kohal. Kohe peaks algama kukkede sisselend . . .
Jah! Esimene lind robistab varjendi juurde, kuulatab hetke ja laseb siis kõhvi — «khšõuhhšõõh». Teine, kolmas, viies . . .
Paari minuti pärast kõik lausa susiseb ja kõhiseb ümberringi, kuked lendlevad mõne sammu võrra edasi-tagasi, käivad esimeste kisklejate tiivaropsatused. Ja siis alustab esimene kukk, mänguplatsi peremees, kudrutamist. Jahimehed hoiavad teda nagu silmatera. «K ö s t e r k u k k e, k ö s t r i t ehk m ä n g u j u h t i ei tohi maha lasta, siis tedred jätavad mängukoha maha. Kösterkukk alustab alati laulu kõige varem» (Iisaku). Samas löövad teisedki laulu lahti. «Kui koht tedrerikas, siis on mänguplats varsti nagu laadaplats, kus ühed laulavad, teised sõnelevad ja kolmandad kaklevad» («Eesti Mets» 1925). Pimeduse pärast näeb ainult musti mütsakaid — või siis valendab ähmaselt sabaaluse valge sulestik. Kõrv kuuleb ja süda taob . . .
Kasvav koidupuna hakkab silmalegi üha enam näha tooma. Hakkab nägema ka mängumehi endid. Õise härmakahu sätenduses laulavad läikivmustad kuked, sabad lüürana kaardus ja tiivad maad kriipsimas. Harjad aga veretavad nagu erepunased nelgiõied. Ega asjata öelda inimesegi kohta: «On ennast välja ehtinud kui tedrekukk» (Palamuse).
Kõhvilaskmisel hüpatakse veidi õhku, tiivad sorakil. Nokast tuleb väike aurupilv. Teine vastab, kolmas . . . Päris käe ulatuses käib kisklus. Kaks kukke ründavad ja taganevad vaheldumisi nagu nööri peal. Pärast kõvemat robinat laseb nõrgem jalga, saba sorakil ja tiivad lidus.

Kanade platsilend ja ahvatlev nokutamine lööb mängu üleni elama. Suure susinaga lenneldakse sinna-tänna, et siis veel innukamalt edasi laulda.
Nüüd! Aga püssipauk ei peleta linde lendu. Jahimees laseb kõvasti kõhvi; hetkeks nagu arusaamatuses, lasevad kuked susinat vastu ja laulavad edasi. «Teder on kudrutamise ajal kui nõrga aruga: ta vehkleb tiivadega, ajab kaela suled püsti ning karjub kord vilistava, kord visiseva, kord kurgu-pera häälega» (J. Kunder). Mõnigi laulja langeb kevade jooksul kulli või rebase saagiks, sest talvine ettevaatus on kadunud koos talvekülmadega. «Pime kui tedrekukk mängu ajal,» öeldakse Palamusel ettevaatamatu kohta.
Suurim mängurikkuja on siiski paugutaja ning lihakütt, kes mängu ilu kerge saagivõimalusega mõõdab. «Kas ei arene siin ääretul näitelaval kõige täiuslikum ooper... kus publikumil — jahimehel — oma kindel osa kaasa mängida ja sekka lüüa lubatud.
Kahjuks puudub siin veel kasvatatud publikum, kes kõike seda ilu hinnata ja jahidraama üksikutes stseenides oma osa mängida oskaks. Meie rikume ainult kokkumängu, hüpates ja põmmutades sekka ebaõigetel momentidel, peletades näitelavalt tegelased enne etenduse arenemist. Küttide maitsevaesus on üheks põhjuseks, et meil korralikke tedremänge enam ei olegi» («Eesti Mets» 1925).
Suurte metsade ja soode peidikus võib veel siiski avastada mänge, mida külastab kuni poolsada kukke.
Päikese tõusu ajal tuleb mängus väike paus, mängumehed lendavad platsilt ära või lösutavad samas maapinnal. Vanad kütid nimetasid seda «kulli-ajaks» ja arvasid, et siis linnud kulli kardavad (Halliste). Pärast päikese tõusu mäng jätkub veel mõnda aega, siis lendavad tedrekuked ükshaaval laiali ja laulavad oma pudrutavat laulu edasi puude otsas.
Kütt lahkub oma onnist alles siis, kui viimane kukk on ära lennanud.
Tedre kudrutamist, mida ka kuterdamiseks, tudrutamiseks, ukerdamiseks, mulistamiseks, sulistamiseks ja kõristamiseks nimetatakse, on väga raske nii imiteerida kui ka häälikuliselt edasi anda: «Teter kudrustab, aga mis sõnu, seda ei tää» (Häädemeeste). Onnis istuv jahimees saab ainult «sussi»-laskmisega linde õhutada ja lähemale ahvatleda.

Teter kevädisel aal nagu putru keedäb (Maarja-Magdaleena). Tetr laulab: «Odrajahu pudru on parem kui rukkijahu pudru» (Martna).

«Ema, ae, ema, mina kuulsin kägu! Kägu tegi: «pudlu, pudlu, pudlu»,» ütleb laps tuppa tulles.
«Rumal laps, see oli jo tedre,» kostab ema (Palamuse).

Kudrutamisest ehk «odrajahu-pudru» laulust pärineb ka nimetus *teder*, millel on murdeti arvukaid variante (*tedre, teter, tetter, tetr* jt.). Uurijad osutavad, et loodushäält matkib *-tr-* sõna sees. Ka *kudres*, tänapäeval ainult ematetre märkiv nimetus, kujunes samal alusel. Mõlemad nimetused on väga vanad. Vrd. veel vn *тетерев*, lt *teteris* 'teder' jne., milles samuti esinevad *t* ja *r*.
Harva liidetakse nimetusele elukohta osutav täiendsõna, näit. *sooteder, aruteder.*
Eufemistlikud, kütikeelsed nimetused tedrele olid *must, metskukk, nõgikikas, tibulind, urbanokk, urvaplaaster* ja koguni *vares* (et lind enda nimetamisest aru ei saaks).
Teder oli talumehele tähtis jahilind, keda lasti peamiselt mängust ja sügisel esimeste külmade ajal kujudelt. Kujude ehk polvanitega jahipidamine oli eriti levinud. «Kui tedred kogo ühte parve korjasivad, siis tegivad jahimehed omale mustast riidest tedrekujud, mis just tedrega ühtemoodi pidid õlema. Need kujud panti siis ikka niisuguse suuremate kaskede õtsa, kust kaugele välja paistsivad... Nõnda püüdäsivad vanad jahimehed tetri sügise ja talve» (Vaivara). Kujude meisterdamisel ja ülespanemiselgi tehti mitmesugust «kuntsi», et nad linde hästi ligi meelitaksid.

Kujud püüti teha naisterahva riidest, sisse pandi kolme (või üheksa) saksa maa pealt korjatud heinu, kolmesuguse puu koori, kiriku pühkmeid, surnuteki narmaid või kaltse, armulaua-leiba jne.; kuju peasse «soola, miisu juurt ja ungru rohtu, musta kassi karvu, üheksa vägeva õisi, nimetuse rohtu, elavad hõbedad, kristallklaasi...» (Risti).

Kis päevä varjotamise aeg tedre kueosi 'kujusid' tiib, sie võib nende kueodega ästi tetri püüda (Kolga-Jaani).

Tahad kevadel palju tetresid saada, tee (kiriku)õpetaja pükstest kukk, pane puu otsa, siis tulevad senna tedred kokku (Torma).

Kuju kohta oli mõistatuski: «Vanast hilbust tehtud, üles kõrges pandud, kes on selle näoline, sellel surma saadab» (Tori).

Kui kujusid ridvaga puu otsa akasivad panema, siis sülges, ennekui ritva ülesse tõstas, kolm korda pahema pihu sisse ja tõmmas siis selle käega kuju pia poolt sava poole üle seljä kolm kõrda, üteldes: «Sina õled ike eluslind, ega sa surrud ei õle.» Sedamoodi kolm kõrda igä kujule. Seda õli igä kõrd vaja tehä, kui kujud homiku üles pani (Vaivara).

Tetri püüti ka silmuste ja lingudega. Vanad inimesed mäletavad aga, et püütud tedred olid liiga hinnalised omaenda potti panemiseks. Isegi mõisamakse tasuti linnusaagiga, nagu rahvalaul tõendab:

Meie mehed metsamehed —
ei läha tedreta teole,
mõtosatta mõisaesse.
Teder teeb meile teopäävad,
mõtus maksab mõisavõlad.
(Viljandimaa)

Mõisas makstud linnu pealt mitukümmend kopikat või arvestatud teopäevi. Nõnda mäletati veel paar aastakümmet tagasi Polli mõisa kütti Kütt-Antsu, kes Mõtsaoti talus elanud. «Talve teopäevi ta olli tennu sis jahisaagiga tasa.» Tedrekukk ja jänes andnud terve päeva, emateder, rabakana ja metskurvits — pool päeva. Mõtusekukk võrdunud aga kahe teopäevaga.
Kosjajutuski läks tetre tarvis: «Vanasti kosjas käimisel räägiti: haavasin metsas tetre, lendas teile, tahaksin kätte saada, palume juhatada» (Palamuse).

Tegin teele tedrepaelad,
arusse anisipaelad,
küla alla neiupaelad,
kurepaelad koppelisse.
Arust sain ane ilusa,
kure suure koppelista,
metsast metsise mõnusa,
tee äärest tedrekese.
(Juuru)

Metsis, *Tétrao urogállus*
Metsakul'u

Metsis on rahva iseloomustuse järgi «suur kui kul'u 'kalkun', hää tubli kukk, jämme jurak» (Halliste). Kui vägev lind ootamatult lendu prahvatab, sähvab esimese mõttena: puu murdub.
Vana metsisekukk võib sügiseses rammus üle kuue kilo kaaluda. Pikk talv okkatoidul ja kevadine kurnav mänguaeg kergendavad lindu tublisti: mängust lastud kukk ei ole tavaliselt üle nelja kilo raske.
Eemal inimestest, suurtes okasmetsades ja rabamännikutes elutseb see suursugune lind. Saaremaal suri ta möödunud sajandi keskpaiku välja, kuid Hiiumaa metsi kaunistab täna-

päevani. Kui palju jahimehejutte on metsisemängu kohta kõneldud ja kirjutatud! Kuidas lühinägelik mõisasaks koos metsavahiga mängu läinud, kuidas viimane sulasel käskinud lastud metsisega ette minna ja puusse ronida, too aga pärast pauku, ähmi täis, linnu koos kotiga alla visanud jne. Või teine lugu, kuidas salakütt metsavahi eest pakku ei pistnud — et mitte mängivat kukke lendu peletada. Tõesti, midagi ürgselt kaunist on selles kõlavaeses laulus, mida katkestada ei tihka nagu püha toimingut.

Metsiste mäng algab tavaliselt märtsi teisel poolel ja kestab mai keskpaigani või kauemgi. Juba märtsi algupäevil külastavad kuked mängupaiku ja veavad sorakil tiibadega lumele kriipse. Tiivakriipsutused on kindel märk, et mänguplats ei või kaugel olla. Veel visamalt kui tedred, hoiavad metsised kord valitud paiku. Vanadel metsakaartidel märgiti need ära ja hoiti oksagi puutumata. Igal kevadel laulis platsil paar-kolmkümmend kukke. Tänapäeval külastab üht kohta harva üle 5—6 laulja.

Kuked lendavad mängukohale õhtul veidi pärast päikeseveeru. Mänguaja lõpu poole läheb lauluks veel sisselennu järel, kui metsa all tiheneb pimedus. Tavaliselt aga õhtul kuked ainult rõhitavad, et esimese koivalge-aimukesega tõsist mängu alustada.

Metsisekukk mängib puul, peagu alati männil, pikemal siledal oksal. Mängupuud võib leida okkaliste väljaheidete järgi, mis puu alla puistunud. Alles pärast päikese tõusu mängitakse ka maas. Väljasirutatud kael, lehvikusse löödud saba ning nõgus selg annavad laulvale isalinnule sadula kuju.

Mänguplats jaotatakse jõuvahekordade järgi: keskpaigas laulab vanim ja tugevaim. «On vahest nii, et korraga mitu isamõtust mängimiseaset ja -kohta oma kätte püüavad saada, siis hakkab tüli või sõda, kuna aga ikka see mängijaks jääb, kes kõige kõvemaks sai ja teised ära võitis. Mängist mahalastud isamõtuseid on alati niisuguseid leitud, kellel pea sulgedest paljaks ja pea ise veriseks on lõhutud — eks see ole kõik tülist või tapelusest tulnud» (Halliste). Eemalt kostab nagu puuraiumine, kui jõukatsujad vastastikku tiiva- ja nokahoope ropsivad. Metsiste võitlused peremehekoha pärast ei ole tühjad suletolmutamised, vaid lõpevad mõnikord isegi ühe vastase surmaga.

Metsis on küll suur lind, aga ta laul üllatavalt tasane ja sulab tihti teiste metsahäälte hulka. Vilumatul kõrval on seda raske kinni püüda. Üks laulujärk ehk «stroof» seisab koos kahest poolest.

Esimene pool — ksülofoonne, kiirenev klõbin — lõpeb mõnel kukel ploksatava pealöögiga: nagu tõmmataks pudelil kork pealt. Sellele järgneb otsemaid «ihumine», mis käial teritamise häälega ühte läheb, sõnalises imitatsioonis «Vitsi Aadu, Vitsi Aadu» (Vändra). See on hiiliva küti seisukohalt ainuke kasutamiskõlblik osa.

Hea ilmaga ja hoos olles laseb kukk ühe laulu teise järel, ainult aeg-ajalt kuulatades ja rõhitades. Kumedad rõhitused kostavad muide kõige kaugemale.

Kogu laul on sedavõrd omamoodi ja isepärane, et kõik kirjeldused lahku lähevad. Karksi metsamehe kuulmises olevat see «ninda nagu koputaks kahte tokki vastamisi mõne korra, ja siis nagu hõõruks neid vastamisi nii kui kädin. Selle kädistamise ajal sis ta ei kuulvet ega nägevet ka mitte midagi.» Metsise kurtumisest ihumise ajal on tekkinud isegi võrdlusi ja kõnekäände: «Nimä omma nigu mõtuse laulu pääle saanu, umast jutust ei kuulõki kui hõigutas» (Hargla). Vene metsisenimetus *глухарь* tuleneb sõnast *глухой* 'kurt'. Paarisekundilist kurtumist iga laulu lõpus kasutab jahimees lähemale hüppamiseks. Iga ihumise ajal karatakse paar-kolm sammu. «Ihumisel» jääb isegi püssipauk kuulmata ja möödalask ei tähenda veel jahi ebaõnnestunud lõppu.

Viletsategi jahiriistadega oli metsist võimalik tabada. «Mõtusele võib kevadel laulu ajal nii lähedale hiilida, et teda västraga lüüa saab. Vanemal ajal ollagi seda teht . . .» (Rõuge).

Nimetustest on võrdselt levinud nii *metsis* kui ka *mõtus*, esimene Põhja-Eestis ja Hiiumaal, teine Lõuna-Eestis. Muhus kuuleb mõlemaid kõrvu; samas tuntakse ka *mõtsus*-kuju, mis on saadud kahe nimetuse liitumise ehk kontaminatsiooni teel. Murretes kuuleb veel nimetusi, nagu *metis, metas, metus* ja *mätas*.

Talvel ja kevadisel mänguajal toitub metsis peaasjalikult männiokastest, sügisel närbumise ajal sööb rohkesti haavalehti, mida nopib valjude ropsatustega. Küttide meeleheaks külastasid linnud pidevalt haavatukkasid. Sellest tekkis arvamus, nagu elaks männikuis ja haavikuis kaks erinevat metsiseliiki: «Üks mõtus elämä haavametsa siden, õlema uavamõtus (*haavamõtus*), *nõmmemõtus* eläb nõmmen» (Kodavere).

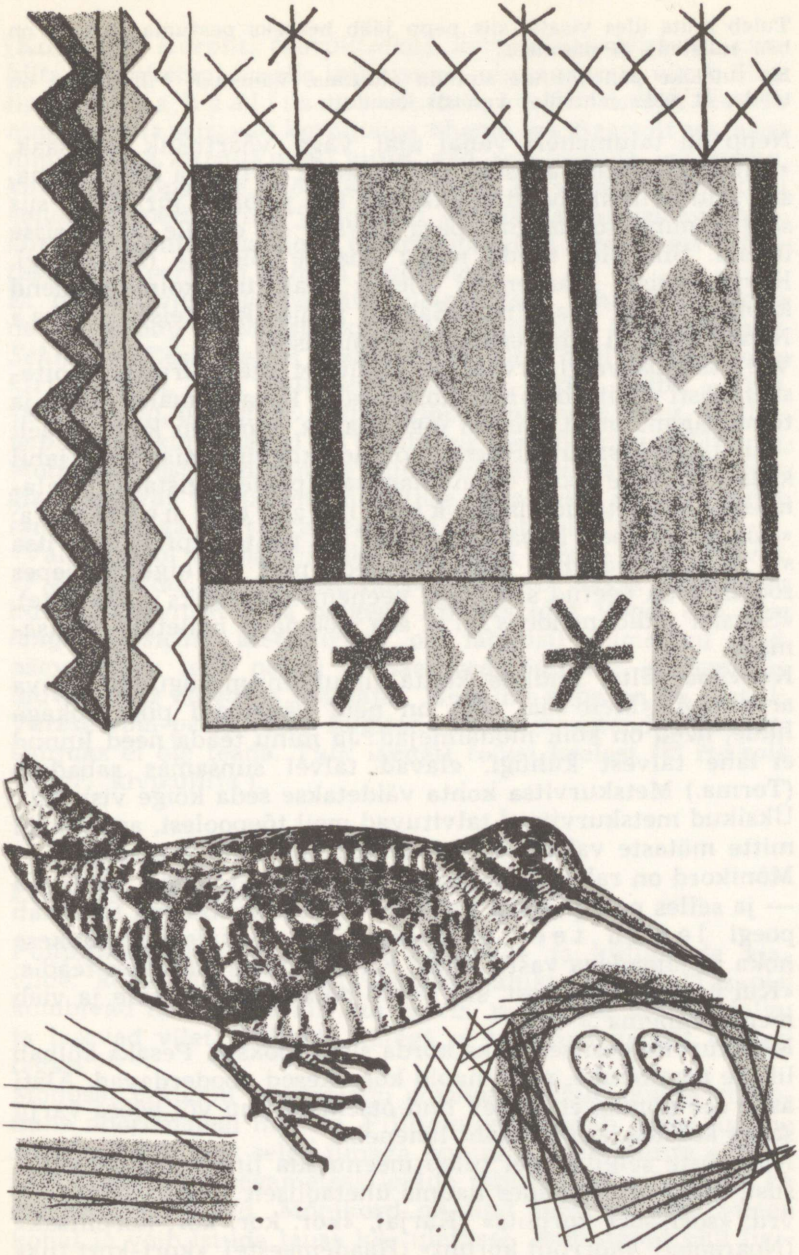
Suuruselise vastavuse järgi on metsis Hallistes *metsakul'u*. Eufemismidest mainitagu *suur teder* ja *must*. Viimane on tänapäevaks minetanud oma eufemistliku sisu: «Nimetust tarvitatakse jutu ilmekamaks muutmiseks, igatahes mitte

kartuses, et õige nime nimetamine kuidagi linnule mõjuks» (Iisaku).
«Varblane kotin ollõv ausamb kui mõtus ossa pääl,» lausub vanasõna (Rõuge).

Metskurvits, *Scólopax rustícola*

Kurvitsajaht hämarduval metsalagendikul tõmbab iga kütti, kellel on kõrva ja silma ka muu jaoks kui üksnes saagi tabamiseks. See on üks kaunimaid jahte. Valendagugi veel puhmaalustes sulava lume laike — mets hoovab üleni kevade rõsket hõngu ja õhus on tunda maakamara ning pungade pakitsust. Õhk väreleb ja laulab.
Esimese tähe süttimise aegu alustab metskurvits lendu. Juba kaugelt on kuulda, kuidas lind krooksudes läheneb, kuigi puuladvad teda varjavad. Aeg-ajalt käib sekka kõrge «pst» ehk «psiip», mis inimese ülemise kuuldeläve piiril asub. Paljude jahimeeste ning loodusevaatlejate kogemused kinnitavad, et korritab ja piipsutab isalind, kuna emane ainult viimast häält teeb. Korr-hääl kõlab nagu konna tasane krooksumine. Selle hääle iseloom sünnitas rahva hulgas arvamuse, et «tämä äält teeb tagaotsast» (Iisaku), vrd. Wiedemannil: *pasandama* (metskurvitsa häälitsuse kohta). Omaaegses ajakirjas «Eesti Mets» arenes sel teemal pikk mõttevahetus. Kurvitsa «tagahäälitsust» püüti koguni teaduslikult ja katseliselt tõestada.
Metskurvitsa mängulend on eriti vilgas pilvistel soojadel õhtutel, kui pisut vihmaudu tibutab. Lend käib siis madalalt ja aeglaste tiivalöökidega, linnu suled on puhevil. Nõnda võsa kohale ilmudes meenutab ta mõnd väiksemat öökulli. Järgmine karge ning jahe õhtu võib jahmatust tuua: samad linnud oleksid nagu kokku tõmbunud, lendavad kõrgelt, kiiresti ja väga kitsilt. Häälitsusedki tulevad visalt.
Laskepaik valitakse võimalust mööda lagedamale kohale, kust linnud mitmes suunas üle lendavad. Heas paigas võib hea õhtuga üle tosina paugu välja lasta. Saak oleneb muidugi jahimehest. Laskmist tehakse mõnikord sellega hõlpsamaks, et visatakse kinnas või mättatuust üles, mille peale isalind kaunis kaugeltki suunda muudab ja juurde lendab. On isegi juhtunud, et kurvits kinda peale maha laskub.

Kui näpp lendas jahimehe lähedalt mööda, visati näpikujusid üles. Näpp tuleb kujule järgi, siis lastakse (Viru-Jaagupi).

Tuleb müts üles visata, siis nepp jääb hetkeks peatuma ja teda on hea tulistada (Palamuse).
Ka tulelõke paneb linde suunda muutma. Vähemalt Pilistverest on teada, et seda jahivõtet vanasti kasutati.

Nepp oli talumehele vanal ajal väga väärtuslik jahisaak. «Enne vana saarivalitsuse ajal ku enne juripäivä lassid maha, siis said nelikümmend kopka, aga kui jo päält juripäivä, siis said kümme kopka. Siis perä 'pärast' õli endale muda sisse imend. Siis pidi muda magu 'maitse' õlema» (Lüganuse). Karja mõisas Saaremaal olevat makstud kolmkümmend kopikat — ka hea hind. «Saksad panid ikka teised nahka.» Nõnda alustati jahti esimesel võimalusel.
Veel tänapäevalgi arvatakse laialt, et metskurvitsa sooltesisu hästi maitseb: «Kui korbiitsaka kevade maha lased ja tema tagant imed, siis on õige magus, tema on kõik maaeli '-õli' täis» (Iisaku). Sakstel olnud koguni saiad nepijahil kaasas, millele sooja «linnumagusat» peale pigistatud (Palamuse). Küpsetatud isegi k u r v i t s a - ehk n e p i l e i b a: «Lõigat jämmed leibä kikk 'käär' ja panti nepi ja kurvitsa s . . . a pääle ja ahju küdsäme, sedä peet sis kige peenepes söögis 'seda peetud siis kõige peenemaks söögiks'» (Halliste). «Saksad pidid nende s . . . a ära sööma,» mäletati Põltsamaal.
Kurvitsa seltsi lindude kohta liigub mitmesuguseid rahva arvamusi. «Meil sääl soos on neid vähemaid pika nokaga linde, need on kõik mudaimejad. Ja minu teada need linnud ei lähe talvest kuhugi, elavad talvel siinsamas rabades» (Torma.) Metskurvitsa kohta väidetakse seda kõige visamalt. Üksikud metskurvitsad talvituvad meil tõepoolest, aga ikkagi mitte mätaste vahel või turbaaunas talveund magades.
Mõnikord on rahval sula õigus. Paljud ornitoloogid väidavad — ja selles pole põhjust kahelda —, et kurvitsaema toimetab poegi l e n n u t e e l ohutusse kohta, surudes maimukese noka ja jalgadega vastu rinda. Ka Lüganuse maamees teadis: «Kui pojad on pisikest, siis võtab pojad oma küüside ja vieb meno 'minema'.»
Metskurvits pesitseb kaks korda suve jooksul. Pesaks kõlbab lihtne maalohuke, mida napid kõrrekesed vooderdavad. Alati asub see nõnda, et tõusev lind otsemaid puu või põõsa varju saaks kaduda, kui hädaoht läheneb.
Nimetuste selgitamisel tuleb meenutada linnu mänguhäälitsust, mida eri paikades kaunis ühetaoliselt järele aimatakse, vrd. «sorr-sorr korpiits» (Karja), «kor, kor, kor, korpiitsak» (Noarootsi), «korrbiit korbiit» (Häädemeeste), «kort-kort tits»

(Kose) jne. *Korpiits (korpiitsakas, korpitsakas, kõrbiits, kurbiits, korbiitsing)* on siis imitatsioon-nimetus, mis võtab ühte linnu k a k s h ä ä l i t s u s t. *Korbits, korbik, korvits, korvik* ning *kurvits* seisavad *korpiitsiga* ühenduses. Saartelt teatakse nimetust ka *kurp-(kurb-)* kujul, vrd. vdj *kurppa*, sm *kurpu, kurpa, kurppa* jne. Võib siis oletada, et varasem sõnakuju «onomatopoetiseeriti» ja sobitati loodushäälele vastavaks — *korpiits*. Kontaminatsioon onomatopöast ja laenulisest nimetusest on *korrnepp*, samuti *krooksnepp*.
Et metskurvits oli eeskätt mõisasakste jahiobjekt, levis nende kaudu jõudsasti ka saksa nimetus *Waldschnepfe, Schnepfe*. Eesti keeles kodunes see sõna häälikuliselt väga kirjul kujul, vrd. *valtsnepp, -napp, -näpp, -näps, -nöpp, -nöps, -nipp, valssnupp; nepp, näpp, nöpp, näps, neps*. «*Valtsnapid* ning korbitsakad on ühed ning samad linnud» (Juuru). Mõningate esitatud sõnade puhul märkame rahvaetümoloogia suunavat mõju, mis nimetuse *valssnokk* puhul ilmneb täie selgusega. *Metsnepp* esindab osalist tõlkelaenu.
«Valssnuppõl umma nii pikä noki nigu sõrm,» öeldi Põlvas. «*Pikanokaline* on korbiitsakas» (Iisaku). Saksa kütikeeles kutsuti kurvitsat pika palgega linnuks (*der Vogel mit dem langen Gesicht*). Metskurvits on läbinisti hämariku lind, päevavalges teda peagu ei näe, vrd. *ööteder*; «valtsnipiks üidvad ning *öötedre*» (Jämaja). Metslind nepp on ka *metsik*. *Varese-ema-petja* võiks selgitada mingi muistend, mida aga kahjuks ei ole teada. *Tulk* laenati rootsi keelest (< rts *tolk* 'tilder; kivirullija').

Laanepüü, *Tetrástes bonásia*

Püüpillitamine on peamiselt habemike ja kulupeade ajaviide, kelle tervis pingutavamaks jahiks põdur. Tasapisi kõmbivad nad metsa all, kui tarvis, puhkavad kännul jalgu ja lasevad vilet. Tühjade kätega ei tule nad naljalt kunagi tagasi.
Mõnusat jahilõbu ja omajagu põnevust pakub püüde viletamine nooremalegi mehele. Pillitamiseks passib rõske, udune sügishommik, sest selge ilmaga linnud naljalt juurde ei tule. Igas niiskevõitu segametsas leidub püüsid, kes vile peale ka vastama hakkavad. Mõnikord on lind juba esimese vilega kohal ja võib istuda lausa käe ulatusse. Peibutatud püü ligineb nii lennates kui ka maad mööda. Kui linnud vilele küll

agarasti vastavad, aga lähedale ei lenda, siis võib arvata, et pesakond pole veel lahku löönud.
Püü vile on kõrge ja peen «piiiip», mille kukk lõpetab omapärase keerutusega — «prrripipipip». Vilesid valmistati mitmest materjalist — hanesulest, linnu sääreluust — või valati tinast. Eriti hea püüdma olevat kanakulli tiivakondist pill. Vile ots suleti vahaga, mida võis pulgakese abil nihutada ja niiviisi vajalikku tooni kätte saada. Kütil oli kaasas mitu vilet, et ühe häälestminekul võiks järgmise tarvitusele võtta.
Nagu jahiriistade puhul üldse, peeti ka püüvilede meisterdamisel silmas mõnesuguseid «kuntse».

Kui püi vilesid tegime, siis pidi kiriku vaha püivile sisse panema (Maarja-Magdaleena).
Kui püü vilede tegemist alustada pühapäeval, siis olla need väga head (Simuna).

Vile peale tulevad peamiselt kuked. Kukk näeb väga tore välja. Kiirusulgedest moodustub talle pähe kena tutt.
Erutatud olekus laseb püü omapärast plidinat, millele mõne hetke pärast järgneb lendutõus. Pillitades imiteeritakse huulte puristamisega ka püü tiivapõrinat. Nagu kõik kanalised, ei tee püügi pikki lende: tavaliselt lendab ta vaid mõnikümmend meetrit eemale.
Põhja-Eesti *püü* ja Lõuna-Eesti *püvi*, mis meie päevil nii põld- kui laanepüüle kuulub, oli algselt laanepüü nimetus. See on üks meie vanemaid linnunimetusi üldse. Enamasti lisatakse nüüd elukohale osutav täiendsõna, et põldpüüst eristada: *laanepüü, laaspüvi, laanelind, metspüü, -püvi, kaasiku-, kuuse-, kõrvepüü (kõrb* — laane, põlismetsa vana nimetus, vrd. sm *korpi*).
Veel tänapäevalgi on laanepüü taigavööndis tähtsamaid jahilinde.

Rabakana, *Lagópus lagópus*

Rabakana on hilisjääajast säilinud linnuliik, kelle arv pidevalt kahaneb. Juba 1777. a. kirjutab A. W. Hupel, et rabakana kohatakse harva. Tänapäeval on lind niivõrd haruldaseks jäänud, et suurem osa jahimehigi pole teda kuulnudkohanud. Ka täielik laskmiskeeld ja kaitse ei suuda seda tore-

dat rabade asukat väljasuremisest päästa, sest meie kliima on muutunud ega vasta enam liigi nõudmistele.
Rohked nimetused ja häälematkingud räägivad sellest, et rabakanu oli endistel aegadel märgatavalt rohkem.
«Saksad läksid metsa jahile. Rabakana tegi: «Rahakott kätte! Rahakott kätte! Kopikud ka, kopikud ka!» Üks saks ütles: «Siin on röövlid metsas, vaatame, et minema saame»» (Juuru). Hageris hõikas rabakana ähvardusi ja koguni saksa keeli: «Tätt-tärr, komm äär 'tule siia'. Nahk maha!» Neis lugudes on sõnadesse seatud rabakana mängu- ja lennuhäälitsus. Noarootsis kuuldi seda «hõk, hõk, õrr, kopiik, kopiik, kopiik» kujul. Ka soome linnumäärajas matkitakse isalinnu mänguhäälitsust väga sarnaselt: «ko-peik, ko-peik».
Nagu nimetusedki — *metskana, sookana, -kukk. -teder, rabakana, -kukk, -püü* ning *rabakas* — räägivad, pesitseb lind soodes ja rabades. Suvises sulerüüs sarnaneb ta tedrega; valged tiivad ja omapärane häälitsus eraldavad siiski lendutõusvast tedrepesakonnast. Talve tulles muutuvad rabakanad lumivalgeks, üksnes saba jääb mustaks, vrd. *valge kana, valge teder, kahkjas* ('valkjas, kahvatu').
Viimane nimetus nagu *tudukanagi* on elavast keelest kadunud. Nimetuste kadumine kajastab linnu enda taandumist. «Vanasti olnud meil metsas kärp ja sookana, aga nüüd ei ole aastat 60 enam kumbagi» (Kodavere), «Valge tedre om me nukast är kadunu» (Karksi) jne. Ainult vähestes paikades kuuleb veel tema isepärast ja veidrat «atarr'i»: «Kä-kä-kärr. kä-kä-kärr! Seis kärr, seis kärr, poiss narr» (Iisaku).

Hallõgija, *Lánius excúbitor*
Röövlimaskiga lind

Kevadisel rabal — üksikul männijändrikul või väljaulatuval oksal — võib silmata umbes rästasuurust lindu. Tema seljapool on tuhkhall, alapool valge, tiivad ja pikk harakalaadne saba mustad. Üle silmade läheb aga lai must triip nagu röövlimask. Tugev kongis nokk ja ergas hoiak lisavad ohtlikku ilmet. Kiilide, sisalike, hiirte ja väiksemate laululindude seas peabki ta röövliametit. Ka pesad teeb ta poegadest tühjaks. Tapetud saagi torkab hallõgija kuskile orgi otsa või oksaharu vahele, et siis sööma asuda. Mõnikord lepitakse ohvri pea purustamisega ja süüakse ainult aju, kuna kere jääb oksa kõlkuma. Saaki varitseb ta väljaulatuval kohal või tuuletallaja kombel ühel kohal tiirutades.

See röövel pärineb laululindude eneste hulgast, kuigi ta lauljana üldsegi kuulus ei ole. Eriti pesa läheduses — mis tihti rabakana valgete sulgedega vooderdatud ja polsterdatud ning seepärast kaugele nähtav — laseb ta kuulda oma kädistavat hoiatushäält «tsäk-tsäk». Selle kädistuse ning pisut harakat meenutava kirju välimuse pärast nimetas rahvas teda *suureks pajuharakaks.*
Hallõgija on rändlind. Talvised isendid pärinevad põhja poolt ega peatu rabadel, vaid paikades, kus toitu küllalt. Näiteks tuleb lume ja jää aegu Matsalu roostikesse hulgaliselt sinitihaseid, kelle hulgas siis hallõgija oma hävitustööd teeb ning söömahimu rahuldab. Ta väärib siin oma kohalikku nimetust *tihasekull,* mida mujalgi tuntakse. Ametlik *õgija* on tõenäoliselt ebatäpne tõlge saksa nimetusest *Würger,* mis mitte ablast sööjat, vaid kägistajat tähendab.

Sookurg, *Grús grús*
Külvikurg

Üte jala pääl sais, joose
sarvega vett? — Kurg (Räpina jm.)

Kurgede kolmnurk taevas ja kurb «kurluu, kurluu» tuletab meelde, et tuuled, sajud ja sügisududest «kurekarva» hallid ilmad ei lase enam kaua oodata. «Kured lähvad — kurjad ilmad.» Lahkuvad kured häälitsevad kolletamisaegset nukrust südamesse. Tuletagem meelde kas või Koidula «Sügise mõtteid»: «Kure hääled haledasti hüüdvad / kodu poole nemad tõttavad.» Meenub ka vana lapsepõline «Teele, teele, kurekesed, üle metsa, maa . . .», mis on peagu rahvalauluks muutunud. Laulu looja Friedrich Kuhlbars sai ilmselt rahvaluulelt tõuget. Sageli lauldi vanasti kurgi ritta, kui nad parves segamini lendasid.

Kui kured on eksind, siis öeldakse: «Teele, teele, kurekesed, üle metsa, üle maa. Isa ette, ema taha, pojad keeru keskele!» Siis lähvad jälle ilusti ritta (Kolga-Jaani).

«Tiile, tiile, kurekene, isa ette, ema taha, pojad kige keskelle!» Siis läksid kured ilusti edesi (Viljandi).

Karjapoiste lõbuks oli kurgi «eksitada». Arvati, et kui alt lehvitada, vehkida ja eksitussõnu hõikuda, siis läheb kureparv segamini: «Kuredel öeldi «sega-putru, sega-putru», käega

segati ja rätikuga lehvitati, sis nad akkasid segama. Kodust päris kästi, et lapsed karjas magama ei jää» (Häädemeeste). Rõuge karjapoisid eksitasid kurgi järgmiste sõnadega: «Essümä, vas'suma, kurõkõsõ, tii pääld ärä, tsia 'sea' pudruss minemä.»

Vana ja laialt tuntud on *külvikure* nimetus. «*Külvi kured* akkavad minemä... külvi aal näd välja suadetasse. Esimesed kured one *külvi kured*» (Kodavere). «*Külü kure* lääve ku rüä külumise aig om» (Karksi). Laiusel oli ta sama põhjendusega *rukkikurg*.

«Ku kured sügisi madalalt lähevad, tuleb madal tali, põle talve ollagi, aga ku kõrgelt lähevad, tuleb sügav tali, paks lumi» (Häädemeeste).

Hilisemad lahkujad — sügisränne vältab oktoobri lõpuni — olid juba *külmakured*.

Järgmisel kevadel, «kui ju pungad puul ja põõsal puhkemas me maal», tulevad kured meie soodesse ja rabadesse tagasi. Kaugele kuulduvad siis nende trompetihääled. Harva satub mõni jahimees nägema sookurgede imepärast pulmatantsu, kentsakat karglust ja kaarutamist lahtiste tiibadega.

«Ta kargab ümber, teeb kõiksugu kometit, tõmbab kaela kokku, lautab omad tiivad laiali ja tantsib nagu kõige paremat labajalavaltsi, ehk ta keerutab õhu sees ühe ja sellesama koha peal toredal lennul ümberringi» — nagu C. R. Jakobson seda kirjeldab.

Kurge peeti varemal ajal heaks jahisaagiks. Kurejahi kohta leidub teateid endistest Kadrina, Peetri, Iisaku, Torma, Kõpu ja Noarootsi kihelkondadest. Selle linnu kättesaamine oli siiski raske asi, sest «kurg ei ole mitte üksi tore, vaid ka üks väga tark ja suure annetega väljaehitatud lind» (C. R. Jakobson).

Mõnikord ehitati isegi okstest varitsusonnid nagu tedremängu jälgimiseks. «Sookure (halli) liha on väga hea süüa. Meie pool püüdsid kõik kütid vanasti halli sookurge ta maitsva liha ja suure sulekogu pärast» (Noarootsi).

Kure lihapugus arvati leiduvat teemante, mis ta lõunamaalt kaasa toonud (Iisaku).

Võika ja vastiku loo kuretapmisest jutustab vana ajaleht: «Üks kütt oli kord rajuilmal saanud kureparvele lähedale, kui see maas oli ja ei saanud tormi tõttu kiiresti startida. Ta kõmmutas siis maha 10 kurge. Kuna muud polnud kurelihaga peale hakata, k e e t i s t a k u r e d s e e b i k s» («Uus Eesti» 1938).

Sookurg on võetud looduskaitse alla.

Nagu nimetuski ütleb, on linnu koduks sood ja rabad, vrd. *soo-, raba-, metskurg, soopuhastaja*. Eestis leidub palju Kuresoid; keset Alutaguse metsi ja rabu valendab künkal Kuremäe klooster. Toitu otsides külastab sookurg ka roostikke, niitusid ja põlde, vrd. *põllu-, kesa-, niidukurg*. Kurgedest ja herneist oli vigurijuttki.

Üks mees külvas ernid ja ütles: «Kui nemad tulevad, siis nemad ei tule. Ja kui nemad ei tule, siis nemad tulevad.» See tähendab, et kui kured tulevad, söövad erned ära, siis erned ei tule . . . (Torma).

Kurg, üks vanemaid linnunimetusi, kuulus algselt sookurele. See on onomatopoeetiline nimetus, samuti nagu lad *grus*, it *gru*, pr *grue* jne. Täpsustavaid täiendsõnu hakati lisama hiljem, kui tekkis toonekurest eristamise vajadus, vrd. *hall kurg*.
Nähtavasti rohkem lastega kõneldes nimetati kurge *kaagaks*: «Ku vil'la maha tehtas, sis akkavad *kaagad* tulema» (Häädemeeste).
«Siis veel kuresaapad, mida kurg varakevadel toob neile, kes paljasääri ja paljajalu käivad. Need on tuulest tekitatud pisikesed veritsevad lõhed jalasäärtel, mis on tulivalusad. Neid arstitakse määrimisega ja saunas viheldes üteldi enne veel, umbes kakskümmend aastat tagasi: «Kurg, mine soo peale, võta saapad kaasa! Meie laps paneb sukad jalga»» (Palamuse).

Oota ju, oravakene,
seisa servi, linnukene,
senni kui pühin püssikesta,
harin armi rauakesta,
siis läen lindu laskemaie,
püid metsast püidemaie,
metsist metsast otsimaie.
Oskasin orava külge,
nurkasin nugise külge,
trehvatelles tedre külge,
läbi paju pardi külge,
arusse anisi külge,
soosse suure linnu külge,
kure külge koppelisse.

(Harju-Jaani)

Öösorr, *Caprimúlgus europáeus*
Ööketraja ehk **laiskkull**

Üksik jalakäija astus mööda teed. Eha oli tuhmumas. Hahk kuma näitas kustunud päeva aset. Aga kevadised ööd on pehmed ja valged. Heledal liivasel nõmmeteel oleks hiirgi ära paistnud. Äkki kostis kiunatav vile ja keegi lähenes kiire jooksuga. Sammud kostsid heledalt-heledalt, aga k e d a g i p o l n u d n ä h a. Jubeduskahmus kargas mees teeserva, et nähtamatu jooksja pikali ei paiskaks. Madalas lennus vilksatas mööda nahkhiire sarnane olend. Nüüd taipas teeline, et pelutaja oli mängulennul tiibu plaksutav öösorr. Seekord jäi lugu oma kõrvaga kuuldud kummitusest sündimata!
Saksa rahvajutt räägib öisest jahimehest, kes koerakarja vilistab ja pikka piitsa plaksutab, mispeale ketrajapiiga oma vokki vuristama hakkab. Linnu lühidad kiunatused andsid vile, tiivaplaksutus mängulennul — piitsahoobid, sorr-laul vastas vokivurinale.
Öösorri laulu meenutamine toob endaga kaasa pildi samblasest nõmme- või rabamännikust, mis kasvava kevadöö pimedikus hingab ja lõhnab. Jaan Kärner meenutab seda kummalist sorinat mälestusteraamatus «Kadunud aegade hämarusest», Erni Krusten koloreerib sorrilaulu meeleoludega oma novelli «Vastsündinu»: «Kusagil küngaste taga hakkas kedralind laulma . . .»
Öösorr laulab ja muneb oma kaks muna soises või liivases männimetsas, sügisesel rändel kohatakse teda aga kõikjal, isegi Tartus Toomemäel. Sel ajal näevad pardijahimehed sorri roostiku kohal putukaid püüdmas ning autojuhid teda saamatult prožektorituledes lendamas.
Nõnda tuntakse öösorri eluviise ja hääletegemisi üsna hästi — nii «losutamist», «vokivurinat», «latutamist», «laiskust» lendutõusul kui ka pesa ehitamisel.
Ööhämarus on linnule jätnud siiski omajagu salapära, mis päris populaarsuseks on vahest paremgi kui põhjalik tutvus. Selge piiri ühelt poolt öösorri ja teiselt poolt nahkhiirte, putukate, roomajate ning kassisilmsete pärisöökullide vahel on pimedus tihti üsna ähmaseks teinud.
«K e t r ä j ä l i n d o n m e t s ä s, k e t r ä s j u s k u v o k k.» Linnule nime panemisel on eelkõige aluseks olnud tema sorr-laul. See on tema mängulaul, mis sarnaneb suuresti vokivurinaga. Isegi pausidele leiti põhjendus: ketraja paneb lõnga uude haaki. Lüganusel teataksegi, et «*keträjä lind* on metsäs, keträs jusku vokk. Vahel jääb kinni, siss ütleväd:

paab 'paneb' aaki. Siis akkab uuvest». Nimetüüp *ketrajalind* (*kedralind*) on levinud eeskätt Kirde-Eestis, vrd. veel *ööketraja, vokilind.* Samasugust nimetust — *kehrääjä* — tarvitavad öösorri kohta ka soomlased, vrd. veel *kehrookurppa* 'kedrakurvits', *kehruuhaukka* 'kedrakull', *yökehrääjä* 'ööketraja', *kehrääjälintu* 'ketrajalind'. Samast vokilaulust lähtuvad *(taku)toristaja, takuketraja, -lörr, -löristaja, toristi, torilind, tõristaja* (vrd. *toristama* 'takku ketrama'; «vanaeit toristab vokki» — Viru-Nigula jne.). «Öölotti nimetatakse Alatskivil *takulörr.* Tema niisama kui ketrab, siis nimetataksegi — *takulörr*» (Kodavere). Samal ajal kutsutakse takutoristajaks rähnigi. Ka Nissi *kännutoristaja* — «sellepärast et ta mõnikord ka kännu otsas kuristab» — märgib korraga öösorri ja rähni. Lõuna-Eesti murdepärane *paklatori* kuulub üheaegselt öösorrile, musträhnile ning kaerasorile. Viimatimainitu on omapärane putukas maa sees, kes lõgistab valjusti ja kestvalt nagu sorr. *Kaeratsori, -tsura* (*tsura* 'poiss') ja *kaerakuur* võeti öösorri märkimiseks kaerasorilt.

Terve rühm öösorri nimetusi viitab ketraja isikule, isegi nimeliselt. Ketramine oli vanainimeste peamine töö. Seepärast sorr ongi *ketraja vanamoor, metsavanamoor, vanamoor, metsaämm, ööema, lüü-türr* (viimane tavaliselt vanatüdruku pilkenimi) jne., vrd. sm *ämmärukki* 'ämmavokk', *vanhanpiikanrukki* 'vanapiigavokk'. «*Metsaämm* kuulas vanaeide ketramist ja laulab nüüd: «vurr»» (Jõhvi). Alutagusel öeldakse *nõmmeämm,* Kadrinas ketrab *ööema,* «lind, kes öösel laulab ketramise sarnaselt».

Ööema nimetus seob öösorri taas putukate ja loomadega: «Ööema kedrab seinas, kohe nagu vokiga kedrab» (Simuna), «Ööema ketrab — arvatavasti kilk laulab» (Tapa), «Ööema ketrab — kass lööb õhtul ahju peal nurru» (Ambla) jne. J. Kunder kirjutab: «Öösoru . . . teeb haudumise ajal häält, mis valju kassi ketramise viisi on.» «Alg»-ööema on harilik toonesepp, kes ketrab ehk tiksutab üsna kestvalt. Ida-Eestis arenes ööemast salapärane ketraja, kes tuleb vokki tallama, kui vokile nöörid peale jäetakse: «Ühekorra ärkan üles — vokk vuriseb ja kedratasse. Kargan üles, ei kedagi. Eks sie õli sie üöema või üöämm» (Torma).

Preisimaal on sorri nõiaks (*Hexe*) peetud ja nimetatud. Linnufolkloori uurija E. A. Armstrong kirjutab, et öösorlaste eriskummaliste häälitsuste või laulude ning öiste eluviiside tõttu on neisse ebausklikult suhtutud peagu kõikjal, kus nad esinevad. Eesti öösorr, nagu näeme, on rahvausundist üsna eemale jäänud.

Sorri hüüti siin-seal otse kohalike ketrajaeitede ja vanatüdrukute nimedega. Muidugi piirdub selliste nimetuste kasutamine tavaliselt ainsa külaga. Karja külas Saaremaal öeldakse öösorri laulu kuuldes: *Lauri Ann* ketrab, kusjuures Lauri on talu nimi. «Kuna ööpääsukest oli palju naaberkülas Tammetsa talu pool, öeldi tema laulu kuuldes: «*Tammetsa eit* ketrab» (Kose Ravila k.). Männiku külas Märjamaa lähikonnas kutsuti sorri — *Raba-vanaeit* (Raba — talu nimi) ja *Lepa-Triinu*, «va *Triinu* ketrab jälle».
«Just niisugune heal kui siis, kui midagi vedelad asja sorinal jookseb.» Saksa *Ziegenmelker*, vene *козодой*, sm *vuohenlypsäjä* (sõna-sõnalt «kitselüpsja») ja teised samalaadsed öösorri nimetused indo-euroopa keeltes on tõlkelaenud ladina *caprimulgus*'est, mis vähemalt saksa keeles on levinud õpetlaste kaudu.

Selle nimetuse lähtepunktiks on igivana rahvausk, mille järgi sorr öösiti kitselauta külastavat, et piima lüpsta. Loomad jäävat selle tagajärjel pimedaks. Seda uskumust tunnevad juba antiikautorid (Aristoteles, Plinius). Ilmselt on selle tekitanud kaks seika: 1) «lüpsilaul» ja 2) ööhämaruses kariloomade ümber lendlemine ning putukate püüdmine. Vrd. veel sks *Melkedieb* 'piimavaras', *Kuh-*, *Milchsauger* 'lehma-, piimaimeja'.

Need nimetused võrdlevad sorri laulu vedeliku sorinaga, täpsemalt lüpsihäälega. J. Kärner kirjutab oma mälestustes: «Mingi imelik lind häälitses kuskil Väikse-Kirepi pool, ikka sedasama ühetoonilist häälitsust, nagu oleks keegi lüpsnud lehma ja piima sorisedes langenud puuanumaase. See oli öösorr . . .»
Eesti öösorr õppinud oma laulu hobuse soristamisest. Lauluõppimise ajal jäänud ta liialt kauaks magama, kõik laulud võetud ära. See on ühtlasi üks põhjus, miks öösorr *laiskkull* on. «Öösorr või *soristaja* jäänud kauaks magama, kui ta ükskord oli üles ärganud, pole ta enam jõudnud midagi laulu õppida, kuulnud siis, kui hobune olla sorinal kusnud, ja selle järgi õppinud ta oma laulu» (Märjamaa). See lugu peegeldub nimetustes, nagu *hobusoristes, hobuseorel, täkutorr* (vrd. Wiedemannil: *hobutsori* 'kaerasori').
Vahetud onomatopöad või tuletised neist on *sori, soristis, soristaja, öösorr, -soru, -soristus, -soristaja, soru-, sorikull*. Ambla *öösoristaja* tulnud sellest, et lind laulab nii: ««sorrr, sorrr, sorrr», just niisugune heal, kui midagi vedelad asja sorinal jookseb.»
«Uisk 'uss' rüük ku mõts käriseskähen.» Mitmed

teated tõendavad, et sorr on pidanud oma laulu koguni roomajatega jagama: «Ööpääsuke või mis ta nimi oli, nigu kedrab kohe. Vanarahvas ütles, et uss laulab. Kärinal võtab, laul päratu pikk» (Põltsamaa). Karksis kinnitatakse, et «uisk 'uss' laulvet üüsi «tsiirt, tsiirt», müüdä puud püstü laulvet. Rüük 'röögib' ku mõts kärises kähen». Uss laulvat püsti puu najal nagu rohutirts, aga ta hääl olevat lamedam (Kullamaa) või jämedam ja koredam (Kose). «Uss laulab nagu sirts, hommiku vara ja ka öösel, laulab kõvemini ja jämedamalt kui sirts, vahest laulab ka pikema loo lõginal, soos on kuulda. Olen kuulnud mitmel kohal» (Ambla).

«Eesti Loodus» tõi A. Pikkpärjalt veel ühe kinnituse, et laulev uss on tõepoolest öösorr: «Minu lapsepõlvekodu asus Järise külas (Haapsalu rajoon, Tuudi külanõukogu). Küla lähedal leidub väike raba, kus suveõhtuti oli kuulda puude otsas voki vurinat või kassi nurrulöömist meenutavat häält.

Vanemate inimeste käest kuulsin üle viiekümne aasta tagasi, et see häälitseja olla «uss» (rästik), kes puu otsas ketrab. Tahtsin kangesti näha seda imepärast «ussi», kes saab puu otsa ronida ja seal kedrata... Aastat kümme hiljem sain teada, et ketrajaks ei olnud uss, vaid rabamännikutes pesitsev öösorr.»

Kui Häädemeestes arvatakse, et «öösorr sisiseb vahel justku uss», on see vastupidine laen: ussi hääl omistatakse öösorrile. «T a l e n d a b n õ n d a: «l ä t t, l ä t t, l ä t t!»» «Ketrajalind laulab või ketrab ulk aiga, siis lööb nokaga plaksti! — nagu läheks niit katki,» teatatakse Iisakust. See plaksti! ei tule küll linnu nokast, vaid kujutab tiivaplaksutust mängulennul (vrd. jahimehe piitsalööki saksa muistendis). Vilet ei ole eestlased märganud või vähemalt mitte linnule omistanud. Tiibade plaksutamine peegeldub aga mitmetes nimetustes: *öölokk* (vrd. lokku lööma), *ööplaksutaja* («Öösorri kutsutakse veel *ööplaksutajaks* sellepärast, et ta lennates tiibasid kokku laob ja laksutab» — Noarootsi), *öölätt* («Lendamises on ta laisk ja hooletu. Ta lendab nõnda: «lätt, lätt, lätt!»» — Ambla), *latutaja* («Ööema... samast lindu nimetatakse ka *latutajaks* — lööb lennates tiibu kokku» — Ambla), *kakk-kull* («teeb «kakk, kakk!»» — Otepää), *lärtskull, ööplaks, öö-, palu-, sorrlopp.* Viimane on praegu kasutusel ainult laisa inimese hurjutussõnana (vrd. *laiskkull* samas tähenduses!), kuid algselt fikseeris ta korraga linnu k a k s h ä ä l i t s u s t: sorr-laulu ja tiibade lopsutamise. Ka Wiedemanni «vapp-vapp!» mingi öökulli tiivaplaksutamise

kohta peab silmas öösorri. Vrd. sks *Pfaff, Lepsch* 'öösorr', mis seda häält järele aimavad.
Kuskil häälitsusest (tiivaplaksutusest) ja eluviisidest lähtunud nimetuste piirimail paikneb rühm deskriptiivse iseloomuga nimesid. Osa neist matkib mõneti plaksutust: *lõpsakas, lepsak, öölepsak, -lopsak, -lõpsak*. Teised viitavad «lohakale» lennuviisile: *öölohakas* («Äste luhakalt lennab, piale päeva vieru akkavad laskma» — Kadrina), kolmandad on puhtdeskriptiivsed: *lõlakas, lölakas, ööläbakas, -labakas* (vrd. *läbakas* 'nahkhiir').
«Nagu laiskkull, ei viitsi midagi teha.» Sorr lendab «lohakalt» ja on üldse laisk lind, laiskust ilmutas ta ka laulude õppimisel. Läheneval inimesel laseb ta end kas või ära tallata, oma kaks muna muneb ta lausa lagedale maale. «Öösorri kutsutakse *laisklinnuks* sellepärast, et ta ei tee pesa, vaid muneb oma 2 muna teerajale või sarnasele kõvale maapinnale» (Noarootsi). «Kõik linnud muretsesid omale Vanaisa käsu järele pesaaseme, valmistasid seda oma osavusega. Kui Vanaisa nende tööd vaatama tuli, oli kõigil oma pesa, ainult laanekullil puudus. Vanaisa nimetas teda laisaks, polegi talle pesakohta annud. Nimeks sai ta *laisakull*» (Paistu). «Laisalt pidava lendama ja laisk pidava olema kõige oma olemistega ja käimistega, ei teeva omal pesa ega, sellest oleva *laiskkull*. Laisal inimesel öeldakse kah: laisakulli poeg» (Häädemeeste). *Laiskkull* (*laisakull*) on sellisel viisil tema levinuim nimetus, millele liituvad *laisklind* ja *-kukk*. M. Proodel teatab Iisakust: «Nimetust *laiskkull* kasutatakse päeval nähtud öösorri kohta, kui teda oksal lamamas nähakse nagu laiska. Siit võrdlus inimese kohta: on nagu laiskkull, ei viitsi midagi teha. Tihti ei teata, et päevane *laiskkull*, öösine *soristaja, sorikull, takutoristaja* üks ja sama lind on.» *Vedelik* on Wiedemanni järgi öökull (*Eule*), kes pesa ei ehita — kahtlemata öösorr.
Lisaks on ta päevavaras, nagu näitab nimetus *päevapetis*, vrd. sks *Tagschlaf, -schläfer* 'päevamagaja', ning ung *álmos madár* 'unine lind'. Ta losutab lihtsalt päeva maha, millest siis *losu*. (Vrd. *losutama* 'vedelema, lohakil maas olema'.) See nimetus hakkab juba välja surema, säilides ainult veel ütlustes (vrd. «va losu» — aeglase, pikalise, lohaka inimese kohta Häädemeestel) või kohanimedes. Endiste Abja valla ja Voltveti piiril paikneb kolm Losu-nimelist talu. Saarde Jäärjal on Losu mets: «Et sääl losu linde pal'lu elasid, seepärast kutsutakse seda kohta nii.»
Üleshirmutatud öösorr laseb endale peagu peale astuda, nagu

ei viitsiks ta lendu tõusta. Lendu aetuna laskub ta peagi taas. Sellest tulevat Nissis tuntud *sajatallukas*: «Öösorri kutsutakse veel *sajatallukaks* sel põhjusel, et ta jalge eest ära lendab, nagu laseks ennast 100 korda jalge alla tallata.» Samal põhjusel on sorr *pimekull* ja isegi *lollakas*!

Linnu öisele eluviisile viitab *öökana* ja juba mainitud *öösorr, -latutaja, -lokk* jt. nimetused (vrd. *öökana* 'öökull; nahkhiir').

«M u s t a k a s a l' l, s u l e d s e l g a s.» Öösorri välimusest ei teata eriti palju: «kahe vahelmine — põle suur, põle pisike koa» (Muhu), «varblase moodi mustjashall» (Saarde), «mustakas al'l, suled selgas» (Risti) jne. Sorr on tegelikult umbes käosuurune lind, kelle lend sarnaneb hääletu ja kerge kääntemise tõttu nahkhiirte omaga: «Tema lendamine on nõnda nagu nahkhiirel» (Otepää). Seepärast arvati sorri nähes tihtilugu, et on tegemist mingi suure nahkhiire-tõuga. Ornitoloog A. Jõe teatel loetakse öösorri Pöides nahkhiireks ja kutsutakse teda nahkhiire nimega — *nahklapp*. Eesti-rootsi *nåtlabb, nåtlapp*, millest *nahklapp* pärineb, märgib samuti nahkhiirt ja öösorri ühtaegu. Kihelkonna *päevapetja* (*pääväpettijä*) ning Pühalepa *nahknäär* käivad samuti nii imetaja kui ka linnu kohta. Saardel arvati, et *losu* tuleb õhtuks rääsata alla magama — jällegi selge segiajamine nahkhiirega. M. J. Eisen kinnitab, et rahvas arvab nahkhiire vahel lindude, vahel loomade sekka. Vrd. «Nahklapp oo lind, tal tiibade külges küined» (Karja), «Nahkhiired — lennud, tiivad on jalad» (Lääne-Nigula). Sellisel viisil on *läbakas, öökana, päevapetja, nahklapp* ja *nahknäär* nii sorri kui ka nahkhiire nimetused. *Nahkkull* 'öösorr' on huvitav kontaminatsioon linnu- ja loomanimest (*nahkhiir* + *laiskkull*); *sääsekull* märgib toidust.

Kerge lend sarnastab öösorri ka pääsukesega, millest nimetus *ööpääsuke*, mis levis küll tõenäoliselt saksa *Nachtschwalbe* eeskujul ja toetusel.

Sorr laperdab ja lepsutab lennus nagu riidenarts. Seesugusele võrdlusele tugineb (*öö*)*kapet*, mida kuuleb Ristil ja Lääne-Nigulas: «*Üökapet* üösi akkab laulma «sorr, sorr»» (Risti). Vrd. *kapet* 'kapukas, pikema säärega sokk'.

Päris-öökullidelt on sorr mõnikord kassinäo, suured silmad ja nimedki saanud: *kassikullil* ehk *öökullil* on «kassi muodi nägu ja kõrvad, laulab üösse «sorr, sorr»» (Iisaku). Ta olevat «peris kassi nägu» (Saarde). Nimetus (*laisk*)*kull* viitab püügilennul oleva öösorri sarnasusele väikeste kullilistega. *Kakk-kull* 'öösorr' olevat sellest tulnud, et teeb «kakk,

kakk» (Otepää), tegelikult on *kakk* öökulli nimetus, vrd. veel *kirju öökull* 'öösorr'.
Rahvalikud nimetused annavad vaadeldud linnust tervikliku pildi. Kui lööme lahti E. Kumari «Eesti lindude välimääraja», siis märkame, et igale määramistunnusele — häälitsusele, elupaigale, -viisile jne. — vastab rahvalik nimetus. Öösorri näide kinnitab, kuivõrd erksa huvi ja tähelepanuga vanarahvas linde jälgis.

KAKUD

Öökullid

Öö salapära oma varjatud ohtudega on kakuliste tegutsemisaeg. Alles videvikus võimust saades liuglevad nad hääletul lennul oma urkaist ja õõntest välja saagijahile. Öökulli nägu, kui sellega tõtt satutakse vahtima, ilmutab mingit pentsikut inimsarnasust oma otse suunatud silmadega. Veidra hüppega lähevad nad lendu. Metsa pimedikust tulevad õudsed hääled, mis oma poolinimlikkuses on liialt võikad, et neid linnuhäältekѕ pidada: «Ükѕ rääkis, et metsas uiland, mõteld, et metsavaim. Aga see old öökull, justkui inime uilgab» (Nissi). Vahel kostab nagu halav nutt, samas veider irvitamine, üdini tungiv vikatilõige või õõksatused kägistatud kõrist. Midagi kardetavat ja üleloomulikku on neis häältes. Helmes räägiti *oigajast*, kes surijat ette kuulutanud. «See on öökulli sarnane hääl, mis aga mitte öökullist ei tule, vaid oigajast, m i d a i n i m e s e s i l m i i a l g i n ä h a e i s a a.»

Saesaarest ülalpool asub nn. Kakumägi, kus vanasti pesitsenud palju öökulle ja kakulisi.
Kevaditi ja suveöödel olnud sealtpoolt alati kuulda õudseid häälitsusi. Vahel oleks nagu nutnud mahajäetud lapsuke, kuid samas naerdud mitmekesi õudse häälega. Olnud kuulda ka oigamisi ja huikeid, seepärast ei olevatki inimesed julgenud sinna elama asuda ja kogu Taevaskoja ümbrus olnud kuni hilise ajani asustamata.
A. Ivask, «Taevaskoja muinasjutte»

Saksa linnunimetuste uurija H. Suolahti kirjutab: «Öökullide öisest eluviisist tuleneb, et nad suhteliselt harva inimese silma alla satuvad. Neid tuntakse sageli üksnes karje järgi, mis mitmesuguselt moduleerituna läbi öö kaigub ja on kohane õudseid kujutlusi äratama. Pole siis miski ime, et rahvausk öökullide ümber eriti rikkalikult oma müütilisi lõngu loob ja

et need linnud on peagu kõikjal õnnetuse saadikuteks, kelle kisa surma ette kuulutab.»
Kogu Euroopas ja Aasias, isegi peagu kogu maailmas on öökull ürgseist aegadest peale olnud surma, nõiakunsti ja öise sünguse lind. Hiinlastele oli öökull hingeröövija olend. Vahel hõikavat ta hauakaevamise ähvardusi. Kivikakk kandis sakslaste juures nimetusi, nagu *Totenvogel* 'surmalind', *Leichenhuhn* 'surnukukk', *Komm-mit* 'tule kaasa!'. Tema heledat «kuvitt'i» kuuldi kui *komm-mit*'i, järgnev kume, puhkiv hääl kuuldus ebausklikule nagu *Hof* (*Kirchhof*) 'surnuaed'.
Mitmel pool usutakse, et öökullid imevad öösiti laste verd. Indias on palutud jumalate armulikkust, kui kuuldi öölinnu valulikku karjet.

Öökulli mune loeti parimaks ravimiks joomanõrkuse vastu. Juba antiikautor Philostratos (III saj.) kirjutab, et öökullimuna söömine lapseeas mõjuvat nõnda, et sööjast iialgi joodikut ei kasva. See uskumus tugineb Pallas Athena (Minerva) ning Dionysose (Bacchos) vastandlikkusele. Esimene oli jumaliku tarkuse, teine ekstaasi, ohjeldamatuse ning viina jumalus. Öökull oli aga Athena ehk Minerva lind.

Eesti rahvausundis ennustavad öökullid kõige enam surma ja matuseid — nagu teistelgi rahvastel. See on ürgvana uskumus, mis juba Vedades, hindude pühas raamatus leida. Ebausus saab selge väljenduse must hirmutunne, mida need linnud sisendavad. Nende oiged ja nutt kõlavad manala häältena: «Kui öökull maja juures kurvalt huigub, tähendab surma ehk mingisugust muud kurbust» (Otepää), «Üükakk ikk, ega ta hääd ei tähendä: mõni iks är koolõs» (Räpina). Kakuliste huikeist kardeti ka viljaikaldust, loomade lõppemist, sõda, viletsaid aegu ja muid õnnetusi, vrd. *õnnetuselind*. Kütile kuulutas ta kehva jahiõnne.
Hääle sarnasuse põhjal on sõlmunud muidki assotsiatsioone. Nutt võiks ka lapse mõttesse tuua: «Öökull on perejuurdekuulutaja. Kui ta mitmel ööl käib kodu lähedusse lapsena väuksuma, siis tuleb peresse juurde üks liige — laps» (Rõngu).

Soomes on lapsenutu-hääle mõtestus vastupidine — häälitseb kummitus, surnud lapse hing (*liekkiö, äpärä, mäkärä, ihtiriekko* jt.). Folklorist U. Harva kirjutab: «*Gast*-nimelise kummitusena märgitakse Rootsis kui ka Norras kord kodukakku, kord mõnda teist öökulli, eriti kassikakku. Öösel liikuvat lindu öeldakse nutvat tillukese lapse moodi.» Uurija tõestab veenvalt, et ka soome kummitused on öölinnust sündinud.

Öökulli n a e r kuulutas head: «Kui öökull naerab, siis midagi paha ei juhtu, pigem midagi lõbusat» (Setu). Harvem kuuldi öökulli «huhuu»-hüüdeis isegi pulmakutset (Lõuna-Eestis). Sel juhul mõtestati huiked pulmaliste rõkatustena. Muide, öökull õppinudki oma laulu pulmas. Laulude jagamise aja maganud ta maha. «Ometi juhtunud üks pulmapoiss toast välja tulema ja olla valjuste uiganud «uhhuu». Sellest võtnud öökull endale laulu» (Märjamaa).
Ise enamasti mustade jõudude kehastus, suutis öökull mitmesuguse kurja vastu ka kaitset anda. Nii meil kui mujal riputati surnud öökull talliuste kohale, et tallaja või muu vaevaja hobuste kallale ei pääseks. Seda võigast pruuki mäletatakse Eestis veel üldiselt.

Riisipere mõisas oli iga talli lahtre peal kulli kuju, olid metsast lastud. Tea, kas see oli kunsi pärast või muidu. Kassipeakulliks hüütakse või öökullid. Eks olid ikka sellepärast, et hobustel viga ei oleks (Nissi).

Nigula kihelkonnas oli vana kirikupapp, öökull oli talli ukse peal. Muidu ei pidanud obused rahu saama (Lääne-Nigula). Isegi kirikumees, kes ebausu vastu sõda pidas, oli selles tükis ise ebausu köidikus!
Olid tarvitusel ka kullikujulised unkalauad, et kurjade vaimude sissepääsu tõkestada.

Öine eluviis ja sarnane välimus — kohev sulestik, suhteliselt suur pea ja otse suunatud silmad — ühendab kõik kakulised enam-vähem üheks *öökulliks*, vrd. sks *Nachteule*. Üksikuid liike eristatakse võrdlemisi harva. Uskumusteski on juttu ikka ühest *öökullist*.
Öökull on Põhja-Eestis pruugitud nimetus, mis tungib praegu Lõuna-Eesti *kaku* kõrvale ja asemele. Linnunimetus *kakk* (*hiire-, öökakk, kakukull, kakupea, kakupeakull*) näib olevat mõjustatud skandinaavia laensõnast *kakk* 'leivakakk', vrd. «Sul pää ku kakk otsan» (Kanepi). Öökullide suur pea on eriti silmatorkav tunnus, mida nimetustes ära märgitakse: *napaspeakull, tonderpeakull, tonderpea-öökull* (vrd. *konderpea* 'haraliste juurtega känd'), *pöörispeakull, suurispeakull, suure peaga kull, kassipeaga kanakull, kassipeakull, kassikull, kasshaugas* jt., mis märgivad enamasti «kassipäist» kassikakku.
Rahvas arvab kakulised kullide hulka, mis nende röövlinnuviisi silmas pidades ongi põhjendatud, vrd. *kull, haugas, kodask, metsakull, rätskull* («Lapsed ikka rätsivad üksteist, siis eetase 'öeldakse': «Sa oled nönda kut *rätskull*»» — Kihelkonna), *jänesekull, jänesehuuk*. Soome keelest laenati

tarapöll (< *tarhapöllö*), millega ühte kuulub e *päll* 'öökull', tänapäeval juba ununenud nimetus. Kuusalus öeldakse sasipäistele lastele: «Käid nigu tarapöll.» Hargla *pugal* pandi värvuse järgi, vrd. *pugal* '(kirju)vöödiline'.
Paljud nimetused seisavad aga öökulli häälitsustega ühenduses: *uhuu* 'peamiselt kassikakk', *vuuk, puuk, huup, jänesehuuk, -hüüp, huikaja, ööuiguke, undaja öölind, rõka* (vrd. *rõkatama, rõkkama*), *uhma* (karjub: «uh-maa, uh-maa»), *Villu, jürikull* hüüdeis kuuldi inimnimesid), *oodutaja* (hüüdvat «oot-oot»), *oigaja*. Läti keelest laenati *puutskull* (<*pūce*). Öökulli üldnimetustest on veel teada *öökukk, -kana*.

Kassikakk, *Búbo búbo*

See on hanesuurune võimas öölind, kes isegi kitsetallele küüned turja sapsab. Tihtipeale spetsialiseerub üks isend või pesakond mingile kindlale saakloomale, tuues nõnda suurt kasu või väärides ise hävitamist. Kui kassikakk õpib varesekütiks — nagu seda näiteks Tõravere lähedal tähele pandi —, võib ainult rõõmu tunda. Kuid teine liigikaaslane võib täielikult hävitada toreda metsisemängu . . . Üldiselt väärib kassikakk siiski tõhusat kaitset, seda enam et trofeekütid ja topisetegijad teda visalt jälitavad. Liik sigineb kaunis aeglaselt.
Kassikakk on vägeva hääle ning suurusega otsekui perekonnapea teiste öökullide hulgas, vrd. saksa rahvapäraseid kujundlikke nimetusi *Monarch der Eulen* 'öökullide monarh', *ärgerliche König der Nacht* 'öö sünge kuningas'. Öökulli välimusekirjeldustest vaatab vastu enamasti kassikakk oma sulgsete kassikõrvade ning -näoga. Mõnikord tehakse vahet harilike öökullide ning *kõrvadega öökulli*, kassikaku vahel. Ta on *kasspeakull, kassipea* (vrd. sks *Katzenkopf*), *kassikull, kasshaugas, kesakatt (katt* 'kass'), ka *suurispeakull, tonderpeakull* jne., mida eespool juba mainiti.
Linnu õõnsakõlaline «uhuu» ning sellest kombineeritud lühemad hüüded kõlavad ka nimetustes: *uhuu, uhuukull* (vrd. sks *Huhu*), *jänesehuuk, huugikull, jänesehüüp, suur hüüp, hüüp, huikaja öökull, umbelind* (teeb: «umbe, umbe»), *vuuk, puuk, huup, ohoo, tohotaja, kuvik* jne. Kassikakk hõikavat: «Uhuu, kas tüdrukud kodu?» (Rapla, Suure-Jaani).

Kassikaku kaavikut või eluslindu saab edukalt vareste ja harakate hävitamiseks pruukida. Päeval nähtud öökulli ründavad vareslased

meeletu raevuga, tähele panemata isegi püssipauke. Siit nimetuski — *varesekull*. Tapetud suguvennad lähevad kaku arvele ning raev aina kasvab. Sõjakära kutsub üha uusi abivägesid kokku. Kui kütt on hästi varjatud, võib lühikese ajaga kümneid röövikuid hävitada.

Kodukakk, *Strix alúco*

Kodukakk on meil tavalisemaid öökulle, võrdlemisi inimjulge ja tore lind. Kui sobiv puuõõs käepärast, pesitseb ta isegi linnapargis. See pole kahjuks küll sobiv koht, sest pesitsusajal murrab kodukakk peamiselt väikesi laululinde. Alles lumega algab hiirte hävitamine. Külmade talvedega hukkub palju kodukakke.
Varasemates trükiallikates nimetatakse jutuks olevat liiki kõige sagedamini *suurispeakulliks*, ent kohtab ka *öökulli*, *kakku*, *hiirekakku* ja teisi nimetusi. *Õnnetuse-* ja *leinakull* annavad muidugi märku uskumustest, mis linnuga seotud.

kuulame ranniku
ja roostike hääli,
kiikame veelindeg

Kiivitaja, *Vanéllus vanéllus*
Vaenulind

«Keevitid, need on vaenulinnud. Kui inimese pea kohta saavad, kukuvad karjuma kohe» (Lääne-Nigula). Kiivitaja vaenutseb üksnes pesitsusalale tungijatega. Äreva kisaga sööstab lind alla, käändub jälle üles, nii et hoosuled naksatavad ja kostab tiibade vali «vuhh-vuhh-vuhh». Samas pikeerib ta taas, tiirleb ja põikleb, laskub mõnikord mahagi, kakerdab mõne sammu ja viskub jälle õhku. Päris pesa lähedal mängib ta inimese jalge ees ka vigase-mängu maha nagu paljud teisedki linnud, et hädaohtu eemale meelitada. Sõjakas «kiievit» alarmeerib kogu ümbruskonna. Teisedki pesitsejad tulevad platsi ja saadavad kutsumata võõrast. Lindude sööstud on nii ähvardavad, et hirmutavad lausa ära. Kära, tiivavuhin ja kukerpallitused vaibuvad alles siis, kui sissetungija on eemaldunud.

Jahimees, kui läheb jahti kevadel, linnumängu, siis kui kiivitajat näeb, ütleb: «*Hirmutaja* on väljas» (Torma). Kiivitaja segab ja saab äraandjaks, kuigi ta peaks jahimehe vastu aupaklikum olema: ta liha maitseb hästi.

Rahvapärimus pajatab, et kiivitaja on «sõdade ajal põgenejatele ja varjuotsijatele väga vihatav lind olnud, sest tema karjumise peale said pardiajajad 'rüüstajad, marodöörid' ja röövlid inimeste peidukohti kätte» (Äksi). Ta olnud muiste *vaenukukk*, kes oma lennu ja kisaga andis põgeneva orja ära (Muhu). Neid, teisiti veel *vaenukanu*, olevatki inimeste ülesotsimiseks pruugitud (Pöide).

Kiivikud laulja 'laulvat': «Siin üks! Siin üks!» Seda on vanast ajast räägitu. See olnu jälle vanasti õhe suure sõja aeg, ku koerakoonukad sii mede maal käenu. Sis inimesed pugenu randes kivide ja kadakate vahel eest ära, kus keegi saanu. Kiivikud aga lennanu ikki sääl kuhal üleval ja igaõhe pää kuhal kar'unu: «Siin üks! Siin üks!» ja need inimesed leitu kõik üles ja tapetu ära. Sellepärast mõni rahvas ei sallija 'sallivat' kiivikut sugugi (Häädemeeste).

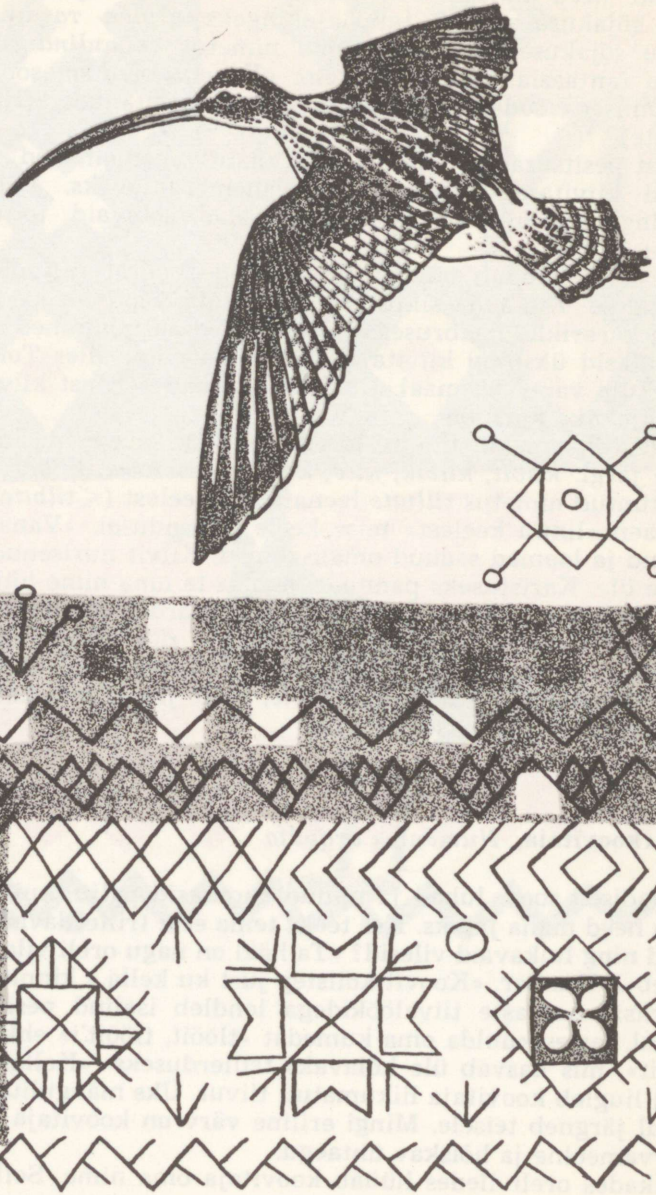
Eriti levinud on sellesisulised teated endises Lääne-Nigula kihelkonnas, kus kiivitajaid kutsuti *poola lindudeks* ja *poola kanadeks*: «Kiiv peab olema *poola kana*. Sellepärast ta toodi

siia, et ta siis karjub, kui inimesi näha on ... Poolakad olid toonud need linnud.» Ukrainlased nimetavad kiivitajat tüütava sõjakuse pärast tatarlasehingeks (*душа татарьска*). Linnu sõjakusest alguse saanud nimetus *vaenulind* suunas rahva fantaasiat uutele seostele: «*Vaenulinnud* on soo peal karjumisega sõda (vaenuaega) ette kuulutanud» (Häädemeeste).
Pärast pesitsusaega, kui ei vaeva enam vanemamured, muutuvad kiivitajad vagusaks ja vähemärgatavaks. Väikeste seltsingutena uitavad nad siis mööda sobivaid toitumispaiku.
Kiivitaja laiendab oma pesitsusalasid soodest niitudele ja põldudele. Kui teda sihilikult ei tülitata, lepib ta isegi inimese kärarikka naabrusega. Veel mõned aastakümned tagasi kasvatasid üksikud kiivitajapaarid oma pojad üles Tondi ja Lilleküla vahelisel maal. Üha vähem jääb põhjust kiivitajat *sookajakaks* kutsuda.
Kõige rohkem kutsutakse kiivitajat siiski tema enda hüüdmise järgi: *kiivit, kiivik, kiiv, kiivitis, tiivitaja, kiiber*. Rõuges tuntud nimetus *tillvits* laenati läti keelest (<*tilbīte*). See on laen «linnu keelest» teise keele vahendusel. «Vanal ajal linnud ja loomad saanud omale nimed. Kiivit nurisenud oma nime üle. Karistuseks pannud Vanaisa ta oma nime hüüdma, eriti inimeste ja loomade ligiolekul» (Saarde). Kihnus kõneldakse, et kiivit hakanud ennast k i i t m a: «kiivikk, kiivikk.»
Kiivitaja ristis end ise paljude rahvaste juures, vrd. vn *чибис*, ing *peewit*, sks *Kiebitz*, ung *kibic*, *bibic* jne. Tema häälitsus on tõepoolest väga iseloomulik.

Suurkoovitaja, *Numénius arquáta*

Kevadised sood, luhad ja niidud kaotaksid palju, kui koovitaja need maha jätaks. Kes teeks tema eest trillerdavaid helinaid ning luikavaid vilesid? «Ta hääl on nagu oreli vile hääl,» ütleb J. Kunder. «Koovit kolistep just ku kellä,» kinnitatakse Karksis. Aeglaste tiivalöökidega lendleb isalind pesitsusala kohal, lastes kuulda oma kumedat «tlööit, tlööit'i» ehk «koovit'it», mis kasvab üle kõlavaks trillerduseks. «Kellahelina» ajal liugleb koovitaja liikumatuil tiivul. Üks mänguliuglus ja -laul järgneb teisele. Mingi eriline värv on koovitaja häälel, kurvameelne ja hõiskav ühtaegu.
Pikkades oreliviledes hüüab koovitaja oma nime. Sellest on

pärit *koovit, koovitaja, koov, koove, koovikas, koovitas, koovisk, kooviski, kroov, köövitaja* ja *koeskas*. «*Koovit* teeb «koovit», selle ääle pääle on niisugune nimi ka» (Lääne-Nigula), ««Koovik, koovik» — ütleb oma nime isi» (Häädemeeste) jne. Onomatopoeetilised nimetused on ka Vändra *uurlupp, uurlukk* ja Kihnu *kuigas*, vrd. *kuigas* 'luik'. *Kroonnepp* tuli saksa keelest (< sks *Kronschnepfe*).
Vihma ennustamise ülesandest ei olnud vaba ükski häälekam lind, ka koovitaja mitte, sellest siis *vihmakass* ja *-kull*.
Koovitaja saabub aprillikuus: «Kiivitas tuob kinda täie suoja, kuovitas tuob koti täie» (Jõelähtme). Lahkumine pesapaikadelt algab juba juuni lõpus.

Tikutaja, *Gallinágo gallinágo*
Taevasikk

Kevadise luha kohal kõrgel õhus mökitaks järsku otsekui kits: «möhöhöö». Natuke aega tiksub nagu metronoom, ja jälle järgneb seesama hääl. Kui ilm ilus, järgneb üks mökitus ja tikutus teisele. Mökitus ehk naeruhääl kostab allalennu ajal ja vältab paar sekundit. Alt rohust vastab emalinnu vali «tikup, tikup».
Pikkade lennupoognate järel laskub lind pisut madalamale ja siis õnnestub teda nähagi. Kitsehäälne laulja on niisama suur kui kuldnokk, pruun, pika nokaga lind. Kes võiks arvata, et ta s a b a g a l a u l a b! Möhitamine tekib nimelt äärmiste tüürsulgede vibratsiooni tõttu, kui lind allapoole sööstab.
Mätaste vahelt tõuseb valju «käätš»-häälitsusega lendu väike lind ja eemaldub kärmel siksak-lennul. Ka see oli tikutaja. «On üks nihuke lind, kis möhitäb ja tikutab ja veätsätäb, metskits üitäkse» (Juuru).
Tikutaja möhitamine ja tikutamine on kevadiste soode ja heinamaade karakteersemaid hääli. Kevadõises hahetuses häälitseb tikutaja esimesena, õhtul kuuleb teda veel tähistaeva ajal, tublisti pärast päikeseveerengut. Tikutaja häältest räägib rahvasuu järgmist: «Üks vanatüdruk tahtis taeva saada vai minna. Ise rääkis: «Tikun taeva, tikun taeva!» Aga kui taevaväravasse jõudis, olid sääl mehed vastas ja ei lasknud teda taeva. Tüdruk akkas urjutama: «Meheed, meheed!» Lind teebki: «Tikun taeva, tikun taeva! Meheed, meheed!»» (Laiuse).

Ka Kuusalus mõtestati tikutamist ligilähedaselt: «Kippun, kippun, kippun taeva.» Ja ülespoole lennul seda kuulebki.
«*Sikkudekarjane* olema 'olevat' väikene kevade lind, kes üles tõustes «sikud, sikud» ja alla lastes «möh-öh-öö» häälitseb; otsima oma ärakadunud sikkusid, kutsub neid» (Laiuse).
Nimetusi andsid nii tikutamine kui ka mökitamine, käätsatus mitte (vrd. aga sks *Kätschschnepfe*).
Linnu möhitamist ehk kitsehäält matkiti verbidega *möhitama, mühitama, mehutama, mökutama, mekutama* jne.; nimetused vastavalt *möhitaja, möhutaja, mehitaja, mõhutaja, mühitaja, möhistaja, mehetaja; möhits, möhitis, möhita, mehikas; mökitaja, mekutaja, mäketaja, mõkitaja, taevamökutaja, mögistaja.*
Nagu mainitud, toob tikutaja mänguhäälitsus kitse mökitamise mõttesse, vrd. «mökitab kitse moodi» (Karja), «tege kitse moodu ellü 'heli', lendäs ja mekütäs» (Otepää) jne. Linnul on hääl, «mis soka mekutamise viisi käib, sest siis tikutaja omale ka sõimu nime *taevasikk* saanud» (J. Kunder). Kitse-võrdlusele tuginevad ka *mets-, taeva-, sookits, taevasikk, -sokk, metssikk, sokupart(s)*, vrd. sm *taivaanvuohi*, sks *Himmelsziege* 'taevakits'. Lamba määgimistki kuuldi tikutaja mänguhäälitsuses, vrd. «Mekutaja-lind tieb kui lammas» (Iisaku), nimetused: *taevajäär, -voonakene, -tall, -päss, jumalapäss.*
Kolmas loom, keda tikutaja mekutamine meenutas, oli hobune: «*Irnadis* on üks lind, see irnub kut obu, pisinä al'l lind» (Kihelkonna), «Mõtskits om lind, ken irnus 'kes hirnub'» (Karksi), vrd. *hirnatis, hirnutaja, hirnuti, hoohirnutis, hobusehirnuja, taevatäkk, metshobu.*
«Ta naerab ja irnub ja a m m u m i s e moodi ja . . .» (Risti), vrd. Muhu ja Pöide nimetust *lahelehm*, mis on ühine tikutajale ja hüübile.
Sabasulgede vibreerimine assotsieerus kõlaliselt ka inimnaeruga: «Ku toome äitsneve 'toomed õitsevad', sis naar 'naerab' laia äälega» (Karksi), vrd. *naerja.*
Samas hääles kuuldi lõpuks veel kauget äikesemürinatki: «*Piksekits* müristab pikse moodu» (Saarde). Vrd. lt *pērkonkaza*, ld *perkūno oželis* 'tikutaja', «piksekits»; lv *pit'kezmõrikšiji* 'piksemüristaja'. Ilmselt tuleb Saarde *piksekitse* pidada tõlkelaenuks läti keelest.
Lendutõusu käätsumine ei ole nimetusi andnud, küll aga «tikutamine», metronoomihääl. See kahesilbiline häälitsus annab hästi inimhäälikutega matkida, ornitoloogide kui ka

rahva imitatsioonid on väga lähedased. Viimastest seisab esikohal «tikut». *«Tikutaija* tu um sääne 'selline' tsirk: «tikka-tikka», kutsutaski tuuperäst *tikutaija*» (Setu). *Tikutaja* onomatopoeetilised paralleelsõnad on *kikutaja* ning *sikutaja*. Vrd. veel *tikut, tikuti, tikutis*. Ilmselt «tikutamisest» lähtub ka *utitajalind* (imitatsioon «uti-uti»?). Karuse *tiidutaja* aga ei passi küll kokku tikutaja ühegi häälitsusega.
«Tema armsam elukoht on soo, kellepärast teda ka *soonepiks* nimetatakse» (C. R. Jakobson), vrd. *mudanepp, sootilder*.
Räpinast leiduvad teated, et taevasikku on samastatud teise pikanokamehega — kurvitsaga, vrd. *korbits*. Ka juhuslikumalt kasutatud *metsis, kivitikut* ja *vihmalind* laenati mitmesugustel põhjustel teistelt lindudelt.
Vene ja saksa keelest võeti *pekas, pekasiin, pekats, pigaas, pekasnepp*, vrd. vn *бекас*, sks *Bekassine*. Nende nimetuste päris-lähtesõna on pr *bécasse* 'tikutaja', «nokaline». Ebaõigesti kasutati tikutaja kohta laenulist *topelneppi*, vrd. sks *Doppelschnepfe* 'rohukurvits'. Saarde nimetusele *vanapoiss* 'tikutaja' võiks valgust heita järgmine teade: «Taiva sikk ollõv vana poisi hingest saanu» (Vastseliina).
Saksa nimetused levisid seetõttu, et tikutaja oli mõisnike jahilind; mõisnike kaudu saidki nad tuttavaks (vrd. metskurvitsa laenulisi nimetusi). Ka Saksamaal oli ta härraste lind, vrd. *Herren-, Fürstenschnepfe* 'härraste, vürstide nepp'. Maamees ei võinud nii väikese linnu peale püssirohtu raisata: «Neid sikkaid ei last, neist raipedest ei korjo miski» (Iisaku).
Tikutajat kütitakse sügisese läbirände ajal. Vesistel rannaheinamaadel tõusevad nad üksteise järel käätsatades lendu. Tikutaja lendab kiiresti ja ootamatute käänakutega, mistõttu tema tabamine nõuab suurt osavust. Jaht tikutajatele hea linnukoeraga on väga huvitav.

Rohukurvits, *Gallinágo média*

See lind sarnaneb kaunikesti tikutajaga, kuigi on tollest pisut suurem. Wiedemanni sõnaraamat annab mõlemale samad nimetused: *metskits, taevakits*. Jahimees eraldab rohukurvitsat tikutajast hääletu lendutõusu järgi. Ka laseb rohukurvits inimese väga lähedale ning lendab ülespeletatuna sirgjoones, mitte siksakiliselt nagu tikutaja. Seetõttu on tabav lask tunduvalt hõlpsam. Sügisese saagi hulka satub

neid ometi mõni üksik. Aasta-aastalt jääb lind meil üha harvemaks.
Ta pesitseb põõsassoodes ja heinamaadel, sellest siis *rohukurvits*.
Kevaditi korraldavad isalinnud kuivematel põndakutel omapäraseid mänge. Linnusalk asub rottu ning järgemööda laulab iga üksik imelikku pibinat ehk visinat. Kui eelmine lõpetab, algab järgmine. Aeg-ajalt klõbistab seltskond nokki. Harvem kuuldub umbset, kõhurääkijalikku «orrorrorrorrorr'i». Tiivad on sorakil ning sabad laiutatud. Hääleline ettekanne vaheldub süütute nüpeldamistega — peamiselt tiibade abil.
Mõisnike jahilinnuna kandis rohukurvits rahvasuus peamiselt saksapärast nimetust *topelnepp* (<sks *Doppelschnepfe*).

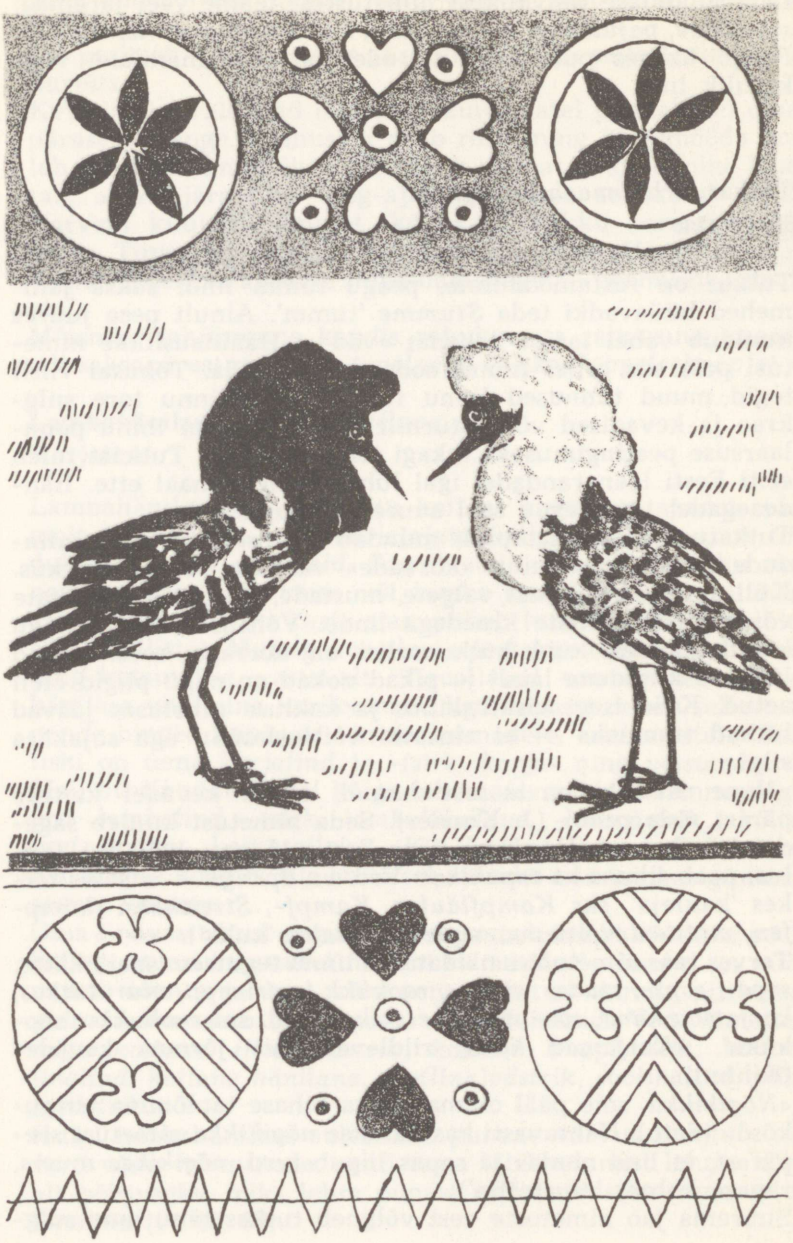
Lambahänilane, *Motacílla fláva*
Karjalind

Lambahänilane, linavästriku kollane sugulane, saadab varmalt loomakarju, sest karielajate ümber lendleb alati toiduks vajalikke putukaid. Sageli võib seda linavästriku sarnast kollast lindu veise või lamba turjal ratsutamas märgata. «Tämä on iki karja sias, püüab luume ümbert kärblasid» (Halliste). Mujalgi maailmas peetakse teda karjalinnuks ning kutsutakse vastavalt. Tiroollased usuvad, et lambahänilase viibimine kariloomade ligikonnas tuleneb sellest, et nende hinged kuulusid varem loomadele, eriti veistele. Eestiski on tema *karjalind* ja *-tsirk, karja-* ning *veistevästrik*.
Meil oli linnuke ometi kõige lähemates suhetes lammastega, vrd. *lambalind, -tsirk, lambahänilane, -linavästrik, -hällulind, lamba-, kesvatalleke*. «Kui *lambatalleke* kevadel lammaste seas kõnnib, siis on teisel kevadel hää lambasigimine,» arvati Võnnus.
Oma linavästrikust sugulasega sarnaneb lambahänilane peale kollase sulestiku suurel määral ka muidu — lendki on sama moodi õõtsuv ja laul kõlavaene sidistus. Ainult niiskemat pinnast armastab ta — soid, niite, luhtasid. Vrd. nimetusi, nagu *kollane (lina-)västrik, kollane linapäästlik, kollane linalind, kollane hänilane, soo(lina)västrik, soolinalind, märjavästrik*.
Kuigi lambahänilase sulestikus punane värvus puudub, mis verd võiks meenutada, peeti tema läbilendamist lehma kõhu alt põhjuseks, miks lehm punast eritab. Vastav nimetus oli *lepalind* (vt. lk. 39).

Lambahänilase rahvalikest nimetustest teame veel järgmisi: *soosiisike, pajulõoke, -lind, -tsirk, kollane tihane, heintikk.* Peagu üksnes putukatest toitudes on lambahänilane väga kasulik lind.

Tutkas, *Philómachus púgnax*
Riiukukk

Tutkas on rästamõõduline, peagu tumm lind; saksa jahimehed hüüavadki teda *Stumme* 'tumm'. Ainult pesa juures kuuldub vahel tasast kähedat «väd'i». Häälitsuslikke nimetusi pole siis sellel linnul oodata ega otsida. Tõhusal viisil tegid muud tunnused linnu tuttavaks: isalinnu tore sulgkrae ja kevadised võitlusturniirid. Muidugi on linnu populaarsuse peatingimuseks ikkagi tema arvukus. Tutkast tuleb eriti Eesti läänerandadel igal luhal ja heinamaal ette. Rändeaegadel tegutsevad seal suured tutkaparved.
Tutkaturniiride vaatepildi muudab rõõmsalt kirjuks isalindude pea, «krae» ning «kõrvade» värvuse vaheldusrikkus. Küll on siin kisklemas valgete, mustade, pruunide, kollakate või metalliläikeliste kraedega linde. Võitlus ise käib nagu kodukukkedel, kuid hulk osalisi on korraga koos. Kraed lüüakse kilpidena laiali ja pikad nokad on nagu piigid õieli aetud. Kuid isegi kiskluskihus ja kakluse rabeluses jäävad tutkad tummaks — ei ainsatki võitlushüüdu ega sõjakära silpi.
«Nime *riiukukk* on ta sest saanud, et ta kevadel kanade pärast sõda peab» (J. Kunder). Seda nimetust kuuleb sagedamini Saaremaal ning Lääne-Eestis. Linnu kevadisi taplusi peab silmas ka *tapakikas*. Vrd. vn *драчун* — otseses tõlkes 'kakleja', sks *Kampfläufer, Kampf-, Streithahn* (*kämpfen, streiten* 'võitlema, taplema', *Hahn* 'kukk').
Terves reas nimetustes näidatakse linnu tegutsemispaik kätte: *sopa-, sops-, muda-, mere-, rookukk, merinepp, murututkas, karjamaa kana, soo-* ning *metskikas,* vrd. sm *suokukko* 'sookukk'. «*Karjamaa kana,* riidlevad mis jõrmus keväde» (Kihnu).
«*Nõgikikka,* soie pääl omma väega vihase taplõmma tsirgukõsõ» (Setu). Nähtavasti kasutatakse *nõgikikka* nimetust seepärast, et lind mudas ja sopas liigub (vrd. *nõgikikas* musta, räpase kohta; 'muströhn').
Suurema jao nimetuste eest võlgneb tutkas tänu oma sulg-

kraele. Ka ametlik *tutkas*, mis murdekeelest linnu tähenduses kadunud, anti kraesulgede järgi. Vrd. *tutkamed* 'kanga otsanarmad'; «*Tutkas* — kangas ku lõpeteti, panti õtsat punti, niet õlit niidi *tutkamet* ehk *tutkat*» (Lüganuse). *Tutk, tutka* märgib murdeti ka tuletukki, peeru põlenud otsa jne., (tule)-*tukk* on selle häälikuline variant. Linnunimetus lähtub muidugi tähendusest 'kanga otsanarmad': linnu krae on otsekui narmapundar. Lähedast sisu ilmutab ka *hattkael, hatt, hatukukk,* vrd. *hatt* 'narmad (kulunud) riidel ja puul', «pulga ots on *hattu* peksetud» jne. Lind kergitab, kohutab ja krullitab kraesulgi, vrd. *kohukael, krullutaja kohukael.* Ka Wiedemanni *kruuskael, kruusald* ning Tallinna juures kuuldud *kruusalu* viitavad kõnesolevale tunnusele, vrd. *kruus* 'lokk, kruss'. («Villad on *kruusis,* 'krussis, krässus'.») Sõna pärineb saksa keelest (*Kraus* 'lokk, kräsu'). *Kruusald* on otsene laen (< sks *Kraushals).*

Kui mänguaeg läbi saab, kaotab isatutkas oma kaunid sulgsed ehted ja muutub tähelepandamatuks nagu emalind. Mõnede teadete järgi rahvas eheteta emalindu tihtipeale ei tunnegi.

Olgu lõpuks tähendatud, et rändeaegadel ning mänguturniiridel tutkastele jahti peetakse.

TILDRID

Seitse tildriliiki, keda meil kohata võib, pakuvad vaatajale silmaõõmu oma kena graatsilise olekuga. Suursugune on nende kehahoid, nõtke iga liigutus ja lennukäänak. Prantslased avaldasid oma imetlust vastava nimega — *chevalier* 'kavaler, rüütel'. Saksa ornitoloog K. Floericke nimetab tildreid selsamal põhjusel rokokoolindudeks.

Eri liigid on kaunikesti ühte nägu ja tegu, pikanokalised ja häälekad, kõik elutsevad veekogude ääres või vesistes paikades. Üldine sarnasus nii välimuses kui ka häälelaadis mõjus kaasa, et eri liikide nimetused on tihedasti põimunud. Nõnda märgib *tilder* F. J. Wiedemanni sõnaraamatus nii hele- kui ka metstildrit, samuti *tiilkas, trill* ja *till.* Nagu kõik pikanokalised, on tildridki *nepid.* Rahvas kutsus sarnanevaid linde tihtipeale samade nimetustega.

Tilder, kilder, tiilkas, till, trill, tillutaja, tilord, tüll, tüllütt, hütt, hüts jne. matkivad kõik tildrite heledaid kõlavaid hüüdeid.

Rahvale tuttavaim tildriliik on rästast pisut suurem **punajalg-tilder**, *Trínga tótanus*, see rannikute ja rannakarjamaade kisakõri, kelle lühike ärevushüüd mitmest juba mainitudki nimest (*tüllütt, hütt*) läbi kostis. Kui inimene tema pesapaikadesse satub, võib ta lindu hästi silmitseda. Kuskil kõrgemal kohal — kivirahnul, mättal või võrguvabel seistes võtab lind tulijat kiirete ärevate kummardustega vastu, vupsab siis üles ja teeb lühikeste «tliuk-tliuk'ide» saatel imekiiret lendu. Kõverate tiibade löögid on järsud ja jõulised. Peagi laskub lind taas kuskil lähikonnas.
Tilt ja *tild* (*tjõld*) matkivad eriti tabavalt punajalg-tildri lühikesi kilkeid. «Ku ta «tjõlt-tjõlt» tieb, siis on ta *tjõld*» (Kihnu). Algselt onomatopoeetiline nimetus on ka *tauss, tausk* ehk *taust*: «*Tauss* tieb ikka «tauksi» ja «tauksi»» (Muhu). Kahe nimetuse liitumisel sündis *tilltauss*. Muidugi seisavad ka *tillutaja, tilltöök, trillutaja, tillutis, tillu, küllik, kläuks, tüll* ja *tülder* häältega selges ühenduses. *Küllik* laulvat: «Küll ikka mune, küll ikka mune» (Kihnu). Põhjarannikul kasutatud *trips, nips* ja *nibi* on deskriptiivsed nimetused.
Aeglaselt üles-alla õõtsudes kajab tema mängulaulu hele «tüliu-tüliu-tüliu» üle rannalageda. Kui lind maandub, paistavad ilusasti ära tema helepunased sääred. Rannarahvas võrdles külmetavaid käsi-jalgu tildri jalgadega: «Käed kangest külmetand, punased kui *risla* jalad (Haljala; *risla* on teiselt linnult pärit), «Jalad punased kui tousal» (Jämaja).
Punajalgsed linnud askeldavad toitu otsides madalas kaldavees, ranna kiviklibul ning adru ja roo vallil, mille lained kokku loksutanud, vrd. *meretauss, liivatilder, rihvatill, adru-* ja *roonepp. Hiirekeseks* ristiti lind küll vist sulestiku pruunikashalli ülapoole järgi. Pesa ehitab punajalg-tilder tavaliselt rannakarjamaa rohtu, vrd. *rohutüll*. Maikuu esimesel poolel algab haudumine ning juba juulikuu keskel — äralend.

Meriski, *Haematópus ostrálegus*
Meriharakas

Lääne-Eesti ning saarte randadel, paiguti ka Põhja-Eesti rannikuklibul võib jalutaja märgata harakasarnast lindu. Pikk punane nokk nagu toonekurel ja punased jalad näitavad meile kohe, et pärisharakas ta ei ole. Must-valge sulestik teeb ta aga harakaga tublisti sarnaseks. Mitmel pool, kus

pärisharakas on *kiitsakas*, kutsutaksegi lindu lihtsalt — *harakas*. «Ainult mere ääres on kirju lind punase nokaga — *harakas*, kuival maal on ta kiitsakas» (Karja). Tavaliselt öeldakse nimetuses linnu elukoht ära, et segiminekut ei sünniks, vrd. *mere-*, *vesi-*, *rand-*, *paeharakas* ning *merekiitsakas*; miskipärast ka *paskharakas*. Elupaiga järgi tekkis ka praegu ametlik *meriski*, rahvakeeles *merik*-kujulgi esinev. Valjalas tuntakse meriskit *mere-Liisu* kena nime all.
Meriski ei ole väiksem kisakõri kui tema kuivamaa nimekaim. «Häälitseb meelsasti: üksikhüüd lõikav «tlik», mänguhäälitsus rittalükitud «tliktliktlik . . .», teised häälitsused kõlav «tlii» ja tasane «kivit»» (E. Kumari). Emmastes on kuuldud, nagu hüüaks meriski lühidalt: «Tiri alt! Tiri alt!» Lõikavat «tlikk'i» matkivad niisugused nimetused nagu *merenäkk*, *Mikk*, *mere-Mikk*, *pikk*, *(p)likk*, *likelind*, *plitt*, *terlits*. «Likk laulab ikka «likuti, likuti, likuti», likutavad aga peale» (Muhu). Pakri *aprit* laenati kohalikelt rootslastelt (<erts *aplikt*).
Ka tasasest «kivit'ist» sai nimetus. «*Kiivit* elab mere ääres, kivide otsas. Laulab «kiivitt»» (Reigi).
Kõlavat «tlii'd» kuulsid randlased «piip(u), piip(u)» kujul: «Mere ääres üiti harakas, teeb «piipo, piipo»» (Emmaste), «*Piipulind* laulab «piip, piip, piip»» (Kuusalu).
Ka *aavitaja*, *türilind* ja *tausk* tuginevad häälitsusele.
Jõhvi *rantsakas*, *rantsalind* on ilmselt laenatud, vrd. rts *strandskata* 'meriski'.
Naljakas ja omapärane on meriskite mäng. Paariti või viiskuus lindu koos sirutatakse kaelad pikka, avatud nokad töllakil, vangutatakse päid, kõnnitakse kiirete sammudega ning kisatakse kõvasti. Mõnikord liigutakse ridamisi, siis jälle ringi. Vaatajal tekib mulje, nagu oleks lindudel midagi kaotsi läinud ja kaotatut nüüd kõvasti otsitaks.

TÜLLID

Rannik kõlab kiledatest ja rämedatest häältest. Kriiskavad tiirud ja kajakad, meriski ning punajalg-tilder kilkavad sekka. Seda karedavõitu koori mahendavad tüllid oma pehmete trillerite ja vilehäältega. Peenikestel jalgadel vudivad nad nobedasti otse veejoomel mööda märga liiva. «Tülli-tülli-tülli» saadab nende liikumist.
Meil kõige tavalisem liik tüllide perekonnast on **liivatüll**,

Charádrius hiatícula. Hundsulestikus tülli laup, kulm, kurgualune, lai kaelus ja alapool on valged, kuna mustadest sulestikuosadest saab linnuke otsekui päitsed pähe. Valge kaeluse pärast kutsuti tülli *krantskaelaks* (vrd. vn *галстучник* 'kaelusekandja'), «päitsete» järgi aga *päitsnepiks*.
Liivatülli mängulaul käib daktülirütmis vilereana «dju-luiu, dju-luiu . . .» Enamik tüllinimetusi aimab järele linnukese lullitusi ning üksikhüüdeid: *tüll, till, tüllilind, tüllit, tüllitaja, tillutaja, trillutaja, tillus, tillutis, lütt, küllikas, rüdi, rull* jt. Võrreldagu: ««Tüll-lüll-lüll-lüll» — laulust hakatud hüüdma, et *tüllüd* olete» (Kuusalu), «*Tillutajad* jooksvad mere äärt kauda ja teevad «till-till-till»» (Pöide), «*Küllik* karjub «küllik, küllik»» (Kihnu), «*Rull* tieb «rulli-rulli-rulli»» (Muhu) jne.
Tüll laulvat ka selgete sõnadega — «türlütt, türlütt, silgupütt, silgupütt» (Kuusalu), «munapuru, munapuru» (Kihnu). Nähtavasti sündis munapuru-laulu järgi arvamus (ja nimetus *munarüdi*), et tüll teiste lindude mune tühjaks joob.
Saaremaa nimetus *vilikoda* (lind laulvat «vilikoda, vilikoda» ning «villiku, villiku») laenati rootsi keelest, vrd. rts *vilagå* 'punajalg-tilder'. Algupäralt häälitsuslikud *tilder* ja *tauss* võeti tülli nimetamiseks teistelt lindudelt üle.
Väga sagedasti selgub nimetusest ka linnu pesapaik ja tegutsemisrajoon, vrd. *liivatüll, randtill, röhatüll, -till, rohutillutaja, veetillutaja, rihvatill* ja *liivatrull*. Viimane nimetus on taas võõrsilt pärit, vrd. rts *sandrulling* 'liivatüll'.
Liivasse kraabitud pesalohukese vooderdab tüll väikeste ühesuuruste kivikeste või teokarpidega, murusel pinnal ka kõrtega.

Hüüp, *Botáurus stelláris*
Ööhirmutaja

Õise roostiku võlust ja salapärast annavad suure osa sajad hääled, mis ümberringi kostavad. Kui kõrkjad vastu paadipõhja kriibivad, järsk tuulehoog nagu kahisev laine üle tihniku rullub või sääsed pinisevad, on selge, kust need sahinad ja suminad pärit. Vali solksatus kuskil eespool paneb hetkeks võpatama. Kala? Või sukeldus ehmunud vesirott? Paljusid hääli ei oska võõras ühegi tuntud hääleandjaga siduda ning mõni jääb mõistatuseks isegi neile, kes sadu kordi roostikud risti ja põiki, ööl kui ka päeval ruubaga läbi rüganud.

Mingid tilksumised, plõnksatused, möirged, ruiged ja oiged, vihinad ja vulinad, sosinad ja ohked. Võid aimata, oletada.
Kui linnutundja paadis, paneb ta paljudele häältele nimed külge: hüüp, vesikana, vesivutt, rästas-roolind . . .
Hüüp redutab laiades roopadrikutes — nii merelahtede ääres kui ka sisejärvedel — ega peaks teda siis kuivamaa kolgastes tuntama. Ometi kõneldakse hüübi-nimelisest elukast peagu kogu Eestis, ka neis paigus, kus teda iialgi pole kuuldud ega kohatud. Sinna rändas ta poolmüütilise olendina, kes linnuomadused peagu minetanud.
Hüübi õõnes, otsekui maa sügavusest tulev ammumine öises pimeduses tõi kuuljaile hirmuvärinad ihule, vrd. *öölind, ööhirmutaja*. «Kui see häält teeb, kuuldakse seitsme versta peale. Inimestele ta ennast ei näita. Inimesed ei julge minna teda üles otsima» (Tartu-Maarja). Hirmuäratavalt vägev hääl ning peagu täielik nähtamatus tõukasid rahva kujutlusvõimet tagant. Mis ime siis, et lind v a i m u k s või u m b l u u k s moondus! «Hüip on järve vaim, kes järve üle valitseb. Ta on kangesti suur, aga angera moodi. Egas järves on oma hüip — neesammad inimesigid uputavad järvedesse. Ta karjub hirmsa valju häälega, mis mitme võrsta päele kuulukse» (Reigi).
Hüüp on ka müütilise umbluuga ühendusse viidud, temast arvati, et see «i n i m e s e l u u on, kes nõnda karjub» (Urvaste). «Hüübid pidid äratapetud inimeste kondid, u m b l u u olema» (Põltsamaa). Emajõe suudmealal seletati hüüpi kuuldes, et see olla inimese sääreluu, mis seitse aastat vees ligunenud ja nüüd häälitsedes veest üles hüppab ning verist vahtu välja ajab. Veel mitmetes umbluu-lugudes näib hüüp osaline olevat. Pilistvere pool Laukarabal karjunud keegi iga päevaloojangu ajal «umbluu, umbluu». Seda peetud kondiks, mis vahtu välja ajab, kuni keegi heinaline häälitsejat — suurt halli lindu — näinud. Ka järgmises teates on tõenäoliselt hüübiga tegemist: «Mu ema rääkis *soiulinnust*. Kui inimene tapeti ja kondid jäid maha, siis need soigusid. Neid hüüti *soiukõntideks* ehk *soiulindudeks*» (Hageri).

Hüübi tekkeloost räägib vanarahvas veel järgmist: «Pilaatusest olla hüüp saanud, sellepärast et ta Jeesuse laskis ära tappa. Teda lastud ametist lahti ja pandud Doonau jõe ääre vangitorni suure tõrre alla. Ta ei ole seal mitte ära surnud, vaid muutunud seal tõrre all hüübiks» (Jüri).

Hüübi eriskummaline, umbne hääl kostaks nagu maakama-

rast või kummuli tõrre alt või nagu puhutaks suurde tühja pudelisse: «uump-uump-uump». Rahvas seletas hääle eripära sellega, et hüüp hüüpavat nokka maa sees, mudas, samblas, mättas või vee all hoides või tervenisti järve sukeldudes. Ta ümisevat selleks, et putukaid mudast välja peletada (Karja). «Järve ümbruses väriseb maa üsna, kui hüüp hüüab» (Pühalepa). Lind lubanud seitsme versta peale lehma ära põrutada, kui ta noka maa seest välja saaks (Ridala). Ta soiguvat «nii rumalaste: õeh-õeh, inimese moodi» (Mihkli), tegevat põdra moodi häält (Puhja) või ammuvat härja või lehmana.
Viimane häälevõrdlus on eriti levinud, vrd. *mere-, vee-, soohärg, lahe-, rabasõnn, lõpepull (lõpp* 'meresopp'), *lahe-, roolehm.*

Sama assotsiatsiooni järgi tekkisid sks *Wasser-, Brellochs* 'vee-, möirahärg', ung *bölöm-, nádi-, vízibika* 'möira-, soo-, veehärg', vn *водяной бык*, serb *водена бик, воденбика* 'veehärg', mis kõik hüüpi tähendavad. Viimaste kohta märgib akadeemik L. Bulahhovski, slaavi linnunimetuste uurija: «Siinjuures on muide ebatavaline see fakt (aga ühe keele laenamine teiselt on antud juhul väheusutav), et nii serbia kui ka vene keel on valinud sellele linnule sisult samase nimetuse». Eesti, ungari ja saksa nimetusi ta ei tundnud!

Hüüp hüüpab, mõmiseb, ümiseb, mühitab, põristab või möirgab. *Hüüp (hüüpli, hüüpel, hüüpri)* on selgesti onomatopoeetiline nimetus, vrd. vn *выпь*. Häält kujutavad ka *küüp, järverüüpaja, mereümp* (vrd. ing *bumble, bottlebump* 'pudelipump'), *merehuuk, -mühitaja, möhistaja* ja *möhitaja.* Tihti viitavad nimetused linnu elukohale, vrd. *roo-, soo-, jõe-, läkuhüüp (läkk* 'muda'); *kõrkjalind.*
Hüüp on lindude hulgast endale peagu kõige kardetavama kuulsuse omandanud. Pelgama panev häälitseja ennustab halba ja õnnetust, nagu arvata võibki, vrd. *nälja-, katkuhüüp, kahjulind. «Näljaüip* karjus siin kirikumetsas (!). Pidi karjuma nokka maa sees hoides. Pidi kuulutama suurt nälga» (Harju-Jaani). Isegi k u u s e o t s a s viibinud hüüp mõne aja!
Kui säherdune imeloom mõnda paikkonda asus, pääses valla üldine hirmuärevus.

Rahva seas oli suur kõmu, et võõras lind on ilmunud. Tema ilmus Lusika soo peale ja Pedja jõe äärde Tuimõisa küla alla. Lind oli imelikul viisil häälitsenud, umbes pulli inisemise moodi: «üüip, üüip, üüip!». Rahvas oli ärevil, mõeldi, et ei tea, mis nüüd tuleb — kas sõda, katk või mingit muud õnnetust.

Rahva seas käis jutt, et lind pani oma noka maasse, porisse ja häälitsenud.
Lõpuks lastud hirmutaja h õ b e k u u l i g a surnuks (Laiuse).
Tänapäeva inimest hüüp enam ei hirmuta. Valjalas Kõiguste lahe kandis naljatati tema häält kuuldes, et kohalikud vanapoisid huukama hakanud!

Kui veel tõelisest lindhüübist kõnelda, siis peaks mainima tema omapärast erutusseisangut. Hädaohu korral sirutab ta kaela ja noka pikka, üles roolatvade poole, ja tardub paigale. Lennus nii tõntsakas, venib ta sihvakaks, «angera»-taoliseks, eraldudes vaevu kõrkjatest. Ookerpruun sulestik läheb ümbruse värvitooniga ühte. Sellisel kombel jääb lind nähtamatuks isegi inimese vaateväljale sattudes.

Vesikana, *Fulíca átra*

Ükskõik, kas satub vesikana pesapiirkonda liigikaaslane või mõni muu veelind, kihutatakse see valju sõlina ja pladina saatel eemale. Nõnda tülitab vesikana isegi teiste veelindude pesitsemist. Eriti vilkaks läheb nende roostikuelanike tegutsemine pimeduse saabudes; rohke veesolin, pasundav «kjöö, kjöö» ja plõkitamine annavad nende asukohast teada. Ikka pesitsevad nad seal, kus rohkesti veetaimestikku, vrd. *rookana*. Tihti satub neid ka nägema — vabaveetiigikestel ja rooservades ujumas. Vesikana on väiksema kana suurune must lind, valge noka ja laubakilbiga, vrd. *mere-, järve-, vesikana, must vesikana, veeteder*; *lauk*. Viimane nimetus laenati baltlastelt, vrd. lt *laucis* 'valge laubaga hobune'; 'vesikana'. Ebaselgeks jääb, kust pärineb Martna *tait*, kuna *pirk* (vrd. sm *pirkkasorsa* 'mingi pardiliik') on onomatopoeetiline nimetus.
Vesikana tõuseb lendu pika pladistava hoojooksu järel mööda veepinda, vrd. *platajalg*.
Pardijahi ajal lastakse ka mõni maitsva lihaga vesikana maha — temagi on jahilind.

VESIVUTID

Roostikuveerse heinamaa öise helitausta loovad sajad vesivutid oma tilksumisega.

Täpik-vesivutt, *Porzána porzána*, valgetäpiline tumepruun lind, häälitseb ka veekogust eemal luhtadel ning soodes; **väike-vesivutt**, *Porzána párva*, laseb oma hääli kuulda ainult tihedais taimepuhmais vee ja pori keskel. Mõlemad liigid alustavad õiget vutitamist pimedikus, väike-vesivutt teeb sekka ka närisevat «närr'i» ja muid hääli. Nimetused anti häälitsuse ja elupaiga alusel: *vee-, vesi-, soovutt, huik, vutt, mutt, ütt, jutitaja, järveütt*. «*Ütt* kõnnib einamaad mööda, siante vee lind, laulab «ütt, ütt, ütt»» (Paistu), «*Järveütt* ehk *jutitaja* laulab õhtutel «jut-jut»» (Rõuge) jne.
Vesivutt tõuseb väga harva rohust lendu, mistõttu ta vaid juhuslikult jahisaagi hulka eksib.

ROOLINNUD

Rästas-roolind, *Acrocéphalus arundináceus*, elustab oma kareda lauluga suuri roovälju. Rahvas ristis ta tabavalt *rookukeks*. «Karra karra karra kiit kiit» tuleks tõesti nagu kuke kurgust või kraapsiks keegi selle karedast kivist välja. Häälitseja ise on varblase suurune! Inimest rookukk ei häbene, mõni samm eemal turnib ta rooladvas ja ragistab pärani nokast ühe stroofi teise järel. Mitte laulu ilu ja kõla, vaid väsimatusega teenib ta *roooöbiku* nime.
Pesa punub rästas-roolind alati ja üksnes roovarte külge, kasutades ehitusmaterjaliks vettinud kõrkja- ning hundinuialehti. Ka pesa poolest on ta *roorästas*.

Kõrkja-roolinnu, *Acrocéphalus schoenobáenus*'e laul on samuti karedavõitu, vrd. nimetust *roorääk*, kuid selles kuuldub ka õrnemaid järke ning teiste linnulaulude matkimist. Laulmise ajaks tõuseb ta tihtipeale õhku. Rohkem kui teised roolinnud peab kõrkja-roolind kaislast lugu. Tema elupaik märgitakse ära nimetustes, nagu *kõrkja-, kõõrika-* ning *pilliroolind*, kuna *varblane* ja *värb* iseloomustavad linnu välimust.

Rootsiitsitaja, *Emberíza schóeniclus*

«*Meist gut gekannter Vogel*» — enamasti hästi tuntud lind, kinnitab balti-saksa ornitoloog O. Löwis rootsiitsitajast rääkides. Natuke varblast meenutava välimusega lind asustab roostikke, kaldapuhmastikke ning põõsassoid üle kogu Eesti. Rahvalik nimistu osutab enamasti elupaigale: *roovarblane, vesivärb, -rästas, -tsiitsitaja, vesikuningas, jõepapp, kõrkjalind, pajutsirk, -harakas.* Natuke venitatud kutsehüüd «tsii» ehk «tsiiii» võib hetkeks kõhklema panna, kas ei tulnud see mitte linavästriku nokast, eriti kui kaks hüüet vahetult järgnevad. Tavaliselt ilmub mustapäine linnuke ise peagi pajupuhmast või roostikust nähtavale.
Rootsiitsitaja siutsuv-sädistav laul on märksa mitmekesisem ja vaheldusrikkam kui näiteks talvikese oma.

Roo-loorkull, *Círcus aeruginósus*

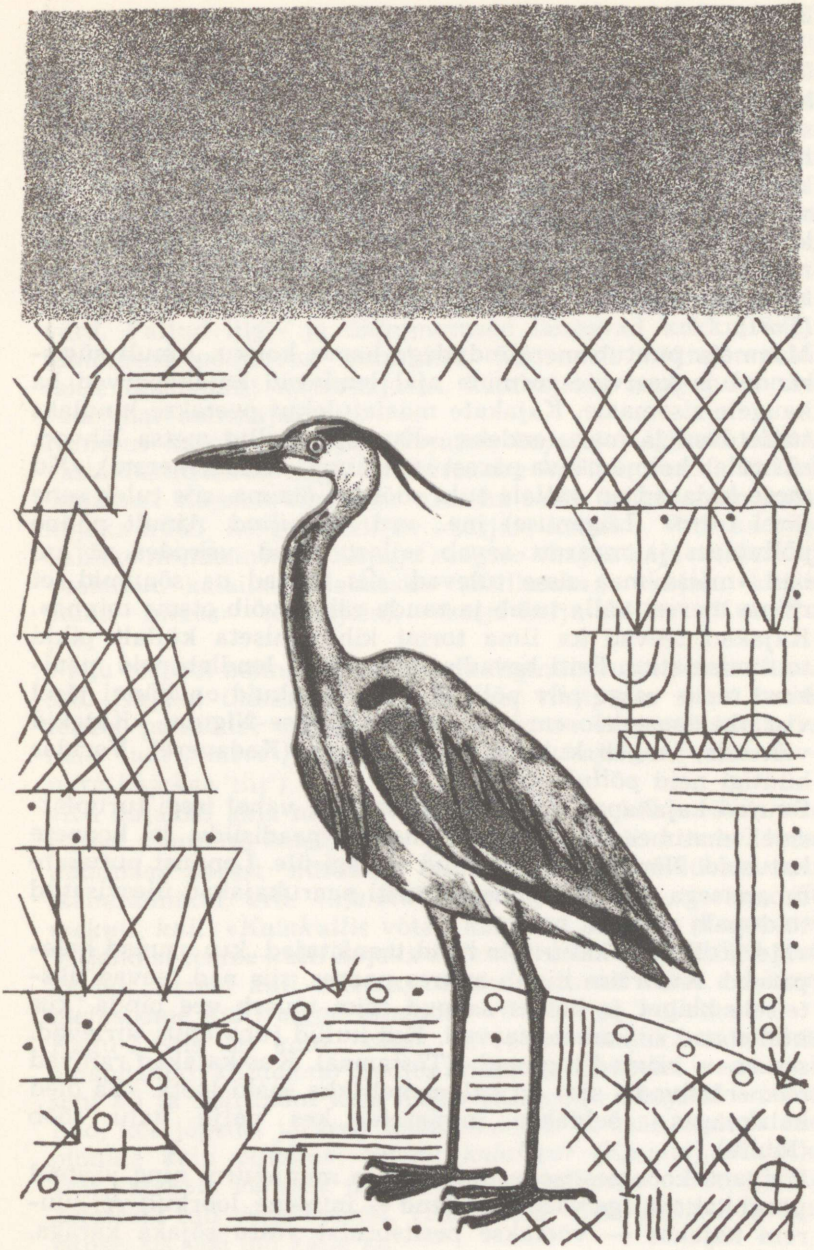
Roo-loorkull on roostike ja roogsoode hirmuvalitseja, *lahe-, rookull, sookull.* Madallennul peagu kõrkjatutte riivates sihib ta saaki, põikab järsult alla, et lindu, muna, vesirotti või uimast kala küüntesse haarata, vrd. *pardi-, kalakull.* Tihti tabatakse part või kajakas otse pesalt. Mune ja lennuvõimetuid poegi läheb tõhusal hulgal tema nahka. Mune tassib ta nokas, muu saak võbeleb küünte vahel. Roo-loorkull lahkab saaki kuival maal, kasutades selleks kuhjalavasid, poste ja kive. Pesa peitub aga roostikus, mõnikord isegi madalas vees sületäiesuuruse rookuhilana.
Nagu elus hukatus lehvib tumepruun röövlind oma valduste kohal, tiivad sirulaiuti mõõta peagu poolteist meetrit pikad. Vanalindu eristab noortest roostjas alapool. Rahvalikud nimetused *jänesekull* ning *-uuk* arvestavad nähtavasti kaudset värvusesarnasust jänesega, sest roo-loorkulli saakloom jänes ei ole.
Kevadisel mänguajal tiirutavad roo-loorkullid üsna kõrgel õhus. Siis kuuleb isalinnult heledaid hüüdeid, emane teeb aga omapäraseid kõhinaid. Muidu on roo-loorkull üsna vaikne lind.
Kõik teised loorkullid on märgatavalt väiksemad ning sarnanevad omavahel üliväga — isalind kajakahall, emane pruun; tiivaotsad mustad, päranipuala valge.

Hallhaigur, *Árdea cinérea*

Madalas kaldavees seisab suur lind — peagu nagu toonekurg, ainult hall. Binoklis paistavad ära pikad suled linnu pugul ja pealael. Aeg-ajalt käib nokk nagu västar vette ja näha on, et tühjalt ta välja ei tule. Lind tabas suurema veeputuka või kala; teatavasti rahvas teda *kalakureks, -kulliks* ning *-kauriks* kutsubki. Lähemale ei maksa kippuda: juba mitmesaja sammu pealt pelgub ta minema. Kare erutatud «khrää» saadab õhkutõusu ning eemaldumist, nimetus *krääks* matkib seda hüüdu. Lennus on linnu kael kõver nagu S, vrd. *käkruskaelaga kurg.* Linnu levinuim nimetus on *haigur,* mille variantideks on ka *haigru, haigre, haigri, haiber* ning *aiver. Haikurg* saadi *haigrust* rahvaetümoloogia läbi. Germaani linnunime aluseks, millest meie *haigur* pärineb, on linnu karjet matkiv sõnatüvi *kraik-r-.*

Rahvalikes nimetustes peegelduvad peale linnu iseloomulike tunnuste mõnikord ka muutused, mis linnuriigis aset leidnud. Näiteks on hilisemad immigrandid ning hajusa levikuga linnud «võõramaalased» (näit. siniraag, künnivares jt.), merikotka nimetuste hulk kinnitab linnu enda kunagist rohkust meie aladel, jne. Aga nimetus võib isegi levikuprobleeme tõstatada. Ornitoloog J. Lepiksaar kirjutab: «Zooloogile on üllatav leida haigru nime rahvasuus ammu enne liigi suurte asunduste teket sel sajandil Kagu-Eestis. Ons ehk haigur kord varem juba laiemalt Eestis levinud ning seejärel ajutiselt siit taandunud?» Keelelised andmed lõplikku vastust ei anna, sest jääb võimalus, et *haigur* võis levida mõne teise linnu nimetusena. Lõuna-Eestis kuulub *haigur* ju toonekurelegi, soome *haikara* märgib peale haigru veel kormorani, meriskit, toonekurge, tuvi, piirpääsukest, öösorri ja teisi linde. Tuntud nõukogude zoogeograaf A. N. Formozov peab J. Lepiksaare oletust siiski täiesti tõepäraseks.

Hallhaigrud pesitsevad kolooniatena kõrgete okaspuude ladvus. Asunduses võib olla kokku kuni kolmkümmend pesa. Nii suur linnuhulk leiab vaevalt lähemast ümbrusest toitu. Seepärast ulatuvad haigrute toiduretked kümnete kilomeetrite taha. Pesitsusrajoonidest hoopis eemal hulguvad eelmise aasta noorlinnud. Põhja-Eestis esineb hallhaigur kaunis harva.

KAJAKAD

Tühje randu ning laiu lagevesi ei oskaks kujutleda ilma kajaka elustava hääle ja lennuta. Ükskõik, kas virvenduseta veepinnal, mis valgeid linde vastu peegeldab, või nagu laineharjalt eraldunud vahutordid tuules — ikka on nad oma keskkonnaga imeteldavas kooskõlas. Või veest väljaulatuvatel mõrravaiadel istudes — ridamisi, terve mõrratiiva pikkuses! Või pikka maad truult laeva saates... Kajakad on randlaste ja meremeeste linnud. «Kui kalamees laseb merel kalakulli maha, siis tuleb tal merel olles raske õnnetus» (Tori).

Maamees puutub merelindudega harva kokku. Ainult sügisrändel ja kestvate tormide ajal lendavad kajakaparved ka kaugele sisemaale. Kajakate maaletulekut peetakse kindlaks tuuletõusu ja maru endeks: «Ku räimekullid metsa lähvad, siis tuleb kolme pääva pärast santi ilma» (Häädemeeste), «Ku mere kajakad on vällale tuld süömist õtsima, siis tuleb sene järel torm» (Lüganuse) jne., vrd. *tormilind*. Ainult põline põllumees ja maarott arvab sellest muud, uskudes, et kui nad «maisa maa sisse tulevad, siis toovad na sõnumid, et räime merest välla tuleb ja randa räime võib otsma minna». Kajakad teevad ka ilma tormi kihutamiseta küllalt pikki toitumismatku. Eriti kevadise künni ajal lendleb neid mõnikord terve valge pilv põllu kohal: «Kaakuid on künni järel vist üks obuse koorem kohe põllal» (Lääne-Nigula), «Kajakid väli täis, langeb kui lume ang maha» (Kodavere). Varblas hüütigi neid *põllukajakateks*.

Suured kajakaparved on kalasadamais, vahel isegi turuplatsidel matimeesteks, kattes tihedalt paadisildu ja hoonete katuseid. Nõnda elavad paljud talvegi üle. Lennust putukate tabamisega vilunud, püüavad eriti naerukajakad ülesvisatud toidupala osavasti nokka.

«Merikullid on kaluritele hääd teenäitajad, kus asuvad kalaparved. Kui räim liigub suures parves, siis nad teevad üksteisele haiget ja haiget saanud räim tõuseb vee pinda, kus kullid nad siis omale saavad. Kui kullid juba õhus tiirlevad, see on — räimed liiguvad» (Tõstamaa). Kus kajakad raiuvad ehk «rätsivad», seal on kalamehel ikka saaki loota. «Sa oled kalakaagas,» öeldakse inimesele, kes palju kalu sööb (Muhu).

Hulgana koos pesitsedes on kergem munakurni ning väeteid poegi kaitsta. Iga vaenulik olend — inimene, loorkull või suurem kajakas — võetakse pesitsusalal vastu sõjaka käraga.

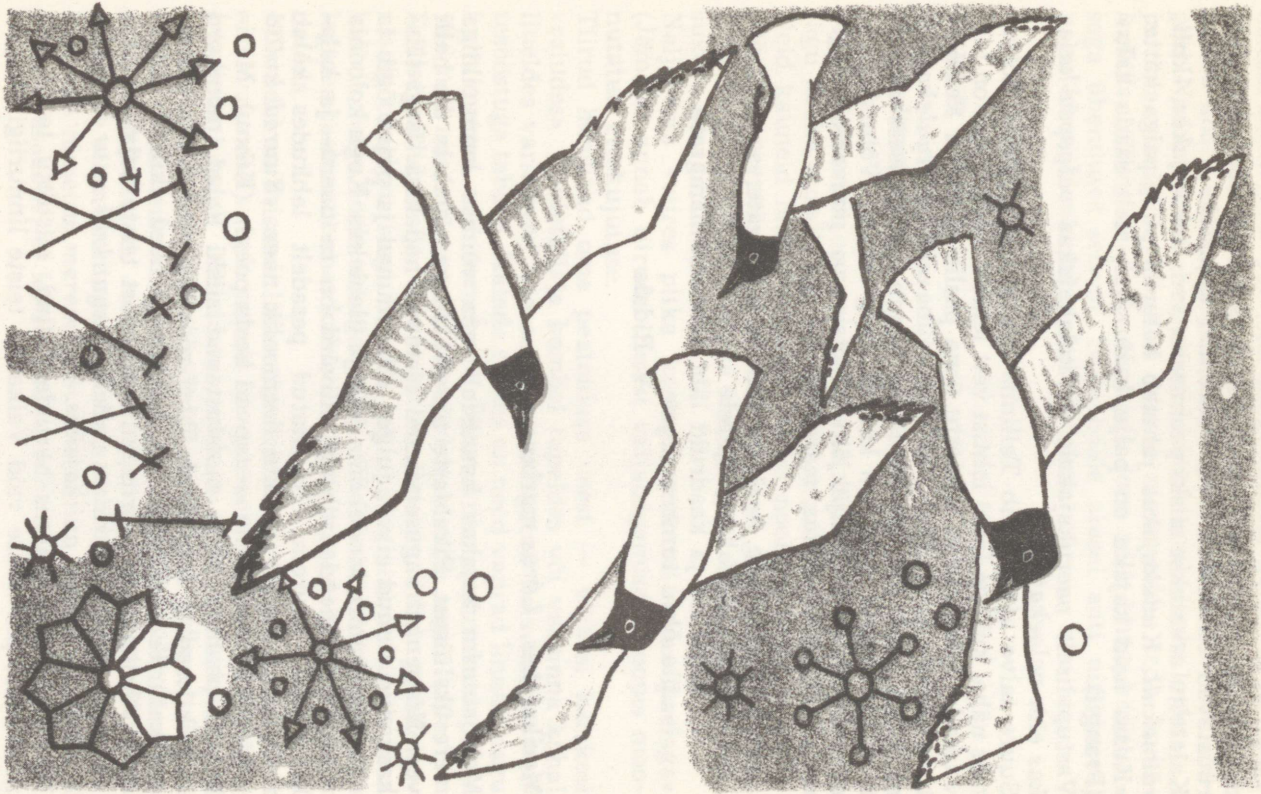
Varesel võib päris haprasti minna: pekstakse teine vee kohal uimaseks ning lastakse hiljem hea maitsta. Hirmus lärm käib pesitsuspaikadel peagu alati, sest isegi siis, kui oht ei ähvarda, lüüakse pesakõrrekeste ja muu pärast omavahel lahinguid. Seepärast on arusaadav, kui Häädemeestel tigedat, kisajat ning riiuhimulist inimest kajakaks kutsutakse: «Jusku kajakas teise kallal; mis sa, kajakas, karjud.»
Päriskajakad jõuavad meie randadele tagasi palju varem, kui merelt kaovad «jääkaakad, viimsed iä tükid» (Kihnu), mis hallil merel kajakatena valendavad.
Samuti kui rohkearvulisi parte, ei eristata ka kajakaid kuigivõrd. Paljud liigi- ja üldnimetused langevad kokku, liiginimetused põimuvad omavahel. Suuremal määral eristatakse mustapäist naerukajakat, kalakajakat ning tunduvalt suuremat merikajakat.
Nimetus *kajakas* (*kaagas, kajajas, kajataja*) lähtub nähtavasti häälitsusest, nagu ka Piirisaare *kal'lak*, vrd. k *kal'lak* 'kajakas'. *Kajakas*-nimetuse aluseks sobib kõige enam kalakajaka hüüd, kõrge ja kiljuv «kaijak, kaijak». Vrd. ka rahvalikke imitatsioone: «Kajagu röögive «kajak kaja»» (Karksi), «kalaiiak, kalaiiak, kalaiiak» (Kullamaa), «kajak, kajak, kalad meres» (Mustjala), «kaija-kaija-kaija» (Kuusalu) jne.
Nagu eespool mainitud, on üld- ja liiginimetuste piirid ähmased. Kajaka üldnimetustena leiame tihtipeale samu, mida teistel puhkudel kasutatakse konkreetse liigi märkimiseks, näit. *tuul-, mere-, järvekajakas, suur kajakas* (vastand — *viire-kajakas* 'tiir').
«Ku kajakad kala näevad, siis süövad kala kõhe vällä, sene pärast nimitetta *kalakullist*» (Lüganuse). Kulli kombel kalapüüdmise pärast hüütakse kajakaid tihti kullideks, eriti läänerannikul, vrd. *kajakkull (kaakkull), kala-, mere-, räimekull, kull.* «*Kalakullis* võtab kala kut solksti» (Emmaste). Viljandist teame *kulli* kajaka eufemismina: «Kalapüügil peab kajaka asemel *kull* ütlema, muidu kaduvat kalad.» Läänemeresoome *kulli* algne tähendus võis ollagi 'kajakas'.
Kagu-Eestis on *kaur, kala-, järvekaur* kajaka tähenduse omandanud: «*Kalakaur* lindles nii kavva vii kottel 'vee kohal', seni ku tä sääl mõnt kala näge» (Kanepi). *Kaagand* on veelind, kes jõgede, järvede kohal lendleb ja säält laskub veepinnale kalu püüdma; teisiti: *kalakaur* (Kanepi). *Kahkjas* anti kajakale värvuse järgi ('valkjas, kahvatu'). Setu *tsäika, kalatsäik* tuli vene keelest, vrd. *чайка*. «Ku tsäika koh 'kus' istuse, sis sääl om kalla ka.»

Naerukajakas, *Lárus ridibúndus*

See kohvipruuni peaga lind (vrd. *musta peaga kajakas*) on meil kõige harilikum ja arvukam kajakaliik. Puhkesulestikus läheb naerukajaka pea valgeks, ainult kõrva kohale jääb väike poolkuu-kujuline tume laik. Peagu igal vähegi suuremal veekogul võib tema kriiskavat «khrää'd» või lühemat käginat kuulda. Hulgani koos kuulutatav «khrää» ja «käk-käk» loob mingi mulje inimnaerust, mistõttu tema teaduslik nimetus *Larus ridibundus* ongi tõlkes täpselt 'naerukajakas'. See nimetus hakkab rahvalikus kasutuses maad võtma alles viimasel ajal kirjasõna kaudu. Nimetuse inspireerijaks oli saksa keel, vrd. *Lachmöwe*; ka soome ametlikus nimestikus on vaadeldav lind *naurulokki* 'naerukajakas'. Linnu käredat häält annavad hästi edasi niisugused rahvalikud nimetused nagu *kärr(kajakas), kärv, kärts-, käru-, kärikajakas, näru-(kajakas), niru* ja *järveräät*. «*Kärrud* karivad «küijarr, küijarr», *kärrud* ond vähäm selts räeme kullisi» (Kihnu). «*Kärr-kajakad* on väheldased, pääst mustad kajakad, kes karuse häälega karjuvad — seepärast nõnda nimetatud» (Püha). Jämajas on naerukajakas *kisakajakas. Lahe-* ja *läkukajakas* märgivad linnu tegutsemispaiku (*läkk* 'meremuda, adru'); *viirkajakas* osutab aga naerukajaka «vahepealsusele» tiirude ja suuremate kajakatega võrreldes.
Naerukajakad pesitsevad enamasti suurte haudeasunditena koos, tihti üle paari tuhande isendi. Lage rannikuvall võib hauduvatest lindudest lausa valendada. Kui selline linnupilv õhku tõuseb ning kärr-kisa lahti laseb! Ühiskaitsele vaatamata teevad suured kajakad nende pesapaikades hirmsat hävitustööd. Näiteks Alumisel Vaikal rüüstasid nad 1960. aastal arvuka koloonia täielikult. Lennuõppimise ikka jõudnud poegi tapab massiliselt kajakakatk. Endistel aegadel hävis palju pesi munade korjamise läbi rannarahva poolt.
Naerukajakas arvatakse kasulike lindude kilda ning vajab kõigiti kaitset.

Kalakajakas, *Lárus cánus*

Meremehed tunnevad kalakajakaid laevade alaliste saatjatena, koos naerukajakatega tiirlevad nad ka künnimehe adra järel. Toiduks kõlbab kõik: kalad, raiped, konnad, ussikesed, hiired, marjad, õhus tabatavad kiilid ja muu, aga ka hau-

denaabrite munad või nõdrukesed pojad. Tema enda pesi rüüstavad omakorda veel suuremad kajakad ...
Kalatoitu arvatakse siiski peamiseks, vrd. *kalakajakas, -kull, räimekull. Kudukajakas* juhatab kalurile püügipaiga kätte: «Kussa neid kajaku on palju kudu ajal, sielt saada kalu» (Prangli).
Vastupidiselt naerukajakale on kalakajakas *valgepea-kajakas* ehk *valgekajakas.*
Suure talve ajalgi võib Tallinna kohal kalakajakaid hõljumas näha, kui aga lahel lahtist vett leidub. *Jääkajakas* on talvituvale kalakajakale seetõttu üsna paslik nimetus. Peamise tormiennustajana pälvis vaadeldav juba mainitud *tuulekajaka* nimetuse, vrd. sks *Sturmmöwe.* Linnu häälitsusest näivad lähtuvat *kaader* (vrd. sm *kaatra*) ning *lõugas.* Võimalik on, et kalakajaka «kjäkkjäkjäk» assotsieerus puuvankri käginaga, millest siis *ratas, mereratas.*

Üle laidude, veel eha kullast kumavate,
lendab kisal ulgumerele
kajakaid ja kaadruid läbi avaruste hämarate,
üle õhtu tumeneva vee.

V. Ridala

Merikajakas, *Lárus marínus*

Meie suurim kajakas kaunistab oma võimsa lennupildiga mere üksluisust. Pikaldaste tiivalöökidega sõuab ta üle halli vee. Nõrgemad suguseltslased tõstavad hädakisa. Isegi täiskasvanud linnud ei või julged olla, munad ja pojad õgib ta aga ülbes rahus, kindel oma jõus ja üleolekus. Kogu koloonia rünnak ei tähenda tühjagi, niivõrd on ta naeru- ja kalakajakatest suurem. Rüüstatud pesadelt lahkudes kõlab madal «ag ag ag» otsekui deemonlik naer. «*Suured kullid* tegäd küll paelu paha — tapvad kosla poegi» (Kihnu). Merikajaka peamise toidu moodustavad siiski kalad, mõnikord isegi kilosed ja suuremad. Tihti röövivad nad võrke lõhkudes kalurite saaki. Eriti maiad olevat need «kullid» siigadele. Merikajakas väärib kulli nimetust teiste kajakate kõrval eriti, vrd. *kala-, räime-, siiakull, suur kull, suur kalakull, kalakotkas; kala-, aulikajakas.*
Merikajakas on kaunis haruldane lind, mistõttu tema võimutsemist piiratakse vaid Vaikadel, teiste linnuriigi elanike

otseses naabruses. Talvistel hülgejahtidel kohati teda kauge ulgumere lagevetel, siit nimetus *hülgekajakas*.
««Koa-koa!» kõlab kaugelt merikajaka kõle hüüd» (J. Piiper). Nad karjuvad «nagu kassid küünlakuul «louks louks» . . . ja oma «louks louks»-kisa pärast nimetatakse teda *louks-kulliks*» (Tõstamaa). Ka Mustjala *lorv* näib linnu häälitsusega ühenduses seisvat. Selle hääle alusel anti nimetused, nagu *klou, kloukajakas, kroukajakas*.

TIIRUD, VIIRED

Merepolitsei

«Mis väiksemad oo, nee oo viired 'tiirud'. Nad oo suurem jägu kaaka moodi, aga nad äi lähä suureks» (Pöide).
Neid kauneid linde hüütakse mõnel pool tabavalt — *meripääsuke, veepääsuke*. Tiirude tiivad on pikad ja sihvakad, lend kerge ja nõtke. Sügava lõikega saba läheb samuti pääsukese omaga ühte.
Naljavärss «viires pitka kaelaga, pää tal otsas paelaga» (Jämaja) annab tiirude ilusast väljanägemisest hoopis moonutatud ettekujutuse.
Tiirud hangivad oma peatoiduse veest — väikesi kalakesi «raiudes». Tuuletallaja kombel rapeldes või veepinna kohal liueldes varitsevad nad saaki, et märgatud kala hoogsa vettesööstuga tabada. Kalade suhtes on need vaprad linnud nagu hunt metsas, vrd. *merehunt*. Õhust kiile ja putukaid püüavad nad niisama osavasti. Poegadele viiakse sageli kiile.
Erilise südiduse ja vaprusega ründavad tiirud pesakoloniasse tungijat, isegi inimest. «Kui keegi inime lähäb pesa kallale, viira lööb nokaga pähä» (Tõstamaa). Mütsita mehe lagipea saab suuremas koloonias tihtipeale päris tõsiselt kannatada.
«Tiirudel on Vilsandi linnuriigis korravalvurite kuulsus. Neil on tavaks end vahele segada iga arusaamatuse puhul. Tarvitseb vaid kusagil läheduses puhkeda tüli või kaklus, või ilmub silmapiirile mõni välisvaenlane, kui juba on kohal tiirud. Alles siis, kui kaklejad on lahutatud või vaenlane minema kihutatud, rahunevad tiirud,» kirjutab Vilsandi praegune «linnukuningas» L. Aumees. Seda tiirude omadust kajastab nimetus *merepolitsei* (Püha).
Päris arusaadav, et korraloomine käib suure kisa ja käraga.

Üldse on tiirud häälekad linnud. Kisakõri lapsegi kohta öeldakse: «Nagu viires 'tiir', lõugab aga peale» (Muhu), «kisab viire äälega» (Karuse). Tiirude hääled kõlavad kriiskavalt, kräunuvalt, kriuksuvalt. Professor E. Kumari iseloomustab neid järgmiselt: **jõgitiir**, *Stérna hirúndo*: «hääl kahesilbiline kriiskav «krii-ää», kriuksuv «kriie-kriie-kriie», ärritatult kräunuv «krrääh»»; **randtiir**, *Stérna macrúra*: «hääl ühesilbiline kriiskav «krää» ja helirida «kriik-kriik-kriik»»; **väiketiir**, *Stérna albifrons*: ««tleet», terav «kitt» ja kädisev «kerr-ete kerrr-ete»».

Muide, viimase tiiruliigi eriomaseid nimetusi on *tirrits, rits, ritsviires* ning *räusk*. «Räüsk, plaani puolest kui tiir, aga tiirust pisem. Räüsk sellepärast, et ta nii kräünüb «kräü kräü»» (Kuusalu).

Rand- ning jõgitiir erinevad omavahel üpris napilt — esimesel on kogu nokk punane, teisel aga noka ots must. Muidugi ei paista seesugune eraldamistunnus kuigi kaugele. Seetõttu sulavad tiirud enam-vähem kõik üheks summaks, keda nimetatakse häälitsemise järgi: *tiir, mere-, liiva-, kalatiir, tiirus, tiiras, tiirataja, tiirakas (tiirgas), tiilgas, viir, viire, viires, viiras, viira, kira, kiir, kirr, kirre, tirr, kirnääks*, vrd. «*Tiir* krääksub mere peal, tieb «tikk, tikk, tiire»» (Jõelähtme), «*Tiir*, kaeaka muodi lind, veiksem, laulab «tiirut, tiirut»» (Risti), «*Viira* karib «viiraa, viiraaa»» (Tõstamaa), «*Tiirgas* seuke mere lind, kiirub, ütleb isi oma nime» (Kihnu) jne. Häälitsuslikuks peeti ka rootsi laenu *täärn* (< rts *tärna* 'neiu, piiga'; 'tiir' — arvatavasti hääle rahvaetümoloogiline mugandus): ««Tikk täärn, tikk täärn», sedaviisi teeb» (Lääne-Nigula).

Tiiru loetakse sagedasti kajakate hulka, vrd. *väike kajakas, viir-, tirts-, pritskajakas*. «*Viirkajak* ähk viire, nee oo pisemad kut nee päriskajakad» (Karja), «*Viirekaeak*, kõige pisem kaeaga selts» (Kihelkonna). Teiselt poolt, naerukajakat kui pisemat pandi tiiruperre: «*Viira* oo valge ja pea oo must» (Tõstamaa).

Tumeda värvusega, tiiru moodi lind, kes samuti kolooniatena pesitseb, on **mustviires**, *Chlidónias níger*. Selle linnu rahvalikud nimetused on *tõmmu viires, must veepääsuke* ja *must kajakas*.

ÄNNID

Kajakakupjad

Kõik änniliigid — **söödik-änn**, *Stercorárius parasíticus*, **laisaba-änn**, *Stercorárius pomarínus* ning **pikksaba-änn**, *Stercorárius longicáudus* — on Eesti rannikualadel väikesearvulised läbirändajad. Esimene mainituist esineb suhteliselt kõige sagedamini.

Kuigi kaunis harvad ja haruldased, hakkasid ännid rannarahvale hästi silma oma röövliviisidega. «Kalaänd, änd on kajaka taoline lind. Änd näeb kajakat kala süömas, siis lähäb kajaka juure ja taob nii kaua sellele kaela peale, kuni sie kala välja oksendab, siis süöb änd ise selle kala ära. Ännad on tuored linnud» (Jõelähtme).

Kajakate ja tiirude käest kalade riisumine on ännide kõige silmatorkavam tunnus. Kevadel ilmub söödik-änn räimepüügikohtadesse, kus ta lakkamata kalapüüdjaid linde taga ajab. Eesti rannarahvas võrdles änni vihatud kupjaga: nagu änn jälitab kajakaid, nõnda kihutas ja sundis kubjas talumeest. Hiiumaa ning Matsalu lahe kalurid kutsuvadki seda lindu *kajakakupjaks*, *kalakupjaks* või lihtsalt *kupjaks*. Pöides oli ta *piitsamees*: «Piitsamees, see oli koa kaaka moodi, aas kaakud taga.» Vanemaist sõnaraamatuist teame, et piitsamees tähendas samuti sundijat, kubjast. Nõnda võivad linnunimetustes kajastuda isegi ühiskondlikud suhted ja suhtumised. Ja mitte ainult eesti keeles. Vene murretes hüüti lindu ispravnikuks (*исправник* 'maakonna politseiülem tsaariajal'), Koola poolsaarel röövliks (*разбойник*) ja soldatiks. «Nimetus ispravnik, samuti röövel seostusid minevikus ilmselt linnu röövellikkusega, soldat — eelkõige tema kartmatusega,» kirjutab vene linnunimetuste uurija akadeemik L. Bulahhovski.

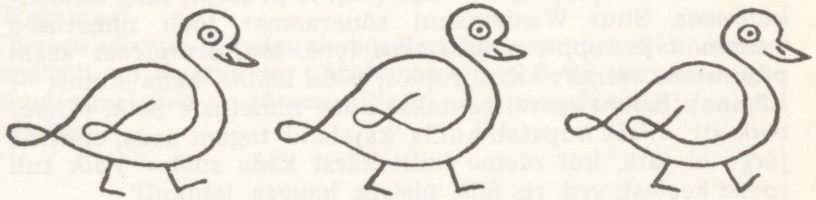
Kuusalus on änn *kajakapeksja* (*kajaja peksaja*) ning *kajakakuningas*. Suur Wiedemanni sõnaraamat toob nimetused *merehunt* ja *ropp-*, *roopkajakas* (vrd. Muhu *roplema* 'saaki püünisesse ajama': «Kull roplõs, püüd kanna 'kana' kinni» — Räpina). Kihnu saarel tuntakse änne nimetuste *valk*, *räimevalk* all: «*Valk* kupatab kul'la 'kajakaid' tagant aada, ennemä järge ei jätä, kui räeme kulli käest käde suab.» *Valk* tuli rootsi keelest, vrd. rts *falk* 'pistrik, haugas, jahikull'.

Põhjaranniku murrakuist kirjakeelde ülevõetud *änn* on ühendatav *händ*-sõnaga, vrd. *händ*, *kalahänd* (Jõelähtme, Kuusalu). Lind on teistel kalasööjatel järel nagu händ. Lisaks

on ännil ka pikk händ, õieti küll ülipikad keskmised tüürsuled. Sedagi võidi nimepanemisel arvesse võtta.
Tõstamaa *raudamm* peab täpsema seletuseta jääma, kuna Wiedemanni järgi teadaolev *raudjas* märgib linnu värvust ('pruunikashall'). Kõigi ännilliikide põhivärvus on mustpruun, vrd. *must kajakas* («Na tige kut must kaeak» — Emmaste). Nasva kalurid kutsuvad änni *harkkajakaks* ja *ristkajakaks*. Need nimetused sobiksid kõige paremini laisaba-ännile, kelle sabasuled on keerdus, risti.
Änni hääl on hele ja võikalt näuguv «jeäu», vrd. *kräu* ja *kalaviu*. Tõenäoliselt lähtuvad häälest ka *lõukajakas* ja *lõugas*.
«Viire on mere lind. *Vana-Toomas* kihudap teda taga» (Emmaste). Tuulelipp Tallinna raekoja tornis ei ole niisiis ainuke Vana Toomas!

PARDID

Veelindude nimetused põimuvad omavahel tugevasti. Ühine omadus — ujumisvõime — ühendab samade nimetuste alla paljud eriliigilised linnud. Nõnda näiteks seletab A. Saareste suur eesti keele mõisteline sõnaraamat: *meripart* 'peam. merel elutsev partlane, näit. aul, hahk, koskel, sõtkas, vaeras, vart'. Kord on *metspart* kodupardi vastand, kord märgib ta kindlat liiki, näit.: «*Mudaparts* om vähäm ku *mõtsparts* 'sinikaelpart'» (Rõuge), «Vähämad oo *piilu pardid*, suuremad oo *pardid*» (Märjamaa), *piilu* 'kodupart' (Käina) jne. Paiguti on metspart *laanepart*, kodupart — *õuepart*. Sukelpardid olid *tüükrid* ehk *niglaspardid*.

Üksikuid pardiliike. tavaliselt ei eristata. F. J. Wiedemann kirjutab: «Eestlane nimetab kõiki alaliike üheti, ühtse nimetusega *metspart.*» «Part, no seda ju tunned ku vana varest, *metspart* ja *kodupart*, muud ei ole kuulu» (Häädemeeste). Muide, juba Stahli grammatika 1637. aastast toob nimetused z a h m E n d t e / *koddo part* / w i l d e E n d t e / *Metzpart*, järelikult polnud kodupart tol ajal haruldus. Põhja-Eesti *part* ja Lõuna-Eesti *parts* lähtuvad varasemast vormist *pari*, mis on muidugi onomatopoeetiline, vrd. *parisema, parin.* Ka *pari* tuleb pardi nimetusena ette: «*Parid* karivad niimoodi: «Peeter, Peeter»» (Lääne-Nigula).
Väga vana linnunimetus on kaduv *soorsk* (*soorts, sõrtsas, soosk, soosa*). «Vie linnut on *sorsat*, anet, kajakat» (Vaivara), vrd. sm *sorsa* 'part'. Ürgse nimetuse säilimine peegeldab veelindude tähtsust soome-ugri ning läänemeresoome esivanemate majanduses.
Deskriptiivne *piil, piilu* 'part' käibib peamiselt lastekeeles, kui ta kindlat liiki (*Anas crecca*'t) ei märgi.
Hargla *prääksutaja* 'part' on selgelt onomatopoeetiline nimetus, vrd. «Part räädutab, karjub «räät, räät, räät»» (Muhu).
Rändel viibivaid parte nimetatakse Jõelähtmes *reisipartideks*, Vastseliinas *rändpartsideks*. «Öösiti rändavaid partlasi (aul, tõmmu vaeras jt.) nimetas vanarahvas *vangideks* või *öövangideks* seepärast, et vanarahva uskumuse järgi olevat kevadel lindudel päeval lendamine jumala (looduse) poolt keelatud» (Vigala).

Sinikael-part, *Anas platyrhýnchos*
Sigapart

«Tõuseb nagu kohver,» ütlevad jahimehed sinikaela kohta. Sellist kogukat märki ei ole eriti raske tabada, aga katsu piilpardile pihta saada, kes täishoos paarkümmend viis meetrit sekundis läbi lendab! Sinikael on kõige tüsedam ja aeglasem; Lõuna-Eestis hüütakse teda — *sigapart* (*tsigaparts*), mõnel pool *suurpart*. Kõige levinuma liigina on ta tihtipeale lihtsalt *metspart, laanepart* või *suur metspart* («Metspardid on kaht seltsi: *laane pardid* ja *piritsäd*» — Lüganuse).
Sinikaela võib igast kraavist ja lombikesest üles peletada. Merel on ta teiste partidega võrreldes *ranna-* ehk *kallaspart*. Et see liik igasugustel veekogudel arvukalt pesitseb, võib teda Eestis üheks tähtsamaks jahilinnuks lugeda.

Kevadel saabuvad sinikaelad vahetult jäämineku järel, merele juba märtsikuul, vrd. *märtspart* (< sks *Märzente*). Lahtistel veekogudel elavad paljud isendid talve üle, mis veelgi enam põhjendab nimetusi, nagu *jääpart, -sorsk* ja *jääkas.*
Peamiseks eraldamistunnuseks ning nimetuste aluseks on siiski hundsulestikus isalinnu metalselt läikiv pea ning kael, mida piirab valge kaelus. Siit nimetused, nagu *sini-, rohekael* ja *sinipea,* sm *sinisorsa.* Valget kaelust märgib *põuakaelapart,* vrd. Wiedemannil *põu,* omast. *põua* 'suured hõbepärlid', *põuakaelad* 'seesuguste pärlitega ehitud naised'. *Pikakaelapart* passiks küll paremini soopardile, kelle nimetus see enamasti ongi. *Hallpart* käib emasinikaela kohta, kuna *kosla* ja *koslapart* võeti tõenäoliselt kosklalt üle.

Piilpart, *Ánas crécca*

See on meie kõige väiksem pardiliik: «*Piripart* on vähe suuremb kui musträstas» (Jõeläähtme). See mõõtmine tehti ilmselt küll pärast sulekitkumist, kui mõni kõhukam part kõrval oli; kuldnokast on ta mitu korda suurem. Teistest liikidest sagedamini esineb piilpart rabalaugastel ja poriniredeski, kus vett vaevalt varvast kasta, vrd. *muda-, poripart.* «*Muda partsi* om kige vähepe» (Karksi). Sinikaelte järel lastakse piilparte kõige arvukamini.
Mittepesitsusajal loob piilpardiga ühiseid seltsinguid **rägapart,** *Ánas querquédula,* kes on ainult kübeke eelnimetatust suurem. Tavaline jahimees arvab nad mõlemad ühtedeks *priksudeks, piritsateks* ehk *piiludeks.* Pulmarüüs isalinde on hõlbus eraldada: rägapardi valge kulmutriibu asemel on piilpardil silma piirkonnas mustjasroheline laik.
Kõige väiksemate partidena kannavad piil- ja rägapart deminutiiv-deskriptiivseid nimetusi: *piilpart, piilu, piilupart, piiluti, piilak, pilu-, pillpart, pillik, piripart, piritaja(part), pirikas, piriska, piristi, piirpart, pirits, piirits, riitsakpart, priitsakas, pirts(part), pirtsakas, pirs, pritt(part), pritspart, pritsakas, pritsnik, prikkpart, prita(part), rits(part), priks(part), kikspart, ripspart, preuks(part). Krikkpart* võeti tõenäoliselt saksa *Krickente*'st, mis otseselt häält matkib. Nagu näeme, esineb kõigis nimetustes peale ühe *i*-häälik, mis väljendab deminutiivsust. Mõningatel juhtudel võib arvesse tulla ka hääle matkimine, näit. *piilu* puhul («piilu-piilu» kutsutakse koduparti ligi; «*Piilu part* teeb «piilu-piilu»» — Tori). *Käng-*

sõrtsas iseloomustab piilparti samuti kui tillukest tõugu, vrd. *kängu* (jääma).
«Siin on kaks sorti parte. Sigapart — need on suured, ja teised on *prikspardid* ehk *piilupardid*. Need on väikesed. Kõige rohkem lastakse neid suuri» (Võnnu).

Luitsnokk-parti, *Ánas clypeáta*'t, iseloomustab otsast lusikalaba taoliselt laienev nokk, mida märkab isegi lennus. Ühegi teise liigiga ei ole teda võimalik ära vahetada. Omapärane kehaosa sai nimeandmise aluseks: *laianokapart*, vrd. vn *широконоска* 'lainokk', sks *Groß-, Breitschnabel* 'suur-, lainokk'; *lusika-, luits-, koostnokk* (*koost* 'lusikas'), *kühvel-, lättnokk* (*lätt* 'viljatuulamise kühvel'), *lusikalind* (vrd. sm *lapasorsa* 'labapart', sks *Löffelente* 'lusikapart').
Kus luitsnokk-parti ei tülitata, on ta tublisti julgem kui teised liigid.

VARDID

Vardid moodustavad partlaste sugukonnas eri perekonna, kuuludes nn. *meripartide* hulka. Sukelpartidena hangivad nad toitu põhjamudast ja taimestikust, mistõttu pälvisid Kihnus üpris kentsaka nimetuse: *valgeveetegijad*. «Nimi sellepärast siokõ, et käüb põhjas roho juuriku süömäs ning aab lie 'põhjamuda' lendu.» Ka *vesikas* osutab heale sukeldumisvõimele ehk «umbelöömise» oskusele, nagu Kuusalus öeldakse. Ametlik *vart* pandi *Aythya*-perekonnale nimetuste ühtlustamise ajal, arvestamata rahvalikku tarvitusviisi. Põhjarannikul tähistab *vart (värt)* hoopiski v a e r a s t, musta lindu. *Vart* on rootsi laen (<*svart* 'must'). Võib-olla tahtsid nimetajad sõnade *part* ja *vart* sarnasusega rõhutada kahe linnuperekonna tegelikku lähedust?

Punapea-vart, *Aythya ferina*, on kaunis lokaalse levikuga, kuid sobivatel elupaikadel arvukas rändlind, kelle arv aasta-aastalt kasvab. Hundsulestikus isalinnu punapruun pea ja kael selgitavad ametliku nimetuse kui ka *punase peaga pardi* päritolu. Ka punaseid silmi on jahimehed tähele pannud, vrd. *tulisilm, tulisilmapart*. Linnu ülapool on helehall, vrd. *hallpart*. Pesa ehitab punapea-vart rohu sisse (vrd. *heina-* ja *rohupart*), padjandades selle serva paksult udusulgedega.

Tihtipeale võib tema pesa kajakakolooniatest leida. Punapeavarti peetakse kõige maitsvama lihaga pardiks, ka tema sulgi hinnatakse kõrgelt. Ta on peagu puhtakujuline taimetoitlane.

Tuttvardi, *Aythya fulígula*, ning **merivardi**, *Aythya marila* isalindudel on hundsulestikus pea ja kael mustad, metalliläikega. Esimese pealaesulestikust küünib välja tutike 5—6 sm pikkusi sulgi, mis aga tihti ligi liibuvad ega paista silma. Tuttvarti võib hulgaliselt kohata nii rannikul kui ka sisemaa veekogudel. Et liigil mingit eriti iseloomulikku tunnust ei ole, on tema teadaolev nimistugi kirev ja omapäratu: *kaur, kakerdaja, pori-, rohu-, heina-* ja *jääpart*. Liik pesitseb heinamaarohus.
Merivardi pesa avastati Eestis esimest korda 1952. aastal. Kümme aastat hiljem pesitses Vaika ümbruse laidudel juba üle viiekümne paari. Selle liigi põhiliseks haudealaks on polaarmere rannikualad.
Merivarti on kirjanduses nimetatud *vesikuks* ja *satkaks*.
Mõlemad liigid on rannikul tähtsad jahilinnud. Kuigi merivart pesitseb Eestis piiratud arvul, rändab neid see-eest suurel hulgal läbi.

Aul, *Clángula hyemális*
Kõvakael

Juba märtsikuiselt avamerelt hakkab kajama aulide isevärki laul nagu kauge sarvemuusika. Varematel aegadel, kui auliränne oli rohkem ja rikkam, sulasid paljude isalindude pulmahääled üheks ettekandeks, mida rannarahvas kuulas kui kevade avamängu.
Aul ei pesitse meil, vaid rändab tõhusates parvedes läbi. Aasta jooksul lendab meie rannikult üle umbes miljon lindu. Massiline kevadränne leiab aset aprillis ja mai alguses, mil teda siis ka peamiselt kütiti. Kolm-nelikümmend aastat tagasi kõlises kevadine Kopli laht paukudest, kui Tallinna härrasmehed aule tapsid. Osav kütt lõi hea lennu ajal kotti kümneid linde. Rännuteel küll tarkust ja ettevaatust kogunud, lasevad sügisesed noorlinnud endale tihti siiski saatuslikult lähedale. Massiliselt hukkub aule laevaõlide surma-

tooval mõjul ning kalurite mõrdade ja õngede otsas, kuhu nad sukeldudes satuvad.
Väiksemad aulisalgad suvituvad ja talvituvad avamerel, nende hulgas vigastatud ja lennuvõimetud linnud. Jõelähtmes võrreldi neid vaeste vallasandikestega: «Vigast kovakauli 'kõvakaela' üita *vallakaelaseks*. Nied jäävad siia maha. Vanad inimesed jäävad vallakaelasteks (s. t. vallavaesteks, valla toita).»
Eesti aulinimetused lähtuvad peagu erandita linnu kevadisest laulust, mida randlased ohtrasti imiteerivad, näit. «aak-allaa, aak-allaa» (Kuusalu), «akk-aulik, akk-aulik» (Kihnu), «laulik, laulik» (Pühalepa) jne. Kõlavate vokaalsete osade vahele käib isesugune kokutamine: lind peaks otsekui pingutama, et kõlavat häält kätte saada. Kuusalus sõnatakse kokutaja inimese kohta: «Jusku aul riekus 'jäälahvanduses', ei saa sana suust.»
Auli häält võib enam või vähem selgesti ära tunda nimetustes, nagu *aul, haul, oul, aulis, aulik, cur, kaakaul, kaul, aavik* ja *aulibe*. Vrd. ka sm *alli*, vn *алеўка*, rts *alla, alle*, tn *havlit*, korea *aalyk*, Gröönimaa eskimo k. *agleck* jne.
Eesti põhjarannikul «üita *kovakauli* vahel ka *auliks*» (Jõelähtme), seega on *kovakaul, kõvakael* seal linnu päris- ja põhinimetus. Lind laulis sellegi nimetuse endale ise: «*Kõvakaul* laulab: «Kõva kaula, kõva kaula»» (Jõhvi). Hiljem on küll asja sedaviisi seletatud, et aulil on tihe sulgkate, millest haavlid visalt läbi tungivad. Sama linnunimetust tunnevad ka mõned soome murded (*kovakaol, kovakalle*), Kuusalus kuuleb ka *ovaauli* («Ta on omä nime laulust saanud»).
Lääneranna kaluritele laulis aul: ««Kala kaldas» — siis tääd, et kala on» (Häädemeeste). «*Kalakaldad* karisid 'karjusid' «kala kalda, kala kalda», kevadel, kui meri lahti läheb» (Varbla).
Saksa aulinimetus on *Eisente* 'jääpart'. Meilgi oli aul Peipsi pool *jääpart*.

VAERAD

Rändeaegadel ujuvad rannikulähedasel merel mustad mütsakad linnud. Need on vaerad. Ühtede sulestikus pole kübekestki valget, teistel paistab hästi silma valge tiivaküüdus, mis linnu päris tedrekuke sarnaseks teeb. Esimene on **mustvaeras**, *Oidémia nigra*, teine **tõmmuvaeras**, *Oidémia*

fúsca, ehk *mereteder* rahva kutsumises, vrd. sm *merenteiri* ning rts *sjöorre*; rootsi nimetusest saadi saarte *soer, soor*. Valge lapiga lind on Kihnus *pugal vaeras, tõmmuvaerast* kuuleb Saaremaal. «Vaarjad üitasse ka *metskanaks*, must lind kana aruline» (Kihelkonna). Kevadisel ajal otsis rannarahvas magesõstrapõõsaste ning kadakate alt tõmmuvaera mune. *Merevares, merekromp* ning *merekukk* saavad seletuse kraaksuvast häälitsusest ning värvusest, vrd. sks *Rabenente*, *Seerabe* 'ronkpart, mereronk'.

Mustvaeras meie randadel ei pesitse, vaid lendab ainult suurtes parvedes läbi. Vaerad rändavad sageli öitsi, mistõttu isegi arvatakse, et neil päevane lend kõrgemalt poolt keelatud, vrd. *vangid, öövangid*. Sakslased kutsuvad vaeraid ka öölindudeks (*Nachtvogel*). Omapärase meloodilise nagina järgi võib kindlaks teha ka öiseid parvi; *vilesiib*, *merekell* 'mustvaeras' märgivadki seda häält. *Mustvaeras, mustlind*, sm *mustalintu* räägivad ise enda eest.

Jahilindudena ei ole vaerad eriti populaarsed. Tõmmuvaera lihal pole viga, kuid mustvaeras maitseb traanimeki pärast sandisti.

Ürgvana linnunimetus on *vais* (*väis, vaine*), mille vasteid keeleteadlased jälgivad ungari keeleni välja. Vaeraste kare «kraa» ehk «krr» võiks vahest põhjendada *r*-häälikut nimetustes, nagu *varis, vaarjas, vaarijas, vaaru, väär, vääre, vaer, vaeras, vaheras, vairas, vaires* ja *vairusk*. Vanade nimetuste puhul on variantide rohkus tihti tavaline, vrd. *koskel, kosel, korskla, kosar* jne.

Jõelähtmes ja Kuusalus tuntakse vaeraid *vart, värt (verdi)* nime all, nagu juba vartide puhul juttu oli. Kordame veel, et linnunimetuste ühtlustamise ajal anti see nimetus miskipärast *Aythya*-perekonnale. Ometi pärineb *vart* rootsi sõnast *svart* 'must', vrd. rts *svärtta* 'tõmmuvaeras'.

Ristpart, *Tadórna tadórna*

Harulduse pärast seisab ristpart juba kauemat aega looduskaitse all. Näha saab seda lindu ainult rannikul, sagedamini Lääne-Saaremaal ja Hiiumaa ümbruskonnas. Sobivam aeg tutvuse sobitamiseks on muidugi kevad. Kuigi väga ettevaatlik, muganeb ta pesitsusajal meelsasti inimeste naabrusega ning loob pesa vahel koguni mõne kõrvalhoone lakka. Tavaliselt valitakse pesitsemiseks kivialune urgas (vrd.

kivihani, -part, -kostel), kännuõõs või mahajäetud loomaurg, vrd. sks *Höhlengans* 'uruhani'. (Looduse paradoks on, et vahel juhtuvad sama koobast asustama erinevad naabrid: teises uruotsas võib asuda reinuvader oma perega, ilma et see linnumunadele või -poegadele hukatust tooks. Pesa läheduses on kiskja murdmisinstinkt halvatud. Ütleb vanasõnagi, et h u n t p e s a ü m b e r t e i m u r r a.) Nähtavasti teenis ristpart ka *vaablase* nime urgude ja maaõõnsuste pruukimise pärast.
Hundsulestikus näeb ristpart väga tore välja: nokk kirsspunane, pea ja kael küütlevalt tumerohelised, kaelus valge, selle järel rebasekarva roostjas vööt ümber keha (vrd. sks *Fuchsente* 'rebasepart'), külgedel lai must riba sabani, jalad roosakad. Muu sulestik on enam-vähem valge, tiivaküüdus roheline, tagantpoolt punaka palistusega. Kirju lind kannab õigusega nimetust *pugal* 'kirju'. Lennus kujuneb valgetest sulestikuosadest ristikuju, millest tulevadki nimetused *ristlind, -part,* sm *ristisorsa*. Risti kujutisega lindu kutsuti ka *vagalinnuks*.
Ristpart oleks nagu vaheaste pardi ja hane vahel: pardist suurem, hanest pisem, vrd. *kivipart, kivihani*.
Mänguajal kuuldub ristpardilt karedat ninahäälset kokutamist nagu «koggogg» või «ak-ak-ak», vrd. *prakkhani, nakat*.

Hahk, *Somatéria mollíssima*

Kui hahast juttu, meenuvad tavaliselt haha udusuled, millest reisiraamatutes räägitakse: hahaebemetega vooderdatakse ju polaaruurijate rõivastus ning magamiskotid. On vahest rannarahvaski neid kehakatete valmistamiseks kasutanud — vrd. Kadrina *ahk*, sm *ahu* 'väikesed udusuled'?
Meile on see suurepärane lind jäänud hilisjääaja reliktina nagu rabakanagi. Hahk pesitseb Eestis väga lokaalselt: Vilsandi lähikonna laidudel umbes poolteist tuhat paari, Hiiu- ja Saaremaa ümbruses, Väinamere saarekestel ja mujal väiksemal hulgal. Põhjanaabrid soomlased aga loendavad endal üle kaheteistkümne tuhande haudepaari. Ka mõned rahvalikud nimetused osutavad linnu põhjapoolsele päritolule, vrd. *soome holmivedlas, soome üu* (Kihelkonna). Pranglil kinnitatakse, et varem oli *vaagalinde* rohkem, kuid pesi leiti siiski peamiselt soome holmade 'saarekeste' pealt.
Haha päriskodumaaks võib pidada Põhja-Jäämere rannikualasid ning saari Gröönimaast kuni Jamali poolsaareni.

Hahad saabuvad kevadel Vaikadele märtsi lõpus või aprilli alguses — nagu ilmad lubavad. Isalinnud toretsevad sel ajal oma säravas must-valges pulmarüüs. Pugul on veidi kreemi tooni, kukal klantsib aga heleroheliselt. Emane hahk on seevastu üleni «pardipruun», paistes haududes vähe silma.

«Pesa ei avalda suurt kunsti; mõned ligidalt kokku kantud oksad, pilliroo varred, õle kõrred on kõik tema matterial. Aga seda rikkam ja suurem on pesa seestpidine, udusulgedest valmistatud padi, see kallis tolli-maks, keda pardid kaitseva inimesele järele jättavad,» kirjutab C. R. Jakobson oma lugemisraamatus. Üks hahapesa annab kuni 20 grammi ebemeid. Vaikadel eelistavad hahad magesõstrapõõsaste aluseid, kus mõnikord paikneb mitu pesa koos. Üldse peavad hahad seltsist lugu, haududeski lähestikku. Linnu haudeinstinkt on nii tugev, et hävitab peagu täielikult tavalise ettevaatlikkuse. Mõned pesal lösutavad emahahad lasevad end silitada või munade pealt ära tõsta. Isegi siis ei lähe nad lendu, vaid paterdavad pesale tagasi. Ainult pesa ja haudumine seovadki hahka maismaaga; kohe poegade koorumise ning kuivamise järel läheb pesakond merele. Pojad häälitsevat «plika, plika» (Kuusalu).

Nimetus *hahk* viitab värvusele, vrd. *hahk* 'hall', *hahetama* 'halliks muutuma; koidu eel valgenema hakkama'. On tõenäoline, et nimetus kuulus algselt (hallile) hanele, vrd. Setu *haah* 'kodu- või metshani'. Tänapäeval üldine tähendus on siiski *Somateria mollissima*. Isahaha häälitsus kõlab rahva kõrvale kui «aah aah» ehk «au au». Seda jäljendavad *(soome) üu, tuu* ja *uuk*. Onomatopoeetiliseks nimetuseks peetakse ka *klokast*, mis lähtub küll mingi teise linnu häälitsusest. J. Kunder nimetab hahka *pugupardiks*: «Merepartidest on *pugupart* (*Somateria mollissima*) kõige tähele panemise väärsem.»

«*Eideraned* lähvad kebadi ülebelt 'kevadel ülevalt' põhja poole» (Torma). *Eiderhani* ning *-part* on pooleldi tõlkelaenud kas rootsi (vrd. *ejdergås*) või saksa keelest (vrd. *Eidergans, -ente*). Kindlasti rootsi keelest pärinevad Kuusalu *oodutaja* (vrd. rts *åda, åd, ådfågel* 'hahk') ning Prangli *vaag, vaagalind* (vrd. rts *svåga* 'hahk'). Rootsi suunast tuleks otsida ka Vilsandi nimetuste *holmivedajas, -vedlas, -vedaja* lähtesõnu *(holm* 'saareke, laid' on rootsi laen). Päritolult hämaraks jääb Hiiumaa *lann* (*lani, lali*) ning Kirde- ja Lääne-Eestis tuntud *koha* 'hahk'.

KOSKLAD

Jääkoskel, *Mérgus mergánser*
Rannarahva kana

Jääkoskel teeb oma kurna kuskile puuõõnde, kivide või küünipõranda alla, pööningule või muusse taolisse paika. See inimjulge lind muneb ka inimese pandud kongidesse ja kastidesse, asugu need kas või majaukse ees. «Kosklastel tehakse pesad ka puude otsa kut mustadel räästastel. Suuremad ning suurde aukudega. Siis minevad sönna sisse» (Kihelkonna). Ta ei pane paljuks isegi linnamüra ja kasvatab pesakonna ka Tallinna vaksali juures Šnelli tiigil üles. Kadriorg, kus üksikud kosklad aeg-ajalt pesitsevad, on selle kõrval lausa vaikne paik. Ei nad põlga ka üksteise naabrust: Vilsandi linnuriigi munemismajades ehk «taevakratsijates» haudub mõnikord koos üle saja emalinnu.

Kalastamise ning jahi kõrval kogusid meie soome-ugri esivanemad juba hallis minevikus veelindude mune toiduks. Keeles on meieni säilinud jälgi selle kohta, et munade saamiseks valmistati kosklatele ja teistele suluspesitsejatele isegi konge. «Soome, lapi ja kauges ostjaki (hanti) keeles leidub nimetus, mis võiks viidata algastmelisele linnupidamisele, nimelt sm *uuttu,* mis tähendab puuõõnes olevat (osalt kunstlikult tehtud) vesilinnu pesa; vesilinnu munetamist säärases pesas leitakse kõigil mainitud keeli kõnelevail rahvail . . .» kirjutab soome keeleteadlane E. N. Setälä.

Kosklate munetamisest võiks märku anda ka nimetus *koskel,* mis murdeti esineb veel *kosklane, kosklas, koskus, korskla, korslane, kossal, kosel, koslas, kosla, kosar, koosel, koesas, kostal, kostel, kostlas* ja *kostlane* kujul. Oleks põhjust arvata, et sõna on sama algupära kui *koskel, kosk, kosal, kussal,* mis märgivad puukoortest tehtud mesilastaru, Setumaa teatel ka k u l d n o k a k o n g i. Ühtlasi on eesti *kosk* ja *koskel* tähendanud suuri, peamiselt kuuskedelt kistud koorelahanguid, millest tarusid ning linnukonge valmistati. Etnograafia Muuseumi kogudes leidub mitmeid kuusekooriseid tarusid ja kosklapesi. Koskel oleks seega lind, kes muneb õõnsast puupakust või koortest valmistatud kongi. Võrreldagu veel nimetusi, nagu *puukoskel, kandkoskel, kand* (lind pesitseb ka õõnsates kändudes) ja *kivihani.* Needki nimetused anti pesitsuspaiga järgi.

Rannarahvas kasutab jääkosklaid tänase päevani kana eest. Nende mune süüakse paljudes paikades: Käsmus, Võsul,

Viinistus, Virtsus, Vormsil, Ruhnus, Kihnus ja suurtel saartel. Igast pesast võetakse ajapikku oma paarkümmend muna ja lastakse siis pojad välja haududa. Kassaris jäetud päris puutumata ainult sealse kabeli tornis ja laudil pesitsevad kosklad, keda kutsutud jumalakoja lindudeks.

Kümnete kaupa leidub puude külge kinnitatult kõiksugu pütte, kaste ja tünne, kuhu sisse kosklad käivad munemas. Nähtavasti aga koheldakse neid ülekohtuselt, mõnest pesast võetakse haudumise eel kõik munad. Nägin sel kevadel kord kaheksat emakosklat ühe lepa otsas häälitsemas ja oma kurba saatust kaebamas — kõik ootasid järjekorda haudumiseks ainsale pesale, kus veel leidus mune...

J. Loosberg, «Eesti Mets» 1932.

Koskla pesa lehkab koledasti ega kutsu end lähemalt silmitsema. Kui aga keegi lennumulgust sisse peaks piiluma, sisiseb hauduv lind vihaselt vastu.
Koorunud pojad hüppavad pesaõõnest välja ning lähevad rodus ema juhtimisel suurele veele.
Koskla liha ei sünni suurt süüa traanimaitse pärast. Nähtavasti kütiti neid linde peamiselt sulgede saamiseks. Pranglil pruugiti jahiks isegi kujusid — kosklevidasid.
Välimuse poolest on jääkoskel üks suuremat sorti, pika peene nokaga part, sellest siis ka nimetuse jagamine, vrd. *part, kostelpart*. Hundsulestikus isalind on pugu alt lõheroosa, pealt tuhkhall, pea on läikivalt mustroheline, vrd. *kirjulind*. Jääkoskel on kosklaist suurim, vrd. *suur koskel, suur kostlane*. Ta sukeldub kalapüügil kuni nelja meetri sügavusse, vrd. *tüüker, vesikas*. Ülelennul kuuldub häält, nagu oleks põrsas õhus, — karedat rõhkimisetaolist «kroo-krood». Sellest pärineb tema nimetus *prakkhani*. *Jääkoskel* saabub kevadel juba märtsikuus, sügava lume ja jää aegu. Üksikud isendid talvituvadki avamerel, vrd. *talvekoskel*. *Vaeras, aul, ristlind (ristiklind)* võeti koskla jaoks teistelt veelindudelt üle.

Rohukoskel, *Mérgus serrátor*

Jääkoskla väiksem sugulane jõuab kohale märksa hiljem, alles aprillis. Rannikul on ta samuti tavaline hauduja ning läbirändaja. Ainult kongi rohukoskel ei tarvita: oma kümmekond roḥekaspruuni muna muneb ta laiule kadaka- või magesõstrapõõsa alla. *Rohu-, hein-* ja *murukoskel* iseloomustavad seega pesapaika. Isalind on kirju — *kirju kosklane,* kuna emalinnu üldvärvust märgib *hall kosklane*.

Järvekaur, *Gávia árctica*
Kakerdaja

Endisel Järvamaal laiub suur Kakerdaja raba koos samanimelise järvega. Kohanimed pärinevad enamasti mineviku hämarusest ja nende päritolu selgitamisega tegeleb keeleteaduse haru toponüümika. Kakerdaja pikemat seletamist ei nõua, selle põhjendust kohanimena mäletatakse veel: «Kakerdi on saanud oma nime lindude järgi. Nende jalad olid olnud saba all ja nad pole kuidagi käia saanud. Inimesed hakkasid raba kutsuma Kakerdi rabaks.»
Raba ristivanemaks oli umbes hanemõõduline lind. Tema asustabki siin-seal rabalaukaid ning järvi, vrd. *järvekaur*, ja lendab rändeaegadel väikeste salkadena üle meie rannikute, vrd. *põhjahani*. Laukaid eelistab lind pesitsusrahu pärast, kuna toitu tuleb hankida eemalt, järvedest või merest.
Kuidas sündis *kakerdaja* linnunimena?
Kui lind vähegi häälekam, võib kihla vedada, et häälitsused ja laulud ka nimetustes peegelduvad.
Järvekaur pole kisakõri, kuid ajuti kuuleb siiski tema nokast karedat, madalat «krau-u'd» või venivat vilesarnast heli. Esimene hääl võiski anda *kakerdaja* koos rohkete variantidega: *kakardaja, kakar, kakard, kakerd, kakker, kakerjas, kakrekas* ja *kakerlane*, vrd. sm *kaakkuri, kakertaja, kakari* 'tuttpütt', vn *гагара* 'kaur'.

Sõna teiste tähenduste jälgimine osutab, et *kakerdajat* on õigem pidada onomatopoeetilis-deskriptiivseks nimetuseks, kuna see väljendab liikumistki, vrd. *kakerdus* 'vilets kõndija' (Lüganuse), 'kohmard' (Viru-Jaagupi), «Kakerdamine one nõnna et jalad one vigased» (Kodavere) jne.

Kauri iseloomulikku karedat häält matkivad veel *huikaja, kukuhuikaja, kaarataja, kaagataja, kiugul, kaadra, kaarlant, karalant, karalat*. «*Kukuhuikaja* ol suur hahk tsirk: «kuku-ui, kuku-ui»» (Rõuge), «*Kakard* üidvad ikka: «kaarl-aah-kaarl-aah-aee»» (Pöide).
Ka *kaul, aur* ja *kõvakael* (vrd. auli nimetusi) seisavad häälega ühenduses.
Hea tuukrina võib kaur tükiks ajaks vee alla kaduda — kas kala, peatoidust tabama, vrd. *kalakaur*, või hädaohu eest peitu. Ka pesale läheneb lind üksnes veealust mööda, et mitte selle asukohta reeta. Linnunimetusest *kaur*, mis balti keeltest laenati (vrd. lt *gaura, gauris* 'koskel'), kujunes Kagu-

Eestis tegusõna *kaurima*, mis tähendab (vaevaga) koukimist ja hankimist kuskilt põhjast või alt. Kaur siis kaurib veest kalu.
Kauri lendutõus käib pika pladistava hoojooksuga ja tiivalöögid kuulduvat õhus nagu «karjalapse vitsa hääl».
Vees üpris osav ja õhuski laitmatu lendaja, muutub lind maale sattudes täiesti abituks ega suuda omal jõul isegi lendu tõusta. Jalad asuvad tal sedavõrd keha tagaosas, p . . . s (vrd. *persu, pers, persas*; «*persu* jalad taga otsa all» — Jämaja), et neist kõndimiseks vähimatki abi ei ole. Nimetused *pikk-kael, pugu* ja *valgekõht* iseloomustavad vastavaid kehaosi, kuna *oherdi* ja *mereoherdi* linnu omapärast ujupilti ära märgivad. Kurgualuse hele vööt meenutas päitserihma, vrd. *päitshärg*.
Traanimaitse pärast ei ole kaurist suurt lihalindu. Ometi peeti neile jahti, milleks Pranglil isegi peibutuskujusid — kagardaja-vidasid — pruugiti. Linnunimelise raba ümbrusest teatatakse, et seal on «varemal ajal kütte petnud väga osav sukelduja — kakerdaja».
Linnu küttimisele viitab ka nimetus *kütilind*. On teada, et varemalt leidis kasutamist kauri udusuline nahk. Juba A. W. Hupel kirjutab (1777. aastal), et kakerdajal on kenad läikivad ja tihedad suled, nii et tema nahast valmistatakse mütse ja muhve.

PÜTID

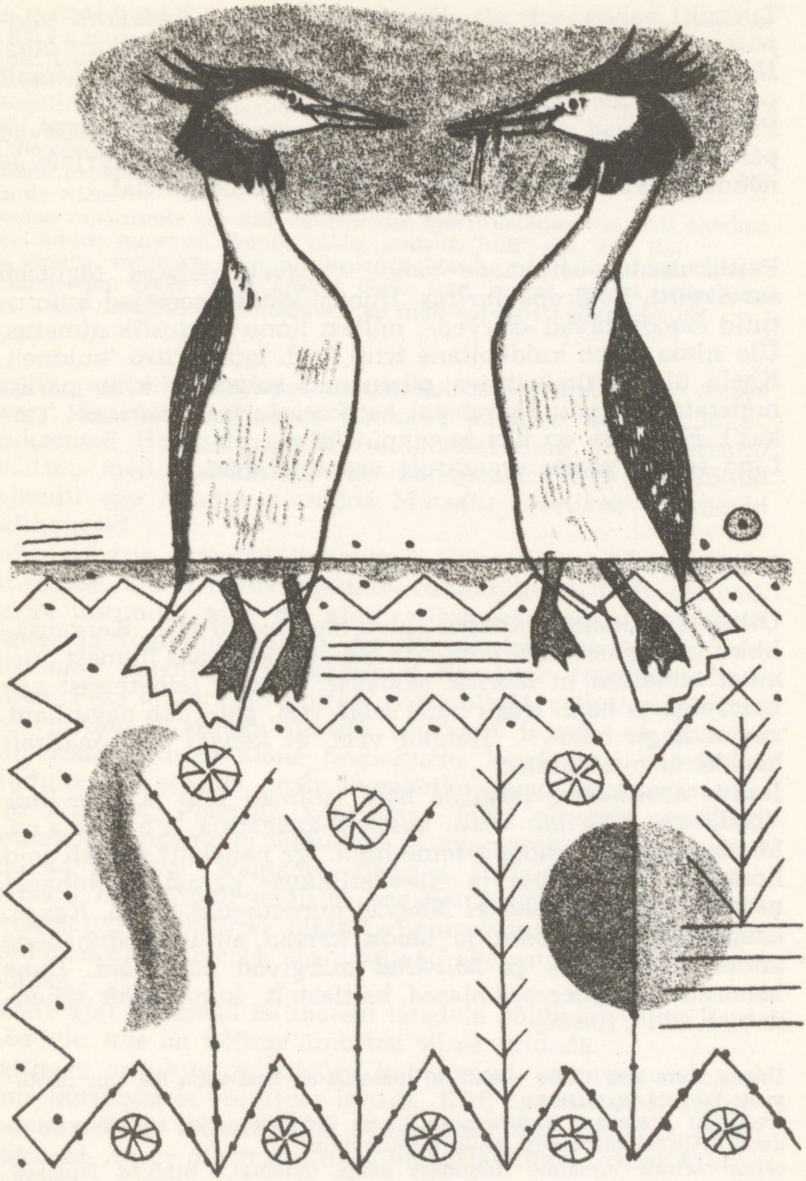
Tuttpütt, *Pódiceps cristátus*

Sõudepaadiga pole lootustki tuttpütile juurde saada. Aerude taga istuja võib vehkida küll, et särk märg, aga vahemaa ei vähene. Osalt vee peal, osalt veealust mööda lind hoopis eemaldub. Isegi mootorpaadi eest hoiab lind ujumise ning tarmukate veealuste manöövritega paraja vahemaa kaugusele. Tuttpütt sukeldub ehk, nagu Kuusalus öeldakse, «lööb umbe» hetke jooksul ja ilmub taas nähtavale ligi poolsada meetrit eemal, et vilke aja pärast taas kaduda. Ühesõnaga, suurepärane sukelduja, vrd. *tuuker, tuukerpart*. Lendu tuttpütti juba ei peleta. Isegi püssi abil on teda raske kätte saada. Püti sabatuna näiv keha istub sügavalt vees, lame selg libiseb peagu veepinnaga tasa, tabatavaks jääb üksnes pikk pee-

nike kael. Pealegi oskab ta just siis kaduda, kui kärakas käib.
«Kauri, nuu läävä vii-alost piteh pal'lo maad, näil omma tutu pää otsah, «kraa» tegevä» (Setu).
Tuttpütt on ehtne vee-elukas (vrd. *vesikas*) nagu kaurgi, kellega tal on mitmes tükis palju ühist. Pütilgi on jalad kohastunud ainult ujumiseks ja asuvad keha tagaosas, vrd. *perssjalg* (vrd. sks *Steißfuß*), *persus, persis, pärss, pärsus.*
Tuttpütid armastavad omataoliste naabrust, pesitsedes kolooniatena lähestikku. Kui enamik linde vooderdab pesa pehmeks ja soojapidavaks, siis tuttpüti oma kujutab endast vettinud, poolujuvat taimekuhilat, mille lohukesse munetakse munad. Palju kurni hävib kevadiste tõusuvete läbi. Ka röövlinnud teevad hävitustööd, kuigi pesaomanik lahkudes — ka kibekiirel põgenemisel — alati munad kinni katab.
Pesitsevad need linnud hulgaliselt kogu Eestis — taimerikastel merelahtedel, järvedel ja järvekestel ning isegi jõekoolmeis. Kevadises õhtuhämaruses kostab väga kaugele nende krogisev «korrr» ehk «krroo», vrd. *kroogu, merevares, -niru, prääksuja, röökija.* Nimetused *kaarlant, kakerdaja, kakardaja, kakerdis, kakand, kakar, kakerlane, kakrekas, kakerd, kakard, kagar* on nagu kaurilt maha kirjutatud! Kraaksuvas häälitsuses kuuldi sõnu «saaks sauna», millest tuli nimetuski *saunamees. Pütt* matkib tõenäoliselt linnu häälitsust, mida prof. E. Kumari silbistab: «tök-tök». Rahvasuust kuuldud on *vesipütt* ja *suurpütt,* kuna *tuttpütt* loodi kunstlikult teiste keelte eeskujul, vrd. näit. sks *Haubentaucher* 'tuttsukelduja'. Pulmarüüs tuttpütt kannab peale lagipeatuti veel sulgedest kaelust, vrd. *tuttpea, krantskael.* Emalinnu sulgehted on natuke tagasihoidlikumad.

Tuttpüttide armumäng näeb välja nagu mõni vanamoodne, mitmete tuuridega tants. Ettekanne algab sõbraliku pearaputusega, kusjuures partnerid teineteise juurde ujuvad ning vastastikku kummarduvad. Seejärel sukelduvad mõlemad põhja, tuues kaasa puntrakese veetaimi. Nüüd ajavad mõlemad end vees püsti ning näitavad teineteisele oma nokatäisi. Võib-olla vihjab see viimane armuavaldus tulevasele pesa rajamisele . . .

Ka tuttpütt «kaurib» toiduks väikesi kalu ja veeputukaid, vrd. *kaur, kalakaur, räimetirr, -tirt* (kogu Võrtsjärvel tuntakse liiki *kauri* nime all). Kalade hävitamise kõrval aga levitab tuttpütt linnuroni, üht paelussiliiki, mistõttu väiksematel kalajärvedel tema peale hea pilguga ei vaadata.

Tuttpüti nahka, mis alt siidvalge (vrd. sm *silkkiuikku* 'siidpütt'), kasutati varem kõrvikute tegemiseks nagu kauri oma. Nimetus *tulisilm* võikski viidata linnu küttimisele — eemalt poleks silmade värvus ju eraldatav.
Pütid on head vanemad, mõlemad vanalinnud hoolitsevad pesakonna eest. Väetid pojad ronivad vanemate turjale ja nõnda ujuvad need nagu laevukesed, paadid pardal.

Peitlikumalt veetaimede vahel, vabavett põlates, tegutseb **sarvikpütt**, *Pódiceps aurítus*. Hundsulestiku roostjad kulmututid moodustavad «sarved», millest linnu teaduslik nimetus. Üle silma läheb kuldkollane triip (vrd. lad *auritus* 'kuldne'). Kaela ülaosa ümbritseva pikenenud sulgedest krae pärast nimetatakse lindu Saaremaal *hattkaelaks* (vrd. *hattkael* 'tutkas'). Ka *persu* on üks sarvikpüti nimetusi.
Lind toitub peagu eranditult veeputukatest.

HANED

Ütlustes ja kõnekäändudes tuleb hani sageli ette. Kergeusklikku ja kogenematut püütakse haneks; kui kaks inimest põrmugi teineteist ei mõista, öeldakse: saavad teineteisest aru nagu siga ja hani. Nagu hane selga vesi, paterdab nagu hani, rumal nagu hani... Hoidku veel, et kedagi otsesõnaliselt haneks ei nimetataks!
Rahva arusaamise järgi on hani läbinisti tölp ja tobe lind. Võrdlustes kõõritab vastu susiseja-kaagataja k o d u h a n i. Metshanedega on hoopis teine lugu. Iga hanekütt austab neid linde aruka valvsuse ja ettevaatlikkuse pärast. Koduhanel ning *mets-* ja *taevahanel* lähevad nimetusedki lahku. *Kaaga, kaagalind, -pill, taara* ja *taadu* käivad ainult koduhanede kohta, *hani, hahk* ja *hall-lind* märgivad mõlemaid. *Hane* laenasid läänemeresoomlased baltlastelt, kuna *hahk* tähendab h a l l i (lindu).

Ürgne hane (või üldse veelinnu) nimetus on *lind*-sõna ise, mis usutavasti lähtub värvusest.
Veelinnu nimetuse kujunemine linnu üldnimetuseks räägib veelindude erilisest tähtsusest kauges minevikus.
«Hani seisab jumalale lindudest kõige lähemal,» ütlevad laplased. Veelindude saabumine lõpetas talvise toidukitsikuse. Inari laplastele oli hanede tulek niivõrd oluline, et sellest sõltus ümberasumine talvituspaikadest. Lindude tagasijõudmise kuud nimetasid handid hanede

ja partide tuleku kuuks, mansid pardikuuks. Linnutee oli eelkõige h a n e d e ja teiste veelindude tee. Nõnda maridel, udmurtidel, mansidel, tšuvaššidel ning teistelgi rahvastel, vrd vn *гусиный путь, гусиная дорога.*
Massiliseks hane- ja laglepüügiks kasutati aega, mil sulgivad linnud olid lennuvõimetud.
Arheoloogide leitud linnukujutistes — tarbeesemeis, kujukestes, savinõude ornamentides jne. — ülekaalutsevad veelinnud. Tihti võib ära tunda hane.
Soome rahvaluule kasutab noore naise meelitusnimedena eriti ohtrasti veelindude nimetusi (*hanhi, lakla; joutsen* 'luik', *alli* 'aul' jt.).
Ja lõpuks, vanimate linnunimetuste hulgas leiame kõige rohkem veelindude omi (*jues* 'luik', *koskel, lagle, lind, soorsk, sõtkas, vais* 'vaeras' jne.). Sama seika täheldavad ka indo-euroopa keelte uurijad.

Eestis pesitseb üksainus metshaneliik — **hallhani**, *Ánser ánser*. Suurim hallhanede koloonia paikneb Matsalu lahel, väiksemad Haapsalu ja Virtsu lähedal ning mujal. Kokku pesitseb meil umbkaudu 500 hanepaari. Veel möödunud sajandil aga haudus ainuüksi Matsalu roostikes tuhandeid hallhanesid.
Juba märtsis ilmuvad kohalikud linnud oma haudealade lähedusse, kus nad siis lagedatel rannaniitudel toitu otsivad. Parve toitumise ajal on alati vahimees väljas, tavaliselt vanem ja kogenum isalind. Aprilli teiseks pooleks on ränne läbi ning paigalejääjad kadunud tihedasse roostikku hauduma. Pesa ehitatakse suurele rookuhilale, sellest siis nimetus *roohani*. Kahjuks juhtub aeg-ajalt ikkagi, et sõgedad inimesed röövivad mõne munakurna keedupotti panekuks. Lindudest ei söanda peale merikotka keegi hane pesa kallale kippuda. Poegade koorumise järel alustab pesakond rännakut kaugemaile laidudele ja avamerele. Seal vanalinnud ka sulgivad, kaotades paariks nädalaks lennuvõime. Matsalu haned olid endistel aegadel sulginud roolähedasel laiukesel, nn. Suliroo mättal. Lennuvõimetud pesakonnad veedavad päeva merel, öösiti käivad aga rannaniitudel rohtu söömas.
Rände ajal laskuvad hallhaned laiadele põldudele ning lagerabadele, kus on hõlbus ümbrust silmas pidada.
Hallhane arvukus on niivõrd kahanenud, et praegusel ajal tema küttimist ei või üldse lubada. Küll aga tulevad jahilindudena arvesse läbirändajad — **rabahani**, *Ánser fabális*, **suurlaukhani**, *Ánser álbifrons*, ning **väike-laukhani**, *Ánser erythrópus*.
Rabahani on kõige arvukam haneliik, sügisel lendab neid eriti suurel hulgal läbi. Ränne käib üle kogu maa, kuid paraku

enamik rabahanede parvi ei lasku ega peatu. Ometi leidub üksikuid eelistatud rabasid, põlde ja rannaheinamaid, kus linnud vahepeatusi teevad (vrd. *rabahani*). Prof. E. Kumari kirjutab: «Rahvapärane nimi *põlluhani* ei ole põhjuseta valitud. Varematel aegadel (1890—1915) oli rabahani eriti kevadel see lind, kes oma rändepeatustel valis puhke- ja toitepaigaks mõisate laialdasi põlde (Matsalu, Lihula, Rõude, Keskvere, Ähmja). Seal peatus parvi, mille koosseis ulatus tuhandeisse isendeisse.» Rabahanesid näeb üksnes parvedes, vrd. *parvehani*.

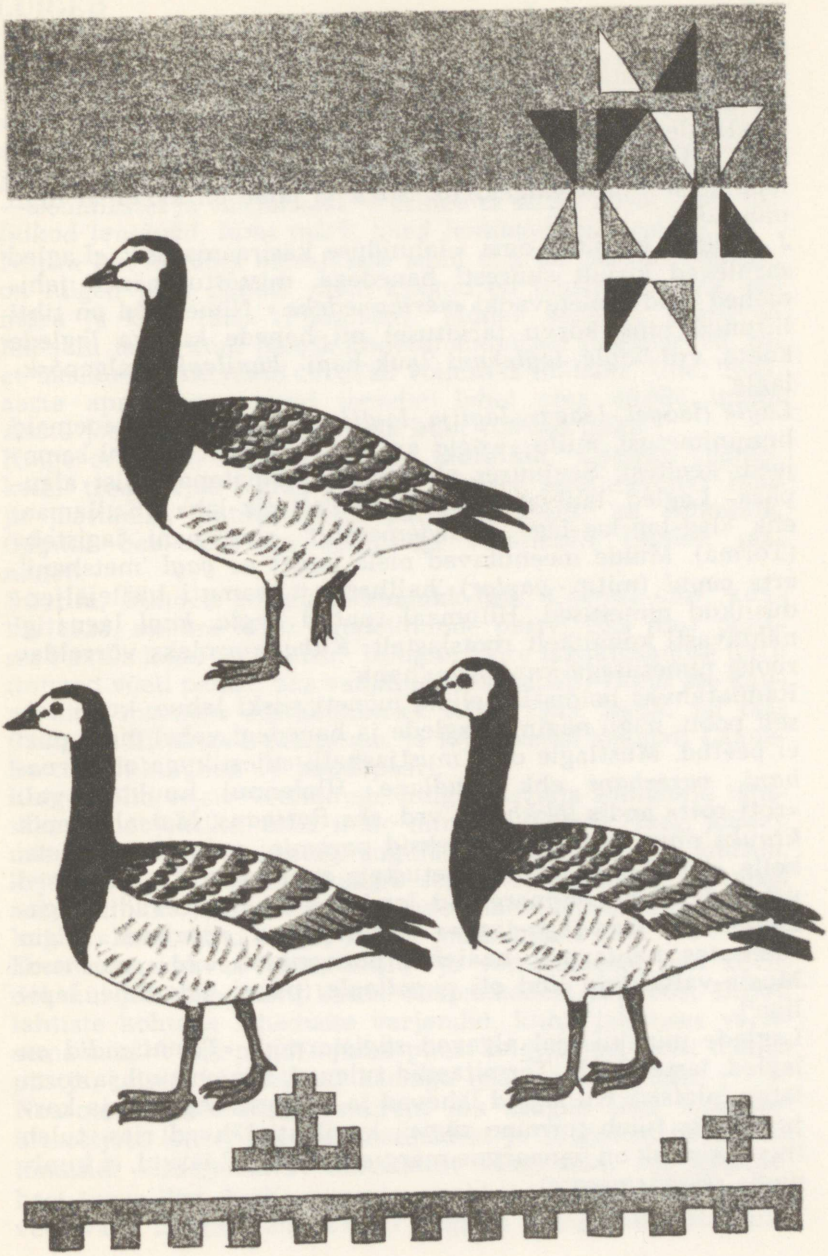
Küttimiseks küllalt arvukad on ka suur- ja väike-laukhani. Nagu nimetuski (*laukhani*, sks *Bläßgans*) ütleb, asub vanalinnu laubal valge laik ehk lauk. Väike-laukhani annab harva häält — tasast «kaa'd», mistõttu jahimehed teda mõnikord *tummaks haneks* kutsuvad. Suur-laukhaned lendavad aga valju «kliu kliu kläu kläu» ehk «klikk klikk kläkk kläkk» saatel. Selle rägina-rädina järgi andis vanarahvas nimetused *kiuhani, rädi-, rägahani, kaeraräga* (kevadise läbirände alguses oli aeg kaera külvata). Tumedam sulestik lähendab liiki lagledele, vrd. *lagle, laglehani*.

Tõhus hanejaht käib onnist, kujude abil. Linde varitsetakse nende sööda- või puhkekohtadel, harvem ülelennuteede läheduses. Udus, sajus ja tuulise ilmaga lendavad haned madalamalt, mistõttu selline ilm on jahiks soodsaim. Ligimeelitamiseks pannakse välja 10—15 kuju ja värvitud vineerprofiili. Hästi mõjub sealjuures hääle järeleaimamine. Kuigi laskuv parv kujudes peagi pettust ja hädaohtu märkab ning kisades kõrgemale rühib, on juba hilja.

Märksa saagivaesem oli ligiminek hobuse varjus või kraave mööda roomates. Ka parve pealeajamine varitsevale kütile nõudis suurt osavust ja asjatundmist, et linde mitte kohe lendu peletada. Eriti teraselt tuli jälgida valvurhane käitumist ning otsekui eemalt mööda minnes pisitasa läheneda.

LAGLED

Hane- ning hanejahi-jutu jätkuks tuleb ka lagled kõnesse võtta. Lagledele peeti jahti nõndasamuti kui hanedele, isegi edukamalt, sest nad pole nõnda arad. Jah, nimelt peeti, sest praegu oleks laglede laskmine tõsine patt. Talvitumispaikadel tehtud loendused näitavad, et kogu maailmas pole rohkem kui 30 tuhat valgepõsk-laglet, mustlaglesid aga on veelgi

vähem. Mitmesugustel põhjustel on lagled väljasuremise ohtu sattunud.

Laglesid eristab hanedest suurus ning värvus. «Kui vähäm kui ani, siis lähäb otsõ laglõ kirja,» sõnab kihnlane. **Idamustlagle**, *Bránta bernícla* sulestiku põhivärvus on mustjashall, **valgepõsk-lagle**, *Bránta leucópsis*'e sulestik aga suurte lappidena musta-valgekirju. Nokk ja jalad on mõlemal liigil mustad.

J. Reidolf kirjutab oma «Jahinduse käsiraamatus»: «Lagled sarnlevad kujult suuresti hanedega, mistõttu mõned jahimehed neid nimetavadki *merihanedeks.*» Nimetused on tihti liitunud ning kõrvu tarvitusel nii hanede kui ka laglede kohta, vrd. *lagle, laglehani* 'lauk-hani', *hanilagle* 'valgepõsklagle'.

Lagle (laagel, laager, laglija, laglijas) on taas üks vanemaid linnunimetusi, mille vasteid arvatakse leidvat koguni samojeedi keeltest. Seejuures oletatakse onomatopoeetilist algupära. Lagled laulvat «lik-lak lik-lak lik-lak» (Kullamaa) ehk «lag-lag-lag-lag» (Häädemeeste); «laglehani lagistab» (Torma). Muide meenutavad meie *laglet* nr *gagl* 'metshani', erts *gagul* (mitm. *gaglar*) 'hallhani' jt. samuti häälejäljenduslikud nimetused. Hiiumaal tuntud *kagla, kagl* laenatigi nähtavasti kohalikelt rootslastelt. *Kubahani* oleks võrreldav rootsi nimetusega *knubbgås* 'hahk'.

Rannarahvas hoidis lagleliike mõneti siiski lahus, kuigi teiselt poolt, nagu nägime, laglede ja hanedegi vahel õiget piiri ei peetud. Mustlagle oma mustjashalli sulestikuga oli *tõrvahani, vareshani* ehk *raudlane.* Ülelennul kuuldud vali «rott-rott» andis *lokkhane,* vrd. sks *Rottgans.* Matsalu kandi *krauks* ning *kiukslagle* läheksid paremini valgepõsk-laglele, kelle «kä-kä-kä» neile nimetustele enam vastaks. Hiidlased ütlevad: «Kagla on mere lind, lendavad reas ja teevad: «käga-käga-käga, jäga-jäga-jäga»» (Käina), vrd. *rägahani.* Kägin meenutas nähtavasti häälekat puuvankrit, vrd. *ratashani.* Musta-valgekirju lind oli *pugallagle* (*pugal* 'laiguline, lapiline').

Laglede mineku ajal algavad sügistormid. «*Tormitaadid* on lagled, lastel öeldi. Tormitaadid tulevad, siis on tuul ja torm latsis 'platsis'. Ku lagled lähevad ja kangesti segavad ja karjuvad, sis tuleb tormine sügisi, ku ilusti lähvad rias, tuleb ilus sügisi, sii on vanaaegne märgusõna. Vahel läksid, ei kuulnugi» (Häädemeeste).

LUIGED

Luiged on lume käskjalad ja kuulutajad. «Haned lähvad — hallad käivad, luiged lähvad — lumi tuleb.» Vist igaühele on see ilmatarkuslik vanasõna tuttav, neilegi, kes pärisluike ainult tiigilinnuna tunnevad. Rahva tähelepanek sõnastati juba arvukate aastasadade eest: lähematel sugulasrahvastelgi — soomlastel ja vadjalastel — esineb ta samal kujul (vrd. vdj *luikod lentäväd, lumi tuleb, aned lentäväd, alla tuleb).*

Niipea kui kevadel merejäässe silmi ehk lahvandusi sigineb, on luiged jälle platsis. «Kui kuigud oo lahtes, oo köik äär müra ja kära täis» (Pühalepa). Mõnel kevadel peatuvad Matsalu lahel kuni paarikümnetuhandelised luigeparved, nii et üksikud häälitsused liituvad võimsaks mühaks. Ühel 1957. aasta aprillikuu päeval loendati lahel oma 40 000 lindu! Aasta jooksul rändab sealt läbi kuni 100 000 luike.

Kõige arvukam läbirändaja on **laululuik**, *Cýgnus cýgnus*, kelle trompetjad «gluu-gluu'd» sügisel kuulutavadki lund ja jäätumist. Laululuikede parvedes reisib ka **väikeluik**, *Cýgnus bewíckii*, kes eelmisega välimuselt tublisti sarnaneb.

Suurim, tiikidelt tuttav **kühmnokk-luik**, *Cýgnus ólor*, kuulus 1928. aastani Eesti haudelindude perre. Üks paar pesitses Paadla lahel Saaremaal. Inimese toore tagakiusamise tõttu (munad võeti pesast, üks vanalindudest tapeti) kadus see kaunis lind mitmeks aastakümneks. Alles 1959. aastal jäi taas üks paar Hiiumaale pesitsema, ja 1963. aastal loendati Lääne-Eestis kokku juba 10 haudepaari.

Luiged olid teiste veelindude hulgas kiviaja inimesele tähtsaks jahiobjektiks. Juba iidne nimetus *jõutsin* (*jues, joude*), mis on ühine kaugematega sugulaskeeltega (vrd. sm *joutsen*, krj *joutšen*, k *juš* jne.) räägib sellest selget keelt. «Endisel aal üeldi ikka *jues*» (Kihnu). *Joude* leiame Kuusalu rahvalauludes: «Hani, hani valge, *joude, joude* ülbe.»

Eesti rannarahvas küttis laulu- ja väikeluikesid igal kevadel, kui jää alles merd kattis. Jääpankadest või roost ehitati lahtiste kohtade lähedusse varjendid, kuhu jahimees varitsema asus. Vette pandi ujuma puust luigekujud, neist mõned püstja, teised kõverdatud kaelaga (isa- ja emalind).

Noarootsis mäletati, et suurem osa saagist läks lihunike-ülesostjate kätte, kes eriti nahkadest ja sulgedest head tulu lõikasid. «Luigenahast kasukatest räägitakse. Ka luigenahast torupillist, keik — punane nokk ja lestadki külles, mis veel valla hulgas 1881. aastal Sagadis mänginud» (Haljala).

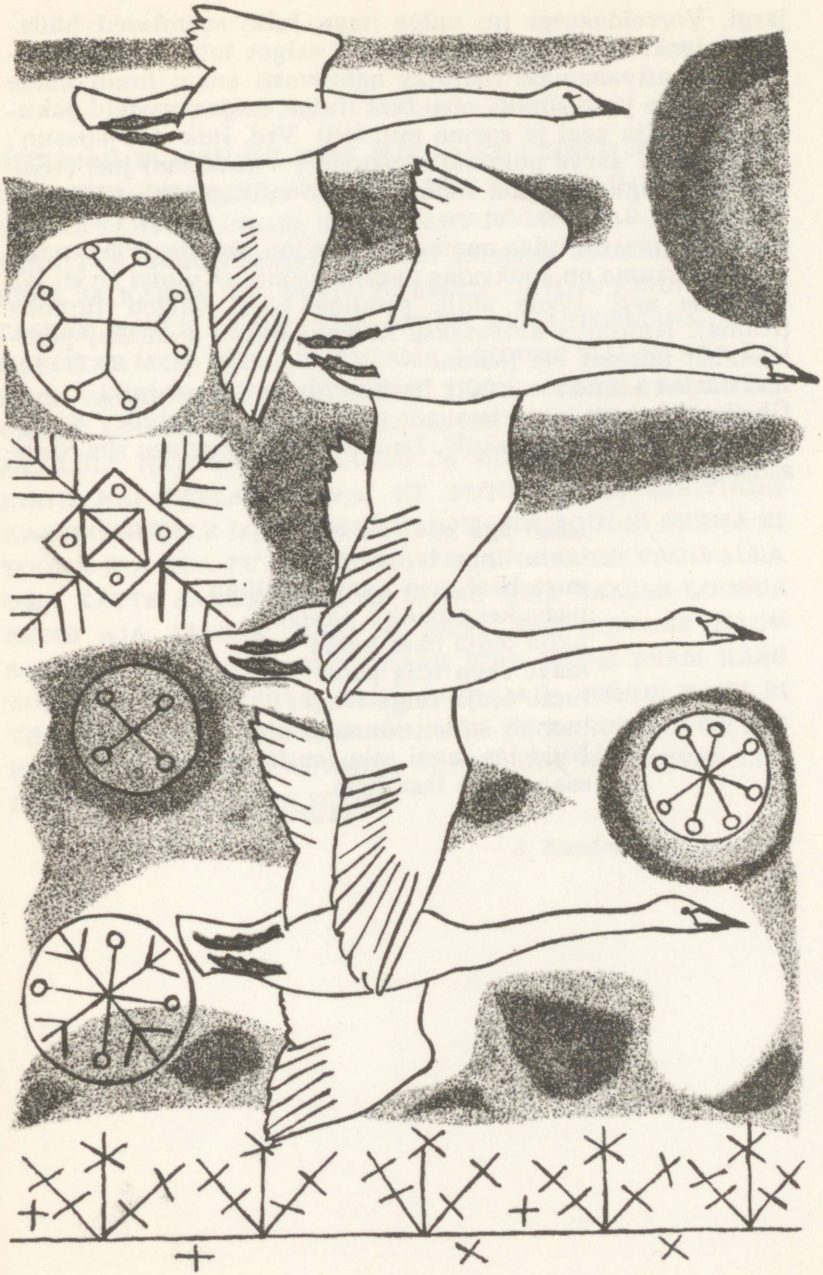
Noore luige liha maitsvat nagu hane oma, kuid vanalind ei kõlba vänge lõhna ja mudameki pärast.
Hilisemal ajal sai luigejahist rikaste härrade lõbu — lindude julm vigastamine ja tapmine —, mille vastu isegi kodanlik ajakirjandus välja astus. Nõnda toob 1939. a. «Rahvaleht» luikede kaitseks järgneva loo («Luigelaul võtab vee silma»): «Olnud haruldane hea lend ja väljas olnud ka palju kütte. Kui siis linnuparved lahtise lahesopi kohal tiirelnud, hakatud neile metsikult tuld juhtima. Laskmise peale mõned linnud kukkunud, kuid suurem osa lendas edasi. Ilus oli päikesepaistel vaadata hõbedasi lindudekogusid. Siis korraga hakkasid valged luiged värvuma punaseks. Ja jääpinnale jäi vererida. Linnud olid saanud õhus haavata, kuid laengud polnud surmavad, haavlid olid vaid veristanud.»
Ka vana Noarootsi luigelaskja mäletas, et linnasaksad pruukinud liiga «peenikest kraami», mis vastu sulgi krohvatanud, aga linde alla ei toonud. Seesama paljunäinud mees rääkis ka luikede inimeslikust leinast paarilise kaotuse puhul. Kaebliku kisaga otsinud leseks jäänud isalind kadunud kaaslast ega lahkunud koos rännuparvega. Ettevaatamatus leidmislootuses lennanud nad kergesti kujude peale.
Luigeparve häälitsemine kajab kui halisev kurtmine:

. . . . . .
on nagu halaks inimelik hääl
kesk ööde õudu, vastu võigast lund.
V. Ridala, «Luiged»

Isegi kevadhämaruses ei ole luigehääl hõise, vaid sünnitab kaugemeelset nukrust:

Ja siis puudutab meid kauge huik —
eemal läksid luige järel luik.
Helendades lumikargena,
läksid unistuste parvena.
. . . . . .
Sinna, kuhu luiged kadusid,
aina vaatad, mõttes, vagusi.
D. Vaarandi, «Luiged»

Kujundlikus kasutuses tähendab luigelaul luuletaja või kunstniku viimast, tähelepandavat teost.
Oleks nagu ootuspärane, et nii suurt lindu, kes pealegi arvukates parvedes liigub, nimetataks tema valge sulestiku

järgi. Võrreldaksegi ju: valge nagu luik; soomlased hüüavad luigekeseks (*joutsikki*) koguni valget lehma. Läänemeresoome esivanemaid mõjutas nähtavasti enam linnu kume hüüd, mille järgi sündis eesti *luik* (*luige, luiges*; vasteid pakuvad ka vadja keel ja soome murded). Vrd. *luik* 'karjapasun', *luike ajama* 'sarve puhuma', *luikama* (~ *huikama*) jne. («See on *luige* lugu, aga ma mängin seda viiuliga ka väl'la» — Vigala.)

Kuik (kuigas) on luige onomatopoeetiline paralleelsõna, nagu näit. *vääksuma* on *kääksuma* paralleelsõna. «*Kuigud* on sii jää lagumise aeg. Poole sülla pitkune kael, valged linnud» (Käina). Kuusalus kutsutakse kuikakaelaks (-kaulaks) pikakaelalist inimest või looma.

Kul'utajad — nõnda hüüti Iisakus ülelendavaid luiki.

Üksikuid luigeliike eristavad *suur luik* 'laululuik', *pisike luik, väuks(luik)* 'väikeluik'. *Laululuik* on tõlkelaen sks *Singschwan*'ist.

Lääb aga suvi suikumaie,
laulu linnu leinamaie,
kure hääl veel kurvalt hüüab,
pääsukene pakku pääseb,
halla tooja hani parve
lääve rean Riia poole,
lume tooja luiga laager
lennab lainen lõuna poole.
Nüid las saani sala joosta,
saani talla tasa käia.

(Tarvastu)

IMETAJAD ELAJAD ON MEIE PIDULAUD, LINNUD MEIE MOOSEKANDID. IMETAJAD ANNAVAD MEILE, MIS ELU ÜLESPIDAMISEKS TARVIS, LINNUD, MIS SÜDANT RÖÖMUSTAB JA VAIMU KERGITAB. SELLEPÄRAST ON NAD INIMESE SÕBRAD. NENDE KEHA JA KARVA ILU, NENDE NOBEDUS JA ILUS KEHA LIIGUTAMINE, NENDE HÄÄLE KÕLA, NENDE ARMASTUSELINE OLEK MEELITAB MEID NEID ARMASTAMA. LINDUDE ELU ON AGA KA MEIE VARANDUSE JA KÜLLUSE KOHTA TÄHELEPANEMISE VÄÄRT. LINNUD ON ELAVATE LOOMADE AHELAS VÄGA TÄHTJAS LÜLI; NAD ON PARAKAALU JA MÕEDU VAHID ELAJATE RIIGIS, NAD KEELAVAD ÄRA, ET PUTUKAD JA RÖÖVIKUD KASULIKKUDELE LOOMADELE KAHJU EHK KOGUNI SURMA EI TOOKS. KUI AGA PUTUKAD EHK INSEKTID KORD VÄGIVALLA OMA KÄTTE SAAKSIVAD, SIIS OLEKS MEIE HALJAS LOODUS MÕNE AJA JÄRELE TÜHI JA MUST EHK LIIVANE NAGU SAHARA. ÜKS AINUS LINNU PAAR VÕIB MEILE ENAM KASU TUUA KUI MÕNI TERVE SELTS IMETAJAID. NENDE KASU EI VÕI MITTE VÄLJA REHKENDADA, SEST ET TA SUUREM ON KUI REHKENDAMISE IGAPÄEVASED ARVUD. ÜHT ON TARVIS: LINDUDE ELU KAITSTA JA HOIDA!

J. Kunder, «Lindude elu»

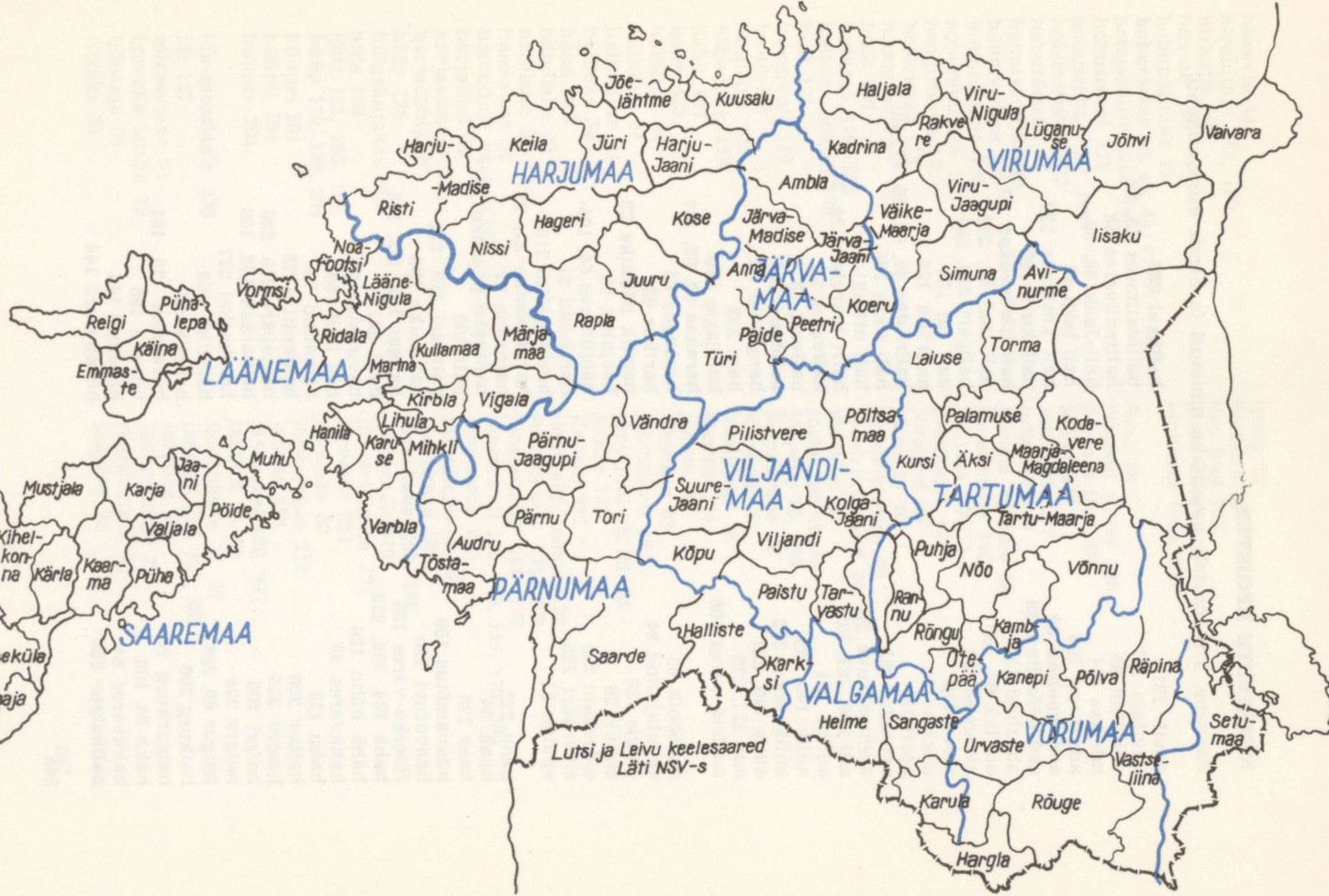
analoogiavorm — analoogia, sarnasuse põhjal tekkinud vorm (näit. *kask*-sõna analoogial tekkis sõna *kuusk*, milles algselt *k* puudus, vrd. sm *kuusi*);
analoogiline — sarnane, samalaadne;
assotsiatsioon — kujutluste seostumine; kujutlusseos (näit. kuuse nägemine toob mõttesse näärid);
balsameerima — laipa kõdunemisvastaste ainetega immutama;
deminutiiv — vähendus- ja hellitussõna (näit. *lapsuke, emake*);
deskriptiivsõnad — mitmesuguseid meelte muljeid kujutavad sõnad (näit. *särama, vidisema, kiitsama, löga, kössis, põntsti* jne.); deskriptiivsõnadega on vahetult seotud onomatopoeetilised sõnad;
ekskrement — väljaheide;
eksootiline — võõramaine; kummaline, ebaharilik;
etümoloogia — sõna algne päritolu, tema sugulussuhted teiste keelte sõnadega (näit. on *valtsnepp* etümoloogiliselt laensõna < sks *Waldschnepfe*, aga *pääsuke* ürgne oma sõna, kuna selle vasted esinevad kaugemateski sugulaskeeltes);
eufemism — ümberütlemine, asendusnimetus, et looma või lindu mitte tema oma nimega hüüda (näit. *võsavillem, põõsatagune* 'hunt'). Eufemismide teket põhjustas uskumus, nagu võiksid loomad-linnud enda nimetamist kuulda ning ütlejale kahju tuua või (jahimehe) eest põgeneda;
fabuleerima — jutustama, jutu sündmustikku arendama;
fikseerima — kindlaks määrama;
forte — muusikaline termin: tugevasti;
graatsiline — nõtke, paindlik;
hundsulestik — linnu pesitsemiseelne pulmasulestik;
hüpotees — oletus, mis on esitatud mõne nähtuse seletamiseks;
imitatsioon; *imiteerima* — jäljendamine, matkimine; jäljendama, matkima (nät. linnu laulu);
immigrant — sisserändaja;
imposantne — muljettekitav, tore;
invasioon — siin: (ulatuslik, arvukas) sisseränne;
kaavik — looma või linnu topis;
karakteerne — iseloomulik;
koloonia — siin: hulk linnupesi lähestikku koos, näit. kajakatel, tiirudel, künnivarestel jt.;
koloreerima — värvistama; piltlikult: meeleolustama;
kontaminatsioon — kahe sõna ristumine, liitumine (näit. naljatlev *sigaross* 'suits, pabeross' on kujunenud sõnadest *sigaret* ja *pabeross*);
korrespondent — kirjasaatja;
kurn, vt. *munakurn*
linnupete — raas, paluke, mis võeti saabuvate rändlindude «petmise» vastu. Kui kevadel mingit lindu kuuldi või nähti esimest korda tühja kõhuga, «pettis» lind kuulaja ära. Linnu petmisest kardeti aga mitmesuguseid õnnetusi, peamiselt haigust;
monotoonne — ühetooniline;
motiiv — viisiosa;
munakurn — haudumisjagu mune linnu pesas;
onomatopoeetiline sõna e. *onomatopöa* — loodushäält jäljendav sõna (näit. *kahisema, põmm, kääksti*);

onomatopoeetilis-deskriptiivne sõna — sõna, mis peale loodushääle matkimise kujutab ka muid muljeid (näit. *kakerdama* — 1) häälitsema «kak-kak»; 2) vaevaliselt liikuma);
ornitoloog; ornitoloogia — linnuteadlane; linnuteadus;
piano — muusikaline termin: tasa;
plagieerima — võõrast loomingut enda omana esitama;
populatsioon — kõik sama liiki linnud (või loomad) kokku, kes mingit piirkonda asustavad;
puhkesulestik — linnu lihtsulestik (vastandina hundsulestikule, pulmarüüle);
päranipuala — piirkond linnu kehal vahetult sabast ülalpool;
rahvaetümoloogia — vääretümoloogia, mis ühendab tundmatuid sõnu tuntud sõnadega kõlalise sarnasuse alusel (näit. *baromeeter* mõtestatakse kui *parmumeeter, marumeeter, marupeeter* jne.). Ka linnu häälitsusi võidakse rahvaetümoloogiliselt mõtestada (näit. laulab ööbik «öö pikk, öö pikk» jne.);
reduplikatiivne — reduplikatsiooni (vt.) teel kujunenud;
reduplikatsioon — sõna või silbi kordus (näit. *palju-palju, piibitaja* = *pii/pii/taja*);
repertuaar — mängukava, ettekantavad palad;
serveerima — esitama, ette kandma;
stroof — salm;
sünonüüm — samatähenduslik sõna (näit. on sünonüümid *kägu* ja *kukulind*);
tiivaküüdus — ere, tavaliselt metalliläikeline laik linnu tiival (sõnast *küütlema* '[värvitooni vaheldudes] helklema');
traditsiooniline — tavapärane;
tõlkelaen — teisest keelest tõlgituna omandatud sõna (*jäälind* < sks *Eisvogel*);
tämber — helivärving;
variant — teisend;
vibratsioon — võnkumine, värisemine;
zoogeograaf — loomageograaf, teadlane, kes uurib loomade levikut maakeral.

KEELTE LÜHENDID

arm	— armeenia	keel	lv	— liivi	keel
asks	— alamsaksa	„	mr	— mari	„
e	— eesti	„	mrd	— mordva	„
erts	— eesti-rootsi,		nr	— norra	„
Eestis kõneldud rootsi murre			pr	— prantsuse	„
hisp	— hispaania	keel	pärs	— pärsia	„
hol	— hollandi	„	rts	— rootsi	„
ing	— inglise	„	serb	— serbia	„
is	— isuri	„	sks	— saksa	„
it	— itaalia	„	sm	— soome	„
k	— komi	„	tn	— taani	„
krj	— karjala	„	ung	— ungari	„
lad	— ladina	„	vdj	— vadja	„
ld	— leedu	„	vn	— vene	„
lt	— läti	„			

Noolemärk (<) näitab, et sõna märgi ees pärineb noole taga seisvast sõnast.

Jõe-lähtme
Kuusalu
Haljala
Viru-Nigula
Rakvere
Lüganuse
Jõhvi
Vaivara
Harju-Madise
Keila
Jüri
Harju-Jaani
HARJUMAA
Kadrina
VIRUMAA
Ambla
Viru-Jaagupi
Risti
Hageri
Kose
Järva-Madise
Väike-Maarja
Iisaku
Noa-Võotsi
Nissi
Järva-Jaani
Anna
JÄRVA-MAA
Simuna
Avinurme
Vormsi
Lääne-Nigula
Juuru
Koeru
Reigi
Pühalepa
Rapla
Peetri
Pajde
Käina
Märjamaa
Türi
Laiuse
Torma
Emmaste
LÄÄNEMAA
Ridala
Kullamaa
Marina
Kirbla
Vigala
Vändra
Põltsamaa
Palamuse
Kodavere
Hanila
Lihula
Karuse
Mihkli
Pärnu-Jaagupi
Pilistvere
Maarja-Magdaleena
Muhu
Jaani
Mustjala
Karja
Suure-Jaani
VILJANDI-MAA
Kursi
Äksi
TARTUMAA
Kihelkonna
Pöide
Valjala
Pärnu
Tori
Kolga-Jaani
Tartu-Maarja
Varbla
Audru
Viljandi
Puhja
Nõo
Võnnu
Kärla
Kaarma
Pühalepa
Tõstamaa
Kõpu
PÄRNUMAA
Paistu
Tarvastu
Ranna
Rõngu
Kambja
SAAREMAA
Halliste
Saarde
Karksi
Õtepää
Kanepi
Põlva
Räpina
VALGAMAA
Helme
Sangaste
VÕRUMAA
Urvaste
Setumaa
Lutsi ja Leivu keelesaared Läti NSV-s
Vastseliina
Karula
Rõuge
Hargla

NIMETUSTE REGISTER

Rasvane kiri osutab ametlikke nimetusi ja nende esinemiskohti

aavik 221
aavitaja 197
abiööbik 45
adrikas 104
adrunepp 196
aed-lepalind 39
aed-põõsalind 88
ahjulind 137
aiatikk 35, 135
aidamees 28
aiver 206
aokägu 74
aprit 197
aruteder 155
augupääsuke 27
aul 220, 221, 227
aulibe 221
aulik 140, 221
aulikajakas 212
aulis 140, 221
aur 221, 228
austria vares 108

ebaööbik 45
eebutajalind 34
eergle 138
ehmik 59
eiderhani 225
eiderpart 225
eputeu 81

haah 225
haak 64
haar 126
haavamõtus 159
haavatuvi 120
Haeska-vares 106
hahk 224, 225, 232
hahk hähn 126
hahkvares 58
hahn 123
haiber 206
haigre 206
haigri 206
haigru 206
haigur 65, 206
haikurg 206
haigurkurg 65
hakk 64, 108
hakkvares 64
hallhaigur 206
hallhani 233
hallivatimees 28, 58
hallivativares 58
hall-Jaak 58, 59
hall kodi 48
hall kosklane 227
hall kurg 169
hall-kärbsenäpp 37
hall-lind 58, 232
hallpart 218, 219
hall rui 126
hallrähn 126
hallrästas 30, 43, 45, **47**, 48
hall tikas 126
hall utt 121
hall(-)varblane 28, 34
hallvares 58
hallvatt 28
hallõgija 165
hangelind 46
hani 232
hanilagle 236
harakas 60, 62, 197
harangas 62
harikas 62
harilik pääsuke 23
harjakas 62
harjuvares 64, 106
harkhänd 21
harkkajakas 216
harkpääsuke 21, 27
harksaba 27
harksaba-pääsuke 27
hatt 195
hattkael 195, 232
hatukukk 195
haugas 142, 143, 178
haul 221
havirästas 81
hea lind 150
heinalind 75
heinaniitja 75
heinapart 219, 220
heinarääk 102, 103
heinkoskel 227
heintikk 193
hekelik 57
hiirekakk 178, 181
hiireke 196
hiirekull 144
hiirepusard 144

hiireviu 144
hirmutaja 185, 190
hirnatis 190
hirnuti 190
hobupääsuke 23
hoburästas 30, 45, **46**, 47, 77, 103
hobusehirnutaja 190
hobuseorel 172
hobusesita-Jüri 146
hobusoristes 172
hobutäristis 47
holmivedaja 225
holmivedjas 225
holmivedlas 225
hommikumaa täht 77
hoohirnutis 190
hoolekägu 115
hoonepääsuke 23
huik 204
huikaja 179, 228
huikaja öökull 179
hutt 121
huugikull 179
huup 179
huut-ütt 121
hõbenokk 116
hähk 147
hähn 123, 124
hällilind 34
hälliline 34
hällinaine 34
hälllane 34
händ 215
händlane 32
hänilane 34
hännaline 32
hännaline västrik 32
härjalind 73
härjavästrik 34
härjaööbik 88
häär 126
hülgekajakas 213
hüts 195
hütt 121, 195, 196
hüüp 179, **199**, 201
hüüpel 201
hüüpli 201
hüüpri 201

ida-mustlagle 236
idi 137
idirasvlane 51
igavene laulja 73
iidutaja 51
iiträks 36
iitsak 37
iitsakan 36
ilus lind 150
india vares 106
«inimese luu» 200

Jaak 59
jaapani vares 108
Jeesuse lind 23
joude 237
jues 233, 237
julgutui 109
jumala kanake 23
jumalapäss 190
jutitaja 204
jõeemand 46
jõeisand 95
jõehüüp 201
jõekirikhärra 95
jõekirik(i)sand 26, 95
jõekukk 97
jõeköster 46, 95
jõepapp 95, 205
jõepääsuke 26
jõerästas 97
jõetigleke 26
jõgitiir 214
jõhvik 93
jõhvikas 93
jõhviklind 93
jõhvilind 75, 85, 93
jõutse 148
jõutsin 237
jämejalg-Toomas 32
jänesehuuk 178, 179
jänesehüüp 144, 179
jänesekull 138, 143, 144, 178, 205
jäneseuuk 205
järvekajakas 209
järvekana 203
järvekaur 209, **228**
järverääk 210
järverüüpaja 201
järveütt 204
jääajaja 32
jääkajakas 212
jääkas 218
jääkoskel 226, 227
jäälind 93, 95
jäälõhkuja 32, 97
jääpart 218, 220, 221
jääpura 95
jääpurdlane 32
jääpõrutaja 32
jääpõtk 32

jääpõtkes 32
jäärähn 93
jääsorsk 218
jääsõtkuja 32
jäätallaja 32
jürikull 179
jürilind 116

kaader 212
kaadra 228
kaaga 59, 169, 232
kaagalind 232
kaagand 209
kaagapill 232
kaagas 209
kaagataja 228
kaak 59
kaakaul 221
kaakkull 209
kaaratаja 228
kaaren 148
kaarlant 228, 230
kaarnas 108
kaasiklind 42
kaasikulind 45
kaasikupüü 164
kabalind 37
kadakaharakas 37
kadakakana 46
kadakakull 57, 142
kadaka-Kärt 36, 92
kadakalind 36, 39, 42, 46, 91, 92
kadakapüü 57
kadakarästas 36, 37, 47
kadaka-Sass 36, 92
kadakatikk 36
kadakatäks 36
kadakatärt 36
kade lind 133
kaelushakk 63
kaelustuvi 119
kaerakuik 132
kaerakuur 171
kaerakõik 132
kaerakäik 132
kaerakülvaja 133
kaerakülvaja lind 133
kaeralind 43, 76, 84
kaera-Peep 132
kaera-Peet 132
kaera-Peeter 132
kaerapii 132
kaeraräga 234
kaerasööja 92
kaeratee 132
kaeratsori 171
kaeratsura 171
kagar 230
kagi 119
kagl 236
kagla 236
kagu 119
kahjukuulutaja 133
kahjulind 201
kahjurähn 133
kahkjas 165, 209
kajaja peksaja 215
kajajas 209
kajakakubjas 13, 215
kajakakuningas 215
kajakapeksja 215
kajakas 209
kajakkull 209
kajataja 209
kakand 230
kakar 228, 230
kakard 228, 230
kakardaja 228, 230
kakerd 228, 230
kakerdaja 220, 228, 230
kakerdis 230
kakerjas 228
kakerlane 228, 230
kakk 176, 178, 181
kakker 228
kakk-kull 173, 175
kakrekas 228, 230
kakukull 178
kakupea 178
kakupeakull 178
kalahänd 215
kalakajakas 210, 212
kalakalda 221
kalakaur 206, 209, 228, 230
kalakotkas 140, **141**, 212
kalakubjas 215
kalakull 205, 206, 209, 212
kalakullis 209
kalakurg 206
kalamees 140
kalasääsk 140, 141
kalatiir 214
kalatsäik 209
kalaviu 216
kaldapääsuke 26
kaljukotkas 140
kallak 209
kallaspart 217
kallaspääsuke 26
kanahaugas 142

kanakannustaja 142
kanakatk 142
kanakull 141, 142, 144
kanauuk 142
kand 226
kandkoskel 226
kanepilind 55, 91
kanepitutilind 91
kanepivarblane 91
kapet 175
karalant 228
karalat 228
karapatka 104
karjakaotaja 150
karjalind 92, 111, 192
karjamaa kana 193
karjapoiss 28
karjatsirk 192
karjavästrik 192
karmiinleevike 90
kartuli-Ants 145
kartuliharakas 145
kartuli-Kreet 145
kartuli-Margus 145
kartulirääk 145
kaselind 39, 42, 77
kasepilt 41, 42
kasesiisike 91
kaseviidas 42
kasevint 42, 84
kasshaugas 178, 179
kassikakk 179
kassikull 175, 178, 179
kassipea 179
kassipeaga kanakull 178
kassipeakull 178, 179
kastimusträstas 31
katkuhüüp 201
katsak 62
katusepääsuke 23, 26
kaul 221, 228
kaur 209, 220, 228, 230
kedralind 171
kepsak 62
kerapüü 104
kesakass 81
kesakatt 81, 179
kesakurg 169
kesavares 109
kesvatalleke 192
ketraja(-)lind 170, 171
ketraja vanamoor 171
kevadekuulutaja 97
kidaharak 62—63
kidaharangas 63
kida-käda 62
kidap 91
kidarak 63
kidaratas 63
kidarik 63, 77
kidarõngas 63
kiharangas 63
kiharõngas 63
kiiber 187
kiipsakas 62
kiir 214
kiitsakas 62, 197
kiitsarajakas 62
kiitsharakas 62
kiiv 187
kiivik 187
kiivit 187, 197
kiivitaja 185
kiivitis 187
kikitiits 52
kik-kikuviu 81
kikspart 218
kikutaja 191
kilder 195
killhaugas 129
kira 214
kirev hähn 126
kiriharak 60
kirikhärra 95
kirikuhakk 63, 64
kirikunaak 63, 64
kirikupääsuke 27
kirikuvallamees 63
kirikuvares 109
kirikuviiras 27
kirikküüt 44, 73, 105
kirirähn 126
kiristirästas 47
kiritikk 126
kirju kosklane 227
kirjulind 227
kirju rähn 126
kirjurästas 48
kirjusiib 60
kirju tikas 126
kirju öökull 175
kirnääks 214
kirr 214
kirre 214
kirsilind 46
kisakajakas 210
kiskja lind 142
kitsekarjane 36
kitselüpsja 83
kitserangas 62

kitsharakas 62
kiugul 228
kiuhani 234
kiukslagle 236
kiur 100
kivihani 224, 226
kivihing 35
kivikostel 224
kivinõks 35
kivinäkk 35
kivinäks 35
kivipart 224
kiviraudsepp 35
kivirähn 35, 76
kivirästas 35
kivisakk 35
kivisaks 35
kivistik 35
kivisäkk 35
kivisäks 35
kivitaja 35
kivitaks 35
kivitikas 35
kivitikk 34, 35, 36
kivitikkija 35
kivitikkuja 35
kivitiks 35
kivitiku-Liisu 35
kivitikut 35, 191
kivitikutaja 35
kivitikutes 34
kivitikutis 35
kivitraks 35
kivitraksutaja 35
kivitriks 35
kiviträkk 35
kiviträks 35
kivitsagaja ähn 35
kivitsäks 35
kivitsäkutaja 35
kivitäkjas 35
kivitäkk 35
kivitäkkija 35
kivitäks 35, 76
kivivaretikk 35
kivivästrik 35
kiviähn 35
kjago 119
kjägo 119
kliuhlind 130
klou 213
kloukajakas 213
klõbistaja-põõsalind 89
kläuks 196
kodas 138
kodask 138, 178
kodukakk 181
kodukurg 67
kodupart 217
kodupääsuke 23
kodutuvi 64, 65
koduvarblane 28
koesas 226
koeskas 189
koha 225
kohukael 195
koidukana 151
koidukukk 151
kokas 138
kolkvares 109
kollane hänilane 192
kollane linalind 192
kollane linapäästlik 192
kollane linavästrik 192
kollane rästas 43, 77
kollane tihane 53, 193
kollane varblane 92
kollane västrik 192
kollase nokaga vares 106
kollase peaga tihane 138
kolmvarvas-rähn 124
kondikorjaja 140
koobakene 137
koopalind 84
koosel 226
koostnokk 219
koov 189
koove 189
koovikas 189
koovisk 189
kooviski 189
koovit 189
koovitaja 189
koovitas 189
korbiitsing 163
korbits 163, 191
korbus 59
koristi 123, 131
korp 150
korpiits 163
korpiitsakas 163
korpitsakas 163
korrnepp 163
korskla 222, 226
korslane 226
korvik 163
korvits 163
kosar 222, 226
kosel 222, 226
koskel 222, 226, 233

kosklane 226
kosklas 226
koskus 226
kosla 218, 226
koslapart 218
kossal 226
kostal 226
kostel 226
kostelpart 227
kostlane 226
kostlas 226
kotias 138
kotkakull 140
kotkas 138, 142
kotkaskull 138, 140
kovakaul 221
kraavilind 26
krabi 131
Krahvimäe-vares 106
krantskael 199, 230
krauks 236
Kreet 146
krikkpart 218
kromp 150
krongas 150
krongi-Jaagup 150
krongits 150
kronk 106, 150
kronks 150
kronkvares 106
krooga 106
kroogan 106
kroogu 230
krooksnepp 163
kroonnepp 189
kroov 189
krouk 150
kroukajakas 213
krullutaja kohukael 195
kruusald 195
kruusalu 195
kruuskael 195
krägiseja lind 109
kräu 216
kräunuja kull 81
krääk 102
krääks 206
krüügitaja 55
krüükslind 55
krüüts 41
kubahani 236
kubjas 215
kudres 155
kudukajakas 212
kuigas 189, 240
kuigulind 132
kuigutaja 132
kuik 130, 240
kuikaja 126
kuivakull 144
kukuhuikaja 228
kukukägu 119
kukulind 74, 119
kukulinnu-kull 116
kukulinnu sulane 83
kuldne rästas 77
kuldnokk 29, 30, 31, 116
kuldpea 138
kuldpea-põialpoiss 137
kull 113, 141, 142, 143, 175, 178, 209
kullalind 29
kulutaja 240
kummilind 84, 137
kummkäbi 135
kummkäblik 137
kurb 163
kurbiits 163
kurditihane 134
kurg 169
kuri lind 142
kurjailmalind 42, 55
kurp 163
kurvits 163
kusetaja 131
kusilaserähn 126
kusilasesööja 126
kuugitaja 121
kuukulind 119
kuuse-käbilind 134
kuusepüü 164
kuusetuvi 120
kuuseööbik 45
kuusikuööbik 45
kuutaja 120, 121
kuvik 179
kõdurästas 45
kõdõk 91
kõll 129
kõlpreis 67
kõrbiits 163
kõrgejalg 65—67
kõrkjalind 201, 204, 205
kõrkja-roolind 204
kõrvadega öökull 179
kõrvekukk 127
kõrvepääsuke 27
kõrvepüü 164
kõvakael 221, 228
kõvakaul 221
kõõrikalind 204

käbikull 134, 141
käbilind 134
käbinärija 123, 134
käblik 84, 134, **135**
kädistaja 47, 62
kägarpüü 104
kägi 119
kägu 111, **115**, 119
kägukull 116
kägö 119
kägöne 119
kägü 119
kähklane 121
käkruskaelaga kurg 206
kängsõrtsas 218—219
kännutoristaja 171
kännutoristes 123
käoraudsepp 73, 83
käorautaja 83
käosepp 83
käosulane 75, 83, 84
kärapüü 104
kärbsekütt 37
kärbsenäpp 37
kärbsepüüdja 37
kärg 129
kärikajakas 210
käristirästas 47
kärr 127, 210
kärrkajakas 210
kärt 47
kärtskajakas 210
kärukajakas 210
kärv 210
käsutooja 62
kätkas 47
kätsak 62
käutsas 116
käägu 119
käändkael 133
kökk 62
könk 150
köster 95, 152
kösterkukk 152
köövitaja 189
küdäs 138
kühklane 121
kühmnokk-luik 237
kühvelnokk 219
külapääsuke 23
küllik 196, 199
küllikas 199
külmakurg 168
külmakürt 41, 42
külmalind 42, 52, 55, 95
külmapääsuke 24
külmatihane 52, 55, 92
külmatsirk 42
külmavink 42
külvikull 133
külvikurg 168
külvilind 34, 76, 133
külvinäitaja lind 81, 133
külvi-Peet 132
külvivares 106
künnilind 14, 34, 44, 46, 73, 81, 97, 106, 133
künnirästas 29, 36, 46
künnitsirk 73
künnivares 105, 106
kütilind 229
küüklane 121
küüp 201
küüt 73

laagel 236
laager 236
laaneharakas 147
laanekotkas 140
laanekukk 127
laanekukutaja 111
laanelind 109, 164
laanepart 216, 217
laanepääsuke 27
laanepüü 163, 164
laanetuvi 122
laaspüvi 164
lagle 233, 234, 236
laglehani 234, 236
laglija 236
laglijas 236
lahekajakas 210
lahekull 205
lahelehm 190, 201
lahesõnn 201
laianokapart 219
laisaba-änn 215
laisakull 174
laiskkukk 174
laiskkull 141, 173, 174, 175
laisklind 174
lakapääsuke 23
lakstigal 74
lali 225
lambahällulind 192
lambahänilane 192
lambalinavästrik 192
lambalind 192
lambapoiss 13
lambatalleke 192

lambatsirk 92, 192
lani 225
lann 225
lastetooja 65
latutaja 173
laudapääsuke 23
lauk 203
laukhani 234
lauklind 39
lauluisa 71
laulujumala poolvelle 73
laulukuningas 71
laululuik 237, 240
laulupääsuke 24
laulurästas 44, 46
Lauri Ann 172
leevike 53, 55, 99
lehelind 92
lehmalind 83
lehmalüpsja 83, 84
lehmanüsja 83
lehvija 142
leinakull 181
leinakägu 115
lembrilind 42
leoke 99
lepalind 39, 42, 49, 55, 57, 92, 192
lepaliur 39
lepaotsapoiss 59
Lepa-Triinu 172
lepavarblane 91
lepaüüt 39
lepiklind 42
lepsak 174
lidrilind 146
lievikene 100
ligu 99, 100
liikuja hännaga lind 34
liiplind 132
liirilõõri 99
liivaonu 26
liivapääsuke 26
liivatiir 214
liivatilder 196
liivatrull 199
liivatüll 197, 199
likelind 197
likk 197
linaliimakas 34
linalind 32, 81, 91
linamõõtja 32
linapeo 80, 81
linapihu 80
linapääsmik 32
linapäästrik 32
linapääsuke 32
linarästas 34
linavint 91
linavärstik 34
linavästrik 32
linaõnnenäitaja 32
linaõnnetooja 32
lind 232, 233
linnapääsuke 26
linnatuvi 65
linnavares 106
linnukull 109, 143
liristaja lehelinnuke 84
liuke 99
lobiseja 88
lobiseja-põõsalind 88
lokkhani 236
lollakas 175
lorv 213
losu 174, 175
loukskull 213
luharääk 103
luige 240
luiges 240
luik 148, 240
luit 105
luitsnokk 219
luitsnokk-part 219
lumelind 57
lumetihane 53
luoke 99
lusikalind 219
lusikanokk 219
lutsu-Mats 95
lutt 105
luukotkas 140
lõgu 99, 100
lõiv 99
lõivuke 99
lõkalaud 129
lõlakas 174
lõo 99
lõoke 99
lõpepull 201
lõpsakas 174
lõugas 212, 216
lõukajakas 216
lõuke 99
lõõke 99
lõõr 99
lõõrilõo 99
lõõritaja 99
läbakas 175
läkuhüüp 201
läkukajakas 210

läkupääsuke 26
lärt 47
lärtskull 173
lärtspääsuke 26
lättnokk 219
lölakas 174
lörtspääsuke 26
lüpsilind 83
lütt 199
lüübik 55
lüü-türr 171

maa-arangas 60
maaharakas 60
maakotkas 140
maapääsuke 26
mahlalind 90
majasõber 23
majatuvi 65
majavarblane 28
malsas 126
malts 126
mandlivares 109
Margus 145, 147
maripuulind 37
mativõtja 28
meegas 121
meelekas 121
meelik 121
meetsas 126
mehetaja 190
mehik 121
mehikas 121, 190
mehike 121
mehitaja 190
mehka 121
mehoke 121
mehuk 121
mehukas 121
meigas 121, 122, 126
mekutaja 190
melekas 121, 122
melgas 121, 126
melleke(ne) 121
melsas 126
melts 126
meltsas 121, 122, 126
meokas 120, 121
meoke 121
meos 120, 121
mereharakas 197
merehunt 213, 215
merehuuk 201
merehärg 201
merekajakas 209
merekana 203
merekell 222
merekiitsakas 197
merekromp 222
merekukk 193, 222
merekull 209
mere-Liisu 197
mere-Mikk 197
meremühitaja 201
mereniru 230
merenäkk 197
mereoherdi 229
merepolitsei 213
mereratas 212
meresääsk 140
meretauss 196
mereteder 222
meretiir 214
merevares 108, 222, 230
mereümp 201
merihani 236
merik 197
merikajakas 212
merikotkas 138, 140
merinepp 193
meripapp 95
meripart 216, 219
meripääsuke 213
meriski 196, 197
merisääsk 140
merivart 220
metas 159
metis 159
metsakell 129
metsakrääps 148
metsakukk 116
metsakull 178
metsakulu 159
metsakuri 142
metsakärr 127
metsa-pajuharakas 109
metsapuusepp 122
metsapääsuke 27
metsas 126
metsaträks 135
metsavaht 41, 42
metsavanamoor 171
metsaämm 171
metshani 232
metshobu 190
metsik 163
metsis 156, 159, 191
metskana 165, 222
metskasak 42
metskask 42

metskass 81, 109
metskikas 127, 193
metskilk 84, 135
metskits 190, 191
metskiur 90
metskukk 127, 155
metskurg 169
metskurvits 160
mets-lehelind 84
metslõgu 90
metsnepp 163
metsnäär 146
metspart 216, 217
metspiuksuja 90
metspüvi 164
metspüü 164
metsrästas 45
metssikk 190
metstihane 53
metstikk 37
metstutt 122
metstuvi 119, 122
metsvink 41
metsvint 41
metus 159
miegas 119, 121
Mikk 197
moigas 121
mudakukk 193
mudanepp 191
mudapart 218
mudaparts 216
muikulind 130
munarüdi 199
munavaras 60
murdja lind 142
murukoskel 227
murututkas 193
must 155, 159
musta peaga kajakas 210
must-Hans 151
must kajakas 214, 216
mustkikas 127
mustkukk 127
must-kärbsenäpp 37
must(-)kärg 31, 127
must laulurästas 31
must(-)lind 46, 127, 151, 222
mustmats 31
mustmeetsas 127
mustpea-põõsalind 85, 86
must pääsuke 27
mustrõõt 127, 130
musträhn 127
musträstas 30, 31, 43, **46**
must tikas 127
must tikk 127
musttrill 129
must-toonekurg 67
mustvaeras 222
must(-)varblane 31
must(-)vares 64, 106
must veepääsuke 214
must vesikana 203
mustviires 214
must ähn 127
mutt 105, 204
mõhutaja 190
mõigas 121
mõkitaja 190
mõlgas 126
mõlsas 121
mõltsas 126
mõtsus 159
mõtus 159
mõukas 121
mõõgas 121
mäepääsuke 26
mäketaja 190
mälakas 121
mälsas 126
mältsas 121, 126
mängujuht 152
männikukk 127
männi-käbilind 134
mänsak 147
märjavästrik 192
märtspart 218
mätas 159
mögistaja 190
möhistaja 190, 201
möhita 190
möhitaja 190, 201
möhitis 190
möhits 190
möhutaja 190
mökitaja 190
mölsas 121, 126
möltsas 121, 126
mühitaja 190
müüripääsuke 26, 27

naak 64, 108
naerja 190
naerukajakas 210
nahkkull 175
nahklapp 175
nahknäär 175
nakat 224
napaspeakull 178

nepp 163, 195
neps 163
nibi 196
niglaspart 216
niidukiuts 36
niidukurg 169
nips 196
niru 210
nonn 58, 59, 108
nott 147
nurgasäks 37
nurmepüü 104
nurmevarblane 28
nurmkana 104
nõgikikas 31, 127, 155, 193
nõmmekiur 90
nõmmemõtus 159
nõmmerästas 46
nõmmevink 41
nõmmeämm 171
näljahüüp 201
näplik 37
näpp 37, 163
näps 163
näru 210
närukajakas 210
nään 146
nõpp 163

oakaan 145
odralind 116
ohakalind 57
ohakavarblane 57
oherdi 229
ohoo 179
«oigaja» 176
oodutaja 179, 225
oraspill 104
oraspüü 104
osataja lind 74
oul 221
ovaaul 221

paabu 55
paap 55
padistaja 129
paeharakas 197
pahailmalind 42
pailaps 73
pajuharakas 47, 76, 77, 109, 146, 205
pajukass 81
pajulind 39, 77, 92, 193
pajulõoke 193
pajurästas 147
pajutihane 42, 92
pajutsirk 193, 205
pajuvarblane 76
pajuvares 77
paklapori 129
paklapõrr 129
paklatori 129, 171
paklatörr 129
palukikas 127
palukärg 129
palukärk 133
palukärp 133
palulopp 173
palunõid 133
pardikull 205
pari 217
part 216, 217, 219, 227
parts 217
parvehani 234
pasaraak 146
pasarääk 146
pasatraat 111
pasatski 28
paskharakas 146, 197
pasknära 111, 146
pasknärakas 146
päsknäru 146
pasknäär 47, 145, 146, 147
paskraag 111
paskraat 146
paskrajakas 108, 146
paskräbal 146
paskrähn 146
paskrästas 43, 45, 46, 47, 111, 146, 147
paskrääk 111, 146
paskrääsk 146
Peebu 81
peebulind 132
Peebu-piu 79, 81
peebutsirk 132
Peep 81, 132
Peeter-peoleo 79, 81
peibelane 90
pekas 191
pekasiin 191
pekasnepp 191
pekats 191
peo 81
peoleo 76, 79, 80, 81
peolind 81
pepeteo 79, 81
pepeuleu 79, 81
pepuliu 81
pers 229

persas 229
persis 230
perssjalg 230
persu 229, 232
persus 230
pervepääsuke 26
pigaas 191
pihlakapoiss 57
piho 77
pihopill 80
pihu 74, 77
piibuleo 79, 81
piibulibu 79, 81
piibulind 132
piibutaja 131, 132
piibutaja lind 132
piibutaja tsirk 132
piibutikas 132
piil 217
piilak 218
piilpart 218
piilu 216, 217, 218
piilupart 216, 218, 219
piiluti 218
piipulind 197
piirilind 27
piiripääsuke 27
piirits 218
piirpart 218
piirpääsuke 27
piitaja 132
piitsamees 13, 215
pikahännamees 34
pikakaela-part 218
pikanokaline 163
pikk 197
pikk-kael 229
pikk-koib 65
pikknokk 65
pikksaba 60
pikksaba-änn 215
piksekits 190
pillik 218
pilliroolind 204
pillpart 218
pilupart 218
pilvelind 92, 134
pimekull 175
pink 41
pinuvarblane 28
pipepeo 79, 81
pirikas 218
piripart 218
piriska 218
piristi 218
piritaja 218
piritajapart 218
pirits 217, 218
pirk 203
pirs 218
pirts 26, 218
pirtsakas 218
pirtspart 218
pirtspääsuke 26
pisike luik 240
pisike must vares 64
piu 74
platajalg 203
plikk 197
plitt 197
pläästikene 23
poola kana 185
poola lind 185
poripart 218, 220
poripääsuke 26
poristi 127
porr 131
pottpääsuke 26
potträstas 45
pottsepp 26
prakkhani 224, 227
preuks 218
preukspart 218
priitsakas 218
prikkpart 218
priks 218
prikspart 218, 219
prita 218
pritapart 218
pritsakas 218
pritskajakas 214
pritsnik 218
pritspart 218
pritt 218
prittpart 218
pruunkull 144
pruunselg-põõsalind 88
präägutaja 102
prääks 102
prääksuja 230
prääksutaja 217
prääslan 23
pudrupada 88
pugal 179, 224
pugallagle 236
pugal vaeras 222
pugu 67, 229
pugukurg 67
pugupart 225
pumpapikene 55

pumppaabuke 55
punajalg-tilder 196
punakurguke 49, 55
punalind 55
punapea-vart 219
punapugu 55
punarind 49
punase kaelarätiga tüdruk 23
punase lagipeaga rähn 127
punaselg-õgija 75
punase peaga part 219
punaütt 39
punaüüt 39
punnpaap 55
puntpaabuke 55
purtpääsuke 26
Purtse-vares 106
purtspääsuke 26
putpadadi 105
putpat 105
puuk 121, 179
puukiur 90
puuklutt 131
puukoristaja 123, 127, **130**, 131
puukoristi 123, 127
puukoskel 226
puukäristes 123, 127
puulõoke 90
puupapp 55
puuporistі 123, 129
puuporr 131
puuraiuja 122
puurivarblane 31
puurähn 123, 131
puusepp 122
puusiisike 90
puutikas 123
puutoristaja 123
puutskull 179
puutõri 123
puutõristaja 123
puuvästrik 131
puuõõnestaja 122
põhjahani 228
põldkana 104
põldkrapp 104
põldlõoke 97
põldpüü 103, 104
põldvarblane 28
põldvutt 104
põlluhani 234
põllukajakas 208
põllukurg 169
põllulaulik 97
põllulõõr 99
põllutuvi 122
põristaja 123
põrutaja 32
põtk 32
põtkaja 32
põuakaelapart 218
põudlane 134
põvvatsirk 134
põõsalind 85
päevapetis 174
päevapetja 175
pähkliharakas 147
pähkli-Kreet 147
pähkli-Krõõt 147
pähklikukk 127
pähklikull 147
pähklimänsak 147
pähklipureja 147
pähkliraag 145, 147
pähkliraat 147
pähkli-Reet 145, 147
pähkliriik 147
pähklirõks 147
pähklirõõt 130
pähklirähn 147
pähkliräak 147
pähklisööja 147
pähklitraat 147
pähklitraavel 147
pähkliõhk 111, 145, 147
pähkliähk 147
päitshärg 229
päitsnepp 199
päkk 135
päll 179
päriskull 143
pärispääsuke 23
pärss 230
pärsus 230
päsk 140
päskel 23
päsku 23
päägus 146
pääline 23
pääskline 23
pääslane 23
pääslind 23
päästal 23
päästlane 23
päästlik 23
päästuke 23
pääsu 23
pääsuke 23
pääsukes 23
pöial 135

pöialpoiss 84, 135, 137
pöialpokk 135
pöialpukk 135
pöidlalind 135
pöidlaots 135
pööningupääsuke 23
pöörispeakull 178
pühalind 67
Püssi krahvi laululind 106
Püssi krahvi vares 106
püsthänd 135
pütilind 41
püvi 104, 164
püü 104, 164
püügilind 142

raag 146
raat 146
rabahani 233, 234
rabakana 164, 165
rabakas 165
rabakukk 165
rabakurg 169
rabalõoke 90
rabapüü 165
rabasõnn 201
Raba-vanaeit 172
rahe 146
rahvarästas 31
raipekull 148
randharakas 197
randtiir 214
randtill 199
Rannamõisa-vares 106
rannapart 217
rannapääsuke 26
rannavares 106
rantsakas 197
rantsalind 197
rasva-Ants 52
rasva-Jaak 52
rasvalind 52
rasvalinnuke 51
rasvanäkk 52
rasvapoiss 52
rasvarants 52
rasvatihane 52
rasvavana 52
rasvlane 52
ratas 212
ratashani 236
raudamm 216
raudjas 216
raudkull 145
raudlane 236
raudrähn 124
raudsepp 83
reastas 43
reedutaja 190
Reet 88, 146
reisipart 217
riastas 43
rigu-ragu 88
rihvatill 196, 199
riitsakpart 218
riiukukk 193
ripspart 218, 224
risla 196
ristiklind 227
ristkajakas 216
ristlind 224, 227
ristnokk 134
ristpart 222
risulind 49, 85, 135
risulinnuke 135
rits 214, 218
ritspart 218
ritsviires 214
rohekael 218
roheline rähn 126
roheline vares 109
roheline ähn 126
roherähn 126
rohukoskel 227
rohukurvits 191, 192
rohulind 92
rohupart 219, 220
rohutillutaja 199
rohutüll 196
roisusäks 135
rongas 150
ronk 148
roogas 106
roohani 233
roohüüp 201
roojarääk 103
rookana 203
rookukk 193, 204
rookull 205
roolehm 201
roo-loorkull 205
roonepp 196
roopkajakas 215
roorästas 43, 204
roorääk 204
roots 31
rootsiitsitaja 205
rootsirästas 46, 103
rootsivarblane 31
rootsivärvuke 31

rootslane 31
rootsus 31
rootsvarblane 205
roovarblane 205
roooööbik 204
roppkajakas 215
rotikull 144
rui 126
rukkikurg 168
rukkilind 103, 104
rukkilutt 104
rukkiputlik 104
rukkirästas 103
rukkirääk 100, 102, 103
rukkirääkaja 102
rukkivarblane 76
rull 199
rõka 179
rõuk 150
rõõt 130
rädihani 234
rägahani 234, 236
rägapart 218
rägistaja 47
rähn 123, 124
räimekull 209, 212
räimetirr 230
räimetirt 230
räimevalk 215
rändpart 217
rästas 30, 43
rästas-roolind 204
rästik 135
rätskull 178
räusk 214
rääguline 102
rääk 102, 146
rääkija lind 80, 146
rääks 102
rääst 43
räästapääsuke 26
räästas 43
räästlane 43
röhatill 199
röhatüll 199
röökija 230
röövlind 142
rüdi 199
rütt 41
rüütel 41
rüüts 41

sabatihane 53
saeviil 41
saeviilija 41
sajatallukas 175
saks 35, 60, 62
saksamaa harakas 108
saksamaa kurg 65
saksamaa pasknäär 108
saksamaa pääsuke 65
saksamaa varblane 42
saksamaa vares 105, 108
salavei 74
salu-lehelind 84
salulind 84
samaaria vares 108
sarapuutraat 145
sarvikpütt 232
sarvnina 59
satka 220
sauepääsuke 26
saunamees 230
saunanaine 88
savipääsuke 26
seemnelind 132, 133
sibulakaupmees 35
sidrik 34
sigapart 217
siiakull 212
siidikeralooja 24
siidilind 60
siidisaba 53, 55, 57
siirpääsuke 27
siisike 92
sikkudekarjane 190
sikutaja 191
silgutaja 83
silk-solk 83
silts-sults 83
sinikael 218
sinikael-part 217
sinilind 93
sinine vares 109
sinipea 218
siniraag 108, 109
siniraal 109
sinisiibutsirk 93
sinivares 109
siplasekukk 46
sirinokk 57
sirts 28
sirtslane 28
sirtsuke 28, 92
sisa 74
sisak 74
sisask 44, 74
sitalind 47
sitane rästas 43, 111
sittharakas 146

sitt-Markus 146
siuru 100
soer 222
«soiukont» 200
soiulind 200
sokuparts 190
solgutaja 83
solk 73
soohärg 201
soohüüp 201
soojamaa täht 77
soojapääsuke 24
sookajakas 187
sookana 165
sookikas 193
sookits 190
sookiur 90
sookukk 165
sookull 205
sookurg 166, 169
soolinalind 192
soolinavästrik 192
soolõoke 90
soome holmivedlas 224
Soome ranna kotkas 140
soome vares 58
soome üu 224, 225
soonepp 191
soopasknäär 109
soopuhastaja 169
soor 222
soorsk 217, 233
soorts 217
soosa 217
soosiisike 193
soosk 217
sootaja 121
sooteder 155, 165
sootilder 191
soovutt 204
soovästrik 192
sopakukk 193
sopapääsuke 26
sopskukk 193
sori 172
sorikull 174
soristaja 172, 174
soristis 172
sorrlopp 173
sorsa 217
sorts 26
sortspääsuke 26
sorukull 172
suigupääsuke 23
suilind 116
suitsupääsuke 21, 23
surmakuulutaja 116
surmakägu 112, 115, 133
surmalind 108, 116, 150
surmatikk 124
surmatsirk 112, 150
surnukägu 112
surts 26
surtsik 26
susilind 74
suure peaga kull 178
suur hüüp 179
suurispeakull 178, 179, 181
suur kajakas 209
suur kalakotkas 140
suur kalakull 212
suur-kirjurähn 124
suurkoovitaja 187
suur koskel 227
suur kostlane 227
suur kull 212
suur-laukhani 233
suur luik 240
suur metspart 217
suur pajuharakas 166
suurpart 217
suurpea 86
suurpütt 230
suur rähn 124
suur rästas 46
suur sepp 53
suur teder 159
suvilind 116
sõrtsas 217
sõtkas 233
säks 35, 76
säps 140
säuts 28
säutsuke 28
sääsekull 175
sääsk 138, 140, 141
sääskas 140, 141
sääskkull 141
söödik-änn 215

taadu 232
taara 232
taevahani 232
taevajäär 190
taevakits 190, 191
taevamökutaja 190
taevapäss 190
taevasikk 190
taevasokk 190
taevatall 190

taevatäkk 190
taevavoonake 190
tait 203
takjalind 57
takjatihane 57
taks 35
takuketraja 171
takulöristaja 171
takulörr 171
takutoristaja 123, 131, 171, 174
talitihane 52
talitsiitsitaja 92
tallaja 145
Talsimäe-vares 106
talvekoskel 227
talvelind 55
talvik 55, 92
talvike 91, **92**
tammekukk 127
Tammetsa eit 172
tammeähk 145
Taniel 34
tapakikas 193
tarapöll 179
tarklind 151
tausk 196, 197
tauss 196, 199
taust 196
teder 151
tedre 155
tedrekull 143, 144
teelind 132
teoleo 79, 81
teomees 29
tepeteu 79, 81
terlits 57, 197
terlitsekull 144
terlitski 57
teter 155
tetr 155
tetter 155
tialane 34, 51
tiane 51
tibulind 155
tigalane 51
tigane 51
tiglits 57
tiha 51
tihake 51
tihalane 51
tihane 51, 137
tihasekull 144, 166
tiidutaja 191
tiilgas 214
tiilkas 195
tiir 144, 214
tiirakas 214
tiiras 214
tiirataja 214
tiirgas 214
tiirpääsuke 27
tiirus 214
tiiutaja 132
tiivitaja 187
tikas 123, 124
tikk 123, 124, 131
tikka 123
tikkias 34
tiks 35
tikut 191
tikutaja 189, 191
tikuti 191
tikutis 191
tild 196
tilder 195, 199
till 129, 195, 199
tillkukk 127
tilltöök 196
tillu 34, 196
tillus 34, 199
tillut 34
tillutaja 195, 196, 199
tillutes 34
tillutis 196, 199
tillvits 187
tilord 195
tilt 196
tirr 214
tirrits 214
tirtskajakas 214
titekurg 65
tits 93
tjõld 196
tohotaja 179
tolgus 59
tolkvares 59
tolvakas 59
tombak 55
tomp 55
tonderpeakull 178, 179
tonderpea-öökull 178
toombak 55
toompaap 55
toompapike 55
toompapp 55
toona 67
toonakurg 67
toonekurg 67
toonekägu 112
toonetikas 124

toonetutt 109, 112
toonikurg 67
toonikägu 112
toonkurg 67
toopiits 73
tootaja 121
topelnepp 191, 192
torilind 171
toristaja 123, 131, 171
toristi 131, 171
tork 65
tormilind 208
tormitaat 236
tornipääsuke 27
torss 65
tort 65
traat 146
traks 35
trasu 138
trill 129, 130, 195
trillutaja 196, 199
trips 196
tronk 150
träks 135
tsibeke 34
tsibelane 34
tsibet 34
tsibihäbrane 34
tsibihämblane 34
tsibihämelane 34
tsibihändlane 34
tsibihänilane 34
tsibihärblane 34
tsibihärdlane 34
tsibihärglane 34
tsibihärmlane 34
tsibihäärlane 34
tsibijänilane 34
tsibiline 34
tsibiäänlane 34
tsigaparts 217
tsiirul 100
tsiitsilind 92
tsiitsitaja 92
tsirkhaugas 116
tsäika 209
tsäkutaja 35
tsääk 64
tudrik 55
tudukana 104, 165
tui 122
tuisulind 92
tuitsutajas 55
tukkpea 57
tulelind 39
tulilind 31
tulirästas 47
tulisaba 39
tulisaba-lind 39
tulisilm 219, 232
tulisilmapart 219
tulk 163
tumbak 55
tumm hani 234
tumpapp 55
tupelup 105
turts 26
tutiga tigane 53
tutiga tihane 53
tutkas 193, 195
tutletup 105
tutpelup 105
tuttmüts 57
tuttpea 57, 230
tuttpütt 229, 230
tutt-tihalane 53
tutt-tihane 53
tutt-tili 57
tutt-till 57
tuttvart 220
tututaja 111
tututaja-tsirk 111
tuu 225
Tuudi must 106
tuuker 229
tuukerpart 229
tuulekajakas 212
tuulelind 42
tuulepääsuke 27
tuuletallaja 145
tuuleveskikull 145
tuuleviidas 131
tuulkajakas 209
tuumpapp 55
tuutaja 121
tuuvike 122
tuvi 120, 122
tuvike 122
tõldsepp 83
tõmmuvaeras 221, 222
tõmmu viires 214
tõristaja 171
tõrvahani 234
tägitajas 35
täkjas 35
täkk 35
täkkija 35
täkkijas 35
täks 35
täkutorr 172

täpik-vesivutt 204
täristilind 47
täristirästas 47
täristislind 45
tärr 47
tärr-rästas 47
tärr-tärr 47
täärn 214
törk 65
tülder 196
tüll 195, 196, 199
tüllilind 199
tüllit 199
tüllitaja 199
tüllütt 195, 196
türgi varblane 30
türilind 197
türkpääsuke 26
tütt 121
tüüker 216, 227

ubarääk 145
udutaja 121
uhkur 121
uhma 179
uhuu 179
uhuukull 179
umbelind 179
«umbluu» 200
undaja öölind 179
unkapääsuke 23
upikägu 111
uputaja kägu 111
urbanokk 155
urik 130
urupääsuke 27
urvalind 91
urvaplaaster 155
«uss» 173
ussikull 140
utikana 121
utt 105, 121
utu 121
utukana 121
utukukk 121
utulind 121
utu-Margus 121
uudut 121
uuhutt 121
uuk 225
uulitsapoiss 28
uurlukk 189
uurlup(p) 120, 121, 189

vaablane 224
vaag 225
vaagalind 224, 225
vaak 59
vaarijas 222
vaarjas 222
vaaru 222
vadistaja 88
vadistaja-põõsalind 88
vaenukana 185
vaenukukk 185
vaenukägu 109, 112, 133
vaenulind 187
vaer 222
vaeras 222, 227
vagalind 58, 224
vaheras 222
«vaim» 200
vaine 222
vainukägu 112
vainurästas 47
vairas 222
vaires 222
vairusk 222
vais 222, 233
va kalts 59
valeööbik 45
valgekajakas 212
valge kana 165
valge kotkas 141
valge kurg 65
valgekõht 229
valge kõhuga pääsuke 26
valge(-)lind 150, 151
valgepea-kajakas 212
valgeperse 26
valgepõsk-lagle 236
valgepääsuke 26
valge sabaga merekotkas 140
valgesaba-kotkas 140
valgeselg-kirjurähn 124
valge teder 165
valge-toonekurg 65
valgeveetegija 219
valk 215
vallakaelane 13, 221
valssnokk 163
valssnupp 163
valtsnapp 163
valtsnepp 163
valtsnipp 163
valtsnäpp 163
valtsnäps 163
valtsnöpp 163
valtsnöps 163

valtsööbik 45
vana hall 58
vanakuradi käskjalg 62
vanamoor 171
vanapoisi hing 127
vanapoiss 191
vana-Toomas 216
vana vink 28
vang 217, 222
varaslind 142
varblane 28, 204
varblind 28
vares 59, 155
varese-ema-petja 163
varesekull 181
vareshani 236
vares-Jaak 59
varetikk 34, 35
varganokk 59
vargapoiss 28
varglane 28
varikutsirk 45
varipüü 104
varis 222
vart 219, 222
varvelus 28
vatilind 105
vatlan 105
vatt 105
vatulane 105
vatvala 105
vatvalane 105
vatvalang 105
vedelik 174
veehärg 201
veekirikisand 95
veepääsuke 26, 213
veerästas 30
veeteder 203
veetillutaja 199
veevutt 204
veistevästrik 192
venemaa vares 106
venevares 106
verdi 222
verev hähn 126
vesiharakas 197
vesik 220
vesikana 203
vesikas 219, 227, 230
vesikuningas 205
vesilind 129
vesipapp 95
vesipütt 230
vesirästas 97, 205
vesitsiitsitaja 205
vesivutt 204
vesivärb 205
vibahänd 34, 60
vihmaharakas 109
vihmahaugas 144
vihmakass 28, 81, 109, 130, 144, 189
vihmakräu 81
vihmakukk 126, 127, 130
vihmakull 130, 141, 144, 189
vihmalind 42, 81, 83, 130, 191
vihmanäitaja 144
vihmapiip 81
vihmapill 129
vihmapläu 55
vihmapriks 36
vihmaprill 129
vihmapääsuke 27
vihmarääk 81
vihmatill 129, 130
vihmatrill 81, 129, 130
vihmatsirk 81, 130, 144
vihmaveo 81
vihmaviit 83
vihmavint 42, 83
vihmaviu 144
vihmaviug 81, 144
viiksutaja 41
viilpääsuke 27
viilupääsuke 26
viinrästas 47
viir 214
viira 214
viiras 214
viire 214
viire-kajakas 209
viires 214
viirkajakas 210, 214
viirpääsuke 27
vikatiluiskaja 75
vikatipinnija 75
vilesiib 222
vilikoda 199
vilistaja 29
Villu 179
vilukilk 42
vilupääsuke 24
vingutaja 41
vink 28, 41
vinklind 41
vint 41
viristaja 57
virtpääsuke 26
vitik 34

viu 144
viug 144
viukull 144
viutsirk 144
vokilind 171
vunt 41
vutitaja lind 105
vutt 105, 121, 204
vuttlind 105
vuuk 179
võltsööbik 45
võtmepütsk 105
võtmetükk 105
väike kajakas 214
väike-kirjurähn 124
väike-kärbsenäpp 37
väike-laukhani 233
väike-lehelind 82
väikeluik 237
väike-põõsalind 89
väike rui 124
väike rähn 124
väike sepp 83
väiketiir 214
väikevares 64
väike-vesivutt 204
väinapõks 32
väis 222
värb 28, 204
värblane 28
Värska-vares 106
värt 219, 222
värvu(ke) 28
väsimata laululind 73
västrik 34
väuks 240
väuksluik 240
väänkael 132, 133
väär 222
vääre 222
väästrik 34
vööt-põõsalind 88
vüüts 41

õgija 166
õhk 147
õige pääsuke 23
õitsi 74
õitsilind 74
õnnekägu 115
õnnelind 23
õnnetusekull 181
õnnetuselind 150, 177
õpik 73
õuepart 216
õunapuulind 37, 55
õõnetuvi 119
õõspääsuke 27

ädalakägu 97
ähen 123
ähän 123
änn 215

ööbik 44, **71**, 73
ööbikuköster 75
ööbiku poolvelle 45
ööbiku poolvenda 45
ööbiku sulane 45
ööbiku õpipoiss 45
ööema 171
ööhirmutaja 200
öökakk 178
öökana 175, 179
öökapet 175
ööketraja 171
öökukk 179
öökull 175, 178, 181
öölabakas 174
öölatutaja 175
öölepsak 174
öölind 200
öölokk 173, 175
öölopp 173
öölopsak 174
öölõpsak 174
ööläbakas 174
öölätt 173
ööpikk 73
ööpitk 73
ööplaks 173
ööplaksutaja 173
ööpääsuke 175
öösoristaja 172
öösoristus 172
öösorr 170, 172, 175
öösoru 172
ööteder 163
öötibu 104
ööuiguke 179
öövang 212, 217

ülemmetsavaht 42
üpik 73
ütt 41, 105, 204
üu 225
üüdsäks 37
üütaja 41
üütikas 41

SISUKORD

ET VASKLINNUD EI SÜNNIKS 11

ALUSTAME MATKA KODURADADEL, AIAS JA PARGIS

Pääsukesed 21
Suitsupääsuke (*Hirundo rustica*) 21
Räästapääsuke (*Delichon urbica*) 26
Kaldapääsuke (*Riparia riparia*) 26
Piirpääsuke (*Micropus apus*) 27

Varblased 28
Koduvarblane (*Passer domesticus*) 28
Põldvarblane (*Passer montanus*) 28
Kuldnokk (*Sturnus vulgaris*) 29
Linavästrik (*Motacilla alba*) 32
Kivitäks (*Oenanthe oenanthe*) 35
Kadakatäks (*Saxicola rubetra*) 36

Kärbsenäpid 37
Hall-kärbsenäpp (*Muscicapa striata*) 37
Must-kärbsenäpp (*Muscicapa hypoleuca*) 37
Väike-kärbsenäpp (*Muscicapa parva*) 37
Aed-lepalind (*Phoenicurus phoenicurus*) 39
Metsvint (*Fringilla coelebs*) 41

Rästad 43
Laulurästas (*Turdus philomelos*) 44
Musträstas (*Turdus merula*) 46
Hoburästas (*Turdus viscivorus*) 46
Vainurästas (*Turdus musicus*) 47
Hallrästas (*Turdus pilaris*) 47
Punarind (*Erithacus rubecula*) 49

Tihased 49
Rasvatihane (*Parus major*) 52
Tutt-tihane (*Parus cristatus*) 53
Sabatihane (*Aegithalos caudatus*) 53
Leevike (*Pyrrhula pyrrhula*) 53
Siidisaba (*Bombycilla garrulus*) 55
Ohakalind (*Carduelis carduelis*) 57
Hallvares (*Corvus corone*) 58
Harakas (*Pica pica*) 60
Kaelushakk (*Corvus monedula*) 63
Kodutuvi (*Columba livia*) 64

Toonekured 65
Valge-toonekurg (*Ciconia ciconia*) 65
Must-toonekurg (*Ciconia nigra*) 67

SAMMUME EDASI PÕLDUDELE, PÕÕSASTIKKU JA SALLU

Ööbik (*Luscinia luscinia*) 71
Käosulane (*Hippolais icterina*) 75
Punaselg-õgija (*Lanius collurio*) 75
Peoleo (*Oriolus oriolus*) 76

Lehelinnud 82
Väike-lehelind (*Phylloscopus collybita*) 82
Salu-lehelind (*Phylloscopus trochilos*) 84
Mets-lehelind (*Phylloscopus sibilatrix*) 84

Põõsalinnud 85
Mustpea-põõsalind (*Sylvia atricapilla*) 85
Vööt-põõsalind (*Sylvia nisoria*) 88
Aed-põõsalind (*Sylvia borin*) 88
Pruunselg-põõsalind (*Sylvia communis*) 88
Väike-põõsalind (*Sylvia curruca*) 89
Metskiur (*Anthus trivialis*) 90
Karmiinleevike (*Carpodacus erythrinus*) 90
Kanepilind (*Carduelis cannabina*) 91
Urvalind (*Carduelis flammea*) 91
Siisike (*Carduelis spinus*) 92
Talvike (*Emberiza citrinella*) 92
Jäälind (*Alcedo atthis*) 93
Vesipapp (*Cinclus cinclus*) 95
Põldlõoke (*Alauda arvensis*) 97
Rukkirääk (*Crex crex*) 100
Põldpüü (*Perdix perdix*) 103
Põldvutt (*Coturnix coturnix*) 104
Künnivares (*Corvus frugilegus*) 105
Siniraag (*Coracias garrulus*) 108
Vaenukägu (*Upupa epops*) 109

UITAME METSAS JA LAANES, SOLPSIME SOODES

Kägu (*Cuculus canorus*) 115

Metstuvid 119
Kaelustuvi (*Columba palumbus*) 119
Õõnetuvi (*Columba oenas*) 119

Rähnid 122
Kirjud rähnid:
Suur-kirjurähn (*Dendrocopos major*) 124
Valgeselg-kirjurähn (*Dendrocopos leucotos*) 124
Väike-kirjurähn (*Dendrocopos minor*) 124
Kolmvarvas-kirjurähn (*Picoides tridactylus*) 124
Rohelised rähnid:
Roherähn (*Picus viridis*) 126
Hallrähn (*Picus canus*) 126
Muströhn (*Dryocopus martius*) 127
Puukoristaja (*Sitta europaea*) 130
Porr (*Certhia familiaris*) 131
Väänkael (*Jynx torquilla*) 132

Käbilinnud 134
Kuuse-käbilind (*Loxia curvirostra*) 134
Männi-käbilind (*Loxia pytyopsittacus*) 134
Käblik (*Troglodytes troglodytes*) 135
Kuldpea-pöialpoiss (*Regulus regulus*) 137

Kotkad 138
Merikotkas (*Haliaeëtus albicilla*) 138
Kaljukotkas (*Aquila chrysaetos*) 140
Kalakotkas (*Pandion haliaëtus*) 141

Kullid 141
Kanakull (*Accipiter gentilis*) 142
Hiireviu (*Buteo buteo*) 144
Tuuletallaja (*Falco tinnunculus*) 145
Pasknäär (*Garrulus glandarius*) 145
Pähklimänsak (*Nucifraga caryocatactes*) 147
Ronk (*Corvus corax*) 148
Teder (*Lyrurus tetrix*) 151
Metsis (*Tetrao urogallus*) 156
Metskurvits (*Scolopax rusticola*) 160
Laanepüü (*Tetrastes bonasia*) 163
Rabakana (*Lagopus lagopus*) 164
Hallõgija (*Lanius excubitor*) 165
Sookurg (*Grus grus*) 166
Öösorr (*Caprimulgus europaeus*) 170

Kakud 176
Kassikakk (*Bubo bubo*) 179
Kodukakk (*Strix aluco*) 181

KUULAME RANNIKU JA ROOSTIKE HÄÄLI, KIIKAME VEELINDEGI

Kiivitaja (*Vanellus vanellus*) 185
Suurkoovitaja (*Numenius arquata*) 187
Tikutaja (*Gallinago gallinago*) 189
Rohukurvits (*Gallinago media*) 191
Lambahänilane (*Motacilla alba*) 192
Tutkas (*Philomachus pugnax*) 193

Tildrid 195
Punajalg-tilder (*Tringa totanus*) 196
Meriski (*Haematopus ostralegus*) 196

Tüllid 197
Liivatüll (*Charadrius hiaticula*) 197
Hüüp (*Botaurus stellaris*) 199
Vesikana (*Fulica atra*) 203

Vesivutid 204
Täpik-vesivutt (*Porzana porzana*) 204
Väike-vesivutt (*Porzana parva*) 204

Roolinnud 204
Rästas-roolind (*Acrocephalus arundinaceus*) 204
Kõrkja-roolind (*Acrocephalus schoenobaenus*) 204
Rootsiitsitaja (*Emberica schoeniclus*) 205
Roo-loorkull (*Circus aeruginosus*) 205
Hallhaigur (*Ardea cinerea*) 206

Kajakad 208
Naerukajakas (*Larus ridibundus*) 210
Kalakajakas (*Larus canus*) 210
Merikajakas (*Larus marinus*) 212

Tiirud, viired 213
Jõgitiir (*Sterna hirundo*) 214
Randtiir (*Sterna macrura*) 214
Väiketiir (*Sterna albifrons*) 214
Mustviires (*Chlidonias niger*) 214

Ännid 215
Söödik-änn (*Stercorarius parasiticus*) 215
Laisaba-änn (*Stercorarius pomarinus*) 215
Pikksaba-änn (*Stercorarius longicaudus*) 215

Pardid 216
Sinikael-part (*Anas platyrhynchos*) 217
Piilpart (*Anas crecca*) 218
Rägapart (*Anas querquedula*) 218
Luitsnokk-part (*Anas clypeata*) 219

Vardid 219
Punapea-vart (*Aythya ferina*) 219
Tuttvart (*Aythya fuligula*) 220
Merivart (*Aythya marila*) 220
Aul (*Clangula hyemalis*) 220

Vaerad 221
Mustvaeras (*Oidemia nigra*) 221
Tõmmuvaeras (*Oidemia fusca*) 221
Ristpart (*Tadorna tadorna*) 222
Hahk (*Somateria mollissima*) 224

Kosklad 226
Jääkoskel (*Mergus merganser*) 226
Rohukoskel (*Mergus serrator*) 227
Järvekaur (*Gavia arctica*) 228

Pütid 229
Tuttpütt (*Podiceps cristatus*) 229
Sarvikpütt (*Podiceps auritus*) 232

Haned 232
Hallhani (*Anser anser*) 233
Rabahani (*Anser fabalis*) 233
Suur-laukhani (*Anser albifrons*) 233
Väike-laukhani (*Anser erythropus*) 233

Lagled 234
Ida-mustlagle (*Branta bernicla*) 236
Valgepõsk-lagle (*Branta leucopsis*) 236

Luiged 237
Laululuik (*Cygnus cygnus*) 237
Väikeluik (*Cygnus bewickii*) 237
Kühmnokk-luik (*Cygnus olor*) 237

Sõnade seletusi 243
Keelte lühendeid 244
Nimetuste register 246

Март Мягер. ПТИЦЫ В НАРОДНОМ ЯЗЫКЕ И ДУМАХ. На эстонском языке. Иллюстрации: Э. Тихеметс. Издательство «Ээсти Раамат» Таллин. Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja L. Targo. Kunstiline toimetaja H. Tikand. Tehniline toimetaja P. Kass. Korrektorid L. Golberg ja T. Kuusik. Laduda antud 9. I 1969. Trükkida antud 9. X 1969. Paber 60×84/16. Trükipoognaid 17. Tingtrükipoognaid 15,81. Arvestuspoognaid 15,52. MB-08130. Trükiarv 15 000. Ladunud H. Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. Trükkinud trükikoda «Oktoober», Tallinn, Kreutzwaldi 24.
Hind rbl. 1.32.
7—6—3.

A
30312
7834932